

**Kokemusasiantuntijuus kunnan mielenterveys- ja päihdeasioiden
strategisessa suunnittelussa**

Marika Ahola, 7519
Sanna Ylitalo, 25894
Pro gradu -tutkielma
Syksy 2013
Sosiaalityö
Lapin yliopisto

Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Työn nimi: Kokemusasiantuntijuus kunnan mielenterveys- ja päihdeasioiden strategisessa suunnittelussa

Tekijät: Marika Ahola ja Sanna Ylitalo

Koulutusohjelma/oppiaine: Sosiaalityö

Työn laji: Pro gradu -työ Sivulaudaturtyö Lisensiaatintyö

Sivumäärä: 201+8

Vuosi: 2013

Tiivistelmä:

Nykykunnat kohtaavat toimintakentässään vaatimusten ristiaallokon. Valtio, paikalliset toimijat ja kuntalaiset vaativat kunnilta asetettujen tehtävien toteuttamista, toimintaedellytysten luomista ja tarpeisiin vastaamista. Tulevaisuuden vaateiden hallitsemiseksi kunnat käyttävät strategista suunnittelua, jossa tehdään kuntalaisten elämään vaikuttavia ratkaisuja ja valintoja. Mutta kenen vaativa ääni ohjaa suunnittelua? Kansallisissa ja kansainvälisissä ohjausasiakirjoissa kuntia herätellään kuulemaan kuntalaisia. Esimerkiksi kansallinen mielenterveys- ja päihdesuunnitelma (2009–2015) korostaa palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä mukana oloa suunnittelussa tarpeita vastaavien palveluiden saamiseksi.

Laadullinen tutkielma ankkuroitui kriittisen sosiaalityön teoriaan antaen tehtäväksi selvittää kokemusasiantuntijuuden merkitystä kunnan strategisessa suunnittelussa, ja sen vaikutusta kokemusasiantuntijoiden osallisuuden toteutumiseen. Kuntien merkitysrakenteen tavoittamiseksi haastateltiin kuuden Lapin kunnan 20 mielenterveys- ja päihdestrategiatyöstä vastaavaa kuntatoimijaa teoriaohjaavalla haastattelulla. Aineistoa täydennettiin kuntien strategia-asiakirjoilla ja dokumenteilla. Kriittiseen hermeneutiikkaan pohjautuen teoriaohjaava analyysi eteni hermeneuttisen kehän mukaisesti tuoden esille merkitysten lisäksi muutosta tarvitsevia rakenteita.

Strategiatyöstä vastaavien näkemyksiin pohjautuvassa paikallisessa merkitysrakenteessa kokemusasiantuntijuus määrittyi moninaisemmaksi kuin kansainvälisen ja kansallisen ohjauksen mukaisessa valtakunnallisessa merkitysrakenteessa. Kuntalaisten, palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä aito kokemusasiantuntijuus saa rinnalleen sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten ja järjestöjen sekä poliittisten päättäjien professionaalisen kokemusasiantuntijuuden. Kokemusasiantuntijuuden moninaisuus asettaa haasteen aidon kokemusasiantuntijuuden toteutumiselle.

Mielenterveys- ja päihdestrategiatyössä aito kokemusasiantuntijuus toteutuu tasavertaiseen asiantuntijuuteen perustuvana kumppanuutena suoran asiantuntijaosallisuuden ja valtaistavan välillisen tietosallisuuden kautta. Suora osallisuus toteutuu heikosti, joten tarvitaan ammattilaisten ja järjestöjen kokemuksellisen tiedon välittäjäroolia. Yhteiskuntakriittikkoina sosiaalityöntekijät ovat avainasemassa kumppanuuden mahdollistamisessa. Kumppanuutta yleisemmin aito kokemusasiantuntijuus toteutuu ulkopuolisuutena, koska kokemuksellisuudella ei ole vielä paikkaa strategiatyöskentelyssä. Ammatillaiset eivät näe kokemusasiantuntijuutta hyväksyttävänä ja vastuullisena asiantuntijuutena, koska se perustuu vain henkilökohtaisille kokemuksille. Ammattilaisten tahtotilan lisäksi tarvitaan yleistä kokemusasiantuntijuuden tunnistamista ja tunnustamista sekä osallisuusrakenteiden kehittämistä kumppanuuden mahdollistamiseksi.

Avainsanat: kokemusasiantuntijuus, kokemustieto, osallistuva suunnittelu

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi

Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi

(vain Lappia koskevat)

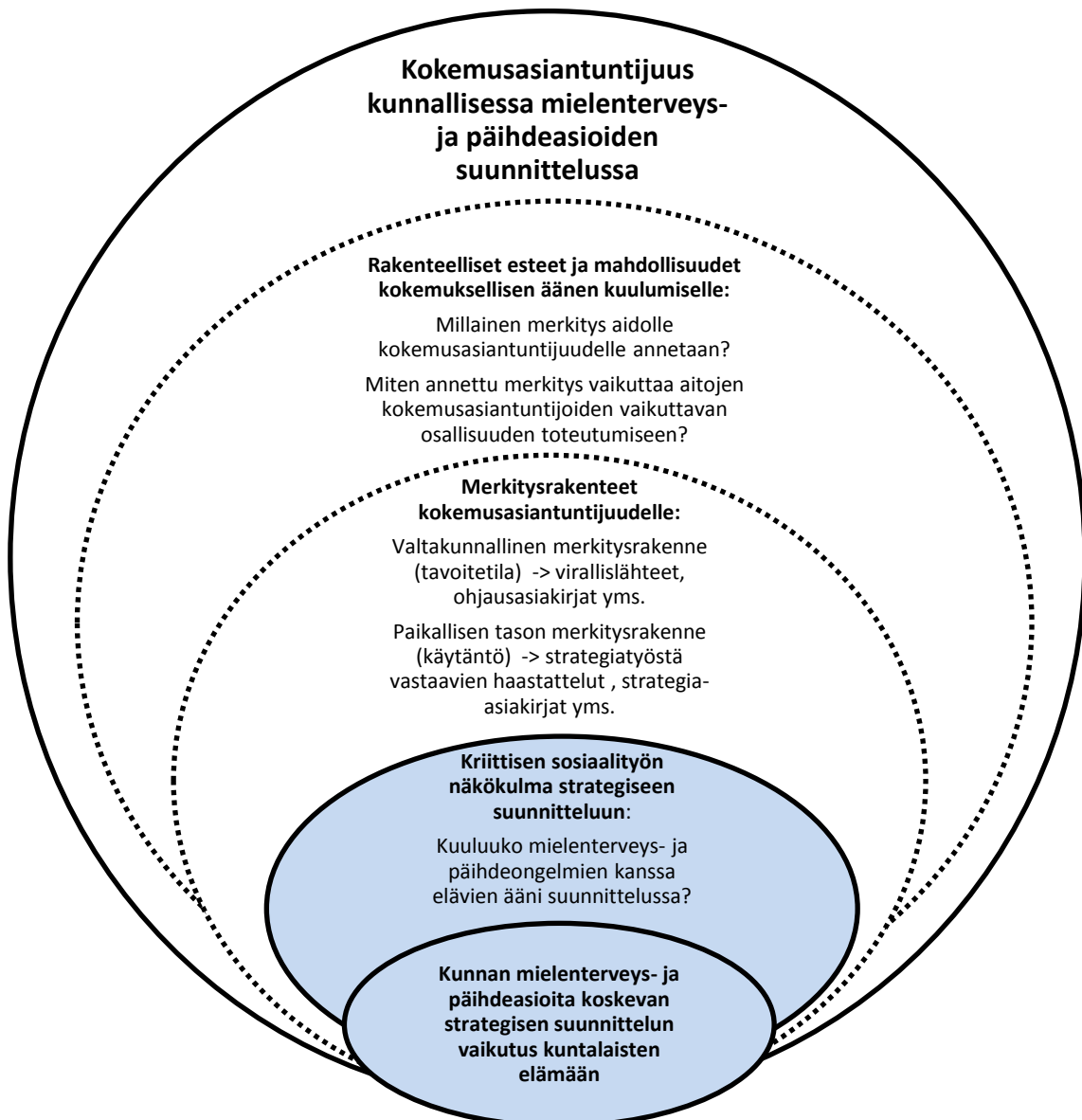
Sisällys

KEHÄ I TUTKIMUKSELLISET LÄHTÖKOHDAT.....	1
1 Johdanto.....	2
2 Tutkimuksen yhteiskunnallinen konteksti	5
2.1 Kunnat valtion ohjauksesta monien vaateiden ristiaallokkoon.....	5
2.2 Mielenterveys- ja päihdestrategia kunnan toiminnan ohjaajana.....	10
2.3 Strategiat kuntien ristiaallokon ilmentyminä.....	20
3 Tutkimusasetelma.....	27
3.1 Kriittinen sosiaalityö teoreettisena näkökulmana.....	27
3.2 Ontologiset, epistemologiset ja tutkimusstrategiset valinnat.....	32
3.3 Tutkimustehtävä.....	37
4 Tutkimuksen toteutuksen prosessi.....	41
4.1 Tutkimuksessa käytettävät aineistot.....	41
4.2 Haastattelu aineiston keräämismenetelmänä.....	43
4.3 Aineiston analyysi.....	53
4.4 Tutkimuksen luotettavuus, eettisyys ja vaikutukset.....	60
KEHÄ II EMPIRIAN KERTOMAA.....	70
5 Kokemusasiantuntijuus kuntien mielenterveys- ja päihdestrategiatyössä....	71
5.1 Osallisuus tutkimuskuntien strategiatyöhön.....	71
5.2 Ammattilaisten roolit strategiatyössä.....	76
5.3 Poliittisten päättäjien roolit strategiatyössä.....	89
5.4 Järjestöjen roolit strategiatyössä.....	93
5.5 Kuntalaisten sekä palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä roolit strategiatyössä.....	100
KEHÄ III KRIITTISESTI TULKITTUA.....	117
6 Moninainen kokemuksellinen asiantuntijuus aidon kokemusasiantuntijuuden haastajana.....	118
6.1 Paikallisen tason kokemusasiantuntijuuden moninaiset kasvot.....	118
6.2 Osallisuuden käsitteellinen viidakko.....	128
6.3 Kumppani yhteisen tulevaisuuden määrittäjänä.....	133
6.3.1 Kokemusasiantuntijat strategian laadinnassa.....	133
6.3.2 Kokemusasiantuntijat strategian toimeenpanossa ja arvioinnissa.....	151
6.4 Professionaalisen rakenteen ulkopuolisena.....	162
6.4.1 Kokemusasiantuntijuuden ja osallisuuden tulkinnanvaraisuus.....	162
6.4.2 Kokemusasiantuntijuus hyväksyttävänä asiantuntijuutena.....	173
7 Pohdinta.....	188
Lähteet.....	190
Liitteet.....	202

Taulukko- ja kuvioluettelo

Taulukko 1	Ohjauksen näkyminen kuntien mielenterveys- ja päihdestrategia-asiakirjoissa (N=5).....	22
Taulukko 2	Analyytiesimerkki paikallisen tason merkitysrakenteen muodostamisesta	57
Taulukko 3	Tutkimuskuntien mielenterveys- ja päihdestrategiatyöhön osallistuneet	75
Kuvio 1	Kuntiin kohdistuva kansainvälinen ja kansallinen ohjaus mielenterveys- ja päihdestrategian osalta	20
Kuvio 2	Tutkimusasetelman hermeneuttinen kehä	38
Kuvio 3	Johtavat virkamiehet ja erityisasiantuntijat strategiaprosessin mahdollistajina ja ohjaajina.....	78
Kuvio 4	Ammattilaiset paikallisen mielenterveys- ja päihdeasioita koskevan tieto-pohjan rakentajina.....	81
Kuvio 5	Ammattilaiset mielenterveys- ja päihdeasioiden kokemusasiantuntijoina.....	85
Kuvio 6	Ammattilaiset kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien kokemusasiantuntijuuden mahdollistajina.....	88
Kuvio 7	Poliittiset päättäjät strategiaprosessin mahdollistajina ja tukijoina.....	90
Kuvio 8	Poliittiset päättäjät kuntalaisten kokemusasiantuntijuuden edustajina ...	93
Kuvio 9	Järjestöt paikallisen mielenterveys- ja päihdeasioita koskevan tieto-pohjan rakentajina	96
Kuvio 10	Järjestöt kokemusasiantuntijuuden edustajina.....	99
Kuvio 11	Kuntalaiset hyvinvoinnin kokemusasiantuntijoina.....	104
Kuvio 12	Mielenterveys- ja päihdeongelmiin liittyvän kokemusasiantuntijuuden kaksi ulottuvuutta.....	107
Kuvio 13	Mielenterveys- ja päihdeongelmista kärsivät ja heidän läheisensä ongelmien kanssa elämisen kokemusasiantuntijoina.....	110
Kuvio 14	Mielenterveys- ja päihdepalveluiden käyttäjät ja heidän läheisensä palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijoina.....	116
Kuvio 15	Mielenterveys- ja päihdestrategian laadintaan liittyvät osallisuuden roolit	119
Kuvio 16	Kokemusasiantuntijuus paikallisessa merkitysrakenteessa.....	125
Kuvio 17	Kokemusasiantuntijuus valtakunnallisessa merkitysrakenteessa.....	126
Kuvio 18	Kokemusasiantuntijat strategian laadinnassa.....	149
Kuvio 19	Kokemusasiantuntijat strategian toimeenpanossa ja arvioinnissa.....	158
Kuvio 20	Kokemusasiantuntijat kumppaneina kunnan strategiatyössä.....	160

KEHÄ I TUTKIMUKSELLISET LÄHTÖKOHDAT

1 Johdanto

Nykyisessä yhteiskunnallisessa päätöksenteossa ja keskustelussa julistetaan hyvinvoinnin merkitystä elämisen laadukkuuden takaajana. Myös valtakunnallisten ja alueellisten sosiaali- ja terveysalan sosiaalipoliittisten seminaarien kuumina aiheina ovat hyvinvoinnin edistämisen moninaiset teemat. Eri alan ammattilaiset ja asiantuntijat miettivät keskenään, miten kansalaiset saadaan voimaan hyvin. Kansalaiset loistavat poissaolollaan, vaikka paternalistisiksi koetut ajat ovat jo ohi. Tietäisivätköhän kansalaiset itse parhaan vastauksen heidän hyvinvointiaan koskevaan kysymykseen?

Siirryttäessä yhteiskunnallisista juhlapuheista kansalaisten todelliseen elämisen ympäristöön, kuntaan, tulee vastaan hyvinvoinnin toteutumisen realiteetit. Nykykunnat ovat ahtaalla monesta suunnasta tulevien vaatimusten ristiaallokossa. Valtio ja muut julkiset tahot edellyttävät kunnilta asetettujen tehtävien toteuttamista, paikalliset toimijat vaativat toimintaedellytysten luomista ja kuntalaiset tahtoisivat voida hyvin. Kenen ääntä kunta kuulee yhä monimutkaistuvassa tilanteessa?

Tulevaisuuden ristiaallokon pyörteiden hillitsemiseksi ja hallitsemiseksi kunnan strateginen suunnittelu on avainasemassa. Suunnittelussa kunnat tekevät tulevaisuuteen tähtääviä ratkaisuja ja päätöksiä kuntalaisten hyvinvoinnin toteutumiseksi. Strategian merkitys kuntalaisten tarpeiden ja kunnan tuottamien palveluiden kohtaamisessa on olennainen. Merkitys on kasvanut, koska kunnilla on nykyisin laajemmin mahdollisuuksia suunnitella ja toimia oman alueen lähtökohtien mukaisesti. Esimerkiksi mielenterveys- ja päihdestrategian tavoitteena on kehittää kunnan mielenterveys- ja päihdepalveluita kunnassa esiintyviä tarpeita vastaaviksi (Moring 2010, 68).

Strategisen suunnittelun puitteissa kunnat tekevät kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien tasolle ulottuvia ratkaisuja ja linjauksia. Tavoitteena on saada aikaan muutosta vallitsevaan tilanteeseen. Muutostavoitteen vuoksi on olennaista kysyä kuka tai ketkä määrittävät tavoiteltavan muutoksen ja tarvittavat muutoskohteet. (Toikko & Rantanen 2009, 44.) Kuntien toimintaan kohdistuvissa valtakunnallisissa ja kansainvälisissä ohjausasiakirjoissa korostetaan enenevässä määrin osallisuuden merkitystä kuntalaisten äänen kuulumiseksi palveluiden toteuttamisessa, kehittämisessä, suunnittelussa ja arvioinnissa.

Kriittisen sosiaalityön teoreettisista lähtökohdista käsin lähdimme ottamaan selvää kuntalaisten äänen kuuluvuutta kunnan strategisessa suunnittelussa. Tutkimuksen kontekstin mahdollisti Lapin sairaanhoitopiirin kuntayhtymän alueella toiminut Tervein mielin Pohjois-Suomessa Lapin osahanke (2009–2011), jonka yhtenä tavoitteena oli tukea kuntia tekemään mielenterveys- ja päihdestrategiat kansallisen mielenterveys- ja päihdesuunnitelman (2009) mukaisesti. Mieli -suunnitelmassa (mt., 20) kuntia ohjeistetaan ottamaan mukaan palveluiden käyttäjät ja heidän läheisensä mielenterveys- ja päihdestrategiatyöskentelyyn. Tutkimuksen kontekstista nostimme esiin kysymyksen: kuuluuko mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa elävien ääni tehtäessä heidän tulevaisuuteen vaikuttavia ratkaisuja. Vastauksen saavuttamiseksi haastattelimme kuuden kunnan strategiatyöstä vastaavia sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöitä ja päättäjiä, koska he päättävät keiden ääni kuuluu.

Valitsemastamme tarkastelukulmasta osallisuus suunnitteluun perustuu kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien kokemuksellisen tiedon merkitykseen ja sen kautta rakentuvaan asiantuntijuuteen. Käytämme kokemukselliseen asiantuntijuuteen perustuvasta roolista nimitystä kokemusasiantuntija. Aidolla kokemuksellisuudella tarkoitamme henkilökohtaista tai läheisenä olemisen kautta tulevaa kokemusta sairastumisesta, sairastamisesta, kuntoutumisesta ja niihin liittyvien palveluiden käyttämisestä tai käyttämättä jättämisestä. Kokemusasiantuntijuus on henkilökohtainen kokemuksellinen näkökulma esimerkiksi mielenterveysongelmaan tai päihdehuollon palveluiden käyttämiseen. Lisäksi kuntalaiset ovat aitoja hyvinvoinnin kokemusasiantuntijoita.

Tutkimuksemme tehtävänä on selvittää millaisen merkityksen kunnan sisäiset strategiatyöstä vastaavat antavat kokemusasiantuntijuudelle kunnan strategisessa suunnittelussa, ja miten annettu merkitys vaikuttaa kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden toteutumiseen. Tarkastelemme kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden toteutumista kuntien mielenterveys- ja päihdestrategiatyöskentelyn koko prosessin osalta hahmottaaksemme kokemusasiantuntijuuden määrittymisen sekä paikantaaksemme vaikuttavan osallisuuden rakenteet. Tutkielmamme on laadullinen kriittisen sosiaalityön tutkimus, jossa käsitellään yhteiskunnassa osallisuuden esteenä olevia epäoikeudenmukaisuutta aiheuttavia rakenteita. Tavoitteena ei ole vain perinteisesti määrittää ja tulkita tutkimuskohdetta, vaan pyrkiä muuttamaan havaittua ongelmakohtaa tai tuoda muutosta tarvitsevat ongelmat esille.

Tutkielmamme rakentuu hermeneuttiselle ajatukselle, jossa empiria, teoria ja esiymmärrys keskustelevat keskenään koko tutkimusprosessin ajan hakien uutta, syvempää ja laajempaa ymmärrystä ilmiölle. Tutkimusraporttiin liittyvänä käytännön ratkaisuna tutkimukselliset lähtökohdat, empiria ja tulkinta on jaettu erillisiksi hermeneuttisiksi kehiksi. Ensimmäinen kehä sisältää johdannon lisäksi tutkimuksen yhteiskunnallisen kontekstin, tutkimusasetelman ja tutkimuksen toteutuksen prosessin. Toinen kehä muodostaa empirian tuottaman näkemyksen kokemusasiantuntijuuden merkityksen rakentumisesta kuntien mielenterveys- ja päihdestrategiatyöskentelyssä. Kolmannessa kehässä tulkitsemme kriittisesti annettua merkitystä selvittääksemme kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden toteutumisen esteitä ja mahdollisuuksia.

2 Tutkimuksen yhteiskunnallinen konteksti

2.1 Kunnat valtion ohjauksesta monien vaateiden ristiaallokkoon

Tiukasta valtion ohjauksesta...

Kunnat ovat yhtä aikaa monessa eri roolissa. Kunta järjestelmänä on samanaikaisesti valtakunnallisen politiikan kohde, paikallisten ja kansallisten uudistusten toteuttamisen kanava sekä palveluiden konkreettinen toimeenpanija. (Niiranen 2008, 11.) Kunta on kuntalain 1 §:n (365/1995) mukaisen kunnallisen itsehallinnon ja paikallisen demokrati-an toteuttaja. Se on myös maantieteellinen ja yhteisöllinen paikkakunta asukkailleen. Lisäksi kunta on palvelujen järjestäjä ja tuottaja sekä julkinen viranomainen. (Kananaja ym. 2008, 25; Kananaja 2011, 188.) Nykyisin yhä enemmän myös kansainväliset ratkaisut, sopimukset ja erityisesti Euroopan unionin ohjaus vaikuttavat kuntiin toimijoina.

Kuntien toimintakenttä ja roolien moninaisuus eivät ole aina olleet edellä olevan nykypäivää kuvaavan määrittelyn mukaisia. Kunnat ovat käyneet läpi laajan muutosprosessin, joka on vaikuttanut olennaisesti niiden mahdollisuuteen toimia omista lähtökohdistaan. Keskeisimmiksi muutoksiksi näemme kuntien ja valtion välisen suhteen murroksen sekä kuntiin kohdistuvien velvollisuuksien ja odotusten verkon laajentumisen valtakunnan rajojen ulkopuolelle. Muutoksia tarkastelemalla tuomme esille vaateiden ristiaallokon, jossa kunnat tekevät tulevaisuuteen tähtääviä ratkaisuja ja päätöksiä.

Valtion ja kuntien välisen suhteen murros paikantuu 1990-luvun vaihteeseen, jolloin valtion kuntiin kohdistettua keskitettyä ohjausta alettiin purkaa. Muutoksen lainsäädännöllisinä kulmakivinä olivat vapaakuntakokeilu 1980 -luvun lopulla, valtiosuuslain säädännön uudistukset vuosina 1993 ja 1996 sekä kuntalain uudistukset vuosina 1993 ja 1995. Muutosten myötä kuntien itsehallintoa lisättiin purkamalla valtion normiohjaus- ja valvontajärjestelmää. (mm. Pääministeri Paavo Lipposen I hallitusohjelma 1995; Julkunen 2001, 116–118; Kinnunen & Kurkinen 2003, 3; Möttönen 2010, 206.)

Ennen muutosta kunnat olivat tiukasti valtion normiohjauksen ja valvonnan kohteena. Valtio määrittä millaisia palveluita kunnissa tuotetaan ja koulutti ammattilaiset toteuttamaan palvelut ja käytännöt ohjeistuksen mukaisesti. Toteuttamista valvoi uudistettu keskusvirastojärjestelmä. Kaikkein tehokkain keino varmistaa valtion alueen kattava

yhtenäinen palvelujärjestelmä oli kuntien toiminnan rahoitus. Valtio rahoitti ainoastaan ne palvelut, jotka olivat valtiollisen ohjauksen mukaisia. (Kröger 1997, 52–54.)

Valtion ohjaus heijastui myös kuntalaisten ja kansalaisjärjestöjen mahdollisuuteen vaikuttaa kuntansa toimintaan. Järjestöillä ja kuntalaisilla palveluiden käyttäjinä ei ollut paikallista merkitystä tai sanavaltaa järjestelmän ohjaamisessa. Kuntalaisten ja asiakkaiden asemoituminen omaan kuntaan ja laajemmin kansalaisina valtioon jäi ulkopuoliseksi. Heidän tehtävänään oli ainoastaan käyttää valtion määrittämiä ja kunnan toteuttamia palveluja. Kansalaisten äänen kuulumisen katsottiin toteutuvan eduskunnan valtakäytön kautta. (Alavaikko 2006, 43.)

Kuntien vapaaseen vastuuseen...

Valtion ja kuntien välisen suhteen muututtua kunnat joutuivat uuteen tilanteeseen. Muutoksen myötä kunnat päättävät pääsääntöisesti omista toimistaan ilman valtion antamia tarkempia määräyksiä ja resursseja. Siirtyminen tehtäväkohtaisista laskennallisiin määrärahoihin sekä normiohjauksesta ja valvonnasta kevyempään informaatio-ohjaukseen on tehnyt kunnista itsenäisiä taloudellisia, poliittisia ja juridisia toimijoita. (Sutela 2000, 5, 42; Alavaikko 2006, 43.)

Olellisin muutos on tapahtunut kuntien toiminnan peruslähtökohdissa. Kunnilla on mahdollisuus suunnitella ja toteuttaa toimintaansa ottamatta keskeisesti huomioon valtakunnallisia periaatteita, strategioita ja tavoitteita. Samalla kunnat vastaavat itsenäisesti resurssien hankinnasta ja käytöstä. (Nylander 2008, 440.) Kuntien toimintaa rajoittavat edelleen valtion kunnille määrittämät pakolliset lakisääteiset tehtävät. Käytännössä ne vievät suurimman osan kuntien resursseista, mutta kunnat voivat toteuttaa nämä tehtävät parhaimmaksi katsomallaan tavalla. (Sutela 2000, 5, 42; Alavaikko 2006, 43.)

Kuntien merkitys alueellisina ja paikallisina toimijoina on lisääntynyt Euroopan unioniin liittymisen ja EU:n ohjelma- ja politiikan myötä (Kinnunen & Kurkinen 2003, 3). EU:n keskeisen toimintaperiaatteen, subsidiariteetti- ja aluepolitiikan myötä Suomen on pitänyt hajauttaa päätösvaltaa valtiolta paikallistasolle kuntiin. Vallan hajauttamiseen kuuluu myös valtioiden vallan siirtämistä ylemmäs EU:n tasolle. (Möttönen 2010, 205.) Vallan siirtyminen valtioilta rajojen ulkopuolelle on lisännyt EU:n ja

muiden tahojen kansainvälisten sopimusten ja oikeudellisten painotusten merkitystä valtion rajojen sisäpuolella. Ne vaikuttavat siihen, millaisia asioita ja asiakokonaisuuksia hallitus esittelee eduskunnalle hyväksyttäväksi, ja millaisia poliittisia sisältöjä hallitus omaksuu kansainvälisten toimijoiden ohjelmista ja strategioista. (Alavaikko 2006, 49.) Valtioita sitovien toimien lisäksi Euroopan unioni voidaan nähdä pitkän aikavälin kehitystä ja haasteita tarkastelevana foorumina. Sen puitteissa tehdyt linjaukset vaikuttavat jäsenvaltioihin mentaalisisinä malleina. Ne kuvastavat myös jäsenmaidensa poliittista ajattelua. (Julkunen 2001, 136.)

Päätösvallan hajauttamisen myötä on alettu korostaa valtakunnallisesti yhtenäisen ja tasa-arvoisen palvelujärjestelmän sijaan paikallisesti määrittyvää palvelurakennetta. Nähtiin, että kansalaisten tarpeisiin vastataan parhaiten tuottamalla palvelut kuntatasolla alueellisiin olosuhteisiin ja paikallisten väestön tarpeisiin sovitulla palvelujärjestelmällä. Kuntien itsehallintoon perustuva vapaus rakentaa kuntakohtaisia palveluita on kuitenkin saanut aikaan pirstaloituneen kuntakentän, jonka uutena haasteena on turvata ja vahvistaa kansalaisten tasa-arvoinen hyvinvointi. (Kananoja. ym. 2008, 17–18.)

Kansalaisten eriarvoistumista on nähtävissä myös Lapin alueella. Lakisääteisissäkin palveluissa on katvealueita, joissa kuntalaiset jäävät ilman heille kuuluvia palveluita (Lempiäinen & Tammela 2010). Kuntien mahdollisuudet toteuttaa palvelut tasa-arvoisesti ovat hyvin erilaisia resurssien ja asiantuntemuksen epätasaisesta jakautumisesta johtuen. Toimintavapaus on ajanut kunnat tilanteeseen, jossa ne joutuvat tekemään päätöksiä omasta kyvystä tuottaa palvelut ilman valtion ohjaavaa otetta. (Kananoja. ym. 2008, 17–18.)

Kunnat eivät kuitenkaan ole täysin yksin haasteidensa kanssa, koska vastuu kansalaisten hyvinvoinnista jakautuu edelleen valtion ja kunnan välillä. Valtion vastuulla on, että kaikki kansalaiset saavat lakisääteiset palvelut asuinkunnastaan huolimatta. Kansalaisten tasa-arvo ja oikeuksien yhtäläinen toteutuminen ovat sekä perustuslain että valtion sosiaalipoliittisten tavoiteohjelmien keskeinen päämäärä. Kunta taas vastaa kunnan asukkaiden hyvinvoinnista ja kunnan alueen kestävä kehityksen edellytyksistä järjestämällä asukkaiden tarvitsemat palvelut. Vastuiden kohdistuessa samoihin tarpeisiin voi vastaan tulla valtakunnallisten linjausten ja kunnan tason ratkaisujen kohtaamattomuus. Kunnan väestön olosuhteita ja ongelmia koskeva paikallinen tieto ja kokemus voivat

edellyttää kuntaa tekemään valtakunnallisista linjauksista poikkeavia päätöksiä. (Kananoja ym. 2008, 36–37; Niiranen 2010, 90.)

Taho, kenelle kunta on vastuullinen, on olennaisesti muuttunut. Kunta ei ole enää vastuullinen valtiolle vaan kuntalaisille. Kansalaisnäkökulma on saanut vahvan aseman. Kuntalaisilla on oikeus, ja lähes velvollisuus, vaikuttaa kunnan päätöksenteossa siihen, millaisia palveluita kunta tarjoaa. Kunnan ja asukkaiden suhteen muutos on nähtävissä myös lisääntyneinä oikeuskiistoina, joissa asukkaat vaativat kuntia toteuttamaan heidän tarvitsemiaan palveluita. Kansallisen oikeusjärjestelmän lisäksi on käytössä Euroopan unionin oikeustuomioistuin, jossa voidaan käsitellä Euroopan yhteisöjen perussopimusten ja muiden säädösten kanssa ristiriidassa olevia kansallisia päätöksiä ja toimenpiteitä. (Alavaikko 2006, 45–49.)

Kuntalaisten lisäksi kuntien toimintaan vaikuttavat erilaiset järjestöt ja yritykset, joiden toimintaa määrittävät omat arvot ja päämäärät. Kunnan poliittisesta päätöksenteosta tulee näiden eri arvojen ja päämäärien yhteensovittamisen areena. Kunnat joutuvatkin esittämään keskeisen kysymyksen, miten sovittaa yhteen valtion määrittämät kansalliset päämäärät, kansainväliset linjaukset, valtion vastuu kansalaisten tasa-arvosta, julkisen hallinnon toimintaperiaatteet, kuntien omat tavoitteet, paikallinen demokratia, kansalaisyhteiskunnan toiminta, paikalliset olosuhteet sekä kansalaisten oikeudet ja osallistumisen mahdollisuudet. (Kananoja ym. 2008, 15–16.)

Kuntien tilannetta kuvaa kaksisuuntainen ohjaussuhde, jossa ohjausta tulee sekä ylhäältä alas että alhaalta ylös. Vaikka julkisen vallan vastuujaoissa on korostunut kuntien merkitys hyvinvoinnin tuottajina, on niiden huolehdittava ohjaussuhteen molemman-suuntaisesta toimivuudesta. Ylhäältä tuleva valtion ohjaus ja alhaalta tuleva kansalaisten ja paikallisten toimijoiden osallistuminen päätöksentekoon tulee tasapainottaa, jotta kansalliset linjaukset ja tavoitteet sekä kansalaisten tasa-arvo toteutuvat. (Valtioneuvoston periaatepäätös Terveys 2015 -kansanterveysohjelmasta 2001, 13.)

Ja takaisin valtion ohjaukseen

Valtion vastuuroolia kohtaan on osoitettu voimistuvia vaatimuksia muun muassa palvelujen hyvän laadun ja saatavuuden varmistamiseksi. Valtiolta odotetaan tehokkaampaa

ohjausta, korvamerkittyä rahoitusta sekä konkreettisempaa lainsäädäntöä. Valtio ei ole kuitenkaan palannut entiseen normi- ja resurssiohjaukseen, vaan on ottanut käyttöön uudenlaisia ohjausmenetelmiä: informaatiota, tutkimus- ja kehittämistoimintaa sekä konsultointia. (Kananoja ym. 2008, 58–59.) Hyvinvointipoliittisen roolin vahvistamiseksi valtio on tehostanut vastuutaan kuntiin uusien lakisäädösten, suositusten ja ohjelmien avulla. Kysymyksessä ei kuitenkaan ole konkreettisesta vastuunotosta palveluiden tuottamisessa. (Laurinkari 2010, 75.)

Uusilla ohjausmenetelmillä ja -muodoilla valtio pyrkii selventämään ja tarkentamaan väljiksi määritettyjä lakeja. Tarkennuksilla pyritään muun muassa estämään kuntia määrittämästä palvelujärjestelmien tasoa kunnassa esiintyvää tarvetta matalammaksi ja ohjeistamaan miten palveluita pitäisi järjestää. Kaikkia hallinnonalojen toimijoita velvoittavina ohjauskeinona ovat valtioneuvoston periaatepäätökset, joiden kautta konkretisoidaan hallituksen strategia-asiakirjoja. Keskeinen informaatio-ohjauksen muoto ovat palveluiden laatusuositukset, jotka ovat keskushallinnon ohje kunnille ja muille paikallistason toimijoille. Suositusten lisäksi muun muassa terveyden ja hyvinvoinnin laitos jakaa tietoa hyvistä käytännöistä ja tuottaa kehittämispalveluita kuntien käyttöön. Informaatio-ohjaus ei ole kuntia sitovaa, vaan kunnat ja niiden alaiset laitokset ja ammattiryhmät voivat käyttää tietoa tarpeidensa mukaisesti. (Alavaikko 2006, 43–45.)

Informaatio-ohjauksen muotoja ovat myös ohjelma- ja hankeohjaus. Alkoholiohjelma on esimerkki pääministeri Matti Vanhasen hallituksen aikana aloitetusta ohjelmajohtamisesta, jonka kautta täsmennetään hallitusohjelman tavoitteita poikkihallinnollisilla politiikkaohjelmilla. Ohjelmajohtamisessa on kyse hallituksen poliittisen tahdon toteuttamisesta, ja sen tavoitteena on vastata yhteiskunnan ajankohtaisiin ilmiöihin. Poliitiikkaohjelmien kautta on pyritty saamaan eri toimijat valtionhallinnossa, kunnissa, järjestöissä ja yksityisellä sektorilla verkostomaiseen työskentelyyn tavoitteiden saavuttamisen tehostamiseksi. (Politiikkaohjelmat hallitustyössä 2006, 22–24.)

Hankeohjauksella ohjataan kuntien kokonaissuunnittelua ja tavoitteiden asettelua. Kokonaisvaltaisesta hankeohjauksesta on esimerkkinä sosiaali- ja terveydenhuollon erilliset ohjelmat yhdistävä kansallinen kehittämisohjelma KASTE. Ohjelmassa on yhdistetty hankeohjausta, valtion lainsäädännöllistä ohjausta sekä informaatio-ohjausta. Pelkän hankeohjauksen huonojen tulosten vuoksi on siirrytty kokonaisvaltaisempaan ohjaukseen pelkän. (Nylander 2008, 441–444; Valtiontalouden tarkastusvirasto 2007, 59–66.)

Pekka Sulkusen (2006, 27) mukaan informaatio-ohjausta parempi ilmaus uudeltaisesta ohjausmuodosta olisi tavoite- ja puiteohjaus. Ohjauksella ei haluta säätää normeja siitä, mitä ja miten pitäisi, saisi tai ei saisi tehdä. Kuitenkin ohjauksella osoitetaan poliittista vastuuta ja annetaan virkamiehille toiminnan perusteet. Perusteiden muotona ovat puitesäännöstö ja -ohjelma. Euroopan unionissa laaditaan puiteohjelmia esimerkiksi huumeongelmien ehkäisystä, jotka muokataan kansallisten ministeriöiden strategioiksi ja edelleen lyhyemmän aikavälin toimintasuunnitelmiksi. Lopuksi paikalliset toimijat, kuten kunnat, ottavat ne omiin tavoitteisiinsa ja toimintaohjelmiinsa.

Kunnissa joudutaan ottamaan huomioon kansallisen lisäksi kansainvälinen ohjaus päättäessä talousarviosta ja suunniteltaessa toimintaa. Kansallisten ja kansainvälisten linjausten ja ratkaisujen myötä kunnissa käytävän keskustelun painotukset vaihtelevat ja muuttuvat nopeastikin. Tämän lisäksi paikallisella tasolla tapahtuvat muutokset kunta-laisten ja kunnan toimintaympäristössä yleisemmin asettavat haasteita kunnan toiminnan suunnittelulle ja toteutukselle. Lyhyen aikajänteen paikalliset tarpeet ja haasteet sekä pitemmällä aikatahtäyksellä laajemmat hyvinvointipoliittiset tavoitteet asettavat kunnille haasteita, joihin kunnan olisi pystyttävä vastaamaan. (Niiranen 2008, 11, 14.)

2.2 Mielenterveys- ja päihdestrategia kunnan toiminnan ohjaajana

Ohjauksesta tulevaisuuden suunnitteluun

Valtion ja kuntien välisen suhteen muuttuminen on nähtävissä myös kuntien strategisessa suunnittelussa ja ajattelussa. Ennen muutosta kunnilla oli alhaiset vapausasteet tehdä toimintaa suuntaavia strategioita, koska valtio ohjasi kuntien toimintaa lainsäädännön ja suunnittelujärjestelmän avulla. Kunnilla oli palveluiden järjestäjänä velvollisuus laatia valtakunnallista suunnitelmaa noudattavat paikalliset suunnitelmat, jotka valtiovalta hyväksyi. Kunnilla oli tulevaisuuden toimintaansa koskevaa suunnittelua, mutta sen sisällön määrittä valtio. (Nylander 2008, 439.)

Suhteen muutoksen myötä kunnilla on laajemmat mahdollisuudet tehdä strategisia suunnitelmia omista lähtökohdista. Vaikka kuntien muodollinen vapaus tehdä omia suunnitelmia on laajentunut, eivät kuntien mahdollisuudet ole todellisuudessa laajentu-

neet. Uusia paineita strategiseen suunnitteluun aiheuttavat muun muassa kuntien tiukentunut taloudellinen tilanne, toimintakentän kansainvälistyminen ja monimutkaistuneet ongelmat. (Sotarauta 1996, 34–35.)

Toimintakentän hajautuessa ja monimutkaistuessa kuntien strateginen kiinnostus toimintaympäristön ja tulevaisuuden hallintaan on lisääntynyt 1990 – luvulta lähtien (Mt., 217). Kuntien haasteena on tuottaa peruspalvelut muuttuneessa toimintakentässä kunnan asukkaiden hyvinvoinnin turvaamiseksi. Tämä edellyttää suunnitelmallista paikallisen tason hyvinvointipolitiikkaa ja päätöksentekoa. Kuntien vastuulla on myös toimintaympäristön kehityksen seuranta ja tulevaisuuden visiointi. Toimintaa ohjaavat strategiat ja pitkäkestoiset toimintasuunnitelmat ovat tulleet välttämättömiksi haasteisiin vastaamisessa resurssien rajoissa. (Kinnunen & Kurkinen 2003, 5-6.)

Tulevaisuuden suunnittelun ja hallinnan yhdeksi välineeksi on otettu yksityisellä sektorilla johtamisen tukena käytetyt strategiat, jotka ovat tulevaisuuteen suuntautuvia suunnitelmia. Haastattelemamme kunnan mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnasta vastaava terveydenhuollon ammattihenkilö kuvaa strategiaa hyvin osuvalla tavalla:

”Strategia on semmoinen kartta ja päämäärä, että jos laiva lähtee satamasta tai jostakin, niin sinulla on jokin päämäärä, mihin sinä menet ja sitten siinä pitäisi vähän kartoittaa sitä maisemaa ja niitä resursseja, että miten sinne pääsisi. Pääseekö tankillisella bensaa, vai eikö pääse. Onko sinulla rahaa ostaa lisää bensaa, vai mennäänkö mersulla vai ladalla vai, kaikki. Strategiatyö, siihen pohjaa kaikki resurssit, rakenteet, prosessit.” (K22T)¹

Kuvauksesta löytyy paljon samoja elementtejä, kuin strategiatutkijoiden tekemistä määrittelmistä. Strategiatutkija H. Igor Ansoff (1984, 52–53) määrittelee strategian tiettyjen päätöksentekosääntöjen yhdistelmäksi, joilla ohjataan organisaation käyttäytymistä. Strategian tarkoituksena on saattaa organisaation keskeiset päämäärät, politiikat ja toimintaketjut kokonaisuudeksi (Quinn 1996, 3; Mintzberg 1996, 101–110; Mintzberg ym. 1998, 9–15). Se kuvastaa koko organisaation jaettua ymmärrystä toiminnan päämäärästä ohjaten organisaation päätöksentekoa, toimintaa ja jokaisen roolia päämäärän tavoittamisessa (Bowman 1998, 19). Yhteenvetona voidaan sanoa strategian osoittavan organisaation vision eli tahtotilan, toiminta-ajatuksen, toimintaa ohjaavat arvot, tavoit-

¹ Aineistoviittauksen perässä oleva tunniste K22T kertoo kunnan (K2), haastateltavan henkilön (2) ja hänen ammattinsa (T). Tutkimuskuntia on kuusi kappaletta (K1-6), haastateltavia on kunnista 2-4 henkilöä ja haastateltavat edustavat sosiaalitoimea (S), terveystoimea (T) tai poliittisia päättäjiä (P).

teiden sisällön, eri toimijoiden roolit ja vastuun sekä arviointikriteerit (Strandman 2009, 29–30).

Mika Kamensky (2000, 20–25) toteaa, että strategiassa määritellään tulevaisuuden toiminnan kannalta keskeisimmät tekijät. Strategia laaditaan vastaamaan kysymyksiin miksi ja mitä tulevaisuudessa tullaan tekemään. Vastaavasti toiminnan toteutuksessa korostuu kysymys miten. Robert Kaplanin ja David Nortonin (2004, 27) mukaan strategian tulisi määrittää, kuinka organisaatio tulee tuottamaan arvoa omistajilleen ja toiminnan kohderyhmälleen, kuten asiakkaille ja kansalaisille. Strategisen ajattelun mukaisesti kunnan strategiatyön keskeisenä tavoitteena on etsiä keinoja toimia ennakoivasti muuttuvissa ja monimutkaistuvissa tulevaisuudentilanteissa. Strategisen suunnittelun avulla määritellään ja johdetaan kunnallishallintoa ja kuntien kehitystä. (Purontaus 2008, 10, 106–107.) Tämän lisäksi kuntien tulee määrittää strategioissa mitä arvoa se tuottaa kuntalaisille ja tarkemmin strategian kohderyhmälle.

Tutkielmamme kohteena olevien mielenterveys- ja päihdestrategioiden osalta kuntien tulee vastata muun muassa kysymyksiin millaisia tarpeita kuntalaisilla on hyvinvoinnin osalta mielenterveys- ja päihdeasioissa, ja millä tavalla kunta pyrkii niihin vastaamaan tulevaisuudessa. Yksi keskeinen kysymys on kuitenkin, tuleeko kunnan tehdä mielenterveys- ja päihdestrategia ohjatakseen tulevaisuuden toimintaa?

Kunnan velvollisuus strategiseen suunnitteluun

Kunnat määrittävät, suunnittelevat ja ohjaavat toimintaansa hyvin erilaisilla ja eritasoisilla strategioilla. Kunnilla voi olla yleinen kuntastrategia, joka ohjaa alemman tason strategioiden laatimista (Sotarauta 1996, 217). Kunnissa voi olla myös koko kuntaa koskeva hyvinvointiohjelma ja turvallisuussuunnitelma tai erilaisia eri väestöryhmiin kohdistuvia tai poikkialueellisia erillisstrategioita, kuten vanhus-, lapsi- ja nuorisotai päihdestrategia. Kuntien velvollisuus tehdä strategioita vaihtelee suuresti. Esimerkiksi vanhusstrategia on vapaaehtoinen, mutta lastensuojelulain (417/2007) mukainen lastensuojelusuunnitelma on lakisääteinen. (Määttä 2010, 243.)

Kuntien strategisen suunnittelun monimuotoisuudesta huolimatta kaikkien strategioiden, suunnitelmien ja ohjelmien tavoitteena on toteuttaa kunnan lainmukaisia perusvelvolli-

suuksia. Kuntalain (365/1995) 1 §:n mukaan kunnan tulee pyrkiä edistämään asukkaidensa hyvinvointia ja kestäväää kehitystä alueellaan. Tästä kuntalain pykälästä on johdettavissa hyvinvointia ja kestäväää kehitystä koskeva strateginen ajattelu (Kinnunen & Kurkinen 2003, 6). Kunnilla on laajentuneiden toimintamahdollisuuksien myötä tullut liikkumatilaa kuntakohtaisten ratkaisujen tekemiseen, mutta kaikissa kunnan toimintaa koskevissa päätöksissä ja linjauksissa on otettava huomioon asukkaiden hyvinvointiin ja kestäväään kehitykseen liittyvät tulevaisuuden tarpeet (Hallituksen esitys kuntalaiksi 192/1994).

Kuntien tekemät strategiat ovat julkituotuina kuntalaisille annettuja sitoumuksia esimerkiksi kunnassa tuotettavien päihde- ja mielenterveyspalveluiden osalta. Strategiat voidaan nähdä sopimuksina kunnan ja kuntalaisten välillä. Sopimusten toteutumista valvovat kuntalaiset, ammatilliset toimijat sekä poliittiset päättäjät. Huomioitavaa strategioiden sitovuudessa on niiden oikeudellinen velvoittavuus. Kun kunnan strategia hyväksytään kunnanvaltuustossa, muuttuu se kuntaa oikeudellisesti sitovaksi sopimusasiakirjaksi. (Alavaikko 2006, 54.)

Kunnan strategiatyön ja strategioiden asemaa on vahvistettu myös valtion taholta kytkemällä ne lainsäädännön avulla aiempaa vahvemmin poliittiseen päätöksentekoon, resursointiin ja kunnan toiminnan seurantaan. Strategisen suunnittelun liittäminen osaksi kunnan koko toiminnan ja talouden suunnittelua on nähtävissä muun muassa lastensuojelusuunnitelman osalta. Lastensuojelulaki (417/2007) velvoittaa kuntaa ottamaan sen huomioon talousarviota ja – suunnitelmaa tehtäessä. (Määttä 2010, 243.)

Kuntalaki ei suoranaisesti velvoita kuntia tekemään strategioita, mutta se velvoittaa strategisen suunnittelun mukaiseen tulevaisuuden hallintaan. Velvollisuus tietynlaisten tulevaisuuden suunnitelmien tekemiseen löytyy erityislainsäädännöstä. Meidän tutkielmamme kannalta keskeisiä lakeja ovat uusi terveydenhuoltolaki (1326/2010) ja sosiaalihuoltolaki (710/1982), koska valitsemamme strateginen konteksti paikantuu sekä terveydenhuoltoon että sosiaalihuoltoon. Mielenterveyspalveluiden osalta sääntely tulee terveydenhuoltolaista ja päihdepalveluiden osalta sosiaalihuoltolaista.

Sosiaalihuoltolain (710/1982) mukaan kunta on velvollinen toimimaan alueellaan sosiaalisten olojen kehittämiseksi ja sosiaalisten epäkohtien poistamiseksi sille määritetyn sosiaalihuollon tehtävien järjestämisen lisäksi. Sosiaalihuollon yleisen suunnittelun ja

ohjauksen kuuluessa sosiaali- ja terveysministeriölle, vastaa kunta suunnittelusta omalla toiminta-alueellaan. Laki asettaa kunnalle yleisen velvollisuuden sosiaalihuollon suunnitteluun ja kehittämiseen, muttei kuitenkaan määritä suunnittelun tapaa ja muotoa.

Terveydenhuoltolain (1326/2010) 11 § asettaa kunnalle tarkemmin määritetyn velvoitteen strategiseen suunnitteluun. Laki tarkentaa kuntalaissa kunnille asetettua velvollisuutta ottaa huomioon terveys- ja hyvinvointinäkökulmat kaikissa kunnan toiminnoissa. Väestön terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen tulee nostaa kunnan johtamisjärjestelmän yhdeksi painopistealueeksi. Päätöksenteossa ja ratkaisujen valmistelussa on arvioitava ja otettava huomioon tehtävien päätösten ja ratkaisujen vaikutukset kunnan asukkaiden terveyteen ja sosiaaliseen hyvinvointiin. Vaikutusten arviointi tulee ottaa osaksi normaalia valmistelutyötä. Ennakoivassa suunnittelussa suositellaan käytettäväksi terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen oppaita ja ohjeita. (Hallituksen esitys terveydenhuoltolaiksi... 90/2010, 99–100.)

Terveydenhuoltolain (1326/2010) 12 §:n mukaan kunnan tulee ottaa huomioon terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen strategisessa suunnittelussa. Strategista suunnittelua varten kunnan on seurattava asukkaiden terveyttä ja hyvinvointia sekä niihin vaikuttavia tekijöitä ja asukkaiden hyvinvointitarpeisiin vastaamiseen käytettyjä toimenpiteitä. Suunnittelua ja päätöksentekoa varten näistä on raportoitava valtuustolle vuosittain ja valmisteltava laajempi hyvinvointikertomus valtuustokausittain. Hyvinvointikertomuksessa esitetyt johtopäätökset toimivat kunnan strategisen suunnittelun perustana. (Hallituksen esitys terveydenhuoltolaiksi... 90/2010, 100.)

Hyvinvointikertomuksen kautta vahvistetaan terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen näkökulmaa kuntastrategiassa sekä kunnan toiminta- ja taloussuunnitelmassa. Edistämisen tavoitteet kirjataan kuntastrategian tai kunnan hyvinvointistrategian lisäksi strategia-asiakirjoja täsmentäviin toimialakohtaisiin toiminnan ja talouden suunnitelmiin. Tavoitteet konkretisoidaan jokaisen hallinnonalan omissa suunnitelmissa. Toteutumista ja mahdollisia vaikutuksia ja muutoksia seurataan ja arvioidaan systemaattisesti strategia-prosessissa ja hyvinvointikertomuksessa. (Terveyden edistämisen laatusuositus 2007, 15–16.)

Valmisteilla olevassa sosiaalihuoltolain uudistuksessa on nostettu terveydenhuoltolain mukaisesti hyvinvoinnin edistäminen ja ongelmien ehkäiseminen keskeiseksi sosiaali-

huollon painopistealueeksi. Ennaltaehkäisevän työn ja varhaisen tuen saavuttamiseksi kunnilta edellytetään kunnan asukkaiden tarpeisiin pohjautuvaa pitkän aikajänteen suunnitelmallisuutta. Siirtyminen korjaavasta ehkäisevään toimintaan korostaa hyvinvoinnin edistämiseen liittyvän seurannan, suunnittelun ja vaikuttamismahdollisuuksien tärkeyttä. (Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistaminen 2012, 89, 92, 105.)

Sosiaalihuoltolain ja terveydenhuoltolain perusteella kunnalle asetetaan yleinen velvollisuus strategiseen suunnitteluun terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseksi ja kunnan alueella ilmenevien epäkohtien poistamiseksi. Suunnittelun tulee kohdistua myös kunnassa ilmenevien tarpeiden mukaisten palveluiden tuottamiseen ja kehittämiseen. Strategiseen suunnitteluun kuuluva tulevaisuusnäkökulma tulee ottaa huomioon erityisesti päätösten ja suunnitelmien vaikutusten sekä nykytila-arvioon perustuvan kehityslinjan osalta.

Mielenterveys- ja päihdestrategian osalta lainsäädännöstä ei löydy nimenomaista velvoitetta kunnille. Mielenterveys- ja päihdetyön kuulussa sekä kunnan terveyden- että sosiaalihuoltoon ja liittyessä yleisemmin ihmisten terveyteen ja hyvinvointiin sisältyvät ne edellä mainittujen lakien piiriin. Terveydenhuoltolain taustalla ja rinnalla vaikuttavassa terveyden edistämisen laatusuosituksessa (2007, 15) mielenterveys- ja päihdetyöhön liittyvät kysymykset kuuluvat terveyteen kokonaisvaltaisena hyvinvointina.

Ohjaus mielenterveys- ja päihdeasioiden huomioimiseen yleisemmässä terveyden ja hyvinvoinnin suunnittelussa voidaan johtaa myös kansallisesta Mielenterveys – ja päihdesuunnitelmasta 2009–2015 ja siihen liittyvästä hankeohjauksesta, Alkoholiohjelmasta sekä päihde- ja mielenterveyspalveluiden laatusuosituksista. Myös kansainvälisistä sopimuksista, kuten Euroopan mielenterveysjulistuksesta, on löydettävissä ohjeistusta mielenterveys- ja päihdeasioiden strategiseen suunnitteluun.

Ohjaus kunnallisen mielenterveys- ja päihdestrategian laadintaan

Pia Romppasen (2005, 8) mukaan kuntien päihdestrategioiden tekemisen alkusysäyksen on antanut vuonna 1998 valmistunut Sosiaali- ja terveysministeriön kunnallisen sosiaali- ja terveydenhuollon tavoitteet -julkaisu, jossa kuntia kannustetaan laatimaan strategioita. Julkaisussa kuntia kehoitettiin tekemään kuntakohtaisia päihdepoliittisia ohjelmia

päihdehaittojen ehkäisyn tehostamiseksi. Strategiat tuli tehdä samansuuntaisiksi kansallisen alkoholi- ja huumausainehjelman kanssa. (Kunnallisen sosiaali- ja terveydenhuollon tavoitteet 1998.) Myös päihdepalvelujen laatusuositukset painottavat strategiatyötä. Suositusten mukaan jokaisella kunnalla tulee olla päihdestrategia osana kunnan terveys- ja hyvinvointistrategiaa (Päihdepalvelujen laatusuositukset 2002, 16).

Päihdetyötä koskevaa strategisen suunnittelun ohjausta on jatkettu terveyden edistämisen laatusuosituksissa (2007). Laatusuosituksen mukaan kunnissa tulee olla ajantasainen ja vastuutettu, ehkäisevästä työstä korjaavaan työhön ulottuva, kaikki ikäluokat kattava päihdestrategia osana muuta hyvinvointistrategiaa. Päihdestrategian lisäksi kunnissa tulee olla edellytykset ehkäisevän päihdetyön strategiseen suunnitteluun. (Mt., 49–50, 52.)

Kuntien strategiatyöhön liittyviä suosituksia mielenterveystyön osalta löytyy mielenterveyspalveluiden laatusuosituksesta vuodelta 2001. Suosituksen mukaan kunnan tulee tukeakseen kunnan asukkaiden hyvinvointia ja mielenterveyttä laatia hyvinvointipoliittinen ohjelma tai hyvinvointistrategia, jonka osana on mielenterveystyön kokonaissuunnitelma. Kokonaissuunnitelman lisäksi kunnan työntekijöiden tulee toteuttaa yhteistyössä väestön, yhteisöjen ja ryhmien kanssa toimintaohjelmia, joiden tavoitteena on vaikuttaa mielenterveyden riskitekijöihin. (Mielenterveyspalveluiden laatusuositus 2001, 6–10.)

Mielenterveys- ja päihdetyön osalta kansallista normi-, resurssi-, hanke-, puite- ja tavoiteohjausta on alettu lisäämään pääministeri Matti Vanhasen ensimmäisestä hallitusohjelmasta (2003–2007) alkaen. Ohjelmassa varattiin valtionosuuksia ja hankerahoitusta aikaisemmin erilliset kansallisen terveyshankkeen ja sosiaalialan kehittämisohjelman yhteen sitomiseksi. Yhdistämisen tavoitteena oli kehittää terveys- ja sosiaalihuoltoa rinnakkain ja yhdensuuntaisin tavoittein. Hallitusohjelmassa ohjattiin erityisrahaa mielenterveys- ja päihdepalveluihin ja tehtiin päätös alkoholihaittojen ehkäisyä koskevasta ohjelmasta (Alkoholiohjelma) ja valtioneuvoston periaatepäätöksestä. (Pääministeri Vanhasen hallitusohjelma I 2003, 15.)

Vanhasen toisessa hallitusohjelmassa (2008–2011) aloitettiin sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma (KASTE 2008–2011), jatkettiin Alkoholiohjelmaa sekä tehtiin päätös terveyden edistämisen politiikkaohjelmasta. Ohjelmassa vahvistettiin

palvelujen laatusuosituksen sitovuutta. (Pääministeri Vanhasen hallitusohjelma II 2007, 52.) Vaikka Vanhasen toisessa hallitusohjelmassa ei tehty linjauksia mielenterveystyön kehittämisen osalta, aloitettiin hallitusohjelman aikana kansallinen Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009–2015. Kaste -ohjelman yhtenä tavoitteena on kehittää mielen-terveys- ja päihdepalvelut yhdistävä yhtenäinen palvelukokonaisuus (Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma KASTE 2008–2011, 44–45).

Kansallisessa Mielenterveys- ja päihdesuunnitelmassa (myöhemmin Mieli -suunnitelma) linjataan mielenterveys- ja päihdetyön kehittämistä ensimmäisen kerran yhtenä kokonaisuutena valtakunnallisella tasolla. Suunnitelman laatimisen lähtökohtana on ollut mielenterveys- ja päihdeongelmien suuri kansanterveydellinen merkitys. (Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009, 5.) Mieli -suunnitelma ohjaa kuntia sisällyttämään mielenterveys- ja päihdestrategian osaksi kuntien, kuntayhtymien ja alueiden hyvinvointisuunnitelmaa sekä kuntien kuntastrategiaa. Strategiassa kunnan tulee ottaa huomioon mielenterveyttä ja päihdeongelmia edistävä ja mielenterveysongelmia ja päihdehaittoja ehkäisevä työ sekä hoitoa koskevat linjaukset. Kunnan tulee määrittää toiminta- ja taloussuunnittelun osana ehkäisevän mielenterveys- ja päihdetyön johtamisvastuu, voimavarat, työnjako ja seuranta sekä kuvata kunnan järjestämisvastuuseen kuuluva mielenterveys- ja päihdepalveluiden kokonaisuus. (Mt., 5; Wahlbeck ym. 2010, 12; Moring 2010, 68.)

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen tavoite- ja puiteohjauksen mukaisesti laadittu mielenterveys- ja päihdestrategia on keino ohjata kunnan tai kuntayhtymän mielenterveys- ja päihdepalveluiden suunnitelmallista kehittämistä alueella esiintyviä tarpeita vastaavaksi. Kehittämisen tavoitteena on edistää yhteistyötä ja yhteistyörakenteita, osallisuutta, hyvinvointia ja terveyttä sekä asiakkaan ja palvelujen käyttäjien asemaa. (Moring 2010, 68.) Minna Laitila ja Tiia Järvinen (2009, 7) ovat tiivistäneet mielenterveys- ja päihdestrategiat tulevaisuuden suunnitelmiksi, joissa kunnat määrittävät mielenterveys- ja päihdeasioita koskevat tavoitteet ja toimenpiteet kuntalaisten hyvinvoinnin ja tarpeita vastaavien palveluiden takaamiseksi.

Puite- ja tavoiteohjauksen lisäksi Mieli -suunnitelmaan sisältyy valtiollista hankeohjausta. Suunnitelman toimeenpanemista on edistetty Kaste -ohjelman rahoittamien hankkeiden, kuten Tervein mielin Pohjois-Suomessa (TMP-S 2009–2011) hankkeen kautta. Lapin osahanke (TMP-S) on tukenut kuntien mielenterveys- ja päihdestrategioiden

laadintaa informaatio- ja resurssiohjauksen kautta (Kaivosoja & Posio 2011, 44–48). THL:n Mielen tuki -hanke (2009–2015) on käynnistetty nimenomaan toimeenpanemaan Mieli -suunnitelmaa. Hankkeen yhtenä tavoitteena on tukea kuntia mielenterveys- ja päihdestrategian laadintaa ja toimeenpanoa siten, että niissä korostuvat edistävä ja ehkäisevä työ. Strategiatyön lisäksi hanke tuottaa informaatio-ohjausta levittämällä ja juurruttamalla näyttöön perustuvia toimintamalleja ja hyviä käytäntöjä. Mielen tuki -hanke jatkaa Tervein mielin Pohjois-Suomessa hankkeen aloittamaa kuntien strategia-työtä tukevaa tukiprosessia. (Nordling 2011, 156–157.)

Päihdetyön osalta kunnan strategista suunnittelua ohjataan myös Alkoholiohjelman kautta. Ohjelmakaudella 2004–2007 Alkoholiohjelmassa määriteltiin kuntien tehtäväksi laatia päihdestrategia (Alkoholiohjelma 2004–2007 2004, 51). Uudella toimikaudella 2008–2011 Alkoholiohjelman kumppanuuteen on lisätty mielenterveysstrategia Mieli -suunnitelman mukaisesti. Tämän vuoksi Alkoholiohjelmassa puhutaan mielenterveys- ja päihdestrategiasta. Strategian lisäksi kuntia ohjataan laatimaan kumppanuussopimuksiin konkreettinen toimintasuunnitelma alkoholihaittojen vähentämiseksi, toteuttamaan sitä, arvioimaan omaa toimintaansa sekä tiedottamaan alkoholiohjelmasta omalla toimialueellaan. Alkoholiohjelman taustalla on valtioneuvoston periaatepäätös alkoholipoliittikan linjauksista (Valtioneuvoston periaatepäätös... 2003, 3).

Valtioon kansainvälisenä yhteistyökumppanina on kohdistettu kansainvälistä ohjausta mielenterveyspolitiikan osalta. WHO:n, EU:n ja Euroopan neuvoston ensimmäinen ministeritason mielenterveyskonferenssi sitoutti jäsenvaltiot mielenterveyspolitiikan toteuttamiseen. Vuonna 2005 pidettyä konferenssia seurasi Euroopan komission reaktiona Maailman terveysjärjestön (WHO) Euroopan mielenterveysjulistukseen niin sanottu EU:n Vihreä kirja mielenterveyden edistämisestä, jolla vahvistettiin poliittisen tason sitoutumista. Tältä pohjalta on allekirjoitettu EU:n mielenterveyssojmus vuonna 2009. Mielenterveyssojmus on laajemmalta nimeltään Mielenterveyttä ja hyvinvointia koskeva Eurooppalainen sojmus. (Euroopan yhteisöjen komissio 2008; Eskola & Taipale 2011, 188–189.)

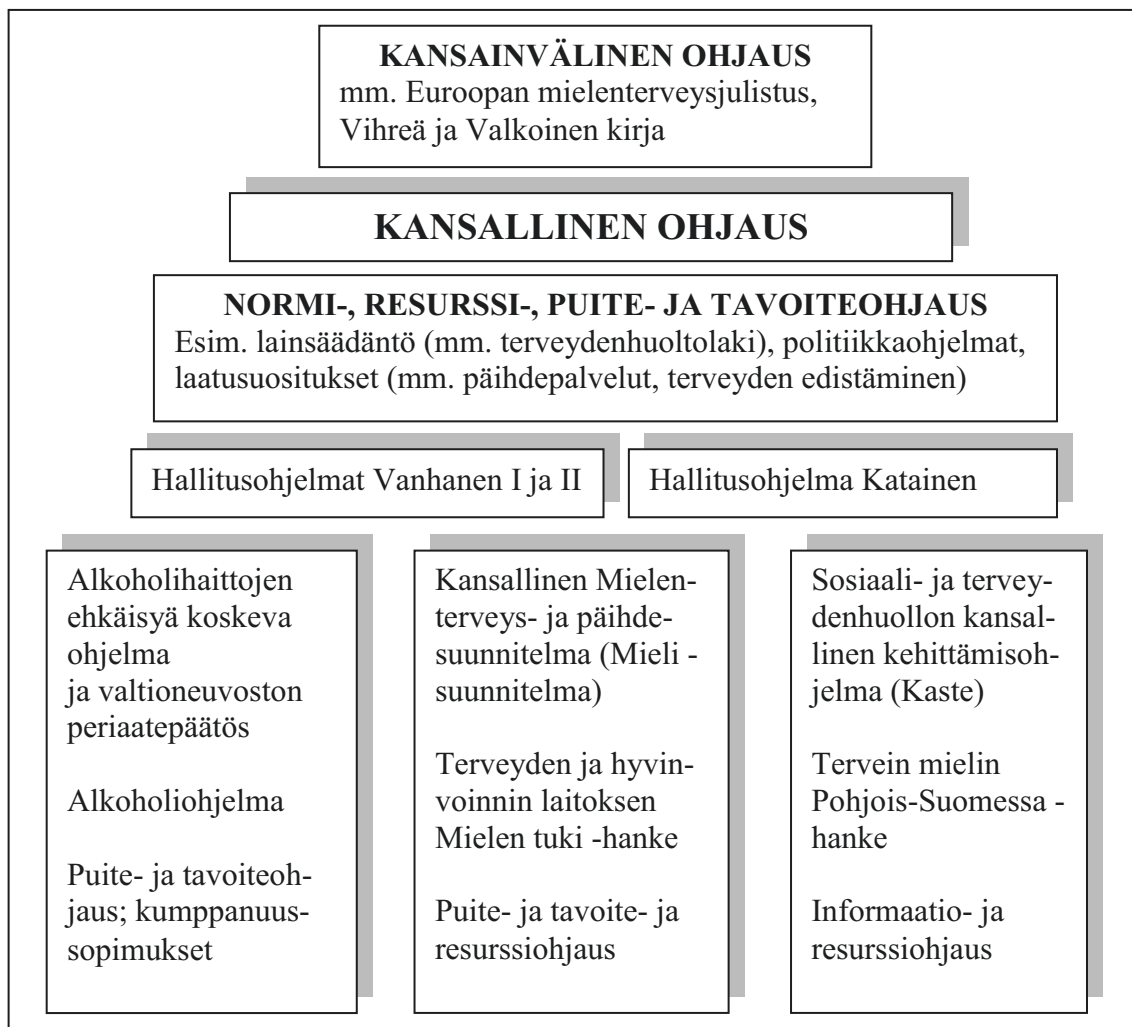
WHO kannustaa Euroopan mielenterveysjulistuksessa jäsenvaltiota muun muassa luomaan tiiviissä yhteistyössä kaikkien mielenterveystyöhön osallistuvien osapuolten kanssa mielenterveyspolitiikkaa, -ohjelmia ja -lainsäädäntöä, jotka perustuvat nykytietämykseen ja näkemykseen ihmisoikeuksista. Vastuu julistuksen ehdotusten jalkauttamisesta

on jäsenvaltioiden hallituksilla, joiden tulee koordinoida kansallisten tarpeiden mukaisen mielenterveyspolitiikan muotoilemista, levittämistä ja täytäntöönpanoa. (Euroopan mielenterveysjulistus 2005, 1–5.) Vaikka mielenterveysjulistus ei velvoita suoraan kuntia toteuttamaan mielenterveyspolitiikkaa, ovat kunnat nykyisen yhteiskunnallisen asemansa vuoksi keskeisiä kansallisesti määritetyn mielenterveyspolitiikan toteuttajia. Esimerkiksi Mieli -suunnitelman kohdalla konkreettisia toteuttajia ovat kunnat ja alueellisinä toimijoina sairaanhoitopiirit (Moring ym. 2011, 17).

Euroopan unionin Vihreän kirjan tavoitteena on ollut jatkaa WHO:n mielenterveysjulistuksessa mainittua strategiatyötä EU:n tasolla. Tarkoituksena on ollut käynnistää laaja keskustelu, jossa pohditaan mielenterveyden merkitystä EU:n kannalta, EU:n tasoisen strategian tarvetta ja mahdollisen strategian painopisteitä. Vihreän kirjan yhtenä toimenpiteenä on EU:n mielenterveysfoorumin perustaminen eri alojen yhteistyön edistämiseksi ja mielenterveyskysymyksissä yhteisymmärrykseen pääsemiseksi. Foorumin tekemät arvioinnit, suositukset ja käytännöt on tarkoitus ottaa huomioon jäsenvaltioiden kanssa käytävässä vuoropuhelussa. Julistuksessa korostetaan, että poliittisten päätöksentekijöiden tulee kiinnittää entistä enemmän huomiota mielenterveyttä koskeviin näkökulmiin. (Vihreä kirja 2005, 3, 5, 13–14.)

Euroopan mielenterveysjulistuksella ja Vihreällä kirjalla on luotu pohjaa ja rakenteita mielenterveyspolitiikalle EU:n tasolla yhteistyössä jäsenvaltioiden ja muiden toimijoiden kanssa. Näitä seuranneet terveydenhuoltoon kohdistunut Valkoinen kirja (2007) sekä mielenterveyttä ja hyvinvointia koskeva Eurooppalainen sopimus (2008) ovat enemmän mielenterveyspolitiikkaan sisältöjä tuottavia asiakirjoja. Niissä ei oteta enää suoraan kantaa yhtenäisen mielenterveyspolitiikan luomiseen, vaan se on jo niihin sisäänkirjoitettuna.

Kuviossa 1 sivulla 20 on havainnollistettu mielenterveys- ja päihdetyön strategiseen suunnitteluun kohdistettua monitasoista ohjausta. Kansallisen ja kansainvälisen ohjauksen vahvistumisen ja laajentumisen perusteella voidaan tulkita, että mielenterveys- ja päihdepalveluiden kehittäminen nähdään yhtenä tärkeänä valtion ja kuntien strategisen suunnittelun kohteena. Ohjauksen kautta pyritään saamaan aikaan tasapuolinen ja oikein suuntautunut palvelujärjestelmä valtakunnallisesti.

Kuvio 1. Kuntiin kohdistuva kansainvälinen ja kansallinen ohjaus mielenterveys- ja päihdestrategian osalta.

Näkökulman ajankohtaisuus on nähtävissä pääministeri Jyrki Kataisen hallitusohjelmassa (2011–2014), jossa edelleen painotetaan mielenterveysongelmiin varhaista puuttamista ja palvelujärjestelmän kehittämistä. Keinona jatketaan Mieli -suunnitelman toimeenpanoa. Alkoholikysymysten osalta jatketaan Alkoholiohjelmaa. (Pääministeri Jyrki Kataisen hallitusohjelma 2011, 57.) Edelliset ohjelmat on nostettu Kaste -ohjelmaan (2012–2015), jossa jatketaan mielenterveys- ja päihdeasioiden kehittämistä (Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma KASTE 2012–2015, 20–21).

2.3 Strategiat kuntien ristiaallokon ilmentyminä

Edellisessä kappaleessa on tarkasteltu kuntien toimintakentän muutosta tiukasta valtion ohjauksesta kuntien vapaaseen vastuuseen ja takaisin valtion moninaiseen ohjaukseen.

Valtion ohjauksen rinnalle on tullut myös kansainvälinen ohjaus, joka vaikuttaa kuntien toimintakenttään. Siirtymä tiukasta sääntelystä enemmän informaatio-ohjaukseen on asettanut kunnat asemaan, jossa ne joutuvat tekemään ratkaisuja ja päätöksiä kunnan omista lähtökohdista käsin. Kunnat ovat enemmän vastuussa kuntalaisille kuin valtiolle.

Mahdollisuus suunnitella kunnan toimintaa vapaamuotoisimmin on johtanut valtion näkökulmasta muun muassa kansalaisten eriarvoisuuteen palveluiden saatavuudessa. Tilanteen korjaamiseksi valtio on lisännyt kuntien toiminnan ohjausta erilaisin ohjausvälinein. Lisääntynyt ohjaus ja sen vaikutus on nähtävissä tutkimuskuntien strategia-työssä. Seuraavassa tuomme esille miten ohjaus näkyy strategiatyöskentelyssä. Esiintuomisen kautta haluamme painottaa ohjauksen vaikutusta kuntien tulevaisuuden suunnittelussa. Tarkastelemalla kuntien strategisessa suunnittelussa käytettyjä ohjausasiakirjoja luomme perustaa tarkastella kokemusasiantuntijuuden määrittymistä myös ohjauksen kautta. Kuntien käyttäessä erilaisia ohjelmia saavat ne informaatio-ohjausta kokemusasiantuntijuuden ymmärrykseen. Seuraavaksi esittämämme aineistoon pohjautuvat tilastot ja aineistositaatit eivät toimi varsinaisina tutkimustuloksina. Niiden tehtävänä on osaltaan perustella meidän tutkimusasetelmaamme.

Taulukossa 1 sivulla 22 on kerätty kuntien strategia-asiakirjoissa sekä muissa strategiatyön aikana muodostetuista dokumenteista (esimerkiksi työryhmien muistiot) esiin tuodut ohjaukselliset elementit. Valtion normiohjaus näkyy strategioissa lakien ja säädösten muodossa. Informaatio-ohjauksen mukaisesti strategioissa on käytetty ohjelmia, laatusuosituksia ja linjauksia. Strategia-asiakirjojen perusteella kansainvälinen ohjaus huomioidaan heikosti kuntatasolla.

Kansallisen ohjauksen vaikutus on nähtävissä strategiaproessin aloituspäätöksessä, strategiatyössä käytetyssä tietopohjassa, strategian sisällössä sekä tehdyissä strategisissa valinnoissa ja linjauksissa. Tutkimuksen aineistosta tulee selkeästi esille valtion ohjauksen vaikutus kuntien päätökseen tehdä kunnalle mielenterveys- ja päihdetyön yhteinen strategia. Kuntien luottamustahon tekemät strategiaproessin aloituspäätökset perustuvat kaikissa tutkimus kunnissa valtion mielenterveys- ja päihdestrategian laadintaan koskevaan ohjaukseen.

Taulukko 1. Ohjauksen näkyminen kuntien mielenterveys- ja päihdestrategia-asiakirjoissa (N = 5).

LAIT		OHJELMAT		SUOSITUKSET JA OHJEET	
Mielenterveyslaki	5	Mieli -suunnitelma 2009–2015	5	Mielenterveyspalvelujen laatusuositus	4
Päihdehuoltolaki	4	Alkoholiohjelma	5	Päihdepalvelujen laatusuositus	4
Kansanterveyslaki	4	Alkoholiohjelman ja kuntien väliset kumppanuussopimukset	3	Ehkäisy ja hoito; Laadukkaan päihdetyön kokonaisuus	3
Erikoissairaanhoidtolaki	4	WHO	2	Ehkäisevän päihdetyön laatukriteerit	1
Sosiaalihuoltolaki	3	Kuntastrategia	2	Mielenterveyskuntoutujien asumispalvelujen kehittämissuositus	1
Terveysthuoltolaki	3	Hyvinvointiohjelma/kertomus	2	Terveystedistämisen laatusuositus	1
Laki potilaan asemasta ja oikeuksista	3	Vanhuspoliittinen ohjelma	2	Ikäihmisten palveluiden laatusuositus	1
Laki terveydenhuollon ammattilaisista	3	Terveys 2015 -kansanterveysohjelma	1	Erilaiset käypähoitosuositukset	12
Raittiustyölaki	3	KASTE 2008–2011	1		
Perustuslaki	2	Lapin hyvinvointiohjelma 2010–2015	1		
Yhdenvertaisuuslaki	2	Turvallisuusohjelma	1		
Kuntalaki	2	Vammaispoliittinen ohjelma	1		
Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista	2	Lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisyn toimintaohjelma	1		
Alkoholilaki	2	Lapsi- ja nuorisopoliittinen ohjelma	1		
Lastensuojelulaki	2	Kuntien muut erityisohjelmat ja -strategiat	5		
Sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelu ja valtiosuuslaki	1				
Kielilaki	1			HANKKEET	
Tupakkalaki	1			Tervein mielin Pohjois-Suomessa Lapin osahanke 2008–2010	4
Nuorisolaki	1			Mielen tuki -hanke 2009–2015	2
Lääkelaki	1			PaKaste I -hanke	1
Huumausainelaki	1				
Poliisilaki	1				

Informaatio-ohjauksen rooli voidaan määrittää olennaiseksi sen käyttämisen laajuuden ja perusteiden vuoksi. Suositukset ja linjaukset ovat monen strategian lähtökohta ja tiedollinen pohja. Strategia-asiakirjojen lisäksi ohjauksen merkitys tulee vahvasti esille myös haastatteluissa.

”...kyllä ne on valtakunnalliset suositukset mitkä siinä pohjana...” (K32S)

”...perehtyä siihen, että mitä nämä ajankohtaisimmat statukset mielenterveys- ja päihdepalveluissa tarkoittaa valtakunnallisesti ja kansainvälisesti...” (K21P)

Valtion hankeohjaus on vaikuttanut kaikkien kuntien strategiatyöhön. Hankeohjausta ovat tuottaneet terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen hallinnoima Mielen tuki -hanke, Lapin sairaanhoitopiirin kuntayhtymän Tervein mielin Pohjois-Suomessa Lapin osahanke sekä Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen PaKaste -hankkeen Terve Lappi ja Perusterveydenhuollon kehittämisen osahankkeet (KASTE). Hankeohjaus koostui rahallisesta tuesta tiedolliseen, koulutukselliseen ja käytännölliseen strategia-työn tukeen. Kahden jälkimmäisen tahon hankkeet ovat tukeneet kuntien strategiatyötä taloudellisesti muun muassa kattamalla strategiatyöntekijöiden palkkakuluja.

”Esa (Mielen tuki -hankkeen projektipäällikkö, kirj. lisäys) puhuu niin selkeästi, ja hän puhuu kaiken aikaa asiaa, ja kuitenkin hän on sieltä pääkallopaikalta. Sillä on laaja se, minkä pohjalta se puhuu. Että se ei ole pelkästään Lapin sairaanhoitopiiri, joka puhuu.” (K64S)

”Tervein mielin Pohjois-Suomessa hanke, joka mahdollisti meille kohtaamisia muiden kirjoittajien kanssa Lapin kunnissa. Ihan oikeasti tätä asiaa siten sai muiden kanssa pähkiä, jotka ovat samassa veneessä.” (K24T)

Hankeohjauksen aktiivisesta roolista huolimatta näkyvyys strategia-asiakirjoissa ja haastatteluaineistossa jää marginaaliin muuhun ohjaukseen nähden. Äärimmillään ohjaus on nähty sen luonteen vastaisesti myös velvollisuutena. Strategia on tehty, koska on ollut pakko.

”On liian julmaa sanoa, etteikö niillä (hankeohjaus, kirj. lisäys) olisi mitään merkitystä, mutta sanotaan jotenkin diplomaattisesti: niillä voisi olla enemmän merkitystä.” (K21P)

”Siis sehän tehdään sen takia, että se on tehtävä. Kehä kolmoselta kävi kutsu.” (K64S)

Kansainvälinen ja valtakunnallinen ohjaus ei ole yksiselitteistä kuntien näkökulmasta. Ohjaus tuottaa yleisiä linjauksia ja tavoitteita mielenterveys- ja päihdetyön toteuttamisesta tarkempien toteuttamistapojen jäädessä kuntien päätettäväksi. Tämä yleisen ohjauksen ja paikallisen toteutuksen välinen suhde nähdään usein olennaisena haasteena. Ohjaus toisaalta tuottaa tavoiteltavia linjauksia, mutta myös rajoittaa paikallista monimuotoisuutta.

”...kyllästyttää jo nämä fraasit siitä, että laitospainotteisuuden muuttamisesta avopainotteiseksi, kun kukaan ei kuitenkaan pysty osoittamaan, että mitä se oikein tarkasti tarkoittaa luottamushenkilöstölle selitettynä. Miten siihen päästään?” (K21P)

”...jos ajattelee valtakunnallisia linjauksia, niin siellä on näitä kehittämisskohteita hieman liian paljon. Kyllä on pakko keskittyä johonkin. Ei kaikkea voi parantaa, vaikka kuinka mieli tekee...” (K23T)

Alla olevasta aineistonäytteestä voidaan havaita, kuinka ohjaus vaikuttaa myös itse mielenterveys- ja päihdestrategiaan. Noudattamalla suosituksia, ohjelmia ja yleisiä määritelmiä on lopputuloksena muiden kuntien kanssa samanlainen strategia. Tätä suuntausta on edesauttanut hankkeiden mahdollistama vertaistuki ja muilta kunnilta mallioppiminen. Kuntien heterogeenisyydestä johtuen ei ole löydettävissä kaikille sopivaa mallia, mutta toisissa kunnissa hyväksi koetut strategiset ratkaisut voidaan ottaa käyttöön (Ikola-Norrbacka & Salminen 2007, 57).

”...me ajateltiin että oltaisiin tehty meidänlainen strategia. Se olisi ollut ruohonjuuritason downtoearth homma, mutta sitten kun rupeat lukemaan näitä ohjeistuksia, että mitä kaikkea siellä pitää olla ja kaikkia vaatimuksia mitä sinne pitää kirjoittaa, niin siitä tulee hirveän mainstream semmoinen kapulakielinen. Ei siitä tullut ollenkaan semmoinen hauska meidän näköinen niin kuin me oltaisiin haluttu, mutta kuitenkin jollainen välimuoto kuitenkin.” (K11S)

Moni kunta on strategiatyössään hyödyntänyt muiden kuntien tekemiä aikaisempia strategioita. Tämä mallioppiminen on omalta osaltaan ohjannut kuntia strategiatyössä kansainvälisen ja kansallisen ohjauksen huomioimiseen strategian laadinnassa. Ajatus siitä, että muutkin tekee niin tai meillä tehdään näin, luo myös pohjaa perustella strategioissa tehtyjä esityksiä.

”...hainhan minä paljon malleja muiden strategioista...” (K51T)

”...vertailutieto auttaa esimerkiksi päätöksenteossa, että sitten voidaan paremmin vielä perustella esimerkiksi tulevaisuudessa näitä esityksiä...”
(K23T)

Valtion ohjauksessa otetaan myös kantaa millainen näkökulma tulisi painottua kuntien mielenterveys- ja päihdestrategioissa. Esimerkiksi Mielen tuki -hanke tukee ”strategian laatimista siten, että niissä korostuu edistävää ja ehkäisevää työtä” (Nordling 2011, 156). Tämä näkökulma on löydettävissä kaikkien kuntien strategioista hankkeen ja kuntien välisen yhteistyön mukaisesti. Näkökulmaa viedään eteenpäin kuntien paikallisista lähtökohdista.

”Hyvinvoinnin näkökulma ehdottomasti, tosin on ongelmiakin kartoitettu näissä tiimeissä, mutta näkökulma on aina hyvinvoinnin ja myönteinen...”
(K11S)

”Tätä voisi jo sanoa ehkä hyvinvointistrategiaksi, kun tämä painottuu ehkäisevään ja edistävään työhön aikataavalla. Tässä on aikalailla konkreettisia kehittämistoimenpiteitä, jotka vaikuttavat kaikkiin kuntalaisiin, tai ainakin lähes kaikkiin kuntalaisiin...” (K32S)

Edistävän ja ennaltaehkäisevän näkökulman painotus on tuonut strategioihin hyvinvointia korostavat linjaukset. Ongelmista on siirrytty selkeästi hyvinvoinnin tukemiseen ja ongelmien ehkäisyyn. Painotuksen muutoksen myötä mielenterveys- ja päihdetyön strategian katsotaan koskevan kaikkia kuntalaisia mielenterveys- ja päihdeongelmista kärsivien ihmisten lisäksi. Mielenterveys- ja päihdeasiat koskettavat kaikkia.

Strategioille asetettujen tehtävien osalta edistävää ja ennaltaehkäisevää näkökulma on poikkileikkaavana tekijänä paikallisuutta ja paikallisia realiteetteja korostavien näkökulmien ollessa näkyvämmässä roolissa. Kuntien strategiat on lähdetty tekemään kuntien omista lähtökohdista. Työtä ohjaavina näkökulmina ovat olleet kunnan palvelujärjestelmä ja taloustilanne, kunnassa ilmenevät mielenterveys- ja päihdeongelmat, kuntalaisten ja mielenterveys- ja päihdeasiakkaiden tarpeet sekä kunnan alueella vaikuttavat kulttuuriset erityispiirteet.

”...valtakunnallisesti, minkälaisia tavoitteita on asetettu, ja sitten miettiä, vastaako ne oman kunnan tarpeita.” (K42S)

”...kyllähän meillä pyritään siihen, että meillä saataisiin näitä varhaisen tuen palveluita, ennaltaehkäisyä, ja sillä tavalla säästettäisiin näissä raskaimmissa palveluissa. Mutta, että kyllähän se on ihan selvästi näkyvissä perusteluna tuo talous.” (K12S)

”...ensisijaisestihan tämä tehdään sen takia, että nämä asiakkaat, potilaat, kuntalaiset mielenterveys- ja päihdepalvelujen piirissä saavat semmoista apua, joka tuottaa tuloksia...” (K21P)

Valitut näkökulmat ovat tiiviisti yhteydessä strategiatyölle asetettuihin tavoitteisiin ja tehtäviin. Strategiatyön keskeisenä tehtävänä on ollut selvittää kunnan palvelujärjestelmän nykytila ja kunnassa esiintyvät kuntalaisten tarpeet mielenterveys- ja päihdeongelmien ja hyvinvoinnin näkökulmista. Tämän selvityksen pohjalta on asetettu tulevaisuuden suuntautuneita linjauksia siitä, millaisiin toimenpiteisiin ryhdytään mielenterveys- ja päihdeongelmien korjaamiseksi ja ennaltaehkäisemiseksi, sekä miten palvelujärjestelmää tullaan kehittämään vastaamaan paremmin kuntalaisten ja asiakkaiden tarpeita. Strategioiden tehtäväksi nähdään myös kunnan päätöksenteon ja toiminnan ohjaaminen, mielenterveys- ja päihdetyön aseman sekä toimintaedellytysten vahvistaminen kuntaorganisaatiossa. Lisäksi tehtävinä ovat kunnan ja muiden toimijoiden välisen yhteistyön ja vastuualueiden määrittäminen, kuntalaisten ja asiakkaiden tietoisuuden lisääminen kunnan mielenterveys- ja päihde- sekä hyvinvointipalveluista sekä mielenterveys- ja päihdeasioita koskeviin asenteisiin vaikuttaminen.

”No, koko kunnan tasolla on tavoitteena ajanmukaistaa, päivittää mielenterveys- ja päihdetyön työskentelymuodot ja rakenteet ja pyrkiä osoittamaan strategian avulla, mitä tarpeita meillä on muuttaa palveluja, palvelujen sisältöjä, palvelujen rakenteita.” (K21P)

”Eli minun mielestä strategian yksi tärkeä tehtävä on yhteensovitus ja koaminen ja koordinointi. Että meidän kansalaisjärjestöjen, kunnan, kuntayhtymän, kunnan eri hallintokuntien työ sovitetaan yhteen ja työskennellään yhteen suuntaan.” (K12S)

”Asenteet olivat täällä tosi jäykät päihdetyölle ja päihdeongelmalliselle kielteiset. Sieltä selvästi paistoi, että päihdetyöhön ja päihdeongelmaisiin sijoitettu raha on hukkaan heitettyä. Sen asenteen kääntäminen vähänkään toiseen suuntaan, se oli kaikkein suurin työ.” (K53S)

Strategioiden tehtävät ja tavoitteet kuvastavat kunnan ja kuntalaisten välistä uutta suhdetta. Kunnan tehtävä on tuottaa kuntalaisille heidän tarvitsemiaan palveluita. Tästä lähtökohdasta strategioiden keskiöön nousevat kuntalaiset ja mielenterveys- ja päihdeasiakkaat tarpeineen ja niihin vastaamiseen tarkoitettu kunnan alueella toimiva palvelujärjestelmä. Tärkein strateginen kysymys koskeekin näiden kahden vastaavuutta. Saavatko kuntalaiset tarvitsemansa palvelut? Jos eivät saa, miten palvelujärjestelmää

tulee kehittää? Myös muut tehtävät linkittyvät tähän tarpeiden ja palveluiden väliseen suhteeseen edesauttaen niiden kohtaamista.

Ohjauksen ja kunnassa esiintyvien paikallisten näkökulmien yhdistäminen strategia-työssä kuvaa käytännössä kuntien kokemaa vaateiden ristiaallokkoa. Ohjauksen kautta kunnille esitetään strategisen suunnittelun kautta tavoiteltavaa mielenterveys- ja päihdeasioiden ideaalitilaa. Kunnassa paikallinen toimintakenttä haasteineen ja mahdollisuuksineen luo lähtökohdan, josta edetään kohti osoitettua ideaalitilaa.

3 Tutkimusasetelma

3.1 Kriittinen sosiaalityö teoreettisena näkökulmana

Edellä on käyty läpi kuntien strategiseen suunnitteluun kohdistuvaa ohjausta sekä yleisemmin että tarkennetummin mielenterveys- ja päihdestrategian osalta. Kuntia on ohjeistettu tekemään tietyn tyyppisiä mielenterveys- ja päihdestrategioita. Ohjauksessa on kuitenkin korostettu, että strategian tavoitteena on kehittää kunnan mielenterveys- ja päihdepalveluita kunnassa esiintyviä tarpeita vastaaviksi (Moring 2010, 68). Tämän korostuksen pohjalta voidaan tulkita, että strategia on tarkoitettu tehtäväksi kunnan lähtökohdista kansalliset linjaukset huomioonottaen. Myös ohjauksen velvoittamattomuus puhuu mielenterveys- ja päihdestrategian kuntalähtöisyyden puolesta. Voidaankin sanoa, että strategiat ovat kuntien näköisiä, koska kunnat itse määrittävät minkälainen mielenterveys- ja päihdestrategia on väestön ja kunnan elinvoiman kannalta tarkoituksemukainen (ks. Kananoja ym. 2008, 139).

Ohjauksellisesta joustavuudesta nouseekin tutkielmamme näkökulmasta olennainen kysymys; kuka tai ketkä ovat määrittämässä millaisella mielenterveys- ja päihdestrategialla ohjataan tulevaisuuden palveluita? Näemme ettei ole yhdentekevää kuka on kunnan strategisen suunnittelun puitteissa määrittämässä muun muassa suunnittelun lähtökohtia, strategian sisältöä ja tulevaisuuden tavoitteita. Voidaan olettaa, että ohjauksellisesti väljissä puitteissa tehty strateginen suunnittelu mahdollistaa eri lähtökohdista strategiatyötä tarkasteleville laatijoille puitteet luoda hyvin erilaisia strategioita.

Strategioiden lähtökohtaisena tavoitteena näyttäytyy tarpeiden ja palveluiden mahdollisimman optimaalinen kohtaaminen. Tärkeäksi kysymykseksi nousee tarpeiden ja palveluiden määrittäminen: kuka määrittää ja mihin tietoon perustuen mitä tarpeita kunnassa esiintyy ja millainen palvelujärjestelmä vastaa parhaiten näihin tarpeisiin?

”...kyllähän näissä hyvinvointistrategioissa ja mielenterveys- ja päihdestrategioissa on osaltaan hirveän pitkälti kyse siitä tietoperustan luomisesta. Tavallaan ne kertoo sitä kuntalaisten tai kokemusasiantuntijoiden ääntä. Että ei pelkästään se, et he itse ovat läsnä, vaan miten se näkyy siinä tietoperustassa. Kun me joudutaan kuitenkin näihin indikaattoreihin perustamaan nämä hommelit.” (K11S)

Tarpeiden ja palveluiden kohtaamisen määrittelyssä voidaan lähtökohtaisesti nähdä olevan kaksi vaihtoehtoa. Määrittely voi perustua strategiatyöstä vastaavien tekemään arvioon, joka pohjautuu ammattilaisten tuottamaan tietoon, kuten esimerkiksi yleisiin tilastoihin, ohjelmiin ja suosituksiin. Määrittely tehdään ilman kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien arvioita omista tarpeistaan ja palveluiden vastaavuudesta. Toisena vaihtoehtona on, että kuntalaiset ja palveluiden käyttäjät ovat konkreettisesti mukana määrittelytyössä joko ammattilaisten rinnalla tai itsenäisesti.

Pro gradu -tutkielmassamme selvitämme kriittisen sosiaalityön näkökulmasta jälkimmäisen vaihtoehdon toteutumista tutkimukseen osallistuneiden kuntien mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnan osalta. Tämän hetkisten kriittisen sosiaalityön teorioiden pääsuuntauksista tutkielmamme paikantuu valtaa, tietoa ja niiden monimerkityksellistä suhdetta korostavaan suuntaukseen. Keskiössä on tiedon ja vallan sosiaalisesti rakentuva luonne. Käytännöstä nouseva tieto ja tiedontuotanto ovat merkityksellisessä asemassa. (Karvinen-Niinikoski 2010, 252–253.)

Vallan näkökulmasta keskeistä on keiden tiedot määritetään käsillä olevassa tilanteessa merkitykselliseksi. Kriittisesti ajatellen yhden henkilön tieto on aina osittainen kuvaus ja tulkinta asiasta. Esimerkiksi ammatillisen tiedon rinnalle tarvitaan asiakkaiden toista tietoa. (Juhila 2006, 141.) Kriittisen sosiaalityön näkökulmasta tutkielmassamme nousee kysymys kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien kokemuksellisen tiedon merkityksestä strategiatyössä. Valitsemastamme tarkastelukulmasta osallisuus suunnitteluun perustuu kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien kokemuksellisen tiedon merkitykseen ja sen kautta rakentuvaan asiantuntijuuteen. Käytämme kokemukselliseen asiantuntijuuteen perustuvasta roolista nimitystä kokemusasiantuntija.

Kriittisen sosiaalityön näkökulmasta tarkastelumme kohteena on kokemukselliseen tietoon perustuva kokemusasiantuntijuus ja sille annettu merkitys kunnan strategisessa suunnittelussa. Tiedon ja vallan sosiaalisesti rakentuvan suhteen kautta tarkastelumme kohteeksi tulee myös tiedolle annetun merkityksen vaikutus kokemusasiantuntijoiden osallisuuteen vallan ja aseman toteutumisen määrittäjänä. Lähtökohdassamme von piirteitä postmodernista ajattelusta, jossa yhteiskunta-analyysin sijasta keskiössä ovat paikallisesti rakentuva tieto, asiantuntijuus ja valtasuhteet. Postmoderni suuntaus mahdollistaa ajatuksen tiedon, asiantuntijuuden ja vallan moninaisuudesta. Allekirjoitamme postmodernin suuntauksen mukaisen ajattelun siltä osin, että se tunnistaa tiedon ja vallan linkittymisen toisiinsa. Perustana on ajatus tiedon vallasta: kenellä katsotaan olevan tärkein tieto, pitää hallussaan valtaa muokata todellisuus oman tiedon mukaiseksi. Koska postmoderni kriittisyys kyseenalaistaa professionaalisen tiedon legitimitetin, tulee kysyä, kenen tieto on asiantuntijatietoa? (Fook 2002, 16, 37.)

Viitteet postmodernista ajattelusta eivät sulje pois yhteiskunnallisen tason tarkastelua, vaan yhteiskunnalliset sosiaaliset, taloudelliset ja poliittiset rakenteet vaikuttavat paikalliseen tasoon monella tavalla. Yhteiskunnallisen tason sijasta vahvempaan asemaan nousee marginaalissa syntyvä toinen tieto. (Juhila 2006, 104–106, 144.) Tutkielmasamme keskeisenä vaikuttavana yhteiskunnallisena rakenteena on valtakunnallisen ja kansainvälisen ohjauksen kautta määrittävä kokemusasiantuntijuus. Määritelmä luo ymmärrystä kokemusasiantuntijuuden merkityksestä strategiatyössä. Merkityksiä sisältävä ja luova ohjauksellinen kokemusasiantuntijuuden määritelmä näyttäytyy tutkielmassamme valtakunnallisena merkitysrakenteena, jonka kautta kuntia ohjataan luomaan kokemusasiantuntijuudelle merkityksen mukaiset toteutumisen rakenteet.

Valtakunnallisen merkitysrakenteen tuottaessa ohjauksen mukaisesti tavoitteellista määritelmää kokemusasiantuntijuudelle, luovat kunnat omista lähtökohdistaan näkemystä kokemusasiantuntijuudelle. Tutkielmassamme tutkimuskuntien näkemykset antavat perustan paikallisen tason kokemusasiantuntijuuden merkitysrakenteelle. Paikallisen tason merkitysrakenteen julkituomiseksi keskitymme strategiatyöstä vastaavien näkemyksiin kokemusasiantuntijuudesta ja sen merkityksestä strategiatyössä. Rajaukses-tamme johtuen emme tarkastele kokemusasiantuntijoiden näkemystä kokemuksellisen tiedon merkityksestä ja osallisuudesta, tai heidän omaa halua ja kykyä osallisuuteen.

Vastaavien näkemysten keskeistä asemaa perustelemme heidän strategiatyöhön vaikuttavalla roolillaan: he päättävät ketkä osallistuvat ja millä perusteella. Osallisuuden toteutumisen kannalta laatijoiden näkemys kokemusasiantuntijuuden merkityksestä on olennainen. Valtakunnallinen merkitysrakenne voi ohjata toteuttamaan kokemusasiantuntijuuteen perustuvan osallisuuden, mutta loppujen lopuksi kunnan sisäiset toimijat päättävät, keitä osallistuvat vaikuttavasti kunnan strategiseen suunnitteluun. Kokemusasiantuntijuuden määrittymiseen ja toteutumiseen vaikuttavat merkitysrakenteet voidaan nähdä postmodernin ajattelun mukaisesti kontekstisidonnaisina. Rakenteet eivät näyttyä modernin ajattelun mukaisesti annettuina ja muuttumattomina, vaan ne luodaan ja tulkitaan sosiaalisessa, historiallisessa ja poliittisessä kontekstissa (Fook 2002, 11–12).

Kriittisen sosiaalityön näkökulmasta tarkastelemme kokemusasiantuntijuuden ilmiötä rakenteellisena kysymyksenä vastuullisten strategian laatijoiden henkilökohtaisten valintojen sijasta. Valintamme vuoksi kokemusasiantuntijuudelle annettua merkitystä ja osallisuuden toteutumisen mahdollisia esteitä emme perustele yksilötason tekijöillä, vaan yhteiskunnassa vaikuttavilla rakenteilla. Perinteisestä yksilötason sosiaalityöstä poiketen kriittinen sosiaalityö rakentuu ajatukselle ongelmien johtumisesta yhteiskunnallisista rakenteista (Healy 2000, 3).

Tutkielmassamme käyttämämme kriittisen sosiaalityön näkökulman valinnan taustalla on näkemyksemme tutkimuksen tehtävästä. Näemme, että havainnoinnin, mittaamisen, käytännön ongelmien ratkaisemisen ja subjektiivisten näkökulmien moninaisuuden ymmärtämisen sijasta tutkimuksella on selkeä kantaaottava tai muutokseen pyrkivä tehtävä. Hyväksyessämme lähtökohdaksi kriittisen teorian, otamme tutkielmamme muutokseen tähtäävän kantaaottavan orientaation. Koemme pyrkimyksen muuttaa yhteiskuntaa ihmisten hyvinvoinnin lisäämiseksi (Creswell 2009, 9) liian vaativana tutkimuksellisenä tehtävänä. Allekirjoitamme tutkielmamme osalta kantaaottavan tieteen näkemyksen tutkimuksen tehtävästä (Hurtig & Laitinen 2003).

Tutkimuksen ollessa kantaaottavaa otamme tutkielmamme kautta osaa kokemusasiantuntijuutta koskevaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tutkimuksen tuodessa esille kokemusasiantuntijuuden määrittymiseen ja toteutumiseen vaikuttavat eritasoiset merkitysrakenteet, otamme kantaa kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden toteutumisen kontekstisidonnaisuuden. Tutkielmamme tehtävänä ei ole ainoastaan tuoda julki kokemusasiantuntijuuden toiminnan taustalla vaikuttavat merkitysrakenteet, vaan

ottaa myös kantaa rakenteiden ja vaikuttavan osallisuuden toteutumisen väliseen suhteeseen. Ilmiöiden välisen suhteen myötä otamme kantaa kokemusasiantuntijuuden asemaan kunnan strategisessa suunnittelussa sivuten myös laajempaa yhteiskunnallista asemaa. (ks. Hurtig & Laitinen 2003)

Passiivisen tutkittavaa ilmiötä koskeva tiedon tuottamisen sijasta tavoitteenamme on tuottaa tietoa, jota voidaan hyödyntää kokemusasiantuntijuuden yhteiskunnallisessa määrittämisessä, asemoimisessa sekä käytännön toteutumisessa. Kokemusasiantuntijuudelta puuttuessa yleisesti hyväksyty käsitelmääritelmä otamme tutkielmassamme kantaa tilanteen ongelmallisuuteen ja tuomme esille oman kantamme kokemusasiantuntijuuden määrittämiseen. Sosiaalista tutkimusta tekevinä tutkijoina roolinamme on puhua kuntalaisten, palveluiden käyttäjien ja heidän omaistensa kokemusasiantuntijuuden puolesta. Puolesta puhuminen ottaa kantaa myös strategisessa suunnittelussa vallitsevaan arvolutuneeseen asiantuntija – maallikkoasetelmaan. (Mt.)

Tutkielmassamme tavoittelemme kokemusasiantuntijuuden merkityksen korostamista ja lisäämistä kunnan tulevaisuuden palveluiden suunnittelussa ja kehittämisessä. Näemme, että kunnan strategisessa suunnittelussa tulisi toteutua kokemusasiantuntijoiden mahdollisuus osallistua vaikuttavasti tulevaisuuden palveluiden määrittämiseen ja päättämiseen. Kokemusasiantuntijoiden kokemukselliseen tietoon perustuvan osallisuuden kautta näemme saavutettavan paremmin kuntalaisten tarpeisiin vastaava palvelujärjestelmä.

Jotta tutkielmaamme voi kutsua kriittisesti orientoituneeksi, tulee tutkielmassa käsitellä yhteiskunnassa osallisuuden esteenä olevia epäoikeudenmukaisuutta aiheuttavia rakenteita. Kriittisyyden tavoittamiseksi ei riitä perinteinen tutkimuksellinen tehtävä määrittää ja tulkita tutkimuskohdetta, vaan tutkimuksen itsessään on oltava askel tavoiteltuun muutokseen. Tutkimuksella voidaan joko suoraan pyrkiä muuttamaan havaittua ongelmakohtaa tai tuoda muutosta tarvitset ongelmat esille. (Kincheloe & McLaren 2005, 305.) Ongelmallisiksi koetut rakenteelliset tekijät vaihtelevat eri kriittisten sosiaalityön suuntauksien mukaan, mutta kaikille suuntauksille yhteisenä tekijänä on painotus sosiaaliseen muutokseen. (Healy 2000, 3.) Eri suuntauksset lähestyvät tarkasteltavaa ilmiötä hieman eri näkökulmista ja lähtökohdista. Suuntauksset eroavat myös tavoitellun muutoksen ja sen saavuttamiseksi määriteltyjen keinojen osalta. (Hick & Pozzuto 2004, ix.)

Paikallisen tason merkitysrakenne näyttäytyy tutkielmassamme kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden toteutumisen estävänä tai mahdollistavana rakenteena. Merkitysrakenteen tuottamien esteiden julkituominen mahdollistaa niiden tiedostamisen ja tarvittavien kehittämiskohteiden havaitsemisen. Esteiden lisäksi tavoitteenamme on löytää tekijöitä, jotka mahdollistavat ja parantavat kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden toteutumista.

Tutkielmamme ottaessa kantaa kokemusasiantuntijuuden merkitykseen kunnan strategisessa suunnittelussa, nousee merkittävään asemaan kriittisen sosiaalityön arvopohja. Jim Ifen (2005, 6) mukaan kriittisen sosiaalityön peruselementtejä on vahva arvopohja, joka tuodaan selvästi esille pyrittäessä saamaan aikaan tavoiteltua muutosta. Kriittinen sosiaalityö korostaa, että toiminta ei voi olla koskaan arvoneutraalia. Arvopohjana ovat ihmisoikeudet ja kansalaisten itsemääräämis-oikeus, sosiaalinen osallisuus ja hyvinvointi sekä oikeudenmukaisuus ja tasa-arvon kunnioittaminen (Karvinen-Niinikoski 2010, 249; Ife 2005, 6). Karvinen-Niinikosken (mt., 249) mukaan arvopohja on lähtökohta, johon peilataan vallitsevia rakenteita. Arvojen lisäksi tulee ottaa huomioon voimassa oleva lainsäädäntö, koska sen säännökset asettavat toiminnalle rajat. Arvojen ja lainsäädännön tulee olla samansuuntaisia. (Saarenpää 2010, 77.)

Kantaaottava tutkielmamme sisältää selkeän arvolatauksen. Vertailllessamme valtakunnallista ideaalia tuottavaa merkitysrakennetta paikallisen tason käytännön toteuttamisen mahdollistavaan rakenteeseen, otamme kantaa molempien rakenteiden ongelmallisuuteen. Analysoimme rakenteita kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden näkökulmasta etsien estäviä ja mahdollistavia tekijöitä. Analyysimme perustuu meidän arvonäkemykseenme aidon kokemusasiantuntijuuden merkityksestä strategisessa työkentelyssä. Näkemyksemme eivät ole ristiriidassa vallitsevien normien ja ohjeiden kanssa, mutta ne voivat olla tutkielman myötä vallitsevaa ajattelua laajentavia.

3.2 Ontologiset, epistemologiset ja tutkimussrategiset valinnat

Ontologiset ja epistemologiset lähtökohdat

Tutkielmassa lähestymme todellisuutta kriittisen realismin silmin. Omaksumalla kriittisen realismin tutkielman ontologiseksi lähtökohdaksi hyväksymme sen, että tavoitamme

vain osan tutkimuksen kohteena olevasta todellisuudesta. Näemme, että tutkimalla merkitysrakenteita tavoitamme vain valitsemamme osan strategisessa suunnittelussa vallitsevasta todellisuudesta. Tekemällä tutkielman toisella tavalla tavoittaisimme uuden ja täydentävän osan todellisuutta. Tältä pohjalta voimme asettaa tutkimukselliseksi tavoitteeksi tehdä todellisuutta näkyväksi ja ymmärrettäväksi oman tutkielmamme verran.

Realistinen näkökulma todellisuuteen antaa meille mahdollisuuden tutkia empiiristen havaintojen kautta tavoitettavan todellisuuden taustalla olevia ”näkymättömiä” tekijöitä, jotka vaikuttavat havaittavissa olevaan todellisuuteen. Edellinen vaikuttaa oleellisesti myös tapaan, jolla suhtaudumme todellisuuden ja teorian väliseen suhteeseen. Empiristien tavoin realisti näkee teorian vastaavan todellisuutta, mutta teoria ei rajaudu vain todellisuuden havaintoihin, vaan venyttää teoriaa todellisuuden mukana näkyvien havaintojen ”tuolle puolelle”. Kriittinen realismi sosiaalitieteissä mahdollistaa teoreettiset selitykset tutkittaville ilmiöille ja niiden taustalla oleville rakenteille ja ilmiöiden välisille suhteille. (Töttö 2004, 232–236.)

Kriittisen realismin mukainen ajattelu on nähtävissä selkeästi tutkielmassamme. Lähtökohdana tutkielman ensimmäiselle tutkimustehtävälle on ollut havaittavan todellisuuden taustalla vaikuttavat merkitysrakenteet. Tämän vuoksi tutkielmamme ensimmäisenä tehtävänä onkin selvittää millaisen merkityksen kunnan sisäiset strategian laatijat antavat kokemusasiantuntijuudelle. Kriittinen realismi on nähtävissä myös meidän teoreettisessa lähtökohdassa eli rakenteellisiin kysymyksiin kohdistuvassa kriittisessä sosiaalityössä ja metodologisissa valinnoissa esimerkiksi aineiston analyysin teoriaohjaavuudessa.

Realismin näkökulmasta tutkimuksen kautta tavoitettavat kausaalisuhteet kuvaavat enemmänkin todellisuudessa olevia ilmiöiden välisiä yhteyksiä. Keskeinen idea on kuitenkin mahdollisuus ymmärtää todellisuuden yhteyksiä eri tavalla. (Aaltola 2010, 20–21.) Tutkimuksessamme realismin mukainen ilmiöiden välinen suhde on nähtävissä kokemusasiantuntijuudelle annettujen merkitysten yhteydestä vaikuttavan osallisuuden toteutumisessa. Ajatus ilmiöiden välisestä suhteesta on ollut toisen tutkimuskysymyksen asettelun taustalla. Toisena tutkimustehtävänä on selvittää miten annettu merkitys vaikuttaa kokemusasiantuntijoiden osallisuuden toteutumiseen.

Epistemologisesti paikannumme konstruktionistiseen tiedonkäsitykseen, jossa tieto, ja siten myös merkityksellinen todellisuus, on riippuvainen ihmisten toiminnoista, ihmisten ja maailman välisestä vuorovaikutuksesta sekä sen kehittymisestä ja siirtymisestä sosiaalisessa kontekstissa. Konstruktivisessa tiedonkäsityksessä merkityksiä ei löydetä, vaan ne rakennetaan edellä mainituissa yhteyksissä. (Crotty 1998, 42–45.) Tutkielmamme tiedonkäsitys tarkentuu kontekstuaaliseen konstruktionismiin, koska näemme merkitysten rakentuvan kontekstisidonnaisesti. Kontekstuaalisuus tarkoittaa yksinkertaistettuna sitä, että ihmiset ajattelevat ja toimivat aina jossain historiallisessa kontekstissa, joka on sillä hetkellä objektiivinen, ihmisen ulkopuolella oleva, kuitenkin ihmisen muovaama ja ihmiseen vaikuttava. (Sarbin & Kitsuse 1994, 12.)

Tutkielmassamme on läsnä konstruktionismin mukainen käsitys merkitysten rakentumisesta kontekstisidonnaisesti. Tutkielmamme konteksti on rajattu kunnan sisäiseen strategiseen suunnitteluun, ja siinäkin mielenterveys- ja päihdestrategiaan. Näemme kunnallisen strategisen suunnittelun rakenteiden olevan objektiivisia suhteessa strategiaa laatiin ihmisiin. Kunnan sisäiset rakenteet luovat ulkoa tulevat reunaehdot strategiaprozessille. Kontekstin historiallisuus tulee siitä, että tavat ja normit tehdä strategioita ja ohjelmia muuttuvat ajallisesti. Historiallinen taite on havaittavissa tutkielmamme kontekstissa. Mielenterveys- ja päihdestrategioiden tekeminen oli valtakunnallinen tavoite, jota toteutettiin kunnissa. Ohjauksellisen ulottuvuuden lisäksi uutena virtauksena mielenterveys- ja päihdetyö yhdistettiin saman strategian sisälle. Strategian tekemistä muutti myös kuntien strategiatyön yhtäaikaisuus toisiaan tukien.

Kontekstisidonnaisuus tuo mukanaan merkitysten historiallisen sidonnaisuuden, koska myös merkitysrakenteet muuttuvat ajallisella ulottuvuudella. Kontekstissa tapahtuvat muutokset vaikuttavat annettuihin merkityksiin. (Sarbin & Kitsuse 1994, 12.) Tutkielmassamme on läsnä strategian tekemisen rakenteiden muutoksen lisäksi strategian sisällön muodostumisen historiallinen muutosvaihe.

Kuntien strategisessa suunnittelussa kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien osallisuuden merkitystä on alettu korostamaan valtakunnallisen informaatio-ohjauksen vaikutuksesta. Tämän vuoksi emme ole voineet keskittyä ainoastaan yksilöllisiin merkityksiin, koska strategisen suunnittelun historiallinen konteksti muokkaa annettuja merkityksiä. Yksilöllisten merkitysten lisäksi olemme ottaneet huomioon valtakunnalliset ja kunnalliset merkitysrakenteet. Yhteiskunnallisten ja yhteisöllisten rakenteiden mukaan ottamista

perustelee myös teoreettinen näkökulmamme, jonka mukaan tutkimuksen keskiössä ovat rakenteelliset tekijät.

Tutkielman laadullisuus ja hermeneuttisuus

Edellä olemme käyneet läpi tutkielmamme ontologisia, epistemologisia ja teoreettisia lähtökohtia, jotka ovat luoneet perustan tutkielman tekemiselle. Tästä valitusta perustasta käsin päätimme tehdä laadullisen tutkimuksen. Näimme, että saamme tutkimuskysymyksiimme parhaiten vastaukset laadullisella orientaatiolla. Laadullisen tutkimuksen kautta on mahdollista ymmärtää ja tulkita merkitysrakenteita niiden luonnollisessa ympäristössä. Tämä laadulliseen tutkimukseen kuuluva tulkinnallinen naturalistinen lähestymistapa mahdollistaa tutkijalle tavoittaa ihmisten antamat merkitykset tutkivalle ilmiölle ilman määrällisiä yleistyksiä. Laadullisella otteella tutkija tavoittaa ilmiön sellaisena kuin se näyttäytyy kohderyhmälle ja miten he itse sen ymmärtävät. (Denzin & Lincoln 2005, 3; 2008 4.)

Valinta laadullisesta tutkimuksesta ei kuitenkaan vie tutkimusprosessia kovinkaan pitkästi eteenpäin, koska laadullinen tutkimus tulkinnallisena toimintana ei määritä suoraan, mitä tutkimusstrategiaa tai metodeita tutkimuksessa tulee käyttää. Orientaatio pitää sisällään laajan repertuaarin erilaisia tutkimusstrategioita, jotka määrittävät erilaisia tutkimuksessa käytettävät menet. Tutkimusstrategian valinnan tekee haasteelliseksi laadulliselta tutkimukselta puuttuvat omat teoreettiset näkökulmat ja menet. Esimerkiksi tietyt menet tai tutkimuskäytännöt eivät määrity kuuluvaksi ainoastaan laadulliseen tutkimukseen, vaan niitä voidaan käyttää myös muissa tutkimuksellisissa malleissa (määrällinen ja mixed methods). (Mt., 6–7.)

Olemme valinneet tutkimusstrategiaksi hermeneuttisuuden, koska siihen kuuluvassa ajattelussa yhteiskunnallinen todellisuus rakentuu ihmisten luomista merkityssuhteista. Näiden merkityssuhteiden tulkinta edellyttää teorian ja tutkimuksen kohteen välistä kommunikaatiosuhdetta. Hermeneutiikassa pelkkä positivistisen lähestymistavan mukainen teoriapohjainen havainnointi ei riitä, vaan yhteiskunnallisen todellisuuden tietämiseen tarvitaan myös ymmärtämistä. Hermeneutiikassa tavoitteena on ymmärtämisen kautta selvittää tutkimuskohteen merkityssisältöjä. Hermeneutiikan tiedollinen intressi on näin ollen yhteiskunnallisen ilmiön ymmärtäminen. (Töttö 1983, 18.)

Yhteiskunnallisen todellisuuden nähtäessä rakentuvan merkityksistä, tulee huomata, ettei rakentumisen perustana ole ainoastaan merkitysten julkituomiseen käytetty kieli. Kielen lisäksi rakentumiseen vaikuttavat yhteiskunnan ja maailman yleiset olosuhteet ja yhteiskunnalliset valtarakenteet. Merkitysten historiallisuus ei näin ole vain toisiaan seuraavien tulkintojen ketju vaan myös ihmismaailman kehitysketju, ei vain kielipeli vaan myös valtapeli. Ellsworth Fuhrmanin² mukaan tässä päästään kriittisen teorian lähtökohtana olevaan käsitykseen ihmisestä ja yhteiskunnasta. Yhteiskunnallisista rakenteista johtuen ihminen on objekti, jolla on mahdollisuus tulla täysivaltaiseksi subjektiksi. (Mt., 28–29.)

Kriittisesti orientoitunut hermeneutiikka painottaa, että laadullinen tutkimus on aina tiedon tulkintaa, vaikka tutkija väittäisi tosiasioiden puhuvan puolestaan. Lähtökohtaisesti voidaan ajatella, että melkein kaikki tutkimus on tulkinnallista toimintaa. Kriittinen hermeneutiikka menee tulkinnallisuudessaan kuitenkin useita tutkimuksia pitemmälle, koska siinä tulkinnallinen toiminta määritetään tarkemmin ja laajemmin. Jo havaintojen tekeminen itsessään on tulkintaa, ei vain esimerkiksi kerätyn aineiston analysointi merkitysten löytämiseksi. Esimerkiksi erilaisilla metodeilla tutustakin tekstistä voidaan löytää hyvin erilaisia merkityksiä. Tulkintojen moninaisuudesta johtuen kriittisen hermeneutiikan mukaan ei ole yhtä oikeaa ylitse muiden olevaa tulkintaa. Kukaan ei voi sanoa oman tulkinnan olevan ainoa oikea ja alkuperäinen. (Kincheloe & McLaren 2005, 311.) Kriittinen hermeneutiikka pitää sisällään kriittisen realismin ajatuksen tavoittaa todellisuudesta tutkimuksellisista valinnoista ja lähtökohdista määrittyvän verran todellisuutta.

Valinta kriittisestä hermeneutiikasta linkittyy myös kriittisen sosiaalityön teoreettiseen näkökulmaan. Molemmat pitävät sisällään ajatuksen tutkimuksen mahdottomuudesta olla neutraalia toimintaa. Tutkimuksella nähdään olevan selkeä agenda, jota kohti tutkija tutkimuksellaan pyrkii. Tutkielmamme kohdalla agendana on ottaa kantaa kokemusasiantuntijuuteen kunnan strategisessa suunnittelussa kriittisen sosiaalityön teorian näkökulmaan perustuen. Kriittinen hermeneutiikka metodologisena valintana tukee tätä tuomalla julki syvällistä ymmärrystä toiminnan taustalla olevista merkitysrakenteista. Syvällinen ymmärrys tuo mukanaan perusteet tavoitteena olevalle muutokselle.

² Fuhrman, Ellsworth 1979: The Normative Structure of Critical Theory. Human Studies 2-3/1979.

Konstruktionismin mukainen filosofinen näkemys tiedosta linkittyy vahvasti tutkiel-
massamme käytettävään hermeneuttiseen ajatteluun metodologiana. Molemmissa mer-
kitysrakenteiden nähdään rakentuvan ihmisten ja maailman välisessä vuorovaikutukses-
sa ja niiden olevan kontekstisidonnaisia. Molemmat tuovat esille myös subjektin ja
objektin välisen suhteen tarkoituksellisuuden, jota merkitykset välittävät. Näin ollen
hermeneuttinen metodologia ja sen mukaisesti valitut tutkimusmenetelmät voidaan nähdä
sopivina menetelminä konstruktionismin käsityksen mukaisen tiedon saavuttamiseen.
Mielestämme molemmat perustelevat myös valitsemaamme tutkimusstrategian laadullis-
suutta.

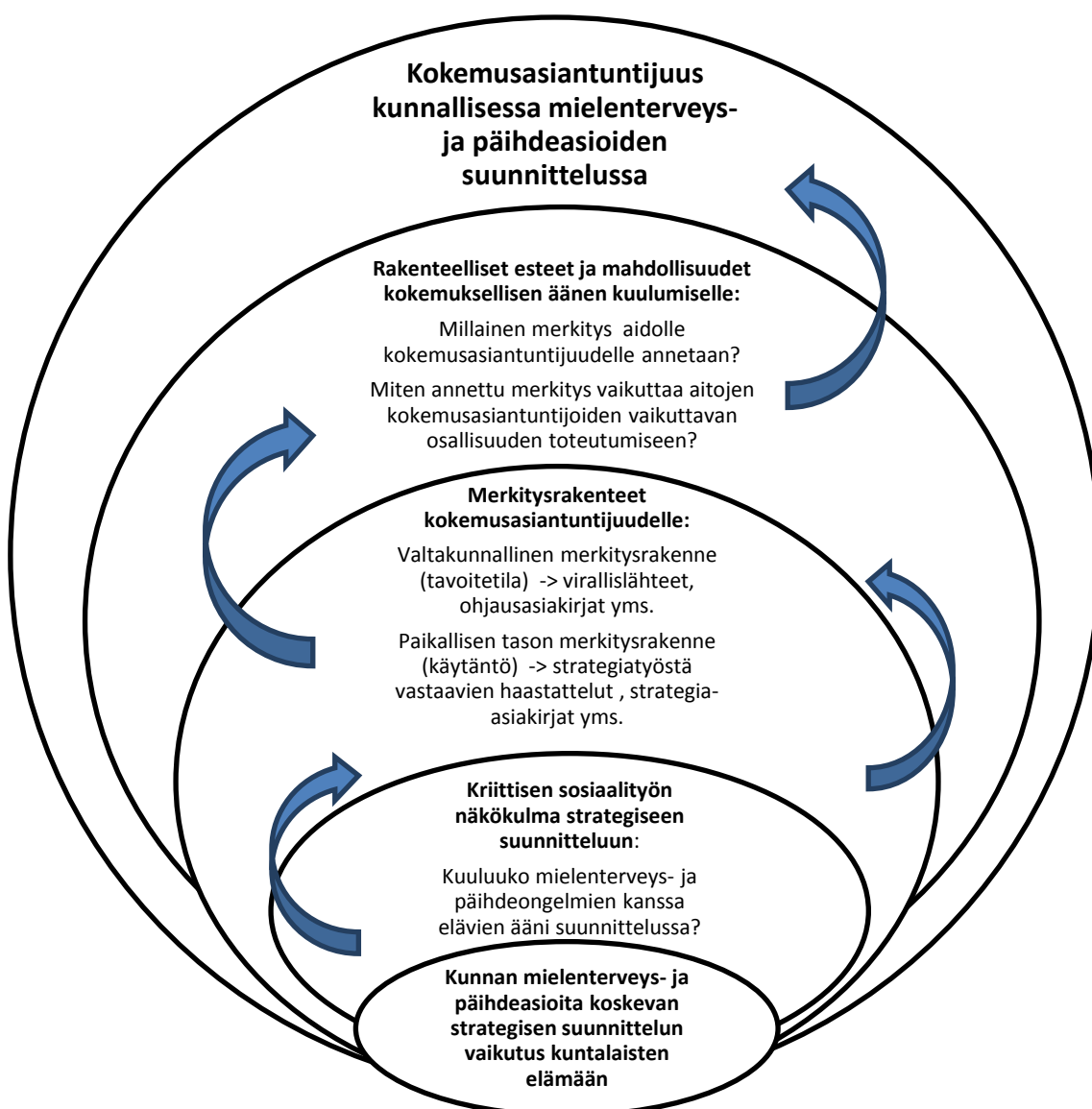
3.3 Tutkimustehtävä

Edellä julki tuodut rajauksemme ja niiden perustelut sekä tutkielmaamme valitut tutki-
mukselliset lähtökohdat huomioiden tutkielmamme tehtävinä ovat:

- 1) selvittää millaisen merkityksen kunnan sisäiset strategiatyöstä vastaavat antavat ko-
kemosiantuntijuudelle kunnan strategisessa suunnittelussa, ja
- 2) selvittää miten annettu merkitys vaikuttaa kokemosiantuntijoiden vaikuttavan osal-
lisuuden toteutumiseen.

Ensimmäisessä tutkimustehtävässä tavoitteena on tuoda julki kunnan strategisen suun-
nittelun taustalla vaikuttavat kokemosiantuntijuuden merkitysrakenteet kriittiseen
realismiin pohjautuvan ontologisen lähtökohdan mukaisesti. Tehtävän muodostamisessa
keskeisessä roolissa on tutkielmamme teoreettis-käsitteellinen viitekehys. Keskeinen
käyttämämme käsite on kokemosiantuntijuus, jota määrittävät ohjaukseen perustuva
valtakunnallinen merkitysrakenne ja strategian laatijoiden näkemyksiin pohjautuva
paikallisen tason merkitysrakenne. Kuljettamalla rinnakkain ja vertailemalla näitä kahta
merkitysrakennetta tavoitamme valtakunnallisen ideaalin merkitysrakenteen ja käytän-
nön toteutumisen määrittävän paikallisen tason merkitysrakenteen erot ja yhteneväisyy-
det. Viitekehys on ollut pohjana tutkielmassamme läpikäytävillä aiheilla ja niitä tarken-
taville haastattelukysymyksille. Kehys vaikuttaa myös analyysivaiheessa ohjaamalla
hakemaan aineistosta kehykseen soveltuvia aineistoesimerkkejä.

Toisen tutkimustehtävän osalta teoreettis-käsitteellisellä viitekehyksellä ja kriittis-hermeneuttisella tulkinnalla on ollut keskeinen rooli aineiston analyysissä. Haastateltavien ja kuntien strategia-asiakirja aineiston tuottaessa kontekstuaalisen konstruktionismin tiedon käsityksen mukaista tietoa tutkittavista paikallisen tason merkityksistä, me tutkijoina otamme annetun tiedon todellisuutta koskevana totuutena. Annettu tieto kuvaa strategiatyön todellisuutta tutkimuskunnissa. Kriittisen hermeneutiikan avulla saavutamme todellisuuden taustalla olevat merkitykset. Ymmärtävä ja tulkitseva tutkimuksellinen orientaatiomme kohdistuu näkyväksi tehtyjen merkitysrakenteiden ja kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden toteutumisen väliseen yhteysuhteeseen.

Kuvio 2. Tutkimusasetelman hermeneuttinen kehä.

Kuviossa 2 havainnollistamme tutkimustehtävän, ja myös tutkimusprosessin, hermeneuttista kehää. Tutkimusasetelman rakentumisen ja tutkielman tehtävien ratkaisemi-

seksi toteutetun tutkimusprosessin näemme hermeneuttisena kehänä. Tutkielmaraportti on myös laadittu tätä kehää mukaillen.

Käytännössä tutkielmaraportti jakautuu kolmeen kehään:

I Tutkielman lähtökohta

II Empirian kertomaa

III Kriittisesti tulkittua.

Ensimmäinen kehä pitää sisällään tutkielman lähtökohdan vastaten kysymyksiin mitä tutkimme, miksi tutkimme ja miten tutkimme. Kehä I kattaa kuviosta 2 kaksi alimmais- ta sisältökehää: mielenterveys- ja päihdetyötä koskevan strategisen suunnittelun vaikutuksen kuntalaisten elämään ja kriittisen sosiaalityön näkökulman strategisen suunnitte- luun. Kaksi ensimmäistä kysymystä kuvastaa meidän tutkielman tekemisen taustalla olevaa esiymmärrystämme tutkielman kohteena olevasta strategisen suunnittelun kon- tekstista ja kokemuksellisen näkökulman tärkeydestä. Toisessa kehässä tuomme esille empirian tuottaman näkemyksen kokemusasiantuntijuuteen kuntien mielenterveys- ja päihdetyön strategisessa suunnittelussa. Kolmannessa kehässä tulkitsemme empirian tuottamaa kuvaa kriittisestä näkökulmasta. Tehty jako on raporttiin liittyvä käytännöllinen ratkaisu, joka ei toteudu suoraviivaisesti, vaan empiria, teoria ja esiymmärrys kes- kustelevat keskenään koko tutkimusprosessin ajan hermeneuttisen kehän mukaisesti. Vuoropuhelun kautta haetaan uutta, syvempää ja laajempaa ymmärrystä ilmiölle.

Tutkielmamme lähtökohtaisena esiymmärryksenä on ollut kappaleessa 2 läpikäyty kun- tien toimintaympäristön vaateiden ristiaallokko, jota strateginen suunnittelu osaltaan kuvastaa hakiessaan tasapainoa eri vaateiden välille. Tässä ristiaallokossa kunnat teke- vät tulevaisuuteen suuntautuvia ratkaisuja, jotka vaikuttavat kuntalaisten elämään ja hyvinvointiin. Kriittisen sosiaalityön teoreettisesti näkökulmasta nostamme esiin kysy- myksen: kuuluuko mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa elävien ääni tehtäessä heidän tulevaisuuteen vaikuttavia ratkaisuja. Esiymmärryksemme mukaisesti oletamme, että kokemuksellisuuden perustuvan näkemyksen mukana olo suunnittelussa johtaa paremmin tarpeisiin vastaavaan palvelujärjestelmään ja kunnan toimintaympäristöön.

Kriittisen sosiaalityön johdattelimina haemme vastausta kokemuksellisen äänen kuulu- miselle tarkastelemalla kahden tasoisia merkitysrakenteita, jotka määrittelevät koke- muksellisen näkökulman merkitystä suunnittelussa joko estäen tai mahdollistaen sen

näkyvyyttä. Kappaleessa 5 rakennamme empiirisen aineiston kautta sekä kokemusasiantuntijuuden ideaalia tuottavan valtakunnallisen merkitysrakenteen että käytännön toteutumisen rakenteet tuottavan paikallisen tason merkitysrakenteen. Rakenteiden analysoinnin kautta tuomme esille kappaleessa 6 kriittiseen sosiaalityön näkökulmaan pohjautuvan tulkinnallisen näkemyksen kokemusasiantuntijuuden merkityksestä ja sen vaikutuksista kokemusasiantuntijoiden vaikuttavalle osallisuudelle kunnan strategisessa suunnittelussa. Lisäksi käsittelemme vaikuttavan osallisuuden toteutumisen haasteita ja esteitä mahdollisten muutoskohteiden osoittamiseksi.

4 Tutkimuksen toteutuksen prosessi

4.1 Tutkimuksessa käytettävät aineistot

Tutkielmassamme käytettävien metodien taustalla on pitkä ja monitasoinen tutkimuksellisten valintojen ketju. Kaikista valinnoista olemme tulleet päätökseen, että tutkielmassamme käytettävän aineiston on hermeneuttisuudesta johtuen oltava tekstiä. Hermeneuttista tutkimusta tehdessään tutkija rakentaa todellisuutta tulkitessaan ja tuodessaan julki ilmiöiden taustalla olevia merkityksiä. Tulkinnat eivät kuitenkaan rakennu tyhjän päälle, vaan aineistolle, jonka tutkimukseen osallistuneet ihmiset ja tahot ovat tuottaneet (Patton 1990, 85).

Teksti voi olla joko alkujaan jonkun tuottamaa valmista tekstiä tai meidän tuottamaamme tekstiä esimerkiksi muiden puheesta litteroimalla. Valtakunnallisen merkitysrakenteen määrittämisen osalta valmiin tekstimateriaalin tuottavat kuntien ja valtion toimintaa ohjaavat moninaiset kansainväliset ja kansalliset julkiset ohjausasiakirjat. Paikallisen tason merkitysrakenteen määritämme kunnan sisäisten strategiatyöstä vastaavien laatijoiden näkemysten ja heidän tuottamiensa strategiadokumenttien pohjalta. Paikalliselta tasolta kokemusasiantuntijuutta määrittävistä rakenteista ei ole valmista kirjoitettua aineistoa. Tämä vuoksi tutkielmamme pääaineisto on hankittu haastattelemalla kyseisiä laatijoita. Kuntien strategia-asiakirjat sekä strategiatyötä ja osallisuutta koskevat dokumentit toimivat täydentävänä aineistona.

Haastatteluita täydentävällä aineistolla olemme halunneet vahvistaa haastatteluissa esiin tulleita esimerkkejä kokemusasiantuntijuudesta ja sen toteutumista kuvaavista osallisuuden muodoista. Lisäaineisto tuo mahdollisesti esiin haastatteluita täydentäviä lisänäkökohtia. Valmiit aineistot ovat sopivia tulkinnan varmentamiseen ja lisänäkökohtien hakemiseen, koska merkitykset tulevat ilmi niiden oikeissa käyttötilanteissa ilman tutkijoiden vaikutusta. Haastattelutilanne voi vaikuttaa haastateltavan merkitysten muodostamiseen, jolloin annetut merkitykset eivät välttämättä enää vastaa aikaisemmin toteutuneen strategiatyöskentelyn taustalla olleita aitoja merkityksiä. Työskentelyn aikana tuotetut dokumentit vastaavasti kertovat vaikuttaneista merkityksistä. (Silverman 2006, 153–157; Kvale & Brinkmann 2009, 31; Hirsijärvi & Hurme 2010, 38–40.)

Tutkielmamme aineiston koostuessa henkilöiden kielellisistä tuotoksista, sekä kirjoitetuna että lausuttuna, meillä on rajallinen mahdollisuus saada tästä aineistosta tietoa merkitysten ymmärtämiseksi. Ymmärtääksemme tilanteiden moniulotteisuuden suora osallisuus tai havainnointi olisi voinut tuottaa enemmän tietoa tulkintaan. (Patton 1990, 25.) Meillä olisi ollut työmme kautta mahdollisuus osallistua konkreettisesti kuntien strategiaprosesseihin, mutta emme kokeneet tätä aineistonkeruumenetelmää tutkielmamme kannalta relevanttina.

Koimme, että havainnoin kautta emme tavoittaisi strategiatyötä ja osallisuutta koskevien päätösten taustalla vaikuttavia merkityksiä. Havainnoin kohteena oleva toiminta olisi voinut olla merkitysten julkilausumista, mutta tavoittaaksemme vaikuttavat merkitykset ilman liiallista omaa tulkintaamme, koimme parhaimmaksi tavaksi kysyä niistä suoraan haastateltavilta ja analysoida valmiita asiakirjoja. Havaintojen tekeminen ja siitä oman tekstin tuottaminen eivät myöskään tue tutkimuksessa olevaa kriittistä hermeneutiikkaa, jossa tulkinnan kohteena ovat muiden tuottamat tekstit ja niiden tulkinta tekstin tuottajan antamien merkitysten esiin tuomiseksi. Tulkitsemalla omista havainnoistamme tuotettua tekstiä toisimme esille mahdollisesti vain omia merkityksiämme.

Tutkielmassamme käytetty aineisto on valikoitu kaksitasoisesti tavoittaaksemme sekä valtakunnallisen että paikallisen tason merkitysrakenteet. Molempien valintamenetelmänä olemme käyttäneet laadulliselle tutkimukselle tavanomaista harkinnanvarasta näytettä. Tällöin valinta perustuu määrän sijasta laatuun. Oikein valitun aineiston kautta pääsemme syvälliseen analyysiin ja käsitteelliseen kattavuuteen. Sopivan näytteen saamisen keinona ovat toimineet tutkielmamme teoreettiset lähtökohdat. Ennen varsinaisten merkitysrakenteiden muodostamiseen tarvittavien aineistojen valintaa olemmekin keränneet laajan teoreettisen ja julkisen ohjausdokumenttiaineiston tutkielman yhteiskunnallisen ja historiallisen kontekstin tavoittamiseksi. (Eskola & Suoranta 1998, 18.)

Valtakunnallisen merkitysrakenteen muodostamisen osalta olemme valinneet laajasti hyvinvointia ja mielenterveys- ja päihdeasioita käsittelevät julkiset ohjausasiakirjat. Näistä valitsimme varsinaiseksi aineistoksi kokemusasiantuntijuuteen, strategiseen suunnitteluun, kehittämiseen ja osallisuuteen viittaavat asiakirjat. Olemme ottaneet mukaan myös ilmiötä sivuavat asiakirjat. Tällä valinnalla olemme hakeneet laajempaa tulkintapohjaa vähän tutkitulle ilmiölle (Mt.). Toisaalta kokemusasiantuntijuutta kuntien mielenterveys- ja päihdestrategiatyössä on suoraan käsitelty harvoissa asiakirjoissa.

Paikallisen tason merkitysrakenteen lähtökohtana on ollut 12 Lapin sairaanhoitopiirin alueen kuntaa, jotka ovat tehneet mielenterveys- ja päihdestrategiaa Tervein mielin Pohjois-Suomessa Lapin osahankkeen tukema. Näistä kunnista tutkimukseen on valittu 6 kuntaa harkinnanvaraisen näytteen periaattein. Valintaa on tarkennettu Michael Pattonin (1990, 169–181) tiedollisen laajuuden kriteerillä. Otantakriteerin mukaan tutkimukseen valitaan kuntia, jotka tuottavat tutkittavasta ilmiöstä mahdollisimman syvällistä ja laaja-alaista tietoa. Tämän kriteerin täyttämiseksi kuntien strategiaprocessit ovat olleet mahdollisimman loppuvaiheessa. Tähän vaiheeseen mennessä kunnat ovat jo tehneet päätökset koskien strategian sisältöä. Tavoitteena on ollut pystyä analysoimaan myös valmiita strategia-asiakirjoja osallisuuden vaikuttavuuden näkökulmasta.

Määrällisesti teimme kaksikymmentä kunnan sisäisten strategiastyöstä vastaavien laatioiden yksilöhaastattelua. Kaikki haastateltavat kuuluivat mielenterveys- ja päihdetyön strategian laadinnasta vastaaviin strategiastyöryhmiin. Ajallisesti haastattelut kestivät noin 18 tuntia. Kaikki haastattelut litteroitiin sanatarkasti. Molemmat litteroivat kymmenen haastattelua. Litteroitua tekstiä tuli yhteensä 370 sivua (Times New Roman, fontti 12 ja riviväli 1.5).

Lisäaineiston keräsimme haastatteluiden jälkeen, jotta kuntien strategia-asiakirjat olisivat mahdollisimman valmiita ja mahdollisesti jo hyväksytyjä ja vahvistettuja kuntien sisäisissä päätöksentekoprosesseissa. Pyysimme strategiastyöstä vastaavaa henkilöä lähettämään meille tutkimuslupa-anomuksessa mainitut dokumentit (valmis / kesken-eräinen strategia-asiakirja, työryhmän muistiot ja osallisuutta koskevat dokumentit, ks. liite 1). Kaikista kunnista ei toimitettu kyseisiä asiakirjoja, koska kaikissa kunnissa ei ollut laadittu muistioita. Liitteessä 2 on listaus tutkimusaineistona käytetyistä kuntien strategia-asiakirjoista ja dokumenteista.

4.2 Haastattelu aineiston keräämismenetelmänä

Haastattelujen käytännön toteutus

Tutkielmamme kannalta keskeinen tiedon tuottamisen metodi oli haastattelu, koska koimme sen avulla saavamme parhaiten vastauksia tutkimuskysymysten ratkaisuun

(Silverman 2006, 113). Haastatteluiden tavoitteena on ollut saada esille strategiatyöstä vastaavien subjektiivisia merkityksiä kokemusasiantuntijuudelle kunnan strategiatyössä. Oletuksenamme on, että tutkimukseen tarvittava tieto on haastateltavilla, jota me pyrimme saamaan esille haastatteluilla (ks. Kvale & Brinkmann 2009, 2). Haastatteluiden katsotaan tuottavan tietoa, joka on osaltaan näyte tutkimuksen kohteena olevasta todellisuudesta (Alasuutari 1999, 29). Näemme aineiston tutkimuksessamme näytteinä todellisuudesta siten, että haastattelut ja muu aineisto osoittavat millaisissa merkitysrakenteissa kokemusasiantuntijuus toteutuu merkityksellisenä asiantuntijuutena strategisessa suunnittelussa.

Empiirisen aineiston kerääminen käynnistyi tutkimusluvan (*liite 1*) hakemisella tutkimukseen valitsemiemme kuntien sosiaali- ja terveystoimen johtajilta. Tutkimusluvut lähetettiin Tervein mielin Pohjois-Suomessa Lapin osahankkeen projektipäällikön kautta. Menettelyn perusteena oli tutkielmamme liittyminen Lapin osahankkeen kuntien mielenterveys- ja päihdestrategiatyöhön. Tutkimuksen alkuvaiheessa olimme molemmat mukana Tervein mielin Pohjois-Suomessa hankkeessa, joka antoi tukea ja resursseja kuntien mielenterveys- ja päihdestrategioiden laadintaprosesseihin. Koimme valmiit yhteistyöverkostot tutkimustyötä helpottaviksi ja tukeviksi rakenteiksi. Ensimmäisen yhteydenoton jälkeen yhteydenpito kuntiin siirtyi meille tutkijoina.

Hankkeen tukiprosessista huolimatta kuntien osallistuminen tutkimukseen oli vapaaehtoista. Pohtimisen arvoista on tietysti, oliko tutkimukseen osallistuminen jokaisen kunnan kohdalla aidosti vapaaehtoista. Tutkimuslupa-anomus lähetettiin alkujaan seitsemään tukiprosessiin osallistuneeseen kuntaan. Lopulta mukaan lähti kuusi kuntaa, koska yksi kunta kieltäytyi osallistumasta tutkimukseen. Perusteena oli kuntien virkamiesten näkemys strategiaproessin keskeneräisyydestä.

Tutkimusluvassa anoimme lupaa haastattelujen tekemiseen. Johtajia pyydettiin nimeämään haastateltaviksi 3-4 kunnan mielenterveys- ja päihdestrategiatyöstä vastaavaan työryhmään nimettyä kunnan toimihenkilöä. Toivoimme, että haastateltavissa olisi poliittisia päättäjiä, kunnan sosiaali- ja terveydenhuollon virkamiehiä ja työntekijöitä. Tämä toive ei lähtökohtaisesti voinut toteutua kokonaisuudessaan, koska osassa työryhmiä ei ollut näiden kaikkien edustusta.

Haastateltavien saaminen mukaan tutkimustyöhön ei toteutunut kaikissa kunnissa nimeämismenettelynä. Yksi johtaja nimesi haastateltavat. Kolme johtajaa ehdotti mielestään sopivimpia henkilöitä haastateltavaksi. Kaksi johtajista pyysi ottamaan yhteyttä strategiatyöryhmän puheenjohtajaan haastateltavien saamiseksi. Perusteena oli joko työryhmän puheenjohtajien parempi tietämys työryhmän jäsenistä tai haastattelujen vapaaehtoisuus. Pyynnöstämme puheenjohtajat ehdottivat sopivimpia työryhmän jäseniä.

Pääsääntöisesti otimme haastateltaviksi johtajien ja puheenjohtajien ehdottamat henkilöt. Yksi johtaja ehdotti pyydettyä enemmän haastateltavia, jolloin me valitsimme henkilöt, jotka edustivat mahdollisimman laajasti poliittisia päättäjiä, kunnan sosiaali- ja terveyshuollon työntekijöitä ja virkamiehiä. Yhden kunnan osalta jouduimme jättämään osan ehdotetuista henkilöistä tutkimuksen ulkopuolelle, koska he eivät olleet kunnan toimijoita.

Ehdotetuista henkilöistä suurin osa suostui haastateltavaksi, vain neljä kieltäytyi. Yksi ei vastannut tiedusteluun ja kahdelle ei löytynyt sopivaa haastattelu-aikaa. Näiden henkilöiden tilalle pyysimme puheenjohtajia ehdottamaan uusia henkilöitä. Kaikkien tilalle emme saaneet haastateltavaa, koska työryhmissä ei ollut enempää kunnan toimijoita. Mahdollisten haastateltavien kuntakohtaisen määrän vaihtelevuuteen vaikutti eniten strategiatyöryhmien jäsenten kokonaismäärä, jäsenten tehtävä kunnassa tai taustaorganisaatio. Työryhmien jäsenten määrä vaihteli noin kymmenestä henkilöstä kahteen. Suurimmissa työryhmissä oli sosiaali- ja terveydenhuollon toimijoiden lisäksi kunnan ulkopuolisten tahojen edustajia. Poliittisia päättäjiä ei ollut kaikissa työryhmissä.

Nimeämis- ja ehdottamismenettelystä huolimatta kysyimme vielä jokaiselta henkilökohdaisesti suostumuksen osallistua tutkimushaastatteluun. Lähtökohtana olisi voinut olla, että työryhmän jäsenet olisi määrätty virkansa puolesta osallistumaan tutkimukseen. Me kuitenkin valitsimme mielestämme eettisemmän lähtökohdan, jossa asemastaan huolimatta jokainen osallistuu tutkimukseen vapaaehtoisesti. Tällä halusimme kunnioittaa jokaisen osallistuvan itsemääräämisoikeutta Tutkimuseettisen neuvottelukunnan periaatteiden mukaisesti (2009, 4). Itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen lisäksi vapaaehtoisuuden perusteena olivat ajatuksemme haastateltavien aidosta kiinnostuksesta osallistua tutkimukseen. Näimme virkaan perustuvan vastaamisen olevan riski saada tulokseksi konsensuksena luotu merkitysrakenne.

Haastatteluun osallistui lopulta kaksikymmentä henkilöä, joista yhdeksän edustivat sosiaalihuoltoa, yhdeksän terveydenhuoltoa ja kaksi olivat poliittisia päättäjiä. Kunnittain haastateltavia oli 2-4. Haastateltavien valikoitumista voidaan kuvata Michael Puttonen (1990, 176) lumipallo-otanta mallilla. Kunnan sisäiset toimijat ovat pääsääntöisesti määrittäneet haastateltaviksi heidän mielestään parhaiten ilmiöstä tietävät henkilöt. Vyöryvän lumipallon tavoin haastateltavien löytyminen eteni kierros kierrokselta kuntaorganisaation sisällä kuntatoimijoiden ohjaamana.

Ennen haastattelujen aloittamista haastateltaville lähetettiin tutkimustiedote liitteineen (*liitteet 3-5*). Tiedotteessa esiteltiin lyhyesti pro gradu -tutkielmamme tavoite ja tehtävä, käytiin yleisesti läpi haastattelumenettely ja tuotiin esille haastatteluiden vapaaehtoisuus. Haastateltava varmisti suostumuksensa haastatteluun allekirjoittamalla suostumuslomakkeen (*liite 4*). Samalla lomakkeella pyysimme luvan haastattelun nauhoittamiseen, johon kaikki suostuivat. Suostumuksen yhteydessä informoitiin mahdollisuudesta keskeyttää haastattelutilanne milloin tahansa (ks. Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009, 4–5). Kukaan haastateltavista ei kieltäytynyt haastattelusta tai keskeyttänyt sitä. Lisäksi toimimme esille, että haastattelun jälkeen oli mahdollisuus tehdä lisäkysymyksiä ja täydentää haastattelua. Samalla pyysimme luvan tehdä tarvittaessa lisäkysymyksiä ja tarkennuksia vastauksiin litterointi- ja analysointivaiheessa. Näitä mahdollisuuksia ei käytetty.

Haastattelut toteutettiin kesä-lokakuussa 2011. Tavoittaaksemme paikallisen tason merkitysrakenteen huomioimme haastatteluissa sekä kunnan yhteisöllisen että haastateltavien subjektiivisen tason. Haastateltavien henkilökohtaisen äänen kuulumiseksi, ja siten subjektiivisen tason tavoittamiseksi, kaikki haastattelut suoritettiin yksilöhaastatteluina. Yhteisöllisen tason saavuttamiseksi jokaisesta kunnasta haastateltiin useampi henkilö. Haastattelimme 17 henkilöä heidän työpaikoillaan ja kolme haastattelua toteutettiin videoneuvottelun välityksellä.

Janet Salmonsin (2010, 8–9) mukaan videoneuvottelua voidaan käyttää haastatteluissa monin eri perustein. Tekniikan käytön taustalla voi olla muun muassa tavoite kustannusten ja ajan säästämistä, muuten tavoittamattomissa olevien haastateltavien tavoittaminen tai uuden trendimenetelmän käyttäminen. (Mt.) Meidän osalta perusteena videoneuvottelun käytölle oli haastatteluiden mahdollistaminen. Tekniikan avulla saimme

tehtyä useamman haastattelun samana päivänä. Rajallisen aikataulumme ja korkeiden kustannusten vuoksi emme olisi voineet matkustaa useampana päivänä paikan päälle. Varmistimme videoneuvottelun toimivuuden testihaastattelun yhteydessä. Sen kautta saimme tietoa muun muassa etäyhteyden vaikutuksesta osallistujien väliseen vuorovaikutukseen sekä haastattelun nauhoittamisen tekniseen toteutumiseen. Testaus osoitti tekniikan soveltuvuuden haastattelujen toteuttamiseen.

Haastattelut kestivät kahdestakymmenestä minuutista puoleentoista tuntiin. Kestoon vaikuttivat muun muassa haastateltavan kiinnostuneisuus ja tietämys tutkivasta ilmiöstä. Erityisesti kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden mahdollistuminen herätti laajempaa pohdintaa. Myös aktiivinen osallistuminen oman kunnan strategian tekemiseen, etukäteisvalmistautuminen haastatteluun ja puheen tuottamisen tapa haastattelussa olivat vaikuttavia tekijöitä. Esimerkiksi haastatteluissa, joissa haastateltava oli etukäteen tutustunut runkoon, tilanne eteni hyvin jouhevasti ja vastaukset olivat informatiivisempia ja syvällisempiä. Haastattelutilanteita pidensivät myös haastattelutilan häiriöt, tekniset ongelmat ja sujuvan vuorovaikutuksen luominen.

Meidän osaltamme vaikuttavina tekijöinä olivat muun muassa haastattelurungossa pysyminen, tehtyjen tarkentavien kysymysten määrä ja saman kielen löytäminen haastateltavan kanssa. Yhteinen tausta tutkimukseen osallistuvien kanssa mahdollisti meille yhteisen kielen puhuttaessa mielenterveys- ja päihdestrategiasta, ja yleensä kuntien strategisesta suunnittelusta. Tämä helpotti sekä haastattelukysymysten tekemistä että haastattelutilanteiden vuorovaikutuksellisuuden rakentumista. Pystyimme tekemään kysymyksiä, jotka suurin osa haastateltavista ymmärsi ilman tarkennuksia. Pysyminen etukäteen määritellyissä kysymyksissä edesauttoi meitä viemään haastattelut läpi mahdollisimman samanlaisella rakenteella. Tutuus toi myös haasteita. Haastateltavat olettivat meidän tietävän asioista jättäen lausumatta asioita ääneen. Oleellinen tieto olisi jäänyt ”rivien väliin”, jollemme olisi korjanneet tilannetta esittämällä tarkentavia lisäkysymyksiä.

Haastatteluiden yhteydessä korostettiin tutkimustiedotteessa ollutta informaatiota haastateltavien ja kuntien tunnistamattomuuden säilymisestä tutkimusprosessin aikana ja lopullisessa tutkielmaraportissa. Tämän toteuttamiseksi tutkielmaraportissa olevien haastatteluaineistonäytteiden osalta olemme poistaneet kaikki tunnistettavuuden mahdollistavat sanat, ilmaisut ja nimet. Lapin alueella on useita alueellisesti paikannettavia

murteita, joten olemme muuttaneet murre sanat ja sanonnat yleiselle puhekielelle. Tunnistamattomuuden varmistaminen on otettu huomioon myös strategia -sanankäytössä. Käytämme kaikkien kuntien kohdalla sanaa strategia, vaikka useammassa kunnassa asiakirjasta on käytetty toista käsitettä tai nimitystä.

Haastatteluiden aineistonäytteet on tuotu raporttiin anonymisti, koska niissä ei tuoda esille haastateltavan nimeä, tehtävänimikettä tai kuntaa. Näytteiden osalta olemme käyttäneet koodausta, jotta näytteen yhteys alkuperäiseen aineistoon säilyy. Koodaus rakentuu seuraavasti: tunniste (K32S) kertoo kunnan (K3), haastateltavan henkilön (2) ja hänen ammattinsa (S). Tutkimuskuntia on kuusi kappaletta (K1-6), haastateltavia on kunnista 2-4 henkilöä ja haastateltavat edustavat sosiaalitoimea (S), terveystoimea (T) tai poliittisia päättäjiä (P). Peruste tuoda esille haastateltavan edustama näkökulma on sen mahdollinen vaikutus vastaajan tapaan käsitteellistää tutkittavaa ilmiötä. Esimerkiksi terveyden- ja sosiaalihuollon ammattihenkilöt voivat antaa erilaisen merkityksen kokemusasiantuntijuudelle omista professionaalista lähtökohdistaan käsin.

Tunnistamattomuutta on edesauttanut käyttämämme aineiston käsittelytapa. Yksilö- ja kuntakohtaisen tarkastelun sijaan aineisto on analysoitu kokonaisuutena ilmiötason tavoittamiseksi. Tehdyn analyysin ilmiötasolle nostamista on tukenut olennaisesti yksilöiden ja kuntien ”tiputtaminen” pois. Analyysin alkuvaiheessa haastateltavat ja kunnat olivat vielä keskusteluissamme mukana, koska useat haastateltavat olivat tuttuja aikaisempien työyhteisöjemme kautta. Tutkimusprosessin venyessä ajallisesti suunniteltua pidemmäksi, kunnat henkilöineen poistuivat myös keskusteluistamme. Tässä vaiheessa analyysin voi arvioida olevan jo aidosti ilmiötason tarkastelua.

Olemme tehneet eettistä pohdintaa aineiston keräämisen osalta koko prosessin ajan. Keskeiset eettiset kysymykset ovat koskeneet omaa suhdettamme tutkimuskohteeseen ja tutkimukseen osallistuviin kuntiin sekä aineiston hankkimisen eri vaiheisiin. (ks. Pohjola 2007, 11–12.) Erityinen tarve pohdinnalle tuli esille hanketyömme kautta tulleesta yhteydestä kuntien mielenterveys- ja päihdestrategiatyöhön. Tämän vuoksi suhteemme tutkimuskontekstiin oli konkreettinen. Roolimme oli strategiaprosessia tukeva ja ohjaava, jolloin kunnat ja strategiatyöstä vastaavat päättivät itsenäisesti strategioiden sisällöistä ja osallisuudesta niiden laatimiseen.

Pidimme koko tutkimusprosessin ajan työntekijäroolin ja opiskelija-tutkijaroolin erillään toisistaan. Hanketyömme yhteydessä emme tuoneet esille tutkimusta ja toisaalta esimerkiksi haastattelutilanteissa otimme opiskelija-tutkijaroolin. Huomioitavaa on, että kaikki tutkimukseen osallistuneet eivät olleet tietoisia meidän hankkeen kautta olevasta yhteydestä strategiaproessiin, jolloin lähtökohtana oli puhtaasti opiskelija-tutkijarooli. Niille osallistujille, jotka tiesivät työntekijäroolimme, tarkensimme tutkielmamme olevan hankkeesta riippumaton sosiaalityön opintoihimme kuuluva pro gradu -tutkielma. Kaikille haastatelluille ei roolimme ero ollut selvä, koska meiltä pyydettiin kannanottoa kunnan strategiatyöhön tai kokemusasiantuntijuuteen. Tarkensimme, että emme arvioi kuntien strategiatyöprosessia, vaan teemme tutkimusta kuntien näkemyksistä kokemusasiantuntijuuteen ja sen merkitykseen.

Teoriaohjaava haastattelu

Tarkkaan mietityillä haastatteluaiheilla ja tukikysymyksillä varmistetaan, ettei lopputuloksena ole yleisellä tasolla olevia mielipiteitä ja oletuksia. Hyvin suunnitellulla ja valmistellulla haastattelulla päästään todennäköisemmin käsiksi syvällisiin merkityksiin. (Kvale & Brinkmann 2009, 15.) Panostimme haastattelukysymysten miettimiseen tavoittaaksemme haastattelujen kautta kokemusasiantuntijuuden paikallisen tason merkitysrakenteen. Merkitysten esiin saamiseksi rakensimme haastattelurungon (*liite 5*) tutkielmamme teoreettiseen viitekehykseen perustuvien tutkimusaiheiden ja tutkittavaa ilmiötä koskevan esiyymmärryksemme pohjalta. Ankkuroitumalla tutkielmamme teoreettiseen viitekehykseen koimme saavamme vastauksia tutkimusasetelman mukaisiin kysymyksiin. (vrt. Tuomi & Sarajärvi 2009, 75.)

Haastattelurungon tavoitteena oli aukaista haastateltaville haastattelussa läpi käytäviä aiheita. Tukikysymyksillä pyrimme herättelemään haastateltavien ajatuksia haastattelun kohteena olevasta ilmiöstä. Haastateltaville etukäteen lähetetty haastattelurunko rakentui viidestä haastatteluaiheesta: haastateltavan taustatiedot, kunnan mielenterveys- ja päihdestrategian tavoitteet ja tehtävä, kokemusasiantuntijoiden osallisuus strategian sisällön määrittelyyn, strategian tietopohja sekä kokemusasiantuntijat ja kokemuksellinen tieto. Kahden ensimmäisen aiheen tavoitteena oli selvittää merkitysten rakentumisen kulttuuriset, historialliset, kontekstuaaliset ja ideologiset lähtökohdat. Muut aiheet

tarkentuivat kokemusasiantuntijoiden osallisuuteen ja strategiatyössä käytettävään tietoon sekä käytännön että ideaalitasolla.

Haastattelurungon toimivuuden ja ymmärrettävyyden varmistimme testihaastattelulla. Haastateltavaksi valitsimme tutkimukseen osallistuneen strategiatyöryhmän jäsenen, jolla oli omakohtaista kokemusta sekä laadullisen tutkimuksen haastatteluista yhteiskuntatieteellisestä näkökulmasta että oman kunnan strategiatyöstä. Testihaastattelu osoitti, että haastattelurunko oli toimiva ja aiheet tukikysymyksineen olivat relevantteja ja haastateltavalle ymmärrettäviä. Suurin anti oli testihaastateltavan esiintuoma uusi aihe strategiatyön tietopohjasta. Tämän aiheen myötä strategian tiedollinen ulottuvuus tuli selvemmin esille. Aikaisemmin se oli muiden aiheiden sisällä ja siten helpommin ohitettavissa.

Luotu haastattelun viitekehys vaikuttaa siihen, millainen todellisuutta kuvaavasta näytteestä muodostuu (Patton 1990, 24). Viitekehysten kautta tutkijan kysymykset voivat johdatella haastateltavaa antamaan tietynlaisia vastauksia. Haastattelukysymysten ja vastausvaihtoehtojen ohjaavuuden mukaan haastattelumenetelmät voidaan jakaa jatkumolle strukturoiduista strukturoimattomiin haastatteluihin. Strukturoidussa haastattelussa tutkija määrittää etukäteen kysymysten lisäksi vastausvaihtoehdot. Puolistrukturoidussa on määritetty kysymykset, muttei vastausvaihtoehtoja. Strukturoimattomassa lähdetään liikkeelle tutkijan päättämästä aiheesta ilman etukäteen määritettyjä kysymyksiä. Tältä jatkumolta tutkija voi valita omaan tutkimukseen sopivimman haastattelumenetodin sen perusteella, kuinka tiukasti hän haluaa ohjata haastatteluista saatuja vastauksia. (Rubin & Rubin 1995, 5–6; Eskola & Suoranta 1998, 87.) Jatkumo erilaisten haastattelumenetelmien välillä ei ole selvärajainen. Esimerkiksi haastattelutilanne voi loppujen lopuksi tehdä puolistrukturoiduksi suunnitellusta haastattelusta enemmänkin strukturoimattoman haastattelun. (Ruusuvoori & Tiittula 2005, 11–12.)

Etukäteen määritetyn rungon kautta olemme tietoisesti ohjanneet haastateltavia kuvaamaan tutkimaamme ilmiötä, mutta omin sanoin omasta näkökulmasta. Haastateltavien äänen esiintuomiseksi haastateltaville ei annettu valmiita vastausvaihtoehtoja. Edellä mainituista lähtökohdistamme käsin koemme käyttävämme teoriaohjaavaa haastattelua, joka sijoittuu haastatteluista kuvaavassa jatkumossa strukturoidun ja puolistrukturoidun haastattelun välimaastoon. Haastattelumenetelmän sijoittumiseen enemmän strukturoidun haastattelun puolelle vaikuttivat meidän menettelytapamme ennen haastatteluista

ja haastatteluiden aikana. Haastattelurungon lähettäminen etukäteen haastateltaville voidaan nähdä haastatteluiden vapaamuotoisuutta kaventavana, mutta samalla yhdenmukaistavana menettelynä (Tuomi & Sarajarvi, 2009, 75).

Haastateltavien informoinnin koimme eettisesti haasteellisena asiana. Osallistujille tulee antaa tietoa tutkimuksesta ja sen tavoitteista, jotta he voisivat antaa suostumuksensa tietoon perustuvana (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009, 5–6). Haasteen tuo annettavan informaation laajuus tutkimuksen sisällön osalta. Pohdimme pitkään miten paljon voimme kertoa tutkimuksestamme ja siinä tehdyistä valinnoistamme ilman liiallista haastatteluiden ohjaamista. Päädyimme tiedotteeseen, jossa kerrottiin hyvin yleisesti tutkimuksen tavoitteista ja tehtävästä. Toimme esille tutkimusaiheen, tutkimuskysymykset, teoreettisen viitekehyksen ja tutkimuksen suorittamisen tavan. Selvänä ohjaavana tekijänä tiedotteessa oli sen liitteenä oleva haastattelurunko tukikysymyksineen.

Ainoastaan yhden haastateltavan kohdalla oli huomattavissa, että haastattelurungon aiheet ja tukikysymykset ohjasivat häntä vastaamaan tiettyyn suuntaan. Haastateltavalta kysyttiin kokemuksellisen tiedon käyttämisestä kunnan mielenterveys- ja päihdetyön strategiassa. Haasteltava lähtee miettimään vastausta ammattilaisten kokemuksellisen tiedon kautta: ”*No jos nyt ajatellaan kokemuksellista tietoa, niin totta kai ammattilaisten tietohan on myös kokemuksellista tietoa siitä pitkästä tai lyhyestä työurasta mikä on syntynyt...*” (K25S). Vastauksen pohjalta voidaan tulkita, että haasteltava näkee kokemuksellisen tiedon tuottajien joukon laajemmaksi, kuin vain henkilökohtaisen kokemuksen omaavat ihmiset. Hän kuitenkin jatkaa haastattelurungon ohjaamana: ”*Mutta jos ajatellaan tässä viitekehyksessä, että se kokemuksellinen tieto linkittyy kokemusasiantuntijoihin ilmeisesti...*”. Haasteltavan aidon näkemyksen saamiseksi ohjeistimme seuraavasti: ”*Se (kokemuksellinen tieto) määrittyy siten miten sinä itse määrität sen kokemusasiantuntijan.*” Tämän lisäyksen johdosta haasteltava vastaa nauraen, että ”*Niin juuri. Niin tuota, niin on käytetty...*” viitaten aikaisemmin mainitsemaansa ammattilaisten kautta tulevaan kokemukselliseen tietoon.

Edellä oleva haastattelunäyte kuvaa myös haastattelun struktuuria itse haastattelutilanteessa. Haastattelijalla pitää huolen, että haastateltava vastaa hänen kysymyksiin, tekee tarvittavia tarkentavia kysymyksiä ja testaa vastaajien vastausten ”kestävyyttä” (Kvale & Brinkmann 2009, 3–4). Haastattelutilanteen strukturointia perustelee haastattelun tavoite saada esiin haastateltavien antamia merkityksiä tutkimusilmiölle. Merkitysten

saavuttamiseksi haastattelun tulee tapahtua sekä yleisellä kontekstilla että tarkennettummin merkitysten tasolla. Haastattelutilanteessa haastattelijan tulee vahvan esiyttämyksensä pohjalta tehdä jatkuvaa analyysia haastattelun etenemisestä ja sen tuottaman tiedon sisällöstä. Haastattelijan tulee kuunnella tarkkaan yleisen kontekstin sisällä olevia merkityksiä ”lukemalla haastateltavan sanomaa rivien välistä”. Saadakseen nämä sisällä olevat merkitykset julkilausutuiksi tulee haastattelijan varmistaa oma tulkinta haastateltavalla heti tilanteessa tehdyllä tulkintakysymyksellä, jonka haastateltava joko vahvistaa tai hylkää. (Mt., 29–30.)

Kaikkien haastateltavien osalta kävimme läpi haastattelurungon aiheet samassa järjestyksessä. Tukikysymysten osalta haastattelut olivat vapaamuotoisempia. Kaikille ei esitetty kaikkia tukikysymyksiä, koska emme kokeneet sitä tarpeellisena. Esimerkiksi joihinkin kysymyksiin oli tullut vastaus toisen aiheen yhteydessä. Jokaisen haastattelun yhteydessä kuitenkin varmistimme, että kaikkiin kysymyksiin oli saatu vastaus. Viemällä haastattelut läpi kysymys kysymykseltä oli myös eettinen valinta. Pitäytymällä samassa rungossa annoimme kaikille saman lähtökohdan tiedon tuottamiseen. Kaikki osapuolet tiesivät mitä haastattelu koskee ja miten siinä tullaan etenemään. Ennalta määritelty haastattelurakenne näin ollen vähensi sekä haastattelijoiden että haastateltavien mahdollisuutta ohjata haastattelua. Samalla loimme eettisesti kestäväää pohjaa tuotetun aineiston tulevaan tulkintaan.

Haastattelun aikaisen analysoinnin mahdollisuuden varmistimme suorittamalla kaikki haastattelut yhdessä ja sopimalla haastatteluihin selkeät roolijaot. Toinen meistä oli aktiivinen haastattelun vetäjä vieden haastattelut läpi haastattelurungon mukaisesti. Samalla hän kirjasi ylös haastatteluista nousseet keskeiset asiat teknisten ongelmien varalta. Toinen oli analysoijan ja reflektoijan roolissa seuraten haastattelun etenemistä ja tehden tarvittaessa tarkentavia kysymyksiä. Koimme roolijaon toimivana ja tarpeellisena. Se mahdollisti toisen keskittymisen haastattelun suorittamiseen toisen huolehtiessa tarpeellisten vastausten saamisesta. Roolijako mahdollisti myös paremman vuorovaikutuksen rakentamisen. Molempien osallistuminen aktiivisesti haastatteluun olisi voinut tehdä tilanteesta vähemmän dialogisen ja hajanaisemman haastateltavan näkökulmasta. Molempien osallistuminen haastatteluihin mahdollisti ennen kaikkea molemmille kokonaisvaltaisen kuvan saamisen haastatteluaineiston analysointia varten.

Käyttämällä nimitystä teoriaohjaava olemme halunneet korostaa haastatteluiden toteuttamiseen ja analysointiin vaikuttavia teoreettisia lähtökohtiamme. Tämän vuoksi emme ole orjallisesti käyttäneet tiettyä haastattelumenetelmää. Lisäksi olemme halunneet säilyttää mahdollisuuden tehdä haastatteluja tutkimusongelman kannalta tarkoituksenmukaisimmalla tavalla. Koemme omien menetelmällisten valintojemme aukikirjoittamisen parempana ratkaisuna, kuin piiloutumisen tietyn menetelmän antamien valmiiden säännönmukaisuuksien taakse.

4.3 Aineiston analyysi

Merkitysten analysointi

Hermeneuttisessa ajattelussa merkitysten läpäisevän todellisuuden tutkiminen on merkitysten ja niitä kuvaavien ilmiöiden tutkimista (Gadamer 2004, 40–41; Niskala 2008, 23). Hermeneuttisen lähtökohdan mukaisesti tutkielmassamme haetaan syvällistä ymmärrystä kokemusasiantuntijuuden merkitykselle kunnan strategisessa suunnittelussa, sekä merkitysten suhteesta kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden toteuttamiseen. Hermeneuttinen lähestymistapa on nähty toimivana tehtäessä tutkimusta merkityksistä, jotka eivät ole ilmeisiä tai yksiselitteisiä (mt.). Lähtökohtaisesti kokemusasiantuntijuudelle ei ole yleisesti hyväksyttyä määritelmää tai vaikuttavan toteutumisen kontekstia, jolloin merkitysten annot voivat vaihdella olennaisella tavalla. Toisaalta kokemusasiantuntijuutta ei ole systemaattisesti tarkasteltu tutkimuksellisesti käsite- ja merkitysrakenteen luomiseksi. Tästä lähtöasetelmasta käsin olemme uuden tilanteen edessä, jonka tulkintaan näemme hermeneuttisen lähestymistavan toimivana vaihtoehtona.

Uuden edessä oleminen luo laajemman mahdollisuuden tehdä tulkintoja omista lähtökohdista. Kriittisen hermeneutiikan mukainen ajattelu asettaakin vaatimuksen tuoda esille tehtyjen tulkintojen perusteet ja tulkinnassa käytetyt menetelmät tutkimuksen arvioimiseksi. Kriittiseen sosiaalityöhön perustuvassa tutkielmassamme hermeneuttisen analyysin tarkoituksena on tuoda esille muun muassa kokemusasiantuntijuuden toteutumisen estäviä rakenteita niiden poistamiseksi. Laadulliseen tutkimusstrategiaan ankkuroituvassa tutkielmassamme kriittinen hermeneutiikka rakentaa tulkintasilloja tekstin ja lukijan, tekstin ja sen tuottajan, historian ja nykyisen sekä eri sosiaalisten yhteyksien välillä. Tutkielmassamme tulkintasillat muodostuvat meidän tutkijoiden, strategian

laatijoiden tuottamien tekstien (haastattelut ja muu kirjallinen aineisto), strategian laatijoiden, kunnan strategisen suunnittelun (paikallinen merkitysrakenne) sekä kansallisen ja kansainvälisen ohjauksen välille (valtakunnallinen merkitysrakenne). (Ks. Kincheloe & McLaren 2005, 311–312.)

Konstruktivistisesta tiedonkäsitelmästä johtuen näemme, ettemme voi tehdä eettisesti kestävästä tutkimuksesta ilman merkitysrakenteita tuottavia subjekteja. Emme voi tavoittaa näkymättömissä olevia merkitysrakenteita ilman, että rakenteita luovat subjektit tuottavat meille niistä tietoa. Koska subjektilla tarkoitetaan merkityksiä antavaa ihmistä, ovat tutkimuksemme subjekteina kunnan sisäiset strategiatyöstä vastaavat laatijat. Kokemusasiantuntijuus ovat tutkimuksemme objekti, jolle annettuja merkityksiä tutkimme. Emme näe, että kokemusasiantuntijuutta voisi olla olemassa ilman sille annettuja merkityksiä. Toisaalta tutkimuksemme ei lähtökohtaisesti pystytä tarkasti määrittelemään kuka on kokemusasiantuntija, vaan se sisältyy annettuun merkitykseen. Toiselle merkityksen antajalle se voi esimerkiksi olla mielenterveyskuntoutuja ja toiselle mielenterveyttä tekevä ammattilainen. Tällöin objekti voi olla konkreettisella tasolla eri. Erilailta määrittyvä kokemusasiantuntija tuottaa meille osaltaan tietoa henkilökohtaiseen kokemukseen pohjautuvan kokemusasiantuntijuuden merkityksestä.

Merkitysten kontekstisidonnaisuudesta ja subjektivisuudesta johtuen tutkimuksessa haetaan henkilökohtaisia merkityksen antoja. Yksilöiden antamat merkitykset eivät ole kuitenkaan puhtaasti subjektiivisia, vaan myös yhteisöllisiä eli subjekteja yhdistäviä. Merkityksillä tulee olla yhteisöllinen ulottuvuus, jotta niille voidaan antaa yhteinen ymmärrys. Yhteisölliset merkitysrakenteet muun muassa ohjaavat yhteisön jäsenten toimintaa ja määrittävät heidän roolinsa yhteisössä. (Eskola & Suoranta 1998, 45; Lehtonen 2004, 17–18, 21; Moilanen & Räihä 2007, 47; Laine 2007, 30; Tuomi & Sarajärvi 2009, 34.)

Tutkielmassamme strategiatyöhön osallistuvien toimintaa ohjaavina yhteisöllisinä merkitysrakenteina näemmä paikallisen ja valtakunnallisen tason kokemusasiantuntijuutta koskevat merkitysrakenteet. Keskeisenä yhteisöllisenä merkitysrakenteena näemme kunnan sisäisenä toimintana muodostuvat rakenteet. Kunnan strategisessa suunnittelussa muodostetaan kokemusasiantuntijuutta koskeva merkitysrakenne kunnan yhteisen näkemyksen saavuttamiseksi. Kunnallinen merkitysrakenne voi olla sidoksissa sekä

valtakunnalliseen yhteisölliseen että strategian laatijoiden subjektiivisiin merkitysrakenteisiin.

Eritasoisten merkitysten tavoittamiseksi olemme analyysissa lähteneet liikkeelle subjektiivisista merkitysrakenteista, koska merkityksen annot ovat lähtökohtaisesti henkilökohtaisia. Jokaisella strategiatyöhön osallistuvalla on oma henkilökohtainen ymmärrys kokemusasiantuntijuuden merkityksestä kunnan strategisessa suunnittelussa. Subjektiivisia ja yhteisöllisiä merkityksiä ei kuitenkaan nähdä erillisinä, vaan ennemminkin toisiinsa liittyvinä ja suhteeltaan jatkumona. Molempien rakennenäkökulmien tutkimuksessa mukana pitäminen mahdollistaa säännönmukaisten ja poikkeavien merkitysten tulkinnan. Hermeneuttisessa tutkimuksessa ei voida olla kiinnostuneita ainoastaan yksittäistapauksista yleistettävistä säännönmukaisuuksista, vaan tutkimuksen kohteena ovat aina myös ainutlaatuiset ja poikkeavat merkitykset. (Moilanen & Räihä 2007, 47–48; Laine 2007, 30.)

Merkityksillä itsellään ei ole lähtökohtaisesti merkitystä, vaan varsinainen merkitys syntyy kulttuurisessa ja sosiaalisessa kontekstissa. Merkitykset saavat näkyvän muotonsa muun muassa instituutioissa, sosiaalisissa suhteissa, tavoissa ja tottumuksissa. Erilaisissa konteksteissa sama asia voi saada monenlaisia sisällöllisiä merkityksiä ja käyttöarvoja. Merkitysten annot ovat riippuvaisia ihmisten näkemyksistä, koska samassa kontekstissa sama asia voi saada erilaisia merkityksiä. (Eskola & Suoranta 1998, 45–51; Lehtonen 2004, 17; Moilanen & Räihä 2007, 46; Niskala 2008, 22.) Kokemusasiantuntijuudelle voidaan antaa erilainen merkitys asiakkaan henkilökohtaista palvelua ja kunnan strategista suunnittelua koskevissa päätöksentekoprosesseissa. Toisaalta strategisen suunnittelun sisällä terveyden- ja sosiaalihuollon ammattihenkilöt voivat antaa kokemusasiantuntijuudelle erilaisen merkityksen.

Analyysin suorittaminen

Hermeneuttisesti suuntautuneessa tutkimuksessa keskiössä on tulkita tekstejä. Tekstit eivät ole pelkkiä tulkittavia merkkejä, vaan niillä nähdään olevan laajempi ja syvällisempi merkitys. Hermeneuttisesti orientoituneen tulkinnan kautta pyritään saamaan esille tekstin taustalla olevia merkityksiä ja olettamuksia, jotka on jätetty tarkoituksella tai tarkoittamatta julkilausumatta. (Crotty 1998, 90–91.) Löytääksemme analysoitavasta

tekstiaineistosta kokemusasiantuntijuutta koskevat merkitykset olemme valinneet analyysimenetelmäksemme teoriaohjaavan tulkinnallisen sisällön analyysin.

Sitoutumalla teoriaohjaavaan analyysiin nostamme analyysimme keskiöön teoreettis-käsitteellisen viitekehuksemme. Viitekehys asettaa analyysille tietyt rajat antaen kartan aineiston läpikäyntiin. Kehyksen avulla luodaan kysymykset, joiden kautta aineisto käydään läpi (Eskola & Suoranta 1998, 82–83.) Viitekehys on ohjannut keskeisesti analyysimme etenemistä. Teoriaohjauuden myötä analysoinnin ulkopuolelle on jäänyt runsaasti sinällään mielenkiintoisia aineisto-osia. Ensimmäisenä aineiston läpikäynnin vaiheena olikin rajata aineistosta viitekehukseen sopimattomat osat, kuten kuvaukset kuntien palvelujärjestelmistä ja henkilöstön työtehtävistä.

Systemaattisuuteen ja objektiivisuuteen tähtäävänä menetelmänä sisällönanalyysi on toiminut tutkimuksessamme keinona löytää erilaisista teksteistä koostuvasta tutkimusaineistostamme teoreettis-käsitteellisen viitekehuksen mukaisia lausumia. Tiettyjen avainsanojen laskemisen sijasta olemme valikoineet eripituisia tekstiosioita niiden sisällön mukaisesti. Teoriaohjauuden mukaisesti olemme kategorisoineet lausumat analyysitaulukoihin aihealueittain (kokemusasiantuntijuus, kokemuksellinen tieto, osallisuus). (Ks. Bryman 2004, 184–189.) Aihealueet eivät ole toisistaan irrallisia, vaan ne ovat toisiinsa liittyviä. Alueitten välisten suhteiden ymmärtämiseksi olemme käsitelleet niitä erillisinä analyysin alkuvaiheissa. Analyysin syvetessä hermeneuttisen kehän mukaisesti kokemuksellinen tieto, asiantuntijuus ja vaikuttava osallisuus kietoutuvat toisiinsa kokemusasiantuntijuudelle annettujen merkitysten kautta.

Kokemusasiantuntijuutta määrittävien merkitysrakenteiden saavuttamiseksi analyysimme jakaantui neljään vaiheeseen. Kolmen ensimmäisen vaiheen kautta rakensimme kokemusasiantuntijuuden paikallisen ja valtakunnallisen tason merkitysrakenteet. Paikallisen tason rakenteen osalta analyysin ensimmäisessä vaiheessa jokaisen haastatellun osalta litteroidusta haastatteluaineistosta haettiin aihealueittain merkitykselliset kohdat. Toisessa vaiheessa yksilökohtaiset analyysit koottiin kuntakohtaisiksi merkitysrakenteiksi. Kolmanneksi kaikki kuntien analyysit koottiin yhdeksi kuntatason merkitysrakenteeksi yleistysten kautta. Taulukossa 2 sivulla 57 on esimerkki miten paikallisen tason merkitysrakenne on muodostunut koskien kysymystä kuka on kokemusasiantuntija.

Taulukko 2. Analyysiesimerkki paikallisen tason merkitysrakenteen muodostamisesta.

Kunta 4 Haastatellut strategia- työstä vastaavat	Henkilökohtaiset näkemykset (vaihe 1)	Kunta4 yhteenveto (vaihe 2)	Kunnat1-6 yhdistävä merkitysrakenne (vaihe 3-4)
Haastateltava K41S	<p>”Kaikki on. Tulee tämänlainen laaja-alainen näkemys ja tietämys.”</p> <p>”Toisi tällaisen oman elämän kokemuksen siitä, että kuinka on päässyt päihteistä irti ja mitä kaikkea se tarkoittaa.”</p> <p>”miten esimerkiksi asiakkaat, potilaat ja läheiset, että mitä mieltä he ovat näistä palveluista ja onko riittävät ja mitä pitäisi olla”</p> <p>”sitten tuo asiakaskunta, mutta sitten ne kaikki, joita me ei kohdata”</p>	<p>pitkän linjan työntekijät monissakin paikoissa sosiaalipuolella, terveyskeskuksessa</p> <p>asiakkaat, potilaat ja läheiset, että mitä mieltä he ovat näistä palveluista</p> <p>asiakkaat ja niitten omaiset ovat tietenkin yksi</p> <p>Kaikki on.</p> <p>tällaisen oman elämän kokemuksen siitä, että kuinka on päässyt päihteistä irti</p> <p>mutta sitten ne kaikki, joita me ei kohdata</p>	<p>Sosiaali- ja terveyden huollon ammattihenkilöt</p> <p>Palvelujärjestelmän sisällä olevat ongelman henkilökohtaisesti kokeneet ja heidän läheisensä</p> <p>Kuntalaiset (kaikki) hyvinvoinnin asiantuntijoina</p> <p>Palvelujärjestelmän ulkopuolella olevat ongelman henkilökohtaisesti kokeneet ja heidän läheisensä</p> <p>.... (rakenne on nähtävissä kokonaisuudessa sivulla 125)</p>
Haastateltava K42S	<p>”No siis asiakkaat ja niitten omaiset ovat tietenkin yksi.”</p> <p>”Ja sitten minä kyllä vastaisin, että pitkän linjan työntekijät monissakin paikoissa sosiaalipuolella, terveyskeskuksessa. Ja niinkö lääkärit, joilla käy ne asiakkaat vuodeosastoilla.”</p>		

Analyysissä on ensimmäiseksi tehty kaikkien haastateltavien henkilökohtaisista näkemyksistä kuntakohtainen yhteenveto, jossa on nähtävissä kaikki erilaiset kokemusasiantuntijuuden vaihtoehdot. Tämän jälkeen kuntatason merkitysrakenteen saavuttamiseksi haastateltavien näkemykset on laitettu painoarvojärjestykseen sen mukaan mitkä kokemusasiantuntijuuden muodot tulevat yleisemmin esille, miten haastateltavat perustelevat kokemusasiantuntijuutta sulkien pois osan kokemusasiantuntijuuden muodoista sekä miten kokemusasiantuntijuus on käytännössä toteutunut kunnan strategisessa suunnittelussa. Haastatteluaineiston luodessa osin ideaalia merkitysrakennetta kokemusasiantuntijuudelle, tuottaa strategia-asiakirjoihin ja muuhun dokumenttiaineistoon perustuva toteutuneen osallisuuden tarkastelu käytännön realismia idealismin rinnalle.

Lopullinen paikallisen tason merkitysrakenne on muodostettu yhdistämällä kuntien yhteenvedot ottaen edelleen huomioon painoarvojärjestykset koko aineiston tasolla. Yleistämisen lisäksi myös poikkeukset on tuotu esille. Erilaisten kokemusasiantun-

juuksien merkitysten tavoittamiseksi olemme neljännessä analyysivaiheessa tulkinneet kokemusasiantuntijuuden rakentumista ja paikantumista strategiatyöhön osallistuvien roolien kautta. Roolit muodostuvat kysymyksille, kuka osallistuu ja miksi osallistuu? Tälle tarkastelulle olemme perustaneet tulkintamme kokemusasiantuntijuuden merkityksestä kunnan strategisessa suunnittelussa käytännön kuntatasolla.

Analyysivaiheet 1-4 ovat nähtävissä kappaleessa viisi. Paikallisen tason merkitysrakenteen rinnalla olemme kyseissä kappaleessa rakentaneet valtakunnallisen merkitysrakenteen samaa analyysimenetelmää käyttäen. Analyysiaineisto on muodostunut eritasoisista kunnan strategista suunnittelua ja mielenterveys- ja päihdepalveluiden tuottamista ohjaavat kansalliset ja kansainväliset ohjausvälineet (ks. kuvio 1 sivulla 20). Rinnakkaisen tarkastelun tavoitteena on ollut selvittää eroaako paikallisen tason rakenne kunnan toimintaa ohjaavasta valtakunnallisesta merkitysrakennetasosta. Vertailevan tarkastelun kautta olemme myös hakeneet perustaa tarkastella merkitysrakenteiden suhdetta kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden toteutumiseen.

Analyysin *viidennessä* vaiheessa paikallisen ja valtakunnallisen tason merkitysrakenteet yhtenäistettiin käsitteellisellä tasolla jättäen rakenteiden eroavaisuudet näkyville. Käsitteellisen yhtenäistämisen kautta loimme eritasoisten merkitysrakenteiden välille kielellisen sillan, jonka kautta rakenteet keskustelevat kokemusasiantuntijuudesta samoilla käsitteillä. Yhdistävänä analyysin myötä loimme yleisempää käsitteellistä määritelmää kokemusasiantuntijuudelle. Analyysivaihe on nähtävissä kappaleessa 6.1.

Näiden hieman teknisten analysointivaiheiden kautta tavoitimme kokemusasiantuntijuuden paikantumisen mielenterveys- ja päihdestrategiatyöskentelyssä paikallisella ja valtakunnallisella yhteisöllisellä merkitystasolla. Vaikka analyysin kautta on pystytty systematisoinnin kautta avaamaan ilmiötä, ei sen avulla pystytä suoraan tavoittamaan kokemusasiantuntijuuden taustalla olevia merkitysrakenteita tai niiden suhteita vaikuttavan osallisuuden toteutumisessa. Seuraavan analyysivaiheen tavoittamiseksi tarvitaan esiin tuodun tulkintaa (Bryman 2004, 183).

Tulkinnallisen analyysin johtavana ajatuksena on ollut kriittisen hermeneutiikan mukainen hermeneuttinen kehä, jossa tulkinta kulkee osista kokonaisuuteen ja kokonaisuudesta osiin syvemmän ymmärryksen saavuttamiseksi. Tulkinta on aineiston ja tutkimuksessa käytettävän teoreettisen viitekehyksen välistä vuoropuhelua. Teoreettisella viiteke-

hyksellä, ja laajemmin meidän esiyymmärryksellämme, on keskeinen rooli analyysissä, koska sen kautta meillä on kielellinen yhteys tutkittavaan ilmiöön. Ilman tätä yhteyttä emme voi tavoittaa, syvällisestä ymmärryksestä puhumattakaan, yhteiskunnallista todellisuutta, joka rakentuu konkreettisten subjektien määrittämistä merkitysrakenteista. (Töttö 1983, 19.)

Analyysin *kuudennen* vaiheen kautta olemme lisänneet uuden tulkintakehän viiden ensimmäisen vaiheen kautta luotujen merkitysrakenteiden pohjalle analysoimalla paikallisen tason rakenteen suhdetta kokemusasiantuntijuuden vaikuttavaan osallisuuteen kunnan strategisessa suunnittelussa. Annettujen merkitysten ja vaikuttavan osallisuuden välistä suhdetta hakeva analysointivaihe on nähtävissä kappaleessa kuusi, jossa olemme tulkinneet vaikuttavan osallisuuden estäviä ja mahdollistavia merkitysrakenteita kokemuksellisuuteen pohjautuvien osallisuusteorioiden avulla. Tulkinnallisen analyysin myötä olemme luoneet teoreettis-käsitteellistä viitekehystä kokemusasiantuntijoiden vaikuttavalle osallisuudelle. Teoriaohjaava tulkinnallinen analyysi ei ole empiriasta irrallista, koska tarvitsimme empiriasta lähtevää tietoa ymmärtääksemme miten rakenteet estävät tai mahdollistavat aidon kokemusasiantuntijuuden kunnan strategisessa suunnittelussa (vrt. Fook 2002, 18).

Kriittiseen sosiaalityöhön perustuva teoreettinen lähtökohtamme on nähtävissä kuudennessa analyysivaiheessa. Paikallisen ja valtakunnallisen tason merkitysrakenteiden luodessa moninaista kuvaa kokemusasiantuntijuudesta, me pohjaamme näkökulmamme aitoon kokemuksellisuuteen kriittisen sosiaalityön lähtökohdista. Aidolla kokemuksellisuudella tarkoitamme henkilökohtaista tai läheisenä olemisen kautta tulevaa kokemusta sairastumisesta, sairastamisesta, kuntoutumisesta ja niihin liittyvien palveluiden käyttämisestä tai käyttämättä jättämisestä. Lisäksi kuntalaisten ovat aitoja hyvinvoinnin asiantuntijoita. Kokemusasiantuntijuus on henkilökohtainen kokemuksellinen näkökulma esimerkiksi mielenterveysongelmaan tai päihdehuollon palveluiden käyttämiseen. Sosiaali- ja terveysammattihenkilöiden näkökulman näemme ammatillisuuteen perustuvana näkökulmana samaan asiaan. Postmodernin ajattelun mukaisesti nämä kaksi näkökulmaa eivät ole toisiaan poissulkevia, vaan enemmänkin toisiaan täydentäviä antaen tarkasteltavasta ilmiöstä moninaisemman kuvan (muun muassa Parton & O'Byrne 2000).

Analyysissä käytettävien käsitteiden valinnassa on kyse eettisistä valinnoista. Eettisestä näkökulmasta katsottuna ei ole merkityksetöntä mitä käsitteitä käytämme. Käsitevalin-

noilla tuomme julki näkökulmamme tutkittavaan ilmiöön ja sen ymmärtämiseen. Käsitteet kuvantavat tutkittavaa ilmiötä ja siltä pohjalta ne luovat raamit analyysille ja tulkin-
nalle. (Pohjola 2003, 61–62.) Sisällön analyysissä käyttämämme teorialähtöiset käsitteet
ovat hyvin yleisiä, ilmiötä kuvaavia peruselementtejä. Tämän valinnan taustalla on ollut
tavoite saada esille elementtien sisällä olevat erilaiset vaihtoehdot ja vivahteet. Keskei-
nen ilmiötä koskeva käsitteellinen valintamme on kokemusasiantuntijuuden määrittämi-
nen koskemaan aitoa kokemuksellisuutta ammatillisen sijasta tai rinnalla.

Kuvaavien käsitteiden taustalla on myös etukäteiskäsitysten ohjaavuuteen liittyvien
riskien tiedostaminen. Analyysivaiheessa meidän on pitänyt huomioida, ettei teorioiden
ja käsitteiden luoma esiyymmärryksemme rajaa liikaa näkökulmaamme. Tutkittaessa
merkityksiä, tulee merkitysten kuvausten perustua aineistoon. Merkitysten kuvausten
tulee olla aineistolähtöistä, mutta syventävässä tulkintavaiheessa teoria on keskeisessä
asemassa. (Moilanen & Räihä 2007, 52–53.) Strategiatyöstä vastaavien laatijoiden tuot-
taessa tutkittavat paikallisen tason merkitykset, me otamme tutkijoina merkityksiä kos-
kevan tiedon totuutena. Valitsemamme epistemologinen lähtökohta tukee merkitysten
kuvausten aineistolähtöisyyttä. Ajattelun mukaisesti strategiatyöstä vastaavat laatijat
määrittivät itse käsitteiden sisällön, jotka me yhdistimme analyysivaiheessa viitekeh-
yksen käsitteistöön hermeneuttisen kehän mukaisesti. Näin ollen viitekehys ei ole toiminut
analysoinnissa jäykän kategorisoivasti, vaan suuntaviivoja antavasti.

Kriittisen sosiaalityön teoreettisesta lähtökohdasta johtuen tutkielmassamme on selkeä
kanta ottava agenda, jota kohti pyrimme tutkimuksellamme. Kriittinen hermeneutiikka
tulkinnallista sisällönanalyysiä ohjaavana metodisena valintana tukee tätä agenda tu-
omalla julki syvällistä ymmärrystä toiminnan taustalla olevista merkitysrakenteista. Sy-
vällinen ymmärrys tuo mukanaan perusteet tavoitteena olevalle muutokselle.

4.4 Tutkimuksen luotettavuus, eettisyys ja vaikutukset

Tutkimuksen luotettavuus

Hermeneuttisen lähestymistavan mukainen ymmärtäminen korostaa tutkimuksen tul-
kinnallisuutta, jolloin tutkijan tekemillä tulkinnoilla on keskeinen rooli tutkimuksessa.
Hermeneuttisesti orientoitunut tutkija pyrkii ymmärtämään ilmiön taustalla olevia mer-

kityksiä tekemällä ilmiöstä saadusta aineistosta tulkintoja laadullisia menetelmiä apuna käyttäen. Tulkintojen tutkijasidonnaisuuden myötä hermeneuttisessa tutkimuksessa korostuu tulkintojen kontekstuaalisuus. Tulkinnat tehdään aina jostain lähtökohdasta, näkökulmasta tai paikasta käsin. Tämän vuoksi hermeneuttisen tutkimuksen laatu ja luotettavuus on riippuvainen julkituodusta hermeneuttisesta kontekstista. Tutkimuksen lukijan tulee varmistua, mistä lähtökohdista tutkija on lähestynyt tutkittavaa ilmiötä ja millaisessa kontekstissa ilmiö on toteutunut. Tutkijan tekemät valinnat ja ratkaisut tulee tuoda julki tutkimusraportista, koska esimerkiksi erilaisin lähtökohtasitoumuksin, mutta samanlaisin menetelmin ja tavoittein varustettu toinen tutkija voi päätyä hyvin erilaisiin tulkintoihin samasta ilmiöstä. (Patton 1990, 84–85.)

Tutkijan ymmärrys tutkittavasta ilmiöstä jakautuu kahteen eri tasoon: varsinaiseen ymmärrykseen ja esiymmärrykseen. Esiymmärrys määrittää miten tutkija lähestyy tutkittavaa ilmiötä ja se vaikuttaa ilmiön varsinaiseen ymmärtämiseen. Esiymmärrykseen liittyvät muun muassa tutkijan omat ennakko-oletukset, ennakkoymmärrys tutkittavasta ilmiöstä ja henkilökohtaiset taidot ymmärtää omia sitoumuksia. (Rauhala 1993, 20; Varto 1992; Niskala 2008, 22.)

Saavuttaakseen aidosti ymmärtävän tulkinnan ilmiöstä ei tutkijan esiymmärrys ilmiöstä saa rajoittaa näkemästä ilmiötä sen omassa kontekstissaan. Tutkijan on hermeneuttisen lähestymistavan mukaisesti puhuttava samasta asiasta kuin mistä ilmiössä on kyse. Vaatimus saman asian äärellä olemisesta ei kuitenkaan vaadi tutkimuksen tekemistä ilman minkäänlaista esiymmärrystä asiasta tai samanmielisyyttä asian kanssa. Tutkittavaa ilmiötä vastaavan esiymmärryksen avulla tutkija voi päästä nopeammin ilmiön ymmärtämiseen. Ymmärryksen saavuttamiseksi tutkija ei tarvitse esiymmärrystä, koska ymmärrys ilmiöstä tulee tutkimuksen myötä. Tutkijan on kuitenkin aina laitettava tutkimusta tehdessään koetukselle omat näkemyksensä ja ennakko-olettamuksensa saavuttaakseen ymmärtävän tulkinnan ilmiöstä. (Gadamer 2004, 32–37, 74.)

Olemme jo lähtökohtaisesti tiedostaneet tutkimuksemme liittyvän esiymmärryksemme, koska sillä on ollut olennainen merkitys tutkielmamme rakentumisessa. Ilman esiymmärrystä emme olisi lähteneet tutkimaan kokemukselliseen tietoon liittyvää kokemus-asiatuntijuuden ilmiötä kunnan mielenterveys- ja päihdestrategian laatimisen kontekstissa. Meillä molemmilla on koulutuksen ja työkokemuksen kautta tietämys ja tuntemus mielenterveys- ja päihdeasioihin liittyvistä rakenteista valtakunnallisesti, alueellisesti ja

paikallisesti. Tämän vuoksi ymmärrämme jo lähtökohtaisesti tutkittavan ilmiön taustalla olevan kontekstikokonaisuuden. Konkreettinen linkittyminen kuntien strategiatyön tukiprosessiin on antanut meille viitteitä, että ilmiön kannalta keskeinen konteksti paikantuu kuntatasolle. Kuntien autonomiasta johtuen kunnat tekevät omat päätökset valtakunnallisista linjauksista huolimatta.

Edellä mainittujen kokemusten kautta olemme havainneet, että kokemuksellisen tiedon käytön ja kokemusasiantuntijoiden osallisuuden esteet ja mahdollisuudet konkretisoituvat kunnan tasolla. Tutkittavan ilmiön kontekstin ymmärtämisen myötä meillä on ollut luontevaa lähteä tekemään tutkimusta kunnallisten rakenteiden ja mahdollisten muutoskohteiden julkituomiseksi. Tutkimuksessa nähtävä tavoite rakenteiden kriittisestä tarkastelusta kiinnittyy tutkielmamme kriittisen sosiaalityön teoreettiseen viitekehykseen. Perusteena kriittisen näkökulman valintaan on filosofinen näkemyksemme tutkimuksen emansipatorisesta maailmankuvasta (ks. Creswell 2009, 9–10). Tutkielman kautta otamme kantaa kunnan sisäisiin rakenteisiin kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden mahdollistamiseksi ja vahvistamiseksi.

Kaikki tutkielmaa koskevat valinnat ovat vaatineet meiltä tutkijoina selkeää esiymmärrystä tutkittavasta ilmiöstä. Tutkielman luotettavuuden näkökulmasta meidän on tullut tuoda esiymmärryksemme selkeästi julki. Tutkielman laadukkuuden ja tulkintojen luotettavuuden perusteena on tutkijan rehellinen ja avoin itsekritiikki omaa toimintaansa kohtaa ja oman toimintansa tarkka aukikirjoittaminen muiden arvioitavaksi. Loppujen lopuksi tutkielmamme lopputulema on vain valintoihimme perustuva tulkintamme tutkittavasta ilmiöstä.

Kriittis-rakenteellisen tutkimuksen eettinen sensitiivisyys

Käsillä olevassa sosiaalitieteellisessä pro gradu -tutkielmassa olemme tutkineet laadullisella orientaatiolla kokemusasiantuntijuuden merkitystä kunnallisten mielenterveys- ja päihdestrategioiden laadinnassa. Tästä lyhyestä esittelystä herää ajatus ”kylmästä” rakenteellisesta tutkimuksesta, jolla ei oteta kantaa inhimillisesti ajatellen sensitiivisiin asioihin. Tämän ajatuksen pohjalta voisimme tutkijoina olettaa, ettei meidän tarvitse ottaa kovinkaan pitkälle menevää kantaa tutkimuksen eettisestä kestävydestä.

Aiheesta huolimatta, tai voisiko sanoa siitä johtuen, meillä heräsi kysymys kaikkien tutkimusten eettisyydestä. Voiko olla tutkimusta, jossa ei tarvita eettistä pohdintaa ja analyysia? Anneli Pohjolan (2003, 5–6) mukaan tutkimuksesta on tullut tiedon muodostuksen ja toimintojen kehittämisen väline ja sen vaikutukset yhteiskunnassa ovat kasvaneet. Se tuottaa osaltaan tietoa tutkimuksen kohteena olevasta todellisuudesta, jolloin sen moraalinen rooli ja vastuu nousevat merkittäväksi osaksi tutkimusta.

Analysoidessamme tutkimuksemme eettistä kestävyyttä näemme etiikan moraalisisina valintoina ja päätöksinä, jotka vaikuttavat tutkimuksessa aina aiheen valinnasta tutkimuksen tulosten vaikutuksiin saakka (Heikkilä 2002, 165; Pohjola 2007, 12; Kuula 2011, 11). Pohjolan (2003, 8) mukaan ei ole yhdentekevää mitä valintoja tutkijoina teemme, sillä tutkijan sosiaalinen ja eettinen vastuu on tärkeä osa tutkimusprosessia. Matti Heikkilä (2002, 165) ja Pohjola (2003, 65) toteavat, että tutkijan oma positio nousee keskiöön koko tutkimuksen aikana tehtyjen eettisten valintojen vuoksi. Eettisesti hyvä tutkimus ottaa huomioon tieteellisen tiedon, taidon ja hyvät toimintatavat tutkimuksen teossa, sosiaalisessa tiedeyhteisössä ja ympäröivässä yhteiskunnassa (Kuula 2011, 34).

Tutkimusprosessin alkuvaiheessa ensimmäiset eettistä pohdintaa vaativat kysymykset paikantuivat tiedon intressin etiikkaan. Kävimme eettistä pohdintaa valitessamme tutkimuksen aiheita, teoreettista näkökulmaa, tutkimuksen rajausta ja tutkimuskysymyksiä. Eettisesti kestävässä tutkimuksessa nämä tutkimukselliset valinnat ovat arvosidonnaisia. (Pohjola 2007, 11, 17–18.) Kriittisen realismin mukainen asemoitumisemme todellisuuteen oli vahvasti eettinen valinta. Ajattelun mukaisesti jokainen tutkimus antaa oman rajallisen kuvauksensa ja tarinansa samasta todellisuudesta. Tällöin todellisuudesta muodostettu kuva ei ole eettisen pohdinnan keskiössä, vaan eettisyys kohdistuu tutkimuksessa tehtyihin tutkimuksellisiin valintoihin. Voidaan jopa ajatella, että eettisesti kestäväällä tavalla tehty tutkimus on ainoastaan hyväksyty osatotuus todellisuudesta. Tästä johtuen olemme tutkielmassamme kirjoittaa auki kaikki tutkimusta koskevat valinnat perusteineen.

Tutkielmamme kriittiseen sosiaalityöhön sisältyvä rakenteellinen näkökulma ei poista siitä sosiaalityhteelliselle tutkimukselle ominaista sensitiivisyyttä. Pohjimmiltaan rakenteiden tarkastelussa on kyse ihmisten elämään vaikuttavista yhteiskunnallisista vaikutussuhteista. Tämän vuoksi myös rakenteellisesti orientoituneessa tutkimuksessa on

otettava huomioon tutkimuksellinen sensitiivisyys. Anneli Pohjola (2003, 54–58) on jakanut tutkimuksellisen sensitiivisyyden *historialliseen, kontekstuaaliseen, kulttuuriin, ideologiseen, toiminnalliseen, subjektiiviseen ja poliittiseen sensitiivisyyteen*. Sensitiivisyyden kaikki ulottuvuudet on tullut ottaa huomioon myös meidän kriittis-rakenteellisessa tutkimuksessamme. Tarvetta tutkimuksen eettisyyden ja sensitiivisyyden pohdintaan perustelee erityisesti kriittinen lähestymistapa (Pohjola 2007, 11). Tutkimuksemme kantaa ottavuus ei voi perustua eettisesti kestävämpään tutkimukseen.

Pohjolan (2003, 55) mukaan tutkittaessa ilmiöitä ja niiden kehittymistä tutkimuksessa tarvitaan *historiallista sensitiivisyyttä*. Tutkiessamme merkitysrakenteita kokemusasiantuntijoiden osallisuuteen vaikuttavana rakenteena meidän tuli huomioida merkitysrakenteiden syntymisen historiallinen ulottuvuus. Epistemologiseen lähtökohtaamme sisältyi ajatus, että merkitykset ovat aikakautensa tuotteita. Historiallinen ulottuvuus on erityisesti nähtävissä strategian laatijoiden kokemusasiantuntijuutta koskevassa tietoisuudessa. Kokemusasiantuntijuuden ollessa uusi ilmiö, emme voineet olettaa laatijoiden ymmärtävän kokemusasiantuntijuuden samoin kuin me. Tämän otimme huomioon rakentamalla paikallisen tason merkitysrakenteen laatijoiden tuottamien kokemusasiantuntijuutta koskevien käsitysten mukaisesti.

Kontekstuaalisen sensitiivisyyden osalta eettisen pohdinnan kohteeksi tulevat toimintaympäristöjen ja niihin liittyvien tekijöiden vaikutukset tutkittavaan todellisuuteen. Tutkimuksellisesta näkökulmasta keskeisenä haasteena oli ymmärtää toimintaympäristöjen vaikutus tutkimukseen osallistuvien antamiin merkityksiin. (Mt., 55.) Kuntien asennoituminen strategiseen suunnitteluun ja suunnittelun tavat olivat erilaisia. Toisissa kunnissa strategiatyöhön panostettiin paljon resursseja. Laadintaan osallistuttiin hyvin laajasti sekä kuntaorganisaation sisältä että sen ulkopuolelta. Toisissa kunnissa strategiatyö tapahtui virkatyönä muiden työtehtävien lomassa. Tästä lähtökohdasta kunnalliset toimintatavat ja asennoituminen osallisuuteen olivat erilaisia. Kunnan tapa tuottaa strategista suunnittelua loi rakenteet kokemusasiantuntijoiden osallisuudelle, vaikka strategian laatijoiden yksilöllisesti esille tuodut merkitykset viittaisivat osallisuuden tärkeyteen.

Strategiseen suunnitteluun osallistuvien ihmisten omat taustat vaikuttavat osaltaan merkitysten määrittämiseen. Kokemusasiantuntijuus ja kokemuksellinen tieto osana strategista suunnittelua voidaan nähdä merkityksiltään erilaisina terveyden- ja sosiaalihuollon

edustajan, poliittisen päättäjän ja hallinnollisen toimijan näkökulmista. Tutkimuksemme osalta huomion arvoiseksi kontekstuaaliseksi näkökulmaksi nousi mielenterveys- ja päihdetyön paikantuminen sekä sosiaali- että terveydenhuoltoon. Perinteisesti erillään pidetyt toimintalohkot yhdistettiin saman strategian sisälle.

Kulttuurisen sensitiivisyyden näkökulmasta meidän tuli ottaa huomioon kuntien kulttuuriset erityispiirteet (Pohjola 2003, 55–56). Kulttuurinen ulottuvuus oli erityisesti nähtävissä kuntien strategioiden erilaisina sisällöllisinä painopistealueina. Tavoittaaksemme eri painotusten taustalla olevat kulttuuriset tekijät otimme ne huomioon haastattelukysymyksissä. Tutkimusraporttiin näitä kulttuurisia eroavaisuuksia emme lopulta tuoneet esille säilyttääksemme tutkimukseen osallistuneiden kuntien anonymiteetin.

Tutkimuksessamme sensitiivisyyden näkökulmasta tärkeään asemaan nousi erilaisiin *ideologioihin* perustuvat näkemykset kokemusasiantuntijuudesta ja sen merkityksellisyydestä kunnan strategisessa suunnittelussa. Erilaisista ideologisista lähtökohdista ihmiset tulkitsevat todellisuutta toisistaan poikkeavilla tavoilla. Ihmisillä on hyvin erilaisia lähtökohtia ja arvoja, jotka tulee ottaa huomioon ja ymmärtää tutkimuksen eri vaiheissa. Tutkijoina haasteeksi tulee hyväksyä nämä erilaiset todellisuuden kuvat, vaikka ne olisivatkin erilaisia meidän omiemme kanssa. (Mt., 56.)

Ideologista ristiriitaa voivat aiheuttaa meidän näkemyksistämme poikkeavat määritykset kokemusasiantuntijuudesta sekä osallisuuden esteistä. Strategiatyöstä vastaavat voivat esimerkiksi kokonaan kieltää kokemusasiantuntijuuden. Ja osallisuuden esteet voidaan nähdä yksilöllisinä tekijöinä meidän kriittisen sosiaalityön näkökulman vastaisesti. Lievittääksemme ideologisia ristiriitoja tiedostimme ja hyväksyimme jo lähtökohtaisesti mahdollisuuden erilaisten näkemysten olemassaolon. Tämä on nähtävissä muun muassa meidän ontologisissa, epistemologisissa ja teoreettisissa lähtökohdissa. Ontologinen lähtökohtamme mahdollistaa ristiriitaisetkin todellisuuden kuvat ja valittu epistemologia painottaa subjektien merkitystä tiedon tuottamisessa. Kriittisesti orientoituneeseen tutkimukseemme on sisäankirjoitettu ajatus vallitsevan tilanteen muutostarpeesta. Voidaan jopa sanoa, että lähtökohdiltaan olimme ideologisesti sitoutuneita ristiriitaisuuksien vastaan tulemiseen.

Nämä lähtökohdat huomioimme myös tutkimuksen toteuttamisen tavoissa. Esimerkiksi emme tuoneet haastateltaville julki omaa käsitystämme kokemusasiantuntijuuden mer-

kityksestä. Haastatteluiden aikana emme kommentoineet haastattelun sisällöllisiä seikkoja, jottemme toisi esille omia käsityksiä tutkittavasta asiasta tai kuntien tekemistä ratkaisuksista. Annetut merkitykset otimme vastaan, analysoimme, tulkitsimme ja kirjoitimme tuloksiksi ilman kannanottoa niiden oikeellisuudesta tai virheellisyydestä. Tulosten käsittely koko aineiston tasolla oli myös eettinen ratkaisu. Tekemällä näin pyrimme välttämään kuntakohtaisen toiminnan arviointia.

Tutkimukseen osallistujien arvioiminen, ja erityisesti syyllistäminen, liittyy myös tutkimuksen *toiminnalliseen sensitiivisyyteen*. Toiminnallisesta näkökulmasta eettisen pohdinnan kohteeksi tulevat tutkijan tavat kohdata tutkimukseen osallistuvat ihmiset ja tulkita heidän toimintaansa. Epäeettisellä toiminnallaan tutkija voi aiheuttaa epäluuloa tutkimustaan kohtaan tai tehdä liian suoraviivaisia tulkintoja pohtimatta tutkimuksen kohteena olevan toiminnan perimmäisiä syitä. (Pohjola 2003, 56–57.)

Edellä esitetyt tutkimukselliset valintamme vaikuttivat myös tutkimuksen toiminnalliseen sensitiivisyyteen. Uutena eettisenä valintana haluamme tässä yhteydessä tuoda esille tutkimuksemme rakenteellisen näkökulman. Lähestyessämme tutkittavaa todellisuutta ja siinä esiintyviä ongelmia rakenteellisina kysymyksinä, kohdistimme tutkimuksemme juuri toiminnan taustalla oleviin tekijöihin. Näin emme esimerkiksi tulosten tasolla puhu ihmisistä osallisuuden esteinä. Ihmiset voidaan päinvastoin nähdä mahdollistajina, jos toiminnan taustalla olevat yleiset merkitysrakenteet ovat osallisuutta vastaan. Emme kuitenkaan voi pois sulkea sitä, että ihmiset voivat toimia myös vahvistaakseen osallisuuden toteutumisen rakenteellisia esteitä.

Tutkimuksessamme kohdistuessa yhteiskunnallisiin rakenteisiin tulee tutkimuksen olla myös *poliittisesti sensitiivistä*. Tämä tarkoittaa, että meidän tutkijoina tulee ymmärtää tutkittavan ilmiön poliittinen ulottuvuus. (Pohjola 2003, 57.) Tutkielmamme kriittisyys korostaa tutkimuksen poliittista ulottuvuutta, koska keskeisenä tavoitteena on ottamalla kantaa vaikuttaa vallitseviin yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Tuomalla esiin meidän mielestämme todellisuudessa olevia epäoikeudenmukaisuuksia luomme tutkielmallamme kuvaa todellisuudesta. Tästä johtuen tutkielmamme on vahvasti arvolatautunut.

Pohtiessamme tekemiämme valintoja ja tuodessamme ne julki perusteluineen puhutaan tutkimuksen *subjektiivisesta sensitiivisyydestä*. Tämä sensitiivisyyden ulottuvuus koskee sekä tutkijan että tutkimukseen osallistuvien subjektiutta. (Mt., 57.) Voimme todeta,

etemme voisi tavoittaa tutkimuksen kohteena olevia merkitysrakenteita ilman strategian laatijoita. Toimme tämän esille jokaisessa haastattelussa. Osoitimme arvostusta osallistuneita kohtaan antamalla heille mahdollisuuden perua osallistumisensa, täydentää ja korjata omaa haastatteluaan sekä pyytämällä lupaa lisäkysymyksiin tulkintojen oikeellisuuden varmistamiseksi. Mielestämme arvostusta osoittaa myös lupauksemme toimittaa sähköisesti valmis tutkimusraportti jokaiselle tutkimukseen osallistuneelle.

Oman tutkimuksellisen subjektiudemme olemme nostaneet tutkimuksessamme keskiöön. Näemme, että ainoa tapa tehdä tutkimusta on tuoda selvästi julki sen sidonnaisuus meihin ja valintoihimme. Pyrimme kaikilta osin kirjoittamaan auki mitä olemme tehneet, ja mihin perustuen. Ilman näitä kukaan ei voi arvioida läpikäymäämme tutkimusprossia aiheen valinnasta tutkimustuloksiin. Olemalla oman tutkimuksemme subjekteja seisomme tulostemme takana. Kenenkään ei tarvitse olla tuloksistamme samaa mieltä, mutta jokainen voi nähdä mihin olemme tutkimukselliset tulkintamme perustaneet.

Tutkimuksen vaikutukset

Vaikutusten tuottamisen näkökulmasta tutkimus ei voi olla neutraalia, sillä se tuottaa tietoa yhteiskunnallisista ilmiöistä. Tutkimukset avaavat uusia näkökulmia, jäsenystapoja ja paljastavat ilmiöiden välisiä yhteyksiä. Näin ollen tutkimukset tuottavat ja rakentavat omalta osaltaan tulkittavaa todellisuutta. Lopputuloksena on seurauksia, uusia käsityksiä ja vaikutuksia. Seuraamusetiikan näkökulmasta onkin kysyttävä mitä tutkimus tuottaa, mitä varten ja keiden hyödyksi. (Pohjola 2007, 24.)

Seuraamusetiikka on meidän kriittis-teoreettisesti suuntautuneessa tutkielmassamme oleellisen tärkeää, koska otamme tutkielmamme kautta kantaa yhteiskunnallisten rakenteiden muutostarpeeseen. Lähtökohtaisesti tutkielmassamme on selkeä kantaa ottava tavoite kunnan strategisen suunnittelun osalta. Näemme, että myös tällä tasolla tulee toteutua kokemusasiantuntijoiden, ja yleisemmin kuntalaisten, mahdollisuus osallistua vaikuttavasti kunnallisiin asioihin. Strategisessa suunnittelussa tulee nostaa kokemuksellinen tieto professionaalisen tiedon rinnalle, jotta muun muassa kuntien palvelut vastaisivat paremmin kunnassa esiintyviin tarpeisiin.

Matti Heikkilän (2002, 166–167) mukaan empiiristen sosiaalitutkijoiden tulee asettaa heikomman puolelle, mutta kuitenkin niin, että tutkimusasetelma suunnataan mahdollisuuksien mukaan siten, että tutkimukseen osallistuvien omat mielipiteet ja tunteukset olisivat etusijalla. Meidän tutkielmassamme heikomman puolelle asettuminen ei tarkoita kokemusasiantuntijoiden oman äänen esilletuomista, vaan rakenteellisten esteiden analysointia ja julkituomista äänen kuulumisen mahdollistamiseksi. Saavuttaaksemme tavoitellun muutoksen meidän on tullut pohtia eettisesti, miten julkaisemme tutkimuksemme tulokset.

Tutkimusjulkaisu voi toisinaan aiheuttaa tutkittavalle vahingollisia seurauksia, mikäli tulokset esitetään arvostelevasti, asenteellisesti ja epäkunnioittavasti. Välttääksemme tämän esitämme tulokset kattavasti ja systemaattisesti analysoiden, jotta ne eivät leimaa tutkimuskohdetta. Tutkimustulokset eivät aina ole osallistuneille mieluisia, kuitenkin meidän tehtävämme on tuottaa uutta tietoa pelkäämättä auktoriteetteja tai tutkimukseen osallistujien harmistumista. Yhteiskunnallisten instituutioiden ja vallankäytön tutkiminen on tärkeää, vaikka tulokset aiheuttaisivatkin haittoja tutkimukseen osallistuneille. Huolellinen, systemaattinen tutkimuksen suorittaminen ja asiallinen tulosten julkaisu takaavat tutkimuksen vapauden. (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009, 7–8.)

Tulosten julkaisemisen osalta meille tuli eteen kaksinainen haaste. Ensimmäisenä haasteena oli tuoda esille tutkimustulokset, jotka voivat olla vaikutuksiltaan negatiivisia kokemusasiantuntijoiden osallisuuden näkökulmasta. Tulosten kertoessa osaltaan ammattilaisten asennoitumisesta kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien kokemusasiantuntijuuteen, haasteenamme oli tuottaa tutkielmaraportti, joka ei vahvista negatiivista asennoitumista. Toisena haasteenamme oli tuoda tulokset julki tavalla, joka herättäisi kunnan sisäiset toimijat kokemusasiantuntijuuden tärkeyteen ilman nykyisten toimintatapojen negatiivista arviointia.

Tutkimusraportin osalta haasteena oli tuottaa raportti, jota ei voida hyödyntää tutkimuksen tavoitteiden vastaisella tavalla. Huonosti toteutettu raportti mahdollistaa vastakkaisen tulkintojen tekemisen tutkimuksen tuloksista. Tämän estämiseksi meidän on pitänyt miettiä, miten tutkimustuloksia hyödynnetään vastuullisesti, miten esitämme tulkinnat ja johtopäätökset ilman ulkopuolisen tulkinnan mahdollisuutta ja miten tuotamme omat tulkintamme tuloksista ilman spekulatiota. Tulosten hyödyntämiseen liittyvään vastuun

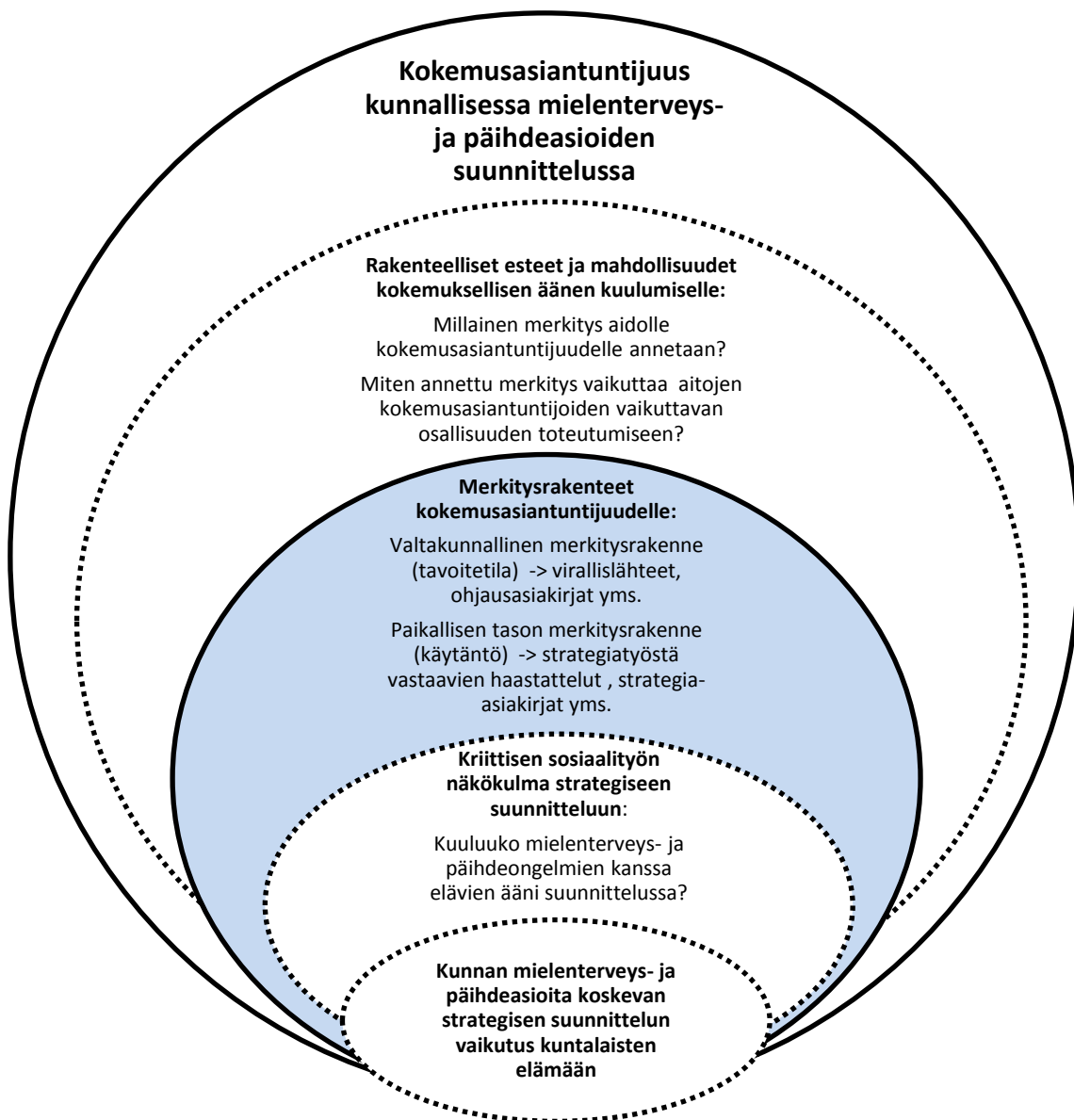
kantamiseen kuuluu myös velvollisuutemme osallistua tutkimuksestamme syntyvään jatkokeskusteluun. (Heikkilä 2002, 175.)

Tutkimusraportin lisäksi myös tutkimusprosessilla voi olla vaikutuksia aidon kokemusasiantuntijuuden toteutumiseen. Aineistonkeruuvaiheessa huomasimme haastatteluprosessin mahdolliset vaikutukset haastateltavien näkemyksiin kokemusasiantuntijuudesta. Lähettämämme tutkimustiedote haastattelukysymyksineen käynnistivät joillakin haastateltavilla kiinnostuksen kokemusasiantuntijuuteen. He olivat pohtineet etukäteen kokemusasiantuntijuuden toteutumista strategisessa suunnittelussa ja laajemmin kunnan toiminnassa. He olivat myös syventäneet omaa ymmärrystään tutkittavasta ilmiöstä.

Useampi haastateltava käytti haastattelutilanteen mahdollisuutena strategiatyön reflektointiin. Annoimme tähän mahdollisuuden, koska näimme haastattelutilanteen molemmille oppimistilanteena. Toimimme näin erityisesti tilanteissa, joissa oli havaittavissa haastateltavan käsitysten muuttumista haastattelussa tulleiden uusien näkökulmien myötä. Yksi haastateltava huomasi vasta haastattelutilanteessa mahdollisuuden käyttää kokemuksellista tietoa strategisessa suunnittelussa. Haastateltavan käsitykset voivat olennaisesti muuttua haastattelun myötä, jolloin ilmiölle annetut merkitykset ovat haastattelun jälkeen erilaisia kuin ennen haastattelua (Kvale & Brinkmann 2009, 31).

Opimme, kuinka tärkeää on tutkijoina huomioida oman toimintamme vaikutukset tutkimusprosessiin osallistuvien merkitysten luomiseen. Positiivisen molemminpuolisen oppimistilanteen me voimme edesauttaa haastateltavien myönteistä suhtautumista tutkittavaa ilmiöön. Negatiivinen ilmapiiri voi johtaa vastakkaiseen reaktioon. Näin ollen herkkyys tunnistaa tutkimuksen vaikutukset koko tutkimusprosessin ajalta on tärkeää. Tämä korostui erityisesti, kun tutkimusprosessiin osallistui henkilöitä, jotka käytännössä mahdollistavat kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden toteutumisen. Haastatteluiden ajoittuessa vielä käynnissä olevaan strategiatyöskentelyyn mahdollisti vaikutusten kohdistumisen suoraan tutkimuksen kontekstiin.

KEHÄ II EMPIRIAN KERTOMAA

5 Kokemusasiantuntijuus kuntien mielenterveys- ja päihdestrategiatyössä

5.1 Osallisuus tutkimuskuntien strategiatyöhön

Tarkasteltaessa osallisuutta tutkimukseen osallistuvien kuntien mielenterveys- ja päihdestrategioiden laadintaan tulee vastaan laaja ja moninainen joukko ihmisiä ja toimijoita. Kuntakohtaisen tarkastelun osalta osallisuuden laajuudessa ja moninaisuudessa on nähtävissä kuntien välillä olennaista eroavaisuutta. Toisessa kunnassa osallisuus konkretisoituu enemmänkin kunnan sisäisten toimijoiden osallisuutena strategiatyöryhmään, kun toisessa kunnassa on toteutettu kaikille avoimia tilaisuuksia osallisuuden toteutumiseksi. Tarkastelemme tutkielmassamme aineistoa kuitenkin kokonaisuutena, jolloin osallisuutta kuvastaa laajuus ja moninaisuus. On toisaalta todettava, että yhdessäkään kunnassa strategiaa ei ole laadittu kokonaan kunnan sisäisesti yhden työntekijän tuottamana.

Kaikissa kunnissa strategiatyöhön osallistui kunnan sisäisten ammattilaisten joukko, joista suurin osa oli päihde- ja mielenterveysongelmien parissa työskenteleviä kunnan perusturvan työntekijöitä. Puolet kunnista haki osallisuuden kautta rajatun mielenterveys- ja päihdetyön näkökulman lisäksi laajempaa poikkihallinnollisuutta. Toteutunut poikkihallinnollinen moniammatillisuus voidaan nähdä osoituksena onnistuneesta valtion ohjelma- ja hankeohjauksesta.

"...kunnan sisältä ne, jotka näitten päihde- ja mielenterveysongelmien parissa työskentelevät..." (K31P)

"No kyllä tämmöinen poikkihallinnollinen joukko, sosiaali, terveys, sivistys, vapaa-aika." (K41S)

Moniäänisyyden tavoittelu mielenterveys- ja päihdestrategiatyössä nähtiin sekä myönteisesti että kielteisesti. Myönteisesti asennoituvat kokivat moninaisen osallistujajoukon hyödyllisenä suunnittelun kannalta, koska sen nähdään tuottavan strategiatyöhön laajemman tieto- ja osaamis pohjan. Kielteisestä näkökulmasta moninaisuus nähtiin haitallisena, koska liian monen erilaisen näkökulman ja ymmärryksen yhdistäminen on haasteellista.

"Ja mahdollisimman monipuolisesti eri tahojen edustajia, ammattilaisia." (K32S)

”...siinä on ollut se idea, että kun siinä oli niin paljon osallistujia siihen strategiatyön tekoon siinä ryhmässä, niin se tieto tulee sieltä. Se siinä varmaan se pointti on ollut [...] itse olisin halunnut, että tämän olisi tehnyt pieni kunnan ydinjoukko. Ihan ammattilaisia pohtimassa, että mitä ovat nämä mielenterveysongelmat.” (K22T)

Usean terveydenhuollon edustajan mielestä strategiatyöhön olisi pitänyt osallistua vain käytännön työtä tekevät mielenterveys- ja päihdetyöntekijät. Tämän näkemyksen mukaan osallistumisen perusteena tulisi olla käytännöstä saatu asiantuntemus mielenterveys- ja päihdeongelmista ja niiden hoitamisesta.

”...ei meillä muissa yksiköissä hoideta tämän alan asiakkaita. Mutta jos olisi halunnut heidänkin mielipiteen, niin ei siellä käynyt tämä haastattelulomake ollenkaan.” (K61T)

”No ketkä on eniten tekemisissä mielenterveys- ja päihdeasiakkaitten kanssa, tekevät heidän hoito- ja palvelusuunnitelmia. [...] Heillä asiantuntijoilla on se tieto, että mikä se käytäntö on. Ja semmoinen näkemys siihen asiaan. He tietävät sen asiakaskunnan.” (K13T)

Käytännön työn näkökulman näkyminen strategiatyössä koettiin oleellisena. Haastatellut korostivat, ottamatta kantaa ammattilaisten substanssiosaamiseen, ettei strategiatyö voi perustua ainoastaan esimiestason osallisuuteen. Strategian käytännön läheisyyden turvaamiseksi mukana tulee olla myös käytännön toimijoita. Jos osallistujat olisivat pääsääntöisesti esimiehiä, tulisi heillä olla kokemusta mielenterveys- ja päihdetyön käytännöistä.

”Eikä niitä, jotka paperilla ajattelee niitä asioita, vaan semmoiset ihmiset, jotka tietää oikeasti mistä puhuvat...” (K42S)

”Et kylläpä se sitten on ollut niin, että semmoinen keskeinen ihminen, enempi esimies, joka on kutsuttu. [...] Esimiehiä, jotka tekevät sitä käytännön työtä. Ettei ole puhtaasti hallinnon ihmisiä. Sillä lailla se käytännön näkökulma on siinä turvattu.” (K24T)

Kokonaisuutena tarkasteltuna kuntien strategiatyöhön on osallistunut moninainen käytännön ammattilaisten joukko kunnan mielenterveys- ja päihdetyöntekijöistä laajempaan poikkihallinnollisiin toimijoihin. Käytännön tason työntekijöiden lisäksi työskentelyyn on osallistunut esimiehiä ja poliittisia päättäjiä, jolloin strategiatyön ei koeta voivan perustua ainoastaan käytännön työn kokemukseen. Tätä näkökulmaa tukee myös kunnan ulkopuolisten ammattilaisten mukana olo. Kyseiset ammattilaiset edustivat eri vi-

ranomaisten ja paikallisten toimijoiden erityisasiantuntijuutta. Lisäksi työskentelyyn osallistui valtion hankeohjauksen kautta erityisasiantuntijoita erilaisista hankkeista.

Poliittisten päättäjien osallisuus varsinaiseen strategian laadintaan toteutui kolmessa kunnassa. Haastateltavat suhtautuivat heidän mukana oloon vastakkaisilla tavoilla. Osan mielestä poliittisten päättäjien mukana olo on perusteltua, koska he ovat kunnan avain-toimijoita. Toisten mielestä strategian laadinta tulisi toteutua niiden ammattilaisten toimesta, jotka konkreettisesti työskentelevät mielenterveys- ja päihdepalveluissa. Kuten esimiesten kohdalla myös poliittisten päättäjien osallistumisen esteenä nähtiin heidän puutteellinen käytännöntyön tuntemus. Toisaalta poliittisten päättäjien puuttuminen kokonaan työskentelystä nähtiin puutteena.

”Kunnan päättäjät [...] ne joilla oikeasti on sitä valtaa ja mahdollisuutta viedä sitä eteenpäin ja johtaa tavallaan sitä strategiatyöskentelyä.” (K25S)

”Eihän meillä päättäjiä ollut siinä...” (K61T)

”...no en minä kunnan päättäjistä, koska minä ajattelen niin, et pitäisi olla semmoiset, jotka oikeasti tekee sitä työtä.” (K42S)

”Nyt tässä ei ole lautakunnan puheenjohtajaakaan mukana, että olisi voinut ajatella, et olisi ollut mukana. Varapuheenjohtaja tai vaikka joku jäsen, se olisi ollut aika tärkeää kyllä.” (K52T)

Kunnan sisäisten ja ulkopuolisten ammattilaisten sekä poliittisten toimijoiden lisäksi strategioiden laadintaan osallistui kolmannen sektorin edustajia. Suurin osa järjestöistä edusti mielenterveys- ja päihdetyön kenttää. Edustus nähtiin merkityksellisenä strategia-työn kannalta, koska järjestöt oli nimenomaisesti kutsuttu mukaan työskentelyyn.

”Joo ilman muuta kolmas sektori.” (K41S)

”No siellä oli juuri se kyläaktivisti, joka oli kyläyhdistyksen edustaja...” (K12S)

Järjestöt osallistuivat strategyöhön kolmessa kunnassa. Muiden kolmen kunnan osalta järjestöjä olisi toivottu mukaan. Järjestöjen osallistumattomuutta työskentelyyn perusteltiin sopivien järjestöjen tai vastaavien toimijoiden puuttumisella kunnan alueelta. Toimivien aktiivisten järjestöjen määrä on nähty vaikuttavan olennaisella tavalla Lapin kuntien ja järjestöjen välisen yhteistyön laajuuteen (Lempiäinen & Tammela 2010, 32). Osallistumattomuuteen koettiin vaikuttavan myös järjestöjen oma haluttomuus osallistua.

”...meillä on se tilanne, että ei ole olemassa mielenterveysyhdistystä, eikä mitään semmoista toimijaa paikkakunnalla, jota olisi voitu kutsua tänne [...] muutenkaan ei ole järjestöpohjasta toimintatapaa tällä alueella, alalla. Eikä AA-kerhokaan tullut mukaan. Niin ei me siihen sitten saatu. Tietysti tässä kuuluisi olla laaja-alaisesti ne kaikki...” (K11S)

”...järjestöjä mietittiin, mutta meillä ei ole sellaista järjestöä.” (K64S)

Tutkimuksemme osallistuneet Lapin kunnat suhtautuivat myönteisemmin mielenterveys- ja päihdestrategiayhteistyöhön kolmannen sektorin toimijoiden kanssa, kuin Alpo Komminahon (2012) tutkimukseen osallistuneet kuusi kuntaa. Komminahon tutkimuksen osalta ainoastaan yhdessä kunnassa järjestöt nähtiin tärkeinä kumppaneina strategian laadinnassa pitkän yhteistyöhistorian pohjalta. Muiden kuntien osalta järjestöt eivät osallistuneet strategian varsinaiseen valmistelutyöhön. Tämä puute koettiin ongelmallisena, koska järjestöt nähtiin muun muassa merkityksellisinä palveluiden tuottajina osana kunnan palvelujärjestelmää.

Edellä läpikäytyjä strategiatyöhön osallistuneita yhdistääkin juuri oleminen osa kunnan alueella toimivaa palvelujärjestelmää joko varsinaisena toimijana tai järjestelmää tukevana tahona. Heidän lisäksi strategiatyöhön osallistui kuntalaisia, joita ei voida suoranaisesti määrittää osaksi palveluita tuottavaa järjestelmää. Ulkopuolisuudestaan johtuen suurin osa kansalaisista haluaa osallistua ja vaikuttaa omaa kuntaansa koskeviin asioihin ja palveluiden kehittämiseen (ks. Siltaniemi ym. 2011, 13–14). Antamalla mahdollisuuden osallistua mielenterveys- ja päihdestrategian laadintaa kunnat ovat vastanneet kuntalaisten haluun osallistua ja vaikuttaa.

”...(kaikille avoimessa tilaisuudessa, kirj. muutos tunnistettavuuden poistamiseksi) oli kuntalaiset ollut.” (K33S)

”...meillä oli se yleisötilaisuus siinä ostospaikassa.” (K21P)

Kansalaisroolin lisäksi strategian laadintaan osallistui kuntalaisia palveluiden käyttäjinä. Yhdessä kunnassa strategiatyöhön osallistui nimetyksi mielenterveys- ja päihdepalveluiden potilaita ja asiakkaita sekä heidän läheisiään. Kahden muun kunnan kohdalla heidän oletettiin osallistuneen muiden kuntalaisten joukossa.

”...kuunnellaan myös kokemusasiantuntijoita, näitä palveluiden käyttäjiä. Joo heitäkin on tosiaan kuultu, että viimeksi ollaan päihde- ja huumenuorten huoltajia kuultu.” (K21P)

”Eihän meillä asiakkaita silleen haastateltu. Potilaita ei, ei.” (K61T)

”Mutta asiakasosallisuuksia ei tähän nyt tullut mukaan.” (K12S)

Taulukossa 3 on yhteenveto kuntien mielenterveys- ja päihdestrategioiden laadintaan osallistuneista kunnittain.

Taulukko 3. Tutkimuskuntien mielenterveys- ja päihdestrategiatyöhön osallistuneet.

Kunnan sisäiset toimijat	Kunnat (N=6)
Sosiaalitoimi	6
Terveystoimi	6
Sivistystoimi/ koulu/nuoriso	3
Poliittiset päättäjät	3
Viranomaiset	
Poliisi	2
Seurakunta	3
Sairaanhoidopiiri	2
Hankkeet	
THL / Mielentuki -hanke	6
Tervein Mielin Pohjois-Suomessa Lapin osahanke	6
PaKaste I -hanke	1
Järjestöt	4
Kuntalaiset	
Kansalaisina	3
Palveluiden käyttäjinä	1

Moninainen ja laaja mielenterveys- ja päihdestrategian laadintaan osallistuneiden joukko kuvastaa konkreettisesti kuntien kokemaa odotusten ja vaatimusten ristiaallokkoa. Suunnittelun kontekstissa haasteena onkin ottaa huomioon sekä paikalliset reunaehdot että valtakunnalliset linjaukset.

”Strategiatyö on haastavaa, haastavaa ja tuota haastavaa. Juuri sen takia että päihde- ja mielenterveystyössä ja palveluissa niin siinä on niin monenlaisia toimijoita, monta eri näkökulmaa ja siinä joudutaan sovittamaan niin kunnan järjestelmän, järjestöjen kuin monen muunkin palveluja tällä alueella, että siitä tulee tavallaan sitä haastavuutta...” (K25S)

”Nyt meillä on vähän priorisoitu, liian isot merkitykselliset asiat yhtäkkiä käsissämme ja meidän pitää nyt oivaltaa yhtäältä sinne hierarkiaa ylöspäin ja sinne kuntalaisen suuntaan, että mitä tässä tilanteessa nyt pitäisi tehdä? Ja kaikki pitää tapahtua siinä, että rahat ovat tiukasti omissa tehtävissä ja kaikissa muissakin tehtävissä...” (K21P)

Kaikkien näkökulmien yhdistäminen näkyy strategiatyöhön osallistuneiden joukon lisäksi osallisuudelle määritetyissä rooleissa. Tarkasteltaessa kuntien strategyötä kokonaisuutena perusteet osallisuudelle ovat suhteellisen samansuuntaisia kunnista riippumatta. Kunnan johtavilla virkamiehillä, poliittisilla päättäjillä sekä mielenterveys- ja päihdetyön ja poikkihallinnollisilla ammattihenkilöillä on omanlainen rooli suunnittelussa. Myös kunnan ulkopuolisilla paikallisille ja valtakunnallisille toimijoille sekä kuntalaisille ja mielenterveys- ja päihdepalveluiden käyttäjille määrittyy tietty rooli. Osallistujien rooleja tarkastelemalla olemme paikantaneet kokemuksellisuuden roolia laadittaessa kunnan mielenterveys- ja päihdestrategiaa. Osallisuuden roolien tarkastelun kautta rakennamme seuraavissa alakappaleissa kokemuksellisiantuntijuuden paikallisen tason merkitysrakenteen.

5.2 Ammattilaisten roolit strategiatyössä

Strategiatyön mahdollistaja ja ohjaaja

Laadintaprosessin eteenpäin vieminen ja johtaminen edellyttävät sellaista hallinnollista asemaa, jossa on valtaa ja mahdollisuuksia sen toteuttamiseen. Osallisuuden roolien näkökulmasta kunnan johtavissa asemissa olevien ammattilaisten tehtävänä oli strategiayön prosessin mahdollistaminen ja ohjaaminen. Osallisuudessa korostui asemaan liittyvä mahdollisuus luoda puitteet toteuttaa strategiayötä. Lisäksi johtavat henkilöt ovat osallistuneet mielenterveys- ja päihdeasioita koskevan tiedon hankinnan toteuttamiseen.

”Kunnan päättäjät, johtavat viranhaltijat, ehkä joku seudullisesti ajatellen sairaanhoitopiirin johdosta. Ne joilla oikeasti on sitä valtaa ja mahdollisuutta viedä sitä eteenpäin ja johtaa sitä strategiayöskentelyä.” (K25S)

”Kysyttiin tässä talossa ja terveyskeskuksen talossa ja vanhustenhuollossa ja päivähoidossa olevien työntekijöiden näkemyksiä. Kysyttiin ihan keskiteysti. Minä toimitin lomakkeita yksiköiden ja väliportaain johtajille ja ne johtajat käytti ne jossain henkilökuntapalaverissa, että vastatkaa tähän ja palauttakaa se tuohon. Ja niitä tuli.” (K64S)

Strategiatyöskentelyä ohjaava ja tukeva osallisuuden rooli oli myös eri tahojen erityisasiantuntijoilla. Ohjaava asiantuntijuus on toteutunut valtakunnallisten suositusten ja ohjeistuksien lisäksi konkreettisena osallisuutena. Muun muassa Lapin sairaanhoitopiiri-

rin kuntayhtymältä, seurakunnalta, poliisilta ja työvoimahallinnolta haluttiin ohjeistusta ja laajempaa näkökulmaa strategian laadintaan. Eri viranomaisten väliseen yhteistyöhön perustuva strateginen suunnittelu on nostettu esille esimerkiksi nuorisolain 7a §:ssä (72/2006). Lain mukaan eri viranomaisten tehtävänä on koota tietoa nuorten ja lasten kasvu- ja elinoloista sekä arvioida niiden pohjalta nuorten tilannetta paikallisen päätöksenteon ja suunnitelmien tueksi.

Konkreettista valtakunnallista tukea ja ohjausta kunnat ovat saaneet Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen Mielentuki-hankkeen ja Tervein mielin Pohjois-Suomessa Lapin osahankkeen kautta. THL:n mukana olo on mahdollistanut valtakunnallisen näkökulman Lapin osahankkeen tuottaessa konkreettisempaa ja paikallisempaa tukea. Hanke-työntekijät eivät osallistuneet kuntien strategioiden sisällön määrittelyyn, vaan tuki oli palkkaresurssin antamista kirjoitustyöhön, tiedon välittämistä sekä strategiaprosessin tukemista ja kannustamista (vrt. Kaivosoja & Posio 2011, 47–48).

”Esa [Mielentuki-hankkeen projektipäällikkö, kirj. lisäys] puhuu niin selkeästi ja hän puhuu kaiken aikaa asiaa ja kuitenkin hän on sieltä pääkallopaikalta. Sillä on laaja se minkä pohjalta se puhuu. Että se ei ole pelkästään Lapin sairaanhoitopiiri joka puhuu.” (K64S)

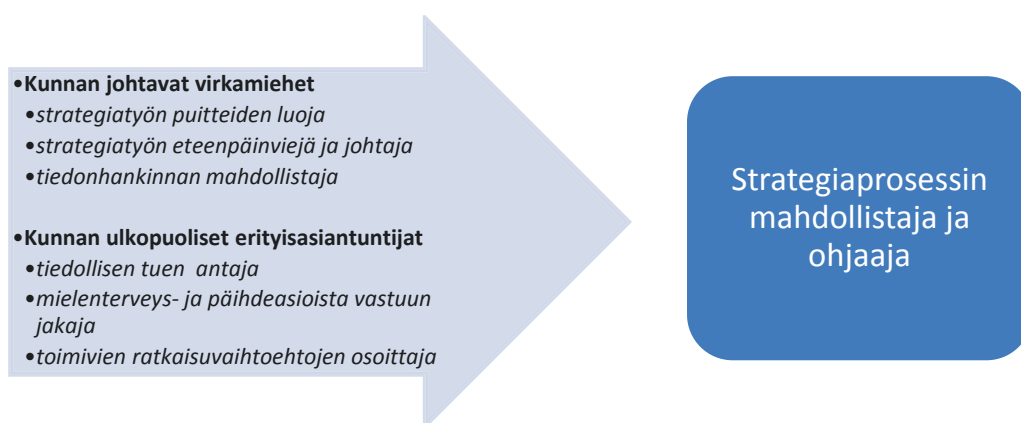
”Tervein mielin Pohjois-Suomen – hanke, joka mahdollisti meille kohtaamisia muitten kirjoittajien kanssa Lapin kunnissa. Et ihan oikeasti tätä asiaa sitten sai muidenkin kanssa pätkiä, jotka ovat samassa veneessä.” (K24T)

Kunnan ulkopuolisten paikallisten viranomaisten ja muiden julkisen hallinnon toimijoiden osallisuuden taustalla on ajatus vastuun jakamisesta eri toimijoiden kanssa. Mielen-terveys- ja päihdeongelmat ja niiden ratkaiseminen nähdään kaikkien toimijoiden yhteiseksi tehtäväkentäksi. Paikallisella tasolla päävastuu ongelmien ratkaisemisesta on kunnilla, mutta tähän tehtävään toivotaan erityisasiantuntijoiden osoittavan muun muassa toimivia ratkaisuvaihtoehtoja.

”Vähän hullunkurista toivoa tämmöistä ohjausta ylhäältä päin, mutta tässä on nyt sen laatuista ongelmista kysymys, että emme me ole niitä täällä kunnassa synnyttäneet, vaan ne ovat suomalaisen yhteiskunnan ongelmia ja sitten niiden hoitamiseksi on tämmöisiä valtakunnallisia ja kansanvälisiä näkemyksiä, jotka Suomen kuntien pitäisi panna toimeen sen mukaisesti mikä on havaittu järkeväksi toimia.” (K21P)

Kansallisessa Mieli -suunnitelmassa (2009) muiden toimijoiden roolia kuvastaa yhteisvastuu kuntalaisten mielenterveys- ja päihdeasioista. Tämä korostus on tullut erityisesti

ehkäisevän työn painotuksen myötä, jonka onnistumisen edellytyksenä nähdään monialaisuus. Yhteisvastuun toteuttamiseksi tulee sitouttaa opetus-, nuoriso- ja kulttuuritoimi sekä yhdyskuntasuunnittelu ja valvontaviranomaiset sekä kunnassa toimivat kolmannen sektorin edustajat. Kaikkien hallinnonalojen tulee ottaa huomioon toiminnassaan ja päätöksenteossään niiden vaikutukset kansalaisten mielenterveyteen ja päihdeiden käyttöön. (Mt., 15–16, 26.) Myös mielenterveys- ja päihdeasioiden kehittäminen vaatii tuekseen laajaa toimijajoukkoa niin julkiselta, kolmannelta kuin yksityiseltä sektorilta (Paranen ym. 2010, 6-7).

Kuvio 3. Johtavat virkamiehet ja erityisasiantuntijat strategiaprosessin mahdollistajina ja ohjaajina.

Strategian laadinnan mahdollistamiseen ja ohjaamiseen osallistui kunnan johtavia virkamiehiä sekä kunnan ulkopuolisia paikallisia viranomaisia ja kansallisia julkishallinnon erityisasiantuntijoita (kuvio 3). Johtavien virkamiesten keskeisinä tehtävinä oli luoda puitteet ja mahdollistaa hallinnollisesti strategian laadinta ja toteuttaminen. Kunnan ulkopuolisten erityisasiantuntijoiden tehtävänä oli tukea ja ohjata oman erityisasiantuntijuuden puitteissa sekä paikallisesta että valtakunnallisesta näkökulmasta.

Paikallisen mielenterveys- ja päihdeasioita koskevan tietopohjan rakentaja

Strategioiden tietopohjan rakentamisen lähtökohtana on käytetty paljon erilaisia valtakunnallisia ja alueellisia tilastoja yleisempien kehityslinjausten tavoittamiseksi. Tilastojärjestelmät tuottavat suunnitteluun tarvittavaa palvelujärjestelmän nykytilaa ja tarpeiden kehitystrendejä koskevaa yleistä tietoa (Keskimäki 2006, 151). Vastaavien linjausten tavoittamiseksi paikalliselta tasolta on strategiatyössä koettu tarvittavan paikallisten

toimijoiden kokemuksia ja näkemyksiä. Operationaalisemman tilastollisen tiedon kautta saadaan kuvaa paikallisen palvelujärjestämisestä toimivuudesta (mt., 151–152).

”...tässä on erilaisia näitä valtakunnallisia hankkeita mitä on ollut ja WHO:n määritelmiä ja alueellista turvallisuussuunnitelmaa ja, pitää vähän luntata täältä, että mitäs muuta, KASTE – hanketta ja Mieli 2009 – hanketta ja sitten on näitä Sotkanetin tilastoja, erilaisia tilastoja, ja THL:n.” (K13T)

”...minun mielestä on tärkeää kuulla niitä työntekijöitä ja sosiaalityöntekijöitä. Tilastot ovat tärkeitä, mutta kuitenkin pienessä kunnassa varmaan ajatellaan sitä tulevaa sen työn tekemisenkin kautta. Heillä on tavallaan se aineisto; asiakkaat. Minusta heitä voitaisiin kuulla enemmän päätöstä tehdessä. Tietenkin jotkut tilastot antavat jotakin osviittaa näihin.” (K63S)

Keskitetyn valtiovetoisen ohjaus- ja suunnittelujärjestelmän purkamisen vuoksi menettiintä järjestelmällinen paikallisen tason tiedontuotanto, jolloin kuntien omaan suunnitteluun ja päätöksentekoon tarvittavan tiedon tuotannon merkitys on kasvanut. (Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä 2015 -toimenpideohjelma 2005, 71.) Tiedonkeräämisen taustalla on tarve perehtyä nykyiseen kunnan alueella toimivaan mielenterveys- ja päihdetyön palvelujärjestelmään. Valtakunnallisten tilastojen kuvastaessa yleisiä kehityslinjoja tuottaa paikallinen tieto näkemyksen oman alueen tilanteeseen ja muutoskehitykseen. Strategian konkreettisten tavoitteiden ja toimenpide-ehdotusten tulee perustuvat paikalliselle tiedolle, jotta voidaan vastata esiintyviin tulevaisuuden tarpeisiin

”...jos ajattelee mistä kaikesta tieto muotoutuu niin, sanotaan että siellä on sitä faktatietoa ja analysointia ja niin edelleen. Mutta kyllähän ne toimenpide-esitykset ja tavoitteet ja niin edelleen, niin ne ovat hyvin paljon syntyneet kokemuksellisen tiedon pohjalta. Siis sen näkemyksen pohjalta, joka syntyy siinä työssä.” (K25S)

Laajemman käytännönläheisemmän ammattilaisjoukon keskeiseksi rooliksi tutkimuskuntien strategiatyössä määrittyi paikallisen tason mielenterveys- ja päihdeasioita koskevan tiedon tuottaja. Suurin osa tietoa tuottavista ammattilaisista ovat kunnan sisäisiä toimijoita. Tämän organisatorisen painotuksen vuoksi strategiat korostavat kuntajärjestelmän näkökulmaa. Tietopohjassa korostuu myös viranhaltijoiden ja käytännön ammattilaisten näkökulma mielenterveys- ja päihdeasioihin. (Ks. taulukko 3 mielenterveys- ja päihdestrategiatyöhön osallistuneista sivulla 75.)

”Tässä työssä on sitten tietysti semmoinen juttu, että se on laajasti tehty viranhaltijoiden toimesta ja sen on tehty kuntaorganisaation sisällä. Eli sillä lailla tässä on erittäin vahva kunnan perusturvan johtavien viranhaltijoiden ja henkilöstön näkemys tässä sisällä...” (K21P)

Ammattilaisten tuottamaa tietoa käytetään kunnan mielenterveys- ja päihdepalveluiden nykytilaa kartoittavan tietopohjan rakentamiseen. Nykytila-arvion kautta analysoidaan strategian toimialan menestystekijöitä vahvuuksien ja heikkouksien näkökulmista (Kamensky 2002, 171–172). Ammattilaisten tehtävänä on arvioida työkokemuksen pohjalta palveluiden toimivuutta ja tuoda esille mahdollisia puutteita sekä kehittämiskohteita. Heiltä halutaan myös näkemyksiä palvelujärjestelmää koskeviin strategisiin tulevaisuudenkuviin. Mielenterveys- ja päihdekysymysten lisäksi tietopohjan rakentamisessa on selvitetty laajemmin hyvinvointiyhteistyöhön osallistuvien tahojen näkemyksiä.

”...jos ajattelee, niin tilastot kuvaa just sitä nykytilaa. Niin toki siinä on ne kyselyt ja seminaarit ja työryhmätyöskentelyt, työpajat, kaikki maailman asiat. On tietenkin sitten ihan tämmöinen, että miltä se kunnan tilanne näyttää mielenterveys- ja päihdetyössä...” (K24T)

”...foorumeita, joissa otetaan mielenterveys- ja päihdetyön henkilöiltä tietoa ja palautetta. Ja evästystä siihen, että mihin suuntaan pitää mennä...” (K21P)

”...tekninen, sivistys, hallinto, terveyspuoli, ne ovat kaikki, plus sitten on poliisi tehnyt sen swot-analyysin ja seurakunta on tehnyt. Siltä pohjalta lähdettiin kehittämiskohteita eri aloilla sitten viemään eteenpäin...” (K51T)

Nykyisten palveluiden toimivuuden arvioinnin pohjaksi käytännön mielenterveys- ja päihdetyötä tekevien ammattilaisten tehtävänä on tuottaa tietoa työkäytännöistä, -prosesseista ja –malleista, sekä niiden kyvystä vastata palveluiden käyttäjien tarpeisiin. Strategiatyössä tarvittavaa ammatillista kokemustietoa ei koeta saatavan muualta kuin suoraan käytännön työtä tekeviltä ammattilaisilta. Osa tiedosta on dokumentoimatonta, ja siten vain ammattilaisten tiedossa olevaa.

”On tuotu niitä omia mielipiteitä esille. Kokemuksia on kuultu ja mietittykin niitä käytäntöjä joita jo on. Mitkä ovat hyviä ja mitkä ovat huonoja. Ja paljon semmoisia asioita mitä ei ole paperilla, vaan ne ovat päässä ja pidetään itsestään selvyytenä. [...] Mitä on tavoitteita ja tietenkin nämä ohjeet ja säännöt ja lait. Sitten tämmöiset yhteistyökuviot. Ja katsottu tämä asiakas-kunta. Mitä palveluja tarvitaan, mitä asiakkaat tarvitsevat. Pohdittu sitä ja mitä on hyvää entisestään ja mitä pitäisi olla uutta ja lisää.” (K62T)

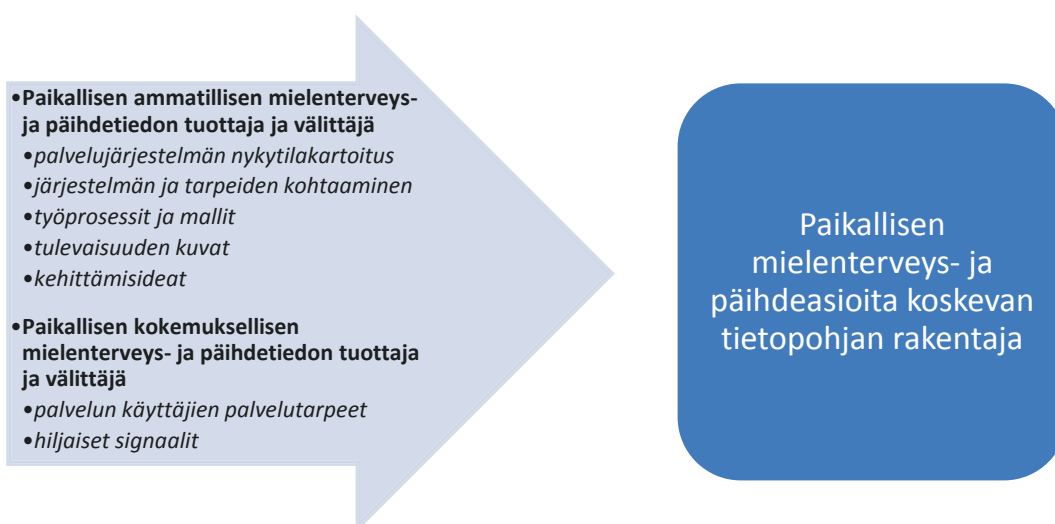
Varsinaista palvelujärjestelmää koskevan tiedon lisäksi käytännön ammattilaisilla nähdään olevan tärkeää tietoa paikallisen tason mielenterveys- ja päihdepalvelutarpeista. Palveluiden käyttäjiä ja heidän tarpeitaan koskeva tieto on olennaista tarkasteltaessa palvelujärjestelmän toimivuutta ja sen kykyä vastata tarpeisiin myös tulevaisuudessa

strategisen ajattelun mukaisesti. Tutkimustiedon todentaessa asioita enemmänkin jälkikäteen tuottaa käytännön ammattilaisten omasta työstä saatu tieto ajankohtaista näkemystä käsillä olevasta tilanteesta (Arki, arvot, elämä, etiikka 2005, 25).

”...palvelutarpeista pitää olla hyvää tietoa koko ajan. Ihmisryhmissä tulee sellaisia palvelutarpeita esille, jotka ovat tähän meidän aikaan sidottuja. Me ei tunnusteta niiden olemassaoloa ennen kuin laitospaikoissa.” (K21P)

Nyt nähtävissä olevien tarpeiden lisäksi ammattilaisten tehtävänä on tuottaa näkemyksiä ns. hiljaisista signaaleista. Signaalien havaitseminen ja niiden vieminen strategiseen suunnitteluun ovat avainasemassa ennakoitujen paikallisen tason ongelmien ehkäisemisessä. Paikallisen tason heikkojen signaalien havaitseminen suunnitteluun ja päätöksentekoon siirtyi kuntien tehtäväksi valtakunnallisen tiedon tuotannon muutoksen myötä (Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä 2015 -toimenpideohjelma 2005, 71).

Yhteenvetona ammattilaisten roolina strategiatyössä on olla tarvittavan paikallisen mielenterveys- ja päihdeasioita koskevan tietopohjan rakentaja (kuviot 4). Ammattilaisten tehtävänä on tuottaa ja välittää tietoa mielenterveys- ja päihdeasioista kunnan tasolta. Strategiayön näkökulmasta ammattilaisten tiedon nähdään rakentuvan ammatillisesta ja kokemuksellisesta tiedon ulottuvuuksista. Ammatillinen tieto koskee enemmän palvelujärjestelmää ja työkäytäntöjä sekä niihin liittyviä kehittämistarpeita. Vastaavasti kokemuksellinen ulottuvuus paikantuu palvelun käyttäjien ja yleisemmin kuntalaisten tarpeisiin suhteessa palvelujärjestelmään.

Kuvio 4. Ammatilliset paikallisen mielenterveys- ja päihdeasioita koskevan tietopohjan rakentajina.

Tehty jako ammatillisen ja kokemuksellisen tiedon välillä antaa yksinkertaistetun kuvan tiedon rakentumisesta. Jaon perusteella saa kuvan, että järjestelmää koskeva tieto on ainoastaan professionaalista faktatieto ja palvelutarpeita koskeva kokemuksellista tietoa. Tarkemmin tarkasteltuna suhde on moninaisempi. Tiedon ulottuvuudet voivat olla myös toisiinsa liittyviä, jolloin niitä ei voi tarkastella erillisinä. Kokemuksellisen tiedon ja kokemusasiantuntijuuden paikantumisen tavoittamiseksi tuleekin tarkemmin tarkastella ammattilaisten niihin liittyviä rooleja strategiatyössä.

Kokemusasiantuntija

Ammattilaisten kokemukselliseen tietoon pohjautuva rooli strategiatyössä määrittyy sen mukaan, millainen suhde heillä on kokemukselliseen tietoon. Rooliin vaikuttavina tekijöinä on havaittavissa ammattilaisten oma näkemys kokemuksellisen tiedon tuottajatahosta sekä kokemuksellisen tiedon perusteista ja merkittävydestä strategiatyössä. Usean haastateltavan näkemyksen mukaan kokemustietoa tuottavia kokemusasiantuntijoita ovat mielenterveys- ja päihdetyötä tekevät ammattilaiset. Kokemusasiantuntijoiksi määrittävät ammattilaiset eivät rajaudu ainoastaan tehtävänimikkeeltään päihde- ja mielenterveys työtä tekeviin. Ryhmään katsotaan kuuluvan myös ammattilaiset, jotka ovat saaneet työssä tarvittavan koulutuksen ja käyttävät käytännössä osaamistaan asiakkaiden mielenterveys- ja päihdeasioita hoitaessaan. Kokemusasiantuntijoiksi katsotaan myös mielenterveys- ja päihdetyöstä vastaavat esimiehet.

"...käytännön työtä tekevät ovat myös kokemusasiantuntijoita..." (K31P)

"...varmaan me olemme kokemusasiantuntijoita, jotka sitä tässä tehdään. Mutta tekeehän meillä mielenterveys- ja päihdetyötä täällä kaikki muutkin kuin me, jotka ollaan tähän vakituisesti vastuualueeseen laitettu. Osastollakin joka ikisellä sairaanhoitajalla täytyy olla sitä tietoa ja taitoa tästä. Samoiten kuin lääkäreillä, kaikilla." (K61T)

"Palveluiden arviointi kuuluu sille henkilöstölle, joka työhöhdollisten toimienpiteiden seurauksena toimii siinä asiakkaspinnassa ja asiakkaiden kanssa. Siitä sitten kun lähdetään asteittain menemään tämmöisiä työhöhdollisia ylöspäin siinä piirissä, sen minä lasken myös siihen kokemusasiantuntijojen piiriin." (K21P)

Ammattilaisten kokemusasiantuntijuuden lähtökohtana on hankittu alan koulutus ja työkokemus eri tehtävissä. Koulutus luo teoreettisen pohjan ja näkökulman tarkastella

mielenterveys- ja päihdeasioita käytännön työn kontekstissa. Koulutuksen kautta saatua tietopohjaa ei koeta riittävänä kokemusasiantuntijuuteen. Teoriatiedon rinnalle tarvitaan pitkäaikaisen työkokemuksen myötä kertyvää ammatillista kokemustietoa. Ammattilaisten kokemusasiantuntijuus perustuu näin ollen tarkasti määritellylle teoriatiedolle sekä laiveammalle ja monimuotoisemmalle kokemustiedolle.

”Mutta se et kyllähän ammatillisuus ja tämä että me tiedetään, tehdään ja suunnitellaan, niin kyllähän se tahtoo olla, että me luetaan kirjasta, niin me tiedetään.” (K24T)

”...sanotaan vaikka tuolla terveystakeskuspuolella, meillä on hyvin pitkäaikaiset lääkärit ja muukin henkilökunta, niin heillä tuntuu olevan sitä kokemustietoa, mutta että mitään tämmöistä tarkempaa. Se on semmoista työssä saatua kokemusta.” (K41S)

Teoriatiedon ja ammatillisen työkokemustiedon lisäksi ammattilaisten kokemustietoon nähdään sisältyvän palveluiden käyttäjiltä saatua kokemuksellista tietoa. Työssä asiakkaiden kokemusten kuuleminen mahdollistaa mielenterveys- ja päihdeongelmien tarkastelun heidän näkökulmastaan. Pitkään kestävien asiakassuhteiden kautta työntekijä kulkee asiakkaan rinnalla oppien ymmärtämään syvällisemmin mitä ongelmien kanssa eläminen tarkoittaa. Ymmärryksen myötä työntekijä voi laajentaa omaa ammatillista kokemustietoaan.

”Kuitenkin vastuuta on 7/24, se oli päällä halusit eli et. Toisinaan siitä kärsii enemmän, toisinaan vähemmän. Toisinaan se on aktiivisempi kuin toisinaan. Se riippuu niin paljon asiakaskunnan tilanteesta ja omasta jaksamisesta. Mutta kyllä näissä tulee, kun on pitkään samalla pienellä paikkakunnalla, tulee niin pitkiä tarinoita, että kyllä se alkaa olla jo kokemuksellista.” (K64S)

Mielenterveys- ja päihdeongelmia koskeva henkilökohtainen kokemustieto saa ammattilaisten kokemustiedon rakentumisessa erilaisen roolin ammattilaisen oman kokemuksen kautta. Ammattilaisen rooli ei voi sulkea pois sitä mahdollisuutta, että työntekijällä itsellään voi olla henkilökohtaisia tai läheisenä olemisen kautta kokemuksia työssään kohtaamista ongelmista. Sosiaalityöntekijöiden työhyvinvointia ja psyykkistä rasittuneisuutta tarkastelleessa väitöskirjassa todettiin, että lähes puolet tutkimukseen osallistuneista sosiaalityöntekijöistä koki mielenterveyden häiriöitä. Masennuksesta kärsi joka neljäs. Koko väestöön verrattuna häiriöiden ilmentyminen sosiaalityöntekijöillä oli

kaksi kertaa yleisempää. (Viinamäki³ 1997, Salosen & Karvinen-Niinikosken 2007, 15 mukaan.)

"Että tietenkin se, että jos sinä olet koulutettu työntekijä, niin se ei saa sulkea pois, että sinä voit olla myös kokemusasiantuntija, jos sinulla on kokemusta siitä asiasta henkilökohtaisesti jossakin roolissa." (K33S)

"...mielenterveys- ja päihdetyössä me olemme jollain tavalla kokemusasiantuntijoita me työntekijätkin. Kun tehdään sellaista ristiintaulukkoa, että monenko sosiaalityöntekijän syntymäperheessä on ilmennyt mielenterveys- ja/tai päihdeongelmia, niin on aika kuvaavia ne luvut." (K64S)

Työntekijän omakohtainen tai läheisenä olemisen kokemus mahdollistaa strategiatyössä tarvittavan tietopohjan näkemisen myös mielenterveys- ja päihdepalveluita tarvitsevan näkökulmasta. Oman kokemuksen kautta työntekijän katsotaan pystyvän arvioimaan ammatilliselle tiedolle perustuvia kehittämiskohteita asiakkaan näkökulmasta. Kyky katsoa strategiatyön kohteita useammasta näkökulmasta arvotetaan myönteiseksi tekijäksi.

"Tuota, kyllähän oman kokemuksen omaava työntekijä toi esimerkiksi niitä ongelmia, kehittämiskohteita, erilailla esille kuin joku muu. Ne tulee erilailta, se oli enemmän asiakaslähtöistä." (K51T)

"...minusta se on ihan velvollisuus, että jos on tällöinen ominaisuus itsellä ja tällöiseen työryhmään on sitten tullut kutsutuksi tai työn puolesta siinä on, tai miten vain, niin kyllähän se rikastuttaa aivan varmaan ja elävöittää sitä tärkeää näkökulmaa." (K33S)

Ammattilaisten kertomilla henkilökohtaisilla kokemuksilla on painoarvoa strategisessa suunnittelussa. Koulutuksen ja työkokemuksen omaavan ammattilaisen oman kokemuksen kautta tekemä analyysi strategiatyössä käsiteltävistä asioista on strategiatyöhön vaikuttavaa. Analyysi voi muun muassa ohjata strategian sisällön määrittelyä.

"...se mitä me puhutaan niissä työryhmissä, niin eihän ne tule tuolta meidän omasta kopasta, vaan sehän on sitä mitä kokemusammattilaiset tietyllä tavalla on puhunut meille. Ja me ollaan sitä muokattu mielessä ja muodostettu siitä omia käsityksiä ja tehty semmoista analyysia ja sitten tuodaan se, hahuttiin tai ei, tuodaan se siihen keskusteluun väkisin esille." (K52T)

Ammattilaisten kokemustietoon nähdään sisältyvän myös kuntalaisuuteen perustuva laajempi hyvinvoinnin näkökulma, koska ammattilaiset ovat kuntalaisia muiden kunta-

3 Viinamäki, Tanja 1997: Opettajien ja sosiaalityöntekijöiden psyykkinen rasittuneisuus. Julkaisuja E 50. Kuopion yliopisto. Kuopio.

laisten tapaan. Kaikkien ammattilaisten ominaisuudeksi koettu kuntalaisuus ei kuitenkaan ole lähtökohtainen näkökulma strategiatyöhön. Ammattilaisten odotetaan ensisijaisesti edustavan strategiatyössä koulutukseen ja työkokemukseen perustuvaa ammatillista kokemusasiantuntijuutta. Valtion ohjauksessa poikkeuksen tekevät sosiaalityöntekijät, joiden edellytetään tekevän laajempia kuntalaistasoisia strategisia linjauksia asiansäkökulman lisäksi (Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä 2015 -toimenpideohjelma 2005, 53). Tätä sosiaalityölle asetettua tehtävää ei tullut tutkimuskuntien osalta esille.

”Kyllähän me välillä vitsailtiin, että eikö mekin olla kuntalaisia ja mekin ollaan oltu asiakkaita enempi vähempi, että siinä mielessä kokemusasiantuntija voi olla virkamies tai mikä nyt kukanenki.” (K24T)

”No tavallaan kaikkihan tässä ollaan myös kuntalaisia” (K33S)

Edellä olevien määritysten perusteella ensimmäiseksi kokemukselliseen tietoon perustuvana ammattilaisten roolina strategiatyöskentelyssä on kokemusasiantuntija, jonka tehtävänä on oman kokemuksellisen tiedon tuottaminen (kuvio 5). Ammatilainen voi tuottaa kokemuksellista tietoa kunnan mielenterveys- ja päihdeasioista kahdesta näkökulmasta. Lähtökohtaisesti kokemuksellinen näkemys rakentuu koulutuksen ja työkokemuksen kautta luodulle teorian ja käytäntötiedon synteessille. Tietoon voi sisältyä myös palveluiden käyttäjiltä ja heidän läheisiltään saatua kokemuksellista näkökulmaa muun muassa hoitoon liittyvistä palveluista.

Kuvio 5. Ammatilaiset mielenterveys- ja päihdeasioiden kokemusasiantuntijoina.

Professionaalisen tiedon lisäksi ammattilainen voi tuottaa strategiatyöhön henkilökohtaiseen kokemukseen perustuvaa tietoa, joka rakentuu kokemukselle omasta sairaudesta sekä siihen liittyvien palveluiden käyttämisestä tai sairastuneen läheisenä olemisesta. Ammattilaisella on lisäksi kuntalaisuuteen liitettyä laajempaa hyvinvointitietoa. Kokeumusasiantuntijan roolissa ammattilaisen suhde kokemukselliseen tietoon on henkilökohtainen. Toisessa roolissa suhde muuttuu, koska kokemuksellisen tiedon tuottajina ovat ammattilaisten sijasta mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa elävät. Ammattilaisten rooli muiden tuottaman kokemuksellisen tiedon ja strategiatyön välillä määrittyy kokemukselliselle tiedolle annetun merkityksen mukaan.

Kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien kokemusasiantuntijuuden mahdollistaja

Paikallisen mielenterveys- ja päihdeasioiden tilanteen kartoittamiseksi strategiatyössä voidaan nähdä tarpeelliseksi käyttää myös mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa elävien kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien tuottamaa kokemuksellista tietoa. Heiltä saatavan tiedon haasteeksi voidaan kokea sen hyödynnettävyys sellaisenaan strategiatyössä. Haasteen poistamiseksi mielenterveys- ja päihdeammattilaisten tehtäväksi asetetaan kerätä ja analysoida muun muassa palveluiden käyttäjien kokemuksellista tietoa. Professioniin perustuen ammattilaisilla nähdään olevan osaaminen valikoida tärkeimmät osat kokemuksellisesta tiedosta ja muokata niistä strategiatyöhön soveltuvaa tietoa.

”...minun mielestä tulisi kuunnella kaikkia, mutta sitähan voi tietysti suodattamalla ottaa sitä tietoa vastaan. (K51T)

”Niin kyllä se minun mielestä pitää olla sen ammatillisen asiantuntijan, joka on tämän porukan kanssa tekemisissä. Kokoaa sitä tietoa, saa vaikutelmia ja saa sitten oman kollegiaalisen toimintaympäristön kanssa auttaa ja pystyy purkamaan niitä. Saa omaa spesiaalikoulutusta, ohjausta viemään sitä tietoa ylöspäin. Sen on tiedon jalostuneempi muoto. [...] Minä en nollaa sitä tietoa mitä sieltä syntyy. Se on semmoista tietoa, jota näitten mielenterveys- ja päihdeammattilaisten pitää jalostaa, tehdä niitä johtopäätöksiä ja kertoa johtopäätöksiä maallikolle ymmärrettävällä kielellä.” (K21P)

Valikoidun ja analysoidun kokemuksellisen tiedon välittäjän tehtävän sijasta ammattilainen voi myös edustaa kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien näkökulmaa strategiatyössä. Edustajan roolissa ammattilaisen tehtävänä on tuoda strategian laadintaan esi-

merkiksi erilaisten työryhmien kautta käytännön työssään saamaansa kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien näkökulmaa ammatillisen näkemyksen lisäksi.

”Ja sitten tietenkin nyt nämä kuntalaiset, niin kyllä minä taas sanoisin, että meillä on asetettu tämä työskentely sillä lailla, että on työryhmät, jotka huolehtii eri ikäisten kuntalaisten näkökulmaa tähän strategiatyöhön.” (K24T)

”...minun mielestä meillä viranhaltijat ovat kauhean ihmisläheisiä, että kyllä ne ajattelee sen ohella, että ne ajattelee työnantajansa näkökulmaa, niin kyllä ne aikalailla ajattelevat myös yhtä aikaa sitä asiakkaitten näkökulmaakin, että ne ei ole poissulkevia toisistaan...” (K11S)

Edustustehtävän tavoitteena on saada kokemuksellinen tieto sellaisenaan ammattilaisten välittämänä. Tiedon alkuperäisyyden säilyttämisen tavoitteesta huolimatta välitetyllä tiedolla on riski muuntua. Koulutuksen ja työkokemuksen pohjalta ammattilaisten ei ilman omaa henkilökohtaista kokemusta nähdä tavoittavan aitoa palveluiden käyttäjien näkökulmaa. Jotta aidolle kokemukselliselle tiedolle annettu merkitys saavutettaisiin, tarvitaan strategiatyössä kuntalaisille ja asiakkaille suoria osallisuuden mahdollisuuksia.

”...kyllä se aina siinä muokkautuu. Eihän se koskaan tule samanlaisena, kuin itse on sen kuullut” (K52T)

”Mutta, painotus sanalla mutta, että se kysymys siitä että se voi joskus muuttuakin ja sen takia onkin ihan hyvä, että siinä on sitä aitoa suoraa.” (K25S)

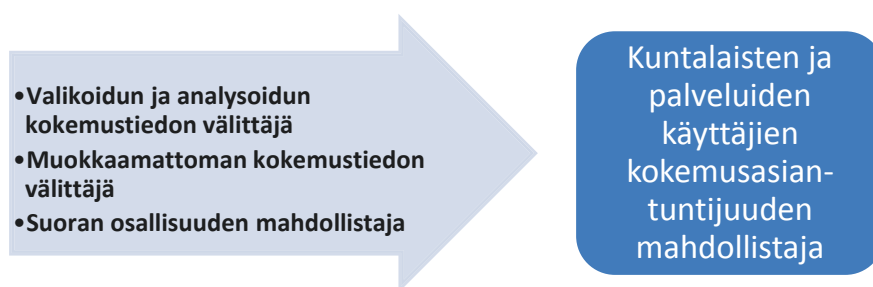
”Että totta kai sillä meidänkin, mutta ei me ikinä vaikka kuin paljon luettaiisiin ja oltaisiin tehty pitkään töitä niin siltikään me ei ikinä omata sitä tietoa, mikä sillä kokeneella siitä asiasta on.” (K42S)

Ammattilaisten kokemukselliseen tietoon liittyvänä tehtävänä voidaankin nähdä kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien suoran osallisuuden mahdollistaminen strategiatyöskentelyyn. Sosiaalihuoltoasetuksen (607/1983) mukaan sosiaalityöntekijöiden on toimittava aktiivisesti kansalaisten omaehtoisen osallisuuden ja vaikuttamisen toteutumiseksi. Sosiaalityön asiantuntijarooliin strategiatyössä voidaankin nähdä olevan kaksi vaikuttamisen ulottuvuutta: rooliin kuuluva suora vaikuttaminen osallistumalla strategian laadintaan kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien näkökulmien huomioimiseksi sekä epäsuora vaikuttaminen mahdollistamalla kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien suoran osallistumisen (ks. Rakenteellisen sosiaalityön työryhmä 1985, 10–11).

”Osa niistä ihmisistä, jotka vastasi niin osalle ihan henkilökohtaisesti kävin viemässä, että vastaa sinä nyt tuohon. Nyt sinä saat paperille sanoa mielipi-

teesi, jonka olet monta kertaa sanonut jossain verkostokokouksessa. Koska sinä tiedät tästä asiasta paremmin kuin me, jotka ikään kuin palkan edestä tätä hommaa teemme.” (K64S)

Yhteenvetona valikoidun ja analysoidun sekä muokkaamattoman kokemustiedon välittäminen sekä suoran osallisuuden toteuttaminen voidaan nähdä eriasteisina ammattilaisten keinoina mahdollistaa kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien kokemusasiatuntemuksen mielen- ja päihdestrategiatyössä (kuvio 6). Mahdollistajan rooli toteutuu kolmen erilaisen tehtävän kautta. Ammatilliset joko tuottavat kokemuksellisesta tiedosta valikoitua ja analysoitua tietoa tai välittävät kokemuksellista tietoa sellaisenaan edustamalla kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien näkökulmaa. Kokemusten alkuperäisen sisällön säilyttämiseksi ammattilaisten tehtävänä on tiedon välittämiseen sijaan mahdollistaa suora osallistuminen työskentelyyn. Siirryttäessä muokatusta tiedosta edustamisen kautta suoraan osallisuuteen korostetaan aidon kokemuksellisen tiedon merkitystä strategiatyössä.

Kuvio 6. Ammatilliset kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien kokemusasiatuntemuksen mahdollistajina.

Tarkasteltaessa kokonaisuutena on ammattilaisilla havaittavissa erilaisia monitasoiseen kokemukselliseen tietoon perustuvia rooleja kunnan mielen- ja päihdestrategiatyössä. Roolien taustalla oleva suhde kokemustietoon vaikuttaa siihen millaista ja keiden tuottamaa tietoa käytetään strategiatyössä. Ammattilaisten rooli voi pohjautua joko professionaaliseen tai kokemukselliseen tietoon, taikka niiden yhdistelmään. Ottamalla tietyn roolin ammattilainen valitsee, mitä näkökulmaa hän edustaa strategiatyössä.

Tutkimuskuntien osalta korostui valikoidun ja analysoidun kokemustiedon välittäjän rooli. Kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien kokemustietoa koettiin tarvittavan strategiatyöskentelyssä, mutta käytettävyyden lisäämiseksi ammattilaisten tuli muuttaa tietoa työskentelyyn sopivaan muotoon. Muokkaamattoman kokemustiedon välittäjän ja suoran osallisuuden mahdollistamisen tehtävät toteutuivat käytännössä heikommin. Niitä ei

joko koettu tarvittavan tai ne nähtiin toteutuvan enemmänkin ideaalissa kunnan strategiatyöskentelyssä.

5.3. Poliittisten päättäjien roolit strategiatyössä

Strategiaprosessin mahdollistaja ja tukija

Poliittisten päättäjien keskeisenä roolina mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnassa nähdään strategiatyön mahdollistaja ja tukija kunnan johtavien virkamiesten tavoin. Mahdollistajan roolin voidaan nähdä liittyvän muodollisen strategiaprosessin eteenpäinviemiseen. Lähtökohtainen rooliin kuuluva poliittisten päättäjien tehtävä on ollut tehdä aloituspäätös strategian laadinnasta. Joidenkin kuntien osalta poliittisten päättäjien mukana olo työskentelyyn on konkretisoitunut laadintapäätöksen lisäksi valmiin strategian hyväksyntänä. Strategian sisällön rakentumisen osalta poliittiset päättäjät ovat myös osallistuneet melkein valmiin strategian kommentointiin ennen lopullista hyväksymistä.

”Perusturvalautakunta tietysti pannut käyntiin...” (K11S)

”Kunnan päättäjät eivät ole osallistuneet, kuin siinä vaiheessa kun he hyväksyvät tämän.” (K51T)

”Ja nyt on tarkoitus esimerkiksi vielä, että kun se menee perusturvalautakuntaan ensin luonnoksena tämä yhteenveto nyt, niin sitten sen jälkeen se lähtisi eri lautakuntiin lausunnoille...” (K23T)

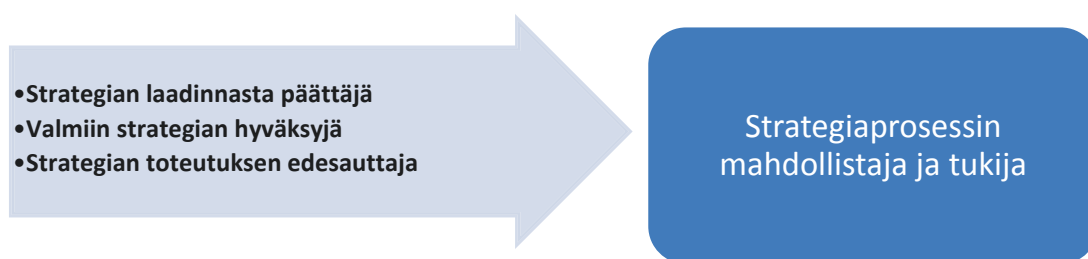
Poliittisten päättäjien toiseksi strategiatyön etenemiseen liittyvänä roolina nähdään tukijan rooli, johon katsotaan sisältyvän strategian tavoitteiden edesauttaminen strategian hyväksymisen jälkeen. Päättäjien konkreettinen mukana olo strategiaprosessissa pelkän hyväksymisen sijasta nähtiin tärkeänä, jotta tulevat päätökset olisivat strategian mukaisia. Kyse on päättäjien sitouttamisesta suunniteltuihin linjauksiin ja tavoitteisiin.

”...syvällinen mukana olo tässä tehtävässä parhaimmillaan edesauttaa tukemaan ja auttamaan ja nostamaan ja ylläpitämään esillä semmoisia näkökohtia, jotka edelleen hyvää strategiatasoa edistää ja ylläpitää.” (K21P)

”Jos heillä ei ole ymmärtämystä siihen, niin he eivät varmaan, jos on taloudellisista asioista, niin kumileimasimella pistä siihen päälle. Saattaa olla, että ei tulekaan määrärahoja.” (K52T)

"...keskeiset työntekijät ovat siinä, sitten se menee perustuvalautakuntaan, kunnan hallitukseen, kunnan valtuustoon, niin varmaan se, että se menisi se tieto ja se näkökulma. Nämä päättäjät ja virkamiehet huomioisivat tämän näkökulman omassa työssään päätöksenteossa, ja se sitoutuminen ennen kaikkea." (K33S)

Poliittisten päättäjien, ja myös johtavien virkamiesten, keskeisinä tehtävinä on luoda puitteet ja mahdollistaa hallinnollisesti strategian laadinta ja toteuttaminen (kuvio 7). Mahdollistajan ja tukijan roolissa poliittiset päättäjät tekevät päätöksen strategian laadinnasta ja hyväksyvät valmiin asiakirjan sekä vievät omalta osaltaan strategiaan kirjatut tavoitteita eteenpäin.

Kuvio 7. Poliittiset päättäjät strategiaprosessin mahdollistajina ja tukijoina.

Tutkimamme osalta poliittisten päättäjien rooli strategiaprosessin mahdollistajana ja tukijana näyttöytyi vähäisellä tavalla. Päättäjien edustukselliseen demokratiaan liittyvä rooli sen sijaan korostui hallinnollisen näkökulman sijasta. Perusteena näkökulmapainotukseen näemme haastatteluissa käyttämämme haastatteluteemarungon ohjaavuuden. Hallinnollisten kysymysten sijaan haastattelurunko ohjasi tarkastelemaan toteutunutta strategiaprosessia kokemusasiantuntijuuteen liittyvien poliittisten päättäjien tehtävien kautta. Edellisen lisäksi on huomioitava poliittisten päättäjien vähäinen osallistuminen varsinaiseen sisältöä koskevaan strategiatyöskentelyyn. Päättäjien näkymättömyys tuotti useille haastateltaville haasteen hahmottaa päättäjien tehtävää työskentelyssä.

Kokemusasiantuntijuuden edustaja

Ammattilaisten lisäksi yhtenä kokemuksellisen näkökulman edustajana kunnan strategiassa suunnittelussa nähdään kunnan poliittiset päättäjät. Osallistuessaan suunnitteluun ja tehdessään sitä koskevia päätöksiä poliittisten päättäjien odotetaan edustukselliseen demokratiaan kuuluvan roolinsa mukaisesti edustavan kuntalaisia. Vaikka kaikkien työskentelyyn osallistuvien ammattilaisten tehtävänä on kuntalaisten kokemusten ja

näkemyksen välittäminen, katsotaan kuntalaisten näkökulmasta huolehtiminen erityisesti poliittisten päättäjien tehtäväksi. Poliittisten päättäjien edustuksellinen rooli voidaan nähdä merkityksellisenä, koska kunnallinen päätöksenteko perustuu edustukselliselle poliittiselle demokratialle (Kuntalaki 365/1995; Sainio 1994, 5).

”...luottamushenkilöt varsinkin pitäisi edustaa kuntalaisia, että toivottavasti se sitten pidetään mielessä.” (K33S)

”...jokainen työryhmän jäsen on sitten muutenkin välittänyt sitä tietoa, mitä on kuntalaisilta saanut...” (K31P)

Kuntalaisten elämään liittyvien sosiaalisten näkökohtien huolehtimisesta muun muassa suunnitteluun on asetettu sosiaalihuoltolain säädöksiä tarkentavassa sosiaalihuoltoasetuksen (607/1983) 1 §:ssä sosiaalilautakunnan tehtäväksi. Tältä pohjalta katsottuna sosiaalilautakunnan jäsenten velvollisuus tiedontuottamiseen ja tiedon viemiseen kunnan sosiaalisista oloista kunnallisessa päätöksenteossa ylöspäin ei perustu ainoastaan poliittiseen edustuksellisuuteen.

Poliittisten päättäjien kuntalaisten kokemusasiantuntijuuteen liittyvä edustustehtävä perustuu kuntalaisten antamaan mandaattiin käyttää edustuksellista valtaa heidän nimissään (Valtionneuvoston selonteko kansalaisten suoran... 2002, 3). Äänestämisen kautta kuntalaiset osallistuvat yhteiskunnalliseen toimintaan sekä vaikuttavat yhteiskunnan ja elinympäristön kehittämiseen (Suomen perustuslaki 731/1999; HE 1/1998 vp). Kunnan strategisen suunnittelun näkökulmasta edustukselliselle demokratialle rakentuvassa kunnallisessa toiminnassa kuntalaisten kokemusten ja näkemysten tulisi välittyä poliittisten päättäjien edustustehtävän kautta.

Kuntalain (365/1995) mukainen kunnallinen demokratia edustaa pluralistisen demokratian mallia, jossa päätöksentekoon osallistuu useita, tavallisesti keskenään, kilpailevia ryhmiä ja eliittejä. Vaikkei valta jakaudu tasaisesti osallistujien välillä, ei sitä kuitenkaan hallitse yksittäinen eliitti. Demokratian toteutumiseksi päättäjien tulee suunnitlessaan kuntalaisten elämään vaikuttavia toimenpiteitä selvittää kuntalaisten mielipide saadakseen aikaan heitä tyydyttävä päätös. (Niiranen 2002b, 73.)

”Meillähän oli silleen vieläpä, että sen kuntalaiskyselyn viimeisellä sivulla oli kunnanhallituksen omia kysymyksiä...” (K11S)

Sen sijaan, että poliittiset päättäjät edustaisivat strategisessa suunnittelussa ensisijaisesti kuntalaisia, on heidän toimintaa ohjaavana näkökulmana järjestelmäkeskeisyys strategian toteuttamiseksi käytännössä. Poliittisten päättäjien tehtävänä on miettiä, miten hyväksytyt strategia toteutetaan erityisesti taloudellisesti kannattavalla tavalla. Tavoitteena on mahdollistaa strategiassa määritettyjen tavoitteiden toteutuminen konkreettisella tasolla.

”Palveluiden tarvitsijat, kuntalaiset, oli niinkö se lähtökohta, josta lähdettiin liikkeelle ja josta me maallikot, ainakin me, halutaankin palata siihen järjestelmään. Siihen näkökulmaan takaisin. [...] Luottamusmies on kyllä arvoihin perustuva näkökulma. Se liittyy siihen, että miten tämä kaikki rahoitetaan, miten nämä kaikki ihanteet saadaan niinkö toteutettua sinne työskentelytasolle ja miten muutetaan organisaation toimintatapoja ja rakenteita siten, että ne hyvin koulutetut ammattihenkilöt saisivat tehdä sitä oman ammattinsa edellyttämää haastavaa työtä täysillä ja että he tekisivät kaikki oikeaa työtä. Niin tämä tässä tavallaan niinkö käytäntöön vieminen on sitten tämä luottamushenkilön rooli tässä asiassa.” (K21P)

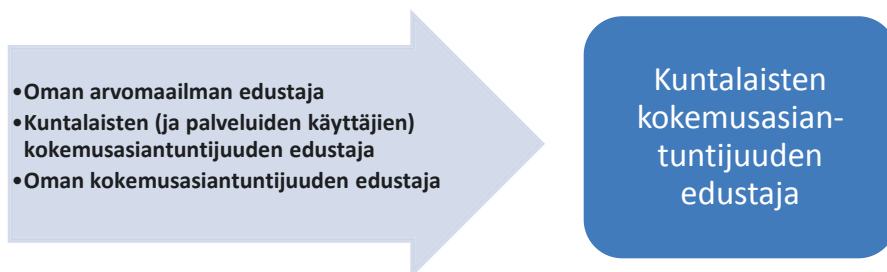
Laajemman edustuksellisuuden lisäksi poliittisena päättäjänä toimiminen voidaan katsoa myös yksittäisten henkilöiden keinoksi viedä konkreettisesti eteenpäin omia mielipiteitään ja näkemyksiään. Asettumalla ehdokkaaksi ja tulemalla valituksi henkilöillä on mahdollisuus suoraan vaikuttaa kunnan strategiseen suunnitteluun. Poliittisesta toiminnasta tulee edustuksellisen asetelman sijasta eri äänien taistelukenttä. Tämän kentän kautta ammattilaiset ajattelevat kokemusasiantuntijoiden tuovan mielenterveys- ja päihdeasioita koskevia kokemuksiaan strategiseen suunnitteluun.

”Mietin kokemusasiantuntijuutta siitäkin näkökulmasta kun meillä on tämä poliittinen demokratia, on siitä mitä mieltä tahansa, mutta ajatuksena on, että kuntalaiset vaikuttavat itse.” (K22T)

”Kunta on semmoinen omanlaisensa organisaatio ja koneisto joka paikassa. Että kuinka paljon se nyt pystyy kuulemaan ihmisiä ja noteraamaan mitä he sanovat? Kyllä se on loppujen lopuksi rajallista. Kunnan demokratiassakin, niin kyllä siellä useimmiten ne tiettyjen voimahenkilöitten äänet enemmän kuuluu.” (K11S)

Yhteenvetona poliittisten päättäjien rooliin edustaa kokemusasiantuntijuutta strategisessa suunnittelussa sisältyy kolme ulottuvuutta (kuvio 8, sivulla 93). Esille tulleista edustuksellisen demokratian toteutumisen haasteista huolimatta poliittisten päättäjien lähtökohtaisena tehtävänä on edustaa kuntalaisia välittäen heidän kokemuksiaan ja näkemyksiään suunnitteluun. Edustustehtävän perustana on kuntalaisilta saatu kokemuksellinen tieto, jota välittäessään poliittiset päättäjät mahdollistavat kuntalaisten kokemusasian-

tuntijuuden toteutumisen. Kaksi muuta rooliin sisältyvää tehtävää perustuvat poliittisten päättäjien omille näkemyksille ja kokemuksille. Täältä pohjalta poliittinen päättäjä edustaa joko omaa yleisempää arvomaailmaansa tai omia henkilökohtaisia kokemuksiaan mielenterveys- ja päihdeasioista.

Kuvio 8. Poliittiset päättäjät kuntalaisten kokemusasiantuntijuuden edustajina.

Haastatelluiden ammattilaisten näkemysten mukaan poliittisten päättäjien keskeinen tehtävä on edustaa kuntalaisten kokemusasiantuntijuutta. Poliittisten päättäjien näkökulmasta heidän edustustehtävä perustuu omaan arvomaailmaan konkreettisen kokemusasiantuntijuuden edustamisen sijasta. Päättäjien oman kokemusasiantuntijuuden edustaminen näyttäytyi vähäisenä, vaikka se nähtiin yhtenä mahdollisena osallisuuden toteutumisen kanavana.

Edellisten lisäksi yhtenä edustuksellisen osallisuuden ulottuvuutena nähdään kansalaisyhteiskunta, jonka kautta kansalaisten katsotaan pystyvän vaikuttamaan yhteiskunnallisiin asioihin. Kansalaisyhteiskunnan tärkeimpänä tehtävänä on erityisesti tukea vähän osallistuvia pääsemään täysipainoiseen kansalaisuuteen. Yhtenä keskeisenä toimijana tahona tämän tavoitteen saavuttamiseksi on kolmas sektori. (Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma 2005, 4–5.) Järjestöjen kautta toteutuva edustuksellinen osallisuus nähdään tärkeänä suorien osallisuuden muotojen täydentäjänä (European committee for social cohesion 2004, 10).

5.4 Järjestöjen roolit strategiatyössä

Paikallisen mielenterveys- ja päihdeasioita koskevan tietopohjan rakentaja

Keskeisenä perusteena järjestöjen osallisuudelle kunnan strategisessa suunnittelussa voidaan tulkita olevan niiden asema osana kunnan peruspalvelujärjestelmää ja laajem-

min mielenterveys- ja päihdetyön kenttää. Palvelujen järjestämistä koskevaan asemaan perustuva osallisuus oli havaittavissa tutkimuksemme osallistuneiden kuntien strategiatyössä. Järjestöjen rooliksi strategiatyössä nähtiin edustaa asemaansa yhtenä kunnan alueella toimivan palvelujärjestelmän merkityksellisenä toimijana.

"...järjestöthän ovat kuitenkin meidän tukiverkkoa siellä taustalla. Etteihän esimerkiksi kunta yksistään järjestä kaikkia palveluita eikä pystykään, jolloin kolmannen sektorin toimijat ovat erityisen tärkeässä asemassa..."
(K31P)

Kansallisessa Mieli -suunnitelmassa (2009) järjestöt määrittävät pääsääntöisesti yhteisvastuulliseksi osaksi palvelujärjestelmää. Mielenterveyspalvelujen laatusuosituksissa (2001) järjestöt paikannetaan peruspalveluina osaksi mielenterveyspalveluiden kokonaisuutta sekä yhteistyökumppaneiksi esimerkiksi kuntoutuksessa. Palvelujärjestelmään liittyvän asemansa vuoksi kunnan mielenterveys- ja päihdetyötä koskevan strategian voidaan nähdä koskevan olennaisella tavalla myös alueella toimivia järjestöjä. (Mt., 15, 24, 42–43.)

Palveluntuottajana järjestöjen tehtävänä strategiatyössä nähdään tuottaa nykytilarvioita vallitsevasta mielenterveys- ja päihdetyön kentästä ongelmiseen, haasteiseen ja vahvuuksineen. Tiedon tuotannon lisäksi järjestöjen odotetaan tuovan esille kehittämiskohteista, joihin strategiatyöllä tulisi vaikuttaa. Muun muassa EU:n Vihreässä kirjassa järjestöillä nähdään olevan merkittävä rooli moninaisiin mielenterveysongelmiin haettavien ratkaisujen kehittämisessä (Vihreä kirja 2005, 3–5).

"...niin toki järjestöt ja muut toimijat ja sidosryhmät olivat varmaan luomassa alkuun semmoista yhteistä ymmärrystä tai näkemystä siitä että mitä tämä kenttä tällä alueella on ja mitkä ne ongelmat kautta haasteet taikka asiat mihin tällä strategiatyöllä pitäisi saada parannusta tai selkeyttä. Niin se oli varmaan se heidän tuomansa anti tähän strategiatyöhön. [...] kunnan työntekijät, virkamiehet ja järjestöjen edustajat osallistuivat ihan käytännössä pienryhmien työskentelyyn ja sen tuotoksen, kehittämisajatuksen ja ideoitten työstämiseen." (K25S)

Järjestöjen näkeminen palvelujärjestelmään kuuluvana palveluiden tuottajana on nähtävissä myös strategiatyöhön osallistuneista järjestöistä ja sieltä edustajiksi valituista henkilöistä. Järjestöjen edustajat strategiatyöryhmissä olivat ammatillisia työntekijöitä painottuen johtohenkilöihin. Strategiatyöhön kutsut järjestöt, jotka osallistuivat aktiivisesti ja vaikuttavasti strategiatyöhön, olivat profiililtaan palveluiden tuottajia. Ei-

palveluntuottaja järjestöillä oli joillain paikkakunnilla mahdollisuus osallistua yleisiin kuulemistilaisuuksiin. Näiden järjestöjen osalta osallisuutta kuvastaa ajatus kunnan määrittämästä valmistelutyöhön liittyvästä tiedontuottajaroolista aktiivisemmän ja tasa-vertaisen yhteistyökumppanuuden sijasta (vrt. Möttönen 2010, 219–222).

”Et kylläpä se sitten on ollut niin, että semmoinen keskeinen ihminen enempi esimies, joka on kutsuttu.” (K24T)

”...kyllä minä järjestöt nostaisin aika lailla semmoiseksi yhteisöiksi, että niitten kautta. Että nythän meillä on päihdepuolen järjestö, niin sen edustus tuli sitten tuota sen, joka siellä on palkkatyössä.” (K33S)

Määrittymistä osaksi palvelujärjestelmä ei tule kuitenkaan lähtökohtaisesti nähdä esteenä toteuttaa järjestöjen tehtävää jäseniensä edustajana. Tämä edustuksellinen tehtävä on nähtävissä myös yllä olevassa sitaatissa. Haastateltava näkee, että kokemuksellinen tieto välittyy järjestöjen edustuksellisuuden kautta. Järjestöjen tiedontuotantotehtävä korostuu yleisemminkin tutkimuskuntien kohdalla. Järjestöjen osallisuuden kautta saadaan uutta tietoa ja uusia näkökulmia niiden välittäessä eri kuntalaisryhmien tuntemuksia, kokemuksia ja vaatimuksia (Möttönen & Niemelä 2005, 108). Rajatumman kuulemisen lisäksi järjestöjen tiedollista asiantuntijuutta hyödynnettiin laajemmin strategian sisällön muodostamisessa.

”Samoten nämä muut järjestöt. Sieltä tulee sitä tietoa, jota välttämättä niillä muilla ihmisillä, jotka siinä strategiaryhmässä oli, niin ei ole.” (K31P)

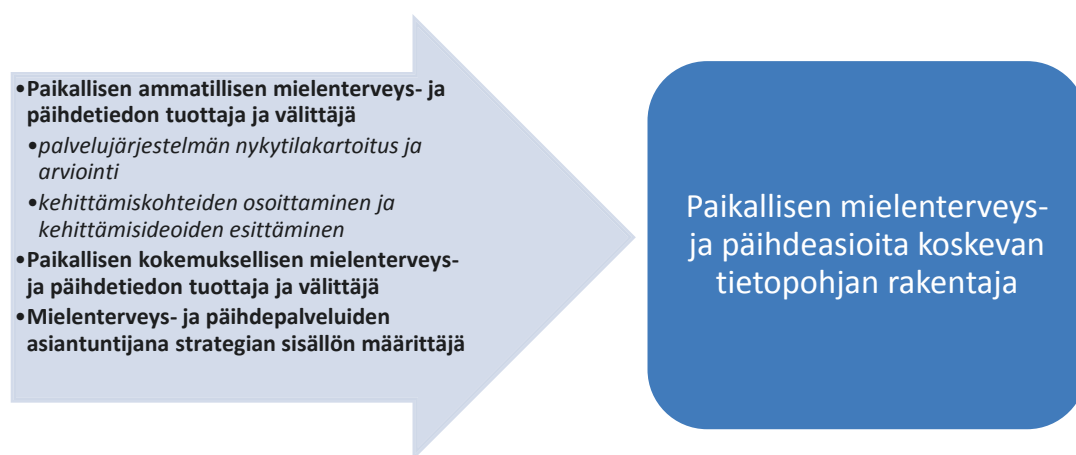
”Joo no se köyhyysnäkökulma tietenkin mikä on aivan itsestään selvä nyt, mutta minä en sitä siinä hoksannut, eikä hoksannut kukaan muukaan, niin sitten tämä järjestön edustaja niin toi tämän, että köyhyyhän on yksi riskitekijä. Me, että tietenkin on. Että totta kai se pitää.” (K33S)

Edellisessä sitaatissa näkyy järjestöille yleisemmin määritetty rooli ennaltaehkäisevän työn asiantuntijoina (ks. Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009). Myös ehkäisevän päihdetyön laatukriteereissä (2006) on tuotu esille järjestöjen edustuksen tarve raittius-työlain (828/1982) mukaisessa ennaltaehkäisevästä päihdetyöstä vastaavassa toimieli-
messä. Perusteena monialaiseen osallisuuteen on siitä saatava laaja-alainen asiantuntemus ongelmien ennaltaehkäisyyn. (Ehkäisevän päihdetyön laatukriteerit 2006, 10–11.)

Osana palvelujärjestelmää järjestöjen rooliksi strategiatyössä määrittyy paikallisen tason tietopohjan rakentaja, johon liittyvät tehtävät paikantuvat mielenterveys- ja päihdetyön kenttää ja palvelujärjestelmää liittyvään asiantuntijuuteen (kuvio 9, sivulla 96). Järjestö-

jen tehtävänä on tuottaa palvelujärjestelmästä nykytila-arvioita sekä kehittämiskohteita. Lisäksi järjestöillä nähdään olevan laaja-alaista asiantuntijatietoa muun muassa mielen- terveys- ja päihdeongelmien ennaltaehkäisystä. Järjestöjen sekä ammatilliseen että ko- kemukselliseen tietoon perustuva tiedontuotannollinen tehtävä nähdään tärkeänä strate- gian laadinnassa. Tiedontuotantotehtävän lisäksi järjestöt osallistuvat konkreettisesti strategian sisällön määrittelyyn.

Järjestöjen rooli strategian tietopohjan rakentajana voidaan tulkita rinnakkaiseksi kun- nan sisäisten ammattilaisten vastaavan roolin kanssa. Molemmat tuottavat ammatillisuu- teen perustuvaa tietoa. Tiedontuotantoroolien erona on kuntalaisten ja palveluiden käyt- täjien kokemuksellisen tiedon asema osana ammatillista tietoa. Kunnan sisäisten am- mattilaisten tietoon ei lähtökohtaisesti ajatella kuuluvan asiakkaiden ja potilaiden tuot- tamaa kokemuksellista tietoa. Järjestöjen ammattilaisten tietoon sisällytetään aina myös jäsenten ja kuntalaisten tuottama kokemuksellinen tieto.

Kuvio 9. Järjestöt paikallisen mielenterveys- ja päihdeasioita koskevan tietopohjan rakentajina.

Alpo Komminahon (2012) tutkimuksessa järjestöjen osallisuutta strategiatyöhön määrit- ti keskeisellä tavalla kuntien ja järjestöjen yhteistyö mielen- terveys- ja päihdepalveluiden tuottamisessa. Muut järjestöjen perinteiset tehtävät eivät tulleet merkittävästi esille (Mt.). Haastatteluaineistomme valossa järjestöjen osallisuusroolit näyttäytyivät tutki- muskunnissamme vastakkaisina. Haastatteluissa järjestöjen rooli palveluiden tuottajina jäi vähemmän näkyväksi muiden tehtävien noustessa keskeisempään rooliin. Perusteena tälle painotuserolle näemme tutkimusaiheemme ja aineiston keräämiseen käytetyn tut- kimushaastattelurungon ohjaavuuden. Mielenkiintomme kohdistuessa kokemusasian- tuntijuuteen ja kokemukselliseen tietoon haastateltavat pohtivat aktiivisemmin järjestöjä

tästä näkökulmasta. Kuitenkin järjestöjen palveluntuottajarooli nousee keskeiseksi, kun käyttämäämme tutkimusaineistoa tarkastelee kokonaisuutena. Käytännössä strategia-työhön vaikuttavasti osallistuneet järjestöt olivat palveluntuottajia.

Kokonaisuutena järjestöjen osallisuus kuntien strategiatyöhön näyttäytyi vähäisenä. Perusteena voidaan tulkita olevan kuntien ja järjestöjen vielä rakentumassa olevat strategiatyön yhteistyösuhteet. Vuoden 2013 Sosiaalibarometrin (Eronen ym. 2013, 89–90) mukaan alle puolessa (41 %) kunnissa järjestöjen kanssa tehtävää yhteistyötä on määritelty strategiatasolla. Yhteistyösuhteen määrittäminen on yleisempää väestömääriltään suurimmissa kunnissa verrattuna pienempiin kuntiin (Mt.). Lapin kuntien osalta yhteistyö järjestöjen kanssa näyttäytyy monissa kunnissa vain mainintana toiminta- ja taloussuunnitelmissa sekä kuntastrategiassa (Martin & Palmgren 2007, 11).

Kokemusasiantuntijuuden edustaja

Edellä palveluiden tuottajan roolin yhteydessä mainittua järjestöjen roolia ennaltaehkäisevän työn asiantuntijoina ei ole määritetty laaja-alaista asiantuntemusta tarkemmin. Tulkintamme mukaan taustalla on ajatus järjestöjen erityisosaamisen rakentumisesta ammatillisen asiantuntemuksen lisäksi kokemukselliseen asiantuntijuuteen. Järjestöillä odotetaan olevan kattava kontaktipinta jäseniinsä, heidän läheisiinsä ja kuntalaisiin. Tämän yhteyden myötä järjestöillä koetaan olevan laaja-alaisempi tietopohja ongelmien ehkäisemisestä ja hyvinvoinnin edistämisestä. (Kansalaisjärjestötoiminnan strategia 2003, 18–19.) Tästä näkökulmasta järjestöjen tehtävänä on tuoda strategiatyöhön sekä kuntalaisten mielipiteitä että rajatummin palveluiden käyttäjien näkökulmaa.

"...järjestöjen edustajien kautta olisi tullut se kuntalaisten mielipide..."
(K33S)

"...mielenterveysjärjestöjen kautta myös voidaan ajatella, että asiakasnäkökulma on tullut vahvasti esille." (K25S)

Ryhmä, jonka osalta järjestöjen odotetaan erityisesti tuottavan tietoa, on niin sanotut maan hiljaiset. Järjestöt nähdään hiljaisen tiedon löytäjinä ja sen välittäjinä strategiatyöhön. Palvelujärjestelmän ulkopuolella olevia maan hiljaisia koskevan tiedon tarpeen taustalla on näkemys palvelujärjestelmän ja kaikkien palveluita tarvitsevien kohtaamat-

tomuudesta. Palvelujärjestelmä ei kohtaa kaikkia niitä, joiden tiedolla voi olla merkitystä strategian laadinnassa.

”...mitä me itsekkin täällä työssämme, meidän kohdataan työkavereina koulutettuja ja sitten asiakaskunta, mutta sitten ne kaikki, joita me ei kohdata, joista saisi näitten eri ryhmien kautta tietoa.” (K41S)

Mielenterveyspalveluiden laatusuosituksissa (2001) järjestöillä on keskeinen rooli kansalaisten välillisen osallisuuden ja vaikutusmahdollisuuksien näkökulmasta. Rooli korostuu heikompiensaisten kansalaisten kuten mielenterveys- ja päihdekuntoutujien kohdalla esimerkiksi etuuksiin ja palvelutarpeisiin vaikuttamisen painostus- tai asiantuntijaryhmänä (Kansalaisjärjestötoiminnan strategia 2003, 17). Järjestöjen tehtävä välittää kuntalaisten, palveluiden käyttäjien ja palvelujärjestelmän ulkopuolella olevien maanhiljaisten tuottamaa tietoa strategiatyöhön kertoo järjestöjen tärkeästä roolista edustaa kokemusasiantuntijuutta.

Strategiatyöskentelyssä kokemusasiantuntijuuden edustamisessa voidaan havaita kolme eritasoista tehtävää. Järjestöjen odotetaan lähtökohtaisesti edustavan strategiatyössä yksittäisten henkilöiden mielipiteitä laajempaa ja yleisempää näkökulmaa mielenterveys- ja päihdeasioihin. Tältä pohjalta katsottuna järjestöissä työskentelevät ammattilaiset nähdään kokemusasiantuntijoina yksittäisen henkilökohtaisen kokemuksen omaavan henkilön sijasta. Työntekijöiden kokemusasiantuntijuus perustuu työn kautta saatuun monista erilaisista yksittäisistä kokemuksista rakentuvaan kokonaisnäkemykseen.

”...jos me puhutaan siitä, että joku on kokenut jonkun, niin ei se ole kokenut kun sen yhden asian. [...] Mutta, jos sinä toimit jossain potilasjärjestössä ja olet kuullut monenlaisia tarinoita, niin silloin sinä olet ehkä joku kokemusasiantuntija.” (K22T)

”...jos tässä pitää olla edustajia kokemusasiantuntijoista, niin kyllä meillä järjestöt olivat mukana lähinnä [...] se ei välttämättä se oma henkilökohtainen kokemus ja tunne aina riitä, vaan sitten pitäisi jollainlailla saada semmoinen yleisempi taso aikaiseksi, ja tavallaan kattavuus...” (K11S)

Yleisen kokonaisnäkemysten lisäksi järjestöjen tehtävänä on välittää konkreettisia kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien yksittäisiin kokemuksiin perustuvia mielipiteitä ja näkemyksiä. Välitetty tieto voi olla joko tapauskohtaista tai kokemusasiantuntijaryhmän yleistämää. Tässä näkökulmassa kokemusasiantuntijuus paikantuu yksittäisen kokemuksen omaavalle henkilölle järjestön tai siellä työskentelevien ammattilaisten sijasta.

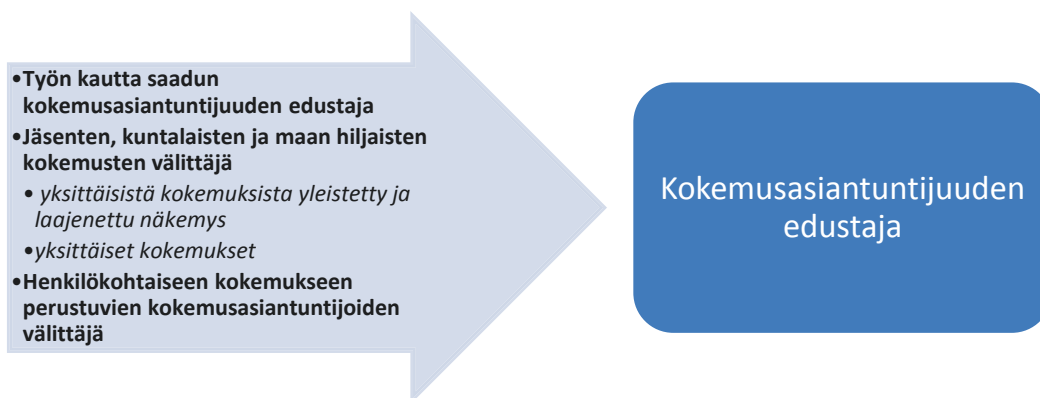
”...et olisi joku perusjoukko ja näitä ihmisiä kuultaisiin tällaisina asiantuntijoina. [...] Että ei kaikkien niinkö niitten, jotka siinä ryhmässä toimii niin niitten kaikkien tarvitse, tai voi olla se yksi, jolle he puhuu ja antaa niitä toiveita, joka sitten vie ne asiat eteenpäin.” (K42S)

”...kokemusasiantuntijan minä ajattelen vähän laajemmin, niin että ainakin heidän edustajiensa välityksellä oli ne sitten järjestöjä tai muuta.” (K25S)

Kolmas tehtävä koskee yksittäisten aitojen omaan kokemukseen pohjautuvien kokemusasiantuntijoiden välittämistä strategiatyöhön. Tehtävän kautta järjestöt vastaavat kunnan strategiatyön tarpeeseen löytää työskentelyyn sopivia kokemusasiantuntijoita. Järjestöjen odotetaan tuntevan jäsenistönsä niin hyvin, että ne pystyvät välittämään tarvittavia asiantuntijoita. Näkemys on yhtenevä Mieli -suunnitelman (2009, 20) kanssa, jossa järjestöjen tärkeäksi tehtäväksi määritellään kokemusasiantuntijatoiminnan rakenteiden kehittäminen. Toisaalta tehtävän ei katsota kuuluvan ainoastaan järjestöille, vaan myös kuntien tulee osallistua kehittämistyöhön.

”Niin, että miten sattuisi semmoiset, joiden asiantuntijuus kannattaisi hyödyntää parhaiten. No ehkä nyt kun on olemassa kuitenkin näitä järjestöjä niin niitten kautta varmasti.” (K32S)

Yhteenvetona järjestöillä nähdään olevan strategiatyössä merkityksellinen rooli kokemusasiantuntijuuden edustajana (kuvio 10). Rooli jakaantuu kolmeen eri tehtävään, joissa järjestön ja sen työntekijöiden suhde kokemusasiantuntijuuteen on erilainen. Ensimmäisessä tehtävässä järjestöjen ja työntekijöiden katsotaan olevan kokemusasiantuntijoita työn kautta saadun jäsenten ja laajemmin kuntalaisten kokemuksiin perustuvan kokonaisnäkömyksen perusteella. Tämän tehtävän kautta järjestöjen työntekijät edustavat työn kautta saatua yleisempää kokemusasiantuntijuutta.

Kuvio 10. Järjestöt kokemusasiantuntijuuden edustajina.

Toisessa tehtävässä järjestöt välittävät jäsentensä, ja laajemmin kuntalaisten, kokemuksia ja näkemyksiä strategiatyöhön. Tiedon tuottavina kokemusasiantuntijoina ovat omaehtoisen kokemuksen omaavat henkilöt järjestöjen ja niiden työntekijöiden sijasta. Kokemukselliseen tietoon perustuvan välitystehtävän kautta järjestöt mahdollistavat jäsentensä ja kuntalaisten kokemusasiantuntijuuden toteutumisen. Kolmannessa tehtävässä järjestöt välittävät tiedon sijasta konkreettisia aitoja kokemusasiantuntijoita osallistumaan suoraan strategiatyöhön. Tehtävän kautta järjestöt luovat rakenteen kokemusasiantuntijuuden viemiseksi kunnan strategia- ja kehittämistyöhön.

Järjestöjen kokemusasiantuntijuuden edustamisen rooliin sisältyvistä kolmesta tehtävästä korostuivat kaksi ensimmäistä. Kokemusasiantuntijuuden välittämistehtävä tuli ainoastaan esille asiaan perehtyneiden haastateltavien osalta. Kokonaisuutena järjestöjen kokemusasiantuntijuuden edustamiseen liittyvä rooli puhutti paljon haastateltavia. Käsiällä olevan strategiatyön sijasta edustusrooli tuotiin esille osana tulevaisuuden toimintaa. Edustusrooli koetaan merkityksellisenä, mutta se toteutui marginaalisesti nykyisessä strategiatyöskentelyssä.

5.5 Kuntalaisten sekä palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä roolit strategiatyössä

Hyvinvoinnin kokemusasiantuntija

Lähtökohtana kuntalaisten osallistumiselle kunnan strategiseen suunnitteluun on kunnan ja kuntalaisten välinen suhde, jossa kuntalaiset nähdään olevan riippuvaisia kunnan heidän tarpeisiinsa vastaamiseksi tarkoitettujen palveluiden tuottamisesta. Kuntalaisen tarvenäkökulman lisäksi kunnat noudattavat kansalaisten osallisuutta koskevaa valtion ohjausta. Kansalaisten suoraa osallisuutta ja vaikutusmahdollisuuksia määritellään useissa laeissa perustuslaista alkaen.

”Täällä on siinä mielessä semmoisen palvelun tarpeita. Ja siihen vastaaminen on kunnan suuri haaste, kyllä. Veromarkkoja on vähän ja palveluntarpeita on paljon. Se on suuri haaste. Ja siinä mielessä ihmiset ovat riippuvaisia aika pitkälle kunnasta ja sen päätöksistä.” (K11S)

Kunnan asukkaiden osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien peruslähtökohdasta on säännelty kuntalain 27 §:ssä (365/1995). Lain mukaan valtuuston on luotava edellytykset kunnan asukkaiden ja palvelujen käyttäjien suoralle osallistumiselle ja vaikuttamiselle edustuksellisen järjestelmän lisäksi. Julkishallinnon näkökulmasta kansalaisten ja kuntalaisten osallisuutta koskeva voimassa oleva kansallinen lainsäädäntö on riittävän laaja ja kattava. Tästä johtuen lainsäädännöllisten muutosten sijasta osallisuuden huomioinnista on tarkemmin ohjattu kansallisissa suosituksissa ja ohjelmissa. (Valtioneuvoston selonteko kansalaisten suoran... 2002, 9.) Osallisuuden tarkennuksiin vaikuttavat myös erilaiset kansainväliset sopimukset ja suositukset.

Osallisuuden merkitys kunnan toiminnan kannalta on nostettu hallitusohjelmiin jo pääministeri Paavo Lipposen hallituskausilla. Hallitusohjelmien tavoitteena oli vahvistaa kansalaisten todellisia vaikutusmahdollisuuksia kaikilla julkisen hallinnon tasoilla. (Pääministeri Paavo Lipposen hallitusohjelmat I 1995 & II 1999.) Pääministeri Matti Vanhasen hallitusohjelmaan kuuluvassa Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmassa (2006) tavoitteeksi asetettiin lisätä edustuksellista demokratiaa täydentäviä kansalaisten suoran osallistumisen, kuulluksi tulemisen ja vaikuttamisen keinoja. Osallistavan demokratian tavoitteena oli luoda kansalaisille mahdollisuuksia osallistua päätöksenteon prosesseihin hallinnon eri tasoilla. (Mt., 1–5.)

Tutkimukseen osallistuneiden kuntien mielenterveys- ja päihdestrategiatyöskentelyn osalta keskeisenä perusteena kuntalaisten osallistumisella oli strategian laatijoiden tarve saada strategiaan kyseisiä ongelmia laajempi kuntalaisten hyvinvoinnin näkökulma. Ongelmakeskeisen rajoittavan näkökulman sijasta kuntalaisnäkökulma mahdollistaa eri elämänvaiheessa olevien ihmisten moninaisten hyvinvointiin liittyvien näkemysten ja kokemusten huomioimisen. Suunniteltaessa kunnan tehtäviä kuntalaisten mielenterveyden tukemiseksi ja ongelmien ehkäisemiseksi koetaan tarvittavan kuntalaisten tuottamaa kokemuksellista tietoa hyvinvoinnista ja pahoinvoinnista yleisemmin.

”Ainahan se on joku kuntalaiskysely, niin tietenkä parempi mitä laajemmin. Mutta se oli kuitenkin sillä lailla sattumoisin hyvä otos, että siellä oli kaiken ikäisiä tasaisesti. Se oli hyvä tilaisuus, että se tavoittikin eri-ikäiset, että ei ollut vain ikäihmiset tai työikäiset tai nuoria, että siellä oli kaikki. Ainakin ne saatiin vastaamaan, niin minusta sekin oli jo hyvä asia.” (K24T)

”...kun strategia painottuu edistävään ja ehkäisevään työhön, niin silloinhan ne on tavallaan kaikki kuntalaiset. Että myös kaikki, joilla on mielenterveyttä ja kaikki, jolla on jokin suhde päihteisiin...” (K32S)

”...meillä oli tämä edistävä ja ehkäisevä näkökulma ja laaja-alainen hyvinvointi näkökulma vahvana, niin siitä näkökulmasta katsottuna kokemusasiantuntijoitahan ovat kaikki...” (K11S)

Mielenterveyspalveluiden laatusuosituksessa (2001, 8–14) kuntalaisten tuottaman kokemuksellisen tiedon keräämisen tarkoituksena on kartoittaa ongelmien nykytilaa mielenterveystyön kehittämiseksi ja suuntaamiseksi. Kokemuksellisen pahoinvointitiedon liittäminen palvelujärjestelmän kehittämiseen tuo hyvinvointinäkökulman rinnalle näkemyksen kuntalaisista potentiaalisina tulevaisuuden mielenterveys- ja päihdepalveluiden käyttäjinä (käsite Crawford ym. 2002, 1).

Kuntalaisten osallisuudesta kunnan sosiaali- ja terveydenhuollon yleisempään suunnitteluun ja kehittämiseen on säännelty ainoastaan nuorisoin osalta. Nuorisolain (72/2006) mukaan alle 29 -vuotiaalle nuorille ja lapsille tulee järjestää mahdollisuus osallistua paikallista ja alueellista nuorisotyötä ja -politiikkaa koskevien asioiden valmisteluun ja käsittelyyn. Lisäksi nuoria on kuultava heitä koskevissa asioissa. Laissa nuorisopolitiikka määritellään laajasti nuorten kasvu- ja elinolojen parantamiseksi, jolloin mielenterveys- ja päihdeasiat voidaan katsoa sisältyvän nuorisopolitiikan piiriin. Tämän tulkinnan pohjalta nuoria tulisi kuulla ja heillä pitäisi tarjota osallisuusmahdollisuuksia myös mielenterveys- ja päihdestrategian laadintaan. (HE 28/2005.)

”Kuule minulla oli vielä nuorisovaltuuston kuuleminen, kun minun piti mennä jo kertomaan tästä strategiasta, että missä mennään ja mitä. Siellä käsiteltiin sitä lasten ja nuorten kohtaa, niin minä heillekin, että mitkä heidän henkilökohtaiset näkemykset on siitä mikä edistää ja tukee hyvää mielenterveyttä ja päihteettömyyttä ja sitten taas mitkä altistaa näille asioille. Ja sitten mitä sinun mielestä nyt kunnan pitäisi tehdä lasten ja nuorten osalta, että nämä asiat olisi paremmin ja sitten mitä muuta haluat.” (K24T)

Kuntalaisten osallisuuteen kunnan suunnitteluun ja päätöksentekoon on otettu kantaa terveyden edistämisen laatusuosituksessa (2007). Kuntalaisia tulee kuulla kunnan tehdessä ehkäisevän päihdetyön toimintasuunnitelmaa tai strategiaa. Kunnan tulee myös mahdollistaa kuntalaisille suoria osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksia ja –keinoja terveyttä edistävien elinympäristöjen osalta. (Mt., 22–23.) Toisaalta kuntalaisten mahdollisuudesta vaikuttaa elinympäristöään koskevaan suunnitteluun ja päätöksentekoon on säädetty maankäyttö- ja rakennuslaissa (132/1999). Lain mukaan kunnan jäsenillä ja osallisilla on oltava mahdollisuus esittää mielipiteensä kaavaehdotukseen sen laatimisvaiheessa (HE 101/1998). Näin ollen laatusuositus ei varsinaisesti laajenna kuntalaisten

vaikutusmahdollisuuksia elinympäristön suunnittelun osalta, vaan korostaa ympäristölistien kysymysten merkitystä terveyden ja hyvinvoinnin edistämisessä teknistä kaavoitusta laajemmin.

Hyvinvointia ja ennaltaehkäisyä painottavan ajattelun myötä tarkastelun kohteeksi tulevat myös muut kunnan palvelut mielenterveys- ja päihdepalveluiden lisäksi. Kuntalaisten tehtävänä on silloin tuottaa kokemuksellista arviointitietoa autetuksi tulemisesta ja palveluiden toimivuudesta (Mielenterveyspalveluiden laatusuositus 2001, 14) sekä niissä esiintyvistä kehittämistarpeista. Tulevaisuuden palveluiden liittyen eri elämäntilanteissa olevien kuntalaisten tehtäväksi nähdään myös tuottaa tietoa omasta hyvinvoinnista ja siihen liittyvistä tarpeista (Terveyden edistämisen laatusuositus 2007, 50).

”Minun mielestä kaikki tai moni viranhaltija suhtautuivat hyvin positiivisesti ja kiinnostuneestikin tähän kuntalaisnäkökulmaan. He kerta kaikkiaan halusivat tietää, mitkä ovat kuntalaisten kokemukset, esim. palvelutytyytyväisyydestä.” (K11S)

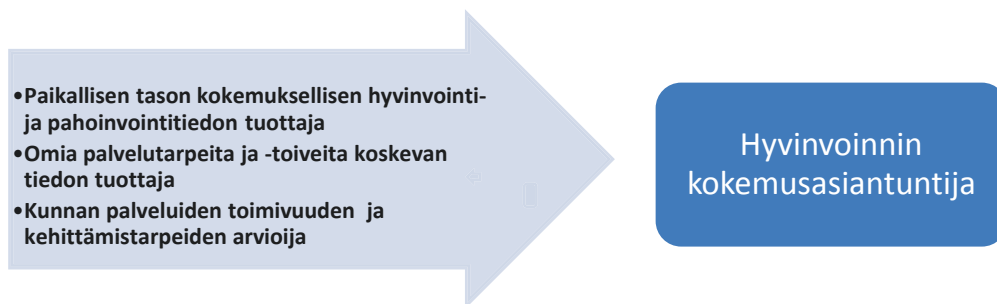
”...että miten meidän palvelut tällä hetkellä toimii ja kuinka meidän kuntalaiset voivat. [...] se kuntalaisten palautehan on kuitenkin aika tärkeää, jos ajatellaan, että sitä varten näitä palveluja kehitetään.” (K31P)

”Tietenkin sillä strategialla oli se tarkoitus, että minkälaista tarvetta meillä täällä kunnassa on. Minusta tuntuu tällä hetkellä, että se kysyntä ja tarjonta ei oikein kohtaa.” (K61T)

Arviointitiedon tärkeys kunnan palvelujen kehittämisen osalta on tuotu esille myös Kuntaliiton yleiskirjeessä. Kuntaliiton suosituksen mukaan kuntien valtuustojen tulee hyödyntää arviointitietoa päätöksenteossa. Suosituksessa esitetään muun muassa, että toiminnan ja palveluiden arviointia varten on käytettävissä oltava myös kuntalaisten palaute. (Suositus arvioinnista kuntien valtuustoille 2006.)

Kuntalaisten keskeiseksi rooliksi kunnan mielenterveys- ja päihdetyöstrategian laadinnassa voidaan määrittää hyvinvoinnin kokemusasiantuntija (kuviot 11, sivulla 104). Roolin taustalla olevan laajemman hyvinvoinnin näkökulmasta kuntalaisten tehtävänä on tuottaa kokemuksellista tietoa palvelutarpeistaan ja -toiveistaan. Nykyisten toimintojen parantamiseksi kuntalaisilta odotetaan myös arviointitietoa palveluiden toimivuudesta ja kehittämistarpeista. Kuntalaisten tuottama hyvinvointitieto rakentuu heidän henkilökohtaisille kokemuksilleen omasta hyvinvoinnista ja pahoinvoinnista asuinkun-

tansa kontekstissa. Tästä näkökulmasta katsottuna kuntalaiset ovat hyvinvoinnin kokemusasiantuntijoita.

Kuvio 11. Kuntalaiset hyvinvoinnin kokemusasiantuntijoina.

Strategiatyöstä vastaavien mielestä kuntalaisten osallisuus kunnalliseen päätöksentekoon ja suunnitteluun on tärkeää. Kuntalaisilta saadun kokemuksellisen tiedon avulla koetaan saavutettavan toimivampi kuntalaisten ja kunnan välinen suhde. Kuntalaisten hyvinvoinnin kokemusasiantuntijan roolin voidaankin tulkita perustuvan enemmän kuntalaisuuteen sisältyvään oikeuteen osallistua, kuin kokemukselliseen asiantuntijuuteen. Perusteena tulkinnalle on haastateltavien näkemys, että kuntalaisten pitää osallistua jollakin tavalla. Tämä näkemys on yhtenäinen moninaisen valtion ohjauksen kanssa. Käytännössä kuntalaisten osallisuus hyvinvoinnin asiantuntijoina toteutui tutkimuskuntien strategiatyöskentelyssä heikosti.

Mielenterveys- ja päihdeongelmien kokemusasiantuntija

Kokonaisuutena tarkasteltuna tutkimuskuntien mielenterveys- ja päihdestrategioissa korostuu kaikkiin kuntalaisiin kohdistuvan hyvinvointinäkökulman sijasta kyseessä olevien ongelmien näkökulma. Rajauksen myötä strategiatyöhön mahdollisesti osallistuvien kuntalaisten joukko tarkentuu niihin, jotka ovat henkilökohtaisesti tekemisissä mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa. Tehdyn rajauksen perusteena on muutos koetussa strategiatyön tietotarpeessa. Mielenterveys- ja päihdeongelmien näkökulmasta strategisen suunnittelun tietotarve paikantuu ongelmien määrään ja laatuun. Ongelmien kanssa tekemisissä olevien kuntalaisten tehtäväksi määrittyy tuottaa kokemuksellista tietoa ongelmien tilanteesta kunnan tasolla. Perusteena kokemuksellisen tiedon tarpeelle on näkemys ammattilaisilta saadun tiedon riittämättömyydestä. Ammattilaisten ei nähdä

tavoittavan ongelmien koko laajuutta, koska he eivät kohtaa työssään kaikkia kunnan alueella asuvia ongelmien kanssa eläviä henkilöitä.

”...minulla on semmoinen käsitys ja mitä on ollut terveydenhuollon puolen henkilökunnan kanssa puhe, että ennen päihdeiden käyttö näkyi katukuvassa. Se on siirtynyt koteihin ja siksi minusta tuntuu, että ei ole ihan tarkkaa tietoa, että kuinka paljon sitä loppujen lopuksi on. [...] Just että tulee ne paikkakuntaiset erityispiirteet, seikat esille. Että tässäkin on, että miten ne päihdeet näyttäytyy eri paikkakunnilla.” (K41S)

Ongelmista tarvittavaa kokemuksellista tietoa katsotaan saatavan kokemusasiantuntijoilta, koska heillä on omakohtaista kokemusta kyseisistä ongelmista ja niihin liittyvistä kunnan alueen palveluista. Palveluiden käyttämiseen liittyvän kokemusasiantuntijuuden lisäksi asiantuntijoiksi katsotaan henkilöt, joilla on henkilökohtainen kokemus mielen-terveys- tai päihdeongelmista ilman suhdetta palvelujärjestelmään. Kokemusasiantuntijuuden keskiössä on näin ollen subjektiivinen suhde mielen-terveys- tai päihdeongelmaan ja alan palveluihin.

”Kyllä ne kokemusasiantuntijat ovat niitä henkilöitä, jotka ovat sen palvelun piirissä parhaillaan tai ovat olleet. Ja joko saaneet apua tai eivät ole saaneet palvelua, niin se on se primaari ryhmä...” (K21P)

”...minä määrittelen niin, että se on henkilö, jolla on yksinkertaisesti kokemusta sen ko. palvelun käyttäjänä, tai jolla on kuitenkin henkilökohtainen kokemus. Se on se mistä lähtee ja hän voi puhua vain omasta kokemuksestaan.” (K25S)

Edelliseen kokemusasiantuntijuuden lähtökohtaan perustuen palveluiden käyttäjä, asiakas, tai potilas määritelmien käyttäminen ei ole ongelmaton. Määritelmät eivät kata kaikkia kokemusasiantuntijuuden ulottuvuuksia. Palvelujärjestelmään sidotut palveluiden käyttäjä, asiakas ja potilas määritelmät rajaavat suunnitteluun osallistuviksi katsottavien joukkoa. Osallisuuden ulkopuolelle jäävät kokemusasiantuntijat, joilla ei ole tai ei ole ollut suhdetta palvelujärjestelmään. Myöskään osallistumisoikeuden näkökulmasta ei ole perusteltua käyttää rajatumpaa lähtökohtaa, koska asiakaslain (812/2000) ja potilaslain (785/1992) mukaiset asiakas- ja potilasstatukset eivät luo subjektiivista oikeutta osallistua omaa hoitoa ja palvelua laajempaan kunnan strategiseen suunnitteluun. Vaikka lait eivät estä tai rajaa oikeutta osallista strategiseen suunnitteluun, ne eivät takaa laajempaa oikeutta suhteessa palvelujärjestelmän ulkopuolella oleviin. Keskeistä ei olekaan hoito- tai palvelusuhteen kautta saatu potilas- ja asiakasstatus, vaan suhteen kautta mahdollistuva omakohtainen kokemus palveluiden käyttämisestä. Tähän kon-

tekstiin liittyvä palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijuus paikantuu näin ollen käyttäjän ja palvelujärjestelmän väliseen suhteeseen.

Mielenterveys- ja päihdeongelmia koskevan kokemusasiantuntijuuden määrittämistä koskemaan myös palvelujärjestelmän ulkopuolella olevia henkilöitä voidaan perustella myös muilla näkökulmilla. Kokemusasiantuntijoiden mahdollisuuteen osallistua voi vaikuttaa aktiivinen potilas- tai asiakasvaihe. Kokemusasiantuntijana osallistuvan henkilön odotetaan päässeensä jossain mittakaavassa akuuttien ongelmiansa yli. Ongelmista toipumisen ja kuntoutumisen näkökulma tuodaan esille myös Mieli -suunnitelmassa (2009, 20) ja Terhi Jankkon (2008, 2) mielenterveyden kokemusasiantuntijan määritelmässä⁴. Kyseisissä määritelmissä toipumista ja kuntoutumista ei nähdä edellytyksenä osallistua. Tarkoituksena on ollut määrittää kokemuksellisen asiantuntijuuden moniulotteisuutta sairastumisesta, toipumiseen ja kuntoutumiseen.

"...ainakin semmoiset ihmiset, joilla on joskus ollut mielenterveys- ja päihdeongelmia. Jotenkin ehkä se asiantuntijuus herättää ajattelemaan, että ne ovat kuitenkin ihmisiä, jotka ovat tavallaan päässeet siitä pahimmasta ongelmasta yli. Toki onhan heillä varmasti tietoa ja asiantuntijuutta heilläkin, jotka ovat vielä siellä syvissä syövereissä ongelmien keskellä." (K32S)

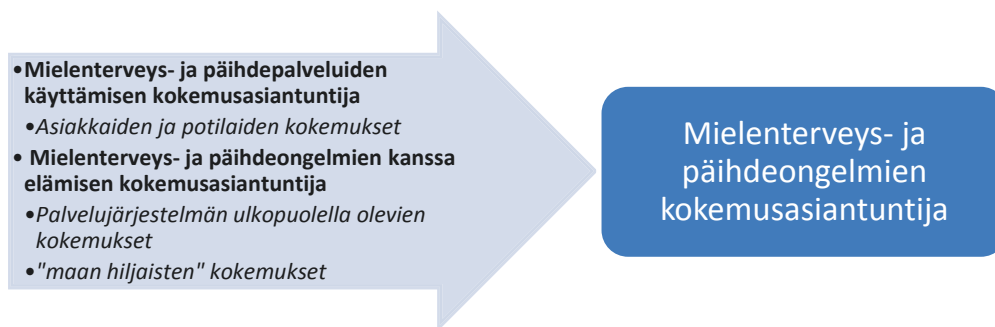
Palvelujärjestelmän näkökulma voidaan tulkita myös strategiatyössä tarvittavan tiedon- tuotannon esteeksi. Palvelusuhteen painottaminen ei mahdollista tavoittaa järjestelmän ulkopuolella olevia mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa eläviä henkilöitä. Puuttavasta palvelusuhteesta riippumatta heillä nähdään olevan strategisen suunnittelun kannalta oleellista tietoa.

"Minä koen, että kuitenkin näiden järjestöjen kautta on kohtuullisesti saatu kokemusasiantuntijoita mukaan, mutta justiin miten sitten tämmöisiä maan hiljaisia, joilla voi olla kuitenkin todella arvokasta tietoa." (K23T)

Yhteenvetona palveluiden käyttäjä-kuntalainen käsitteiden käyttäminen ei tavoita strategiatyöhön osallistuvien mielenterveys- ja päihdeongelmien kokemusasiantuntijoiden osallisuuden taustalla olevien perusteiden moninaisuutta (kuvio 12, sivulla 107). Käsitteeseen sisältyvä palveluiden käyttäjä (asiakas/potilas) määritelmä on liian rajaava,

4 Jankko Terhi (2008, 2) on määrittänyt mielenterveyden kokemusasiantuntijan *"henkilöksi, joka itse taikka tai jonka läheinen on psyykkisen sairauden vuoksi saanut tuntumaa sairauteen, hoitoihin ja kuntoutumiseen ja joka on saattanut olla psykiatrisen hoitojärjestelmän asiakkaana."* Mieli – suunnitelmasa kokemusasiantuntijoilla tarkoitetaan *"henkilöitä, joilla on omakohtaista kokemusta mielenterveys- ja päihdeongelmista, joko niistä itse kärsivänä, niistä toipuneena tai palveluita käyttäneenä tai omaisena tai läheisenä"*. (Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009, 20).

koska se jättää osan mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa elävistä kuntalaisista suunnittelun ulkopuolelle. Tämän myötä rajattaisiin myös osa strategiatyöhön liittyvistä kokemusasiantuntijoiden rooleista pois.

Kuvio 12. Mielenterveys- ja päihdeongelmiin liittyvän kokemusasiantuntijuuden kaksi ulottuvuutta.

Sekä mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa elämiseen että palveluiden käyttämiseen liittyville kokemusasiantuntijuuden ulottuvuuksille on löydettävissä oma roolinsa kuntien mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnasta. Ulottuvuuksien osalta on kuitenkin huomioitava, että niiden välinen erottelu on osin keinotekoista. Luonnollisesti myös palveluiden käyttämiseen liitetyillä kokemusasiantuntijoilla on kokemusta ongelman kanssa elämisestä. Yhtenä mielenkiintoisena yhdistävänä näkökulmana voidaan nähdä palveluiden käyttämisen ja elämän muiden osa-alueiden suhde ja merkitys kokemusasiantuntijan hyvinvoinnissa. Toisille palveluiden käyttäminen määrittää elämisen laadun, kun toisille palvelut ovat vain marginaalinen osa elämää (Ks. Simmons ym. 2012, 10).

Tutkimuksen kannalta erottelun tekeminen on kuitenkin perusteltua, koska sen kautta on mahdollista tavoittaa kokemusasiantuntijoiden strategiatyöhön liittyvien roolien erilaisia tavoitteita. Toisaalta sen kautta olemme halunneet korostaa kokemusasiantuntijuuden liittämisen rajallisuutta ainoastaan niihin henkilöihin, joilla on kokemusta palveluiden käyttämisestä. Palvelujärjestelmälähtöisyyden ja -keskeisyyden sijasta haluamme korostaa kokemusasiantuntijuuden yksilölähtöisyyttä. Palveluiden käyttämisen ulottuvuus on vain yksi osa sitä kokonaisuutta, jonka ihminen kokee mielenterveys- ja päihdeongelmien värittämässä elämässään.

Mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa elämisen kokemusasiantuntija

Palvelujärjestelmästä riippumattomaan kokemukselliseen asiantuntijuuteen perustuva osallisuus julkisen hallinnon suunnitteluun ja toimeenpanoon on tuotu esille mielenterveyttä ja hyvinvointia koskevassa Eurooppalaisessa sopimuksessa (European Pact for Mental... 2008, 3–5). Sopimuksessa korostetaan mielenterveysongelmia kokeneiden aktiivisen osallisuuden tärkeyttä suunniteltaessa ja toimeenpantaessa poliittisia toimenpiteitä. Osallisuuden taustalla nähdään olevan omakohtaisiin kokemuksiin rakentuva asiantuntijuus. Myös Ehkäisevän päihdetyön laatukriteerien (2006, 45) mukaan päihteiden käyttäjiä ja heidän läheisiään tulee kuulla päihdepoliittisessa päätöksenteossa heidän kokemusten, näkemysten, tarpeiden ja vaatimusten selvittämiseksi.

Palvelujärjestelmästä riippumattomien mielenterveys- ja päihdeongelmien kokemusasiantuntijoiden lähtökohtaisena tehtävänä strategiatyössä on tuottaa kokemuksellista tietoa kyseisistä ongelmista. Tuotetun tiedon kautta pyritään saamaan monipuolisempaa näkökulmaa ongelmien perusteihin. Itse sairastaneiden halutaan kertovan oman näkemysensä ongelmien taustalla olevista syistä ja lähtökohdista. Heillä on kokemustensa pohjalta mahdollisuus kertoa, mitkä seikat voivat johtaa näihin ongelmiin, mitä niiden kanssa eläminen tarkoittaa sekä millaisilla keinoilla ongelmista on mahdollista selvitä. Erityisesti mielenterveysongelmien osalta on nähty tärkeänä täydentää ammattilaisten vielä rajallista näkökulmaa mielenterveysongelmien aiheuttamista haitoista ongelmista kärsiville ja heidän läheisilleen (Tait & Lester 2005, 170–171).

”...kyllä sitten sitä kokemustietoa. Sillä pitäisi täydentyä, koska ei se tilastotieto riitä. Että vaikka lähettäisiin siitä, että meillä on tällainen runsaasti alkoholia käyttävä joku kolmekymppisten sukupolvi, minä vaan esimerkkinä en tiedä onko, mutta et ketä he ovat ja minkälainen heidän tausta on. Eli että se on varmaan sitä samaa mitä aina pähkäilty, et miksi jeppe juo. [...] Toisi tällaisen oman elämän kokemuksen siitä, että kuinka on päässyt päihteistä irti ja mitä kaikkea se tarkoittaa.” (K41S)

”...läheiset, siis asiakkaitten omaiset, jotka ovat kokeneet esimerkiksi sen, että mitä on elää päihdeongelmaisen kanssa.” (K42S)

Ongelmien kanssa elämisen vaikutuksista halutaan kokemuksellista tietoa henkilöiden itsensä lisäksi myös heidän läheistensä näkökulmasta. Mielenterveys- ja päihdeongelmista kärsivien kohdalla läheisten näkemykset itse ongelmasta ja sen kanssa elämisestä nähdään monia muita ongelmia tärkeämpänä. Fyysisiin pulmiin verrattuna mielenterveys- ja päihdeongelmien vaikutukset voivat olla läheisten kohdalla raskaampia. Monen

sairastuneen kohdalla läheinen toimii myös aktiivisempänä osapuolena avunhakemises-
sa sekä osallistuu ongelmien hoitamiseen.

*”...kokemusasiantuntijoita on mielenterveys- ja päihdeasioissa vähän laa-
jempi piiri, kuin esimerkiksi jossain fyysistä sairautta sairastavissa. Se voi
olla pitkäkestoista ja jotenkin se raunioittaa enemmän. Jotenkin joku omi-
naisuus siinä taudissa on semmoinen, että minusta ne omaiset ovat enem-
män kokemusasiantuntijoita, kuin mitä jossain muissa sairauksissa tai sosi-
aalisisissa ongelmissa.” (K64S)*

*”...se on tämä subjektiuskysymys monta kertaan sellainen, että esimerkiksi
vaikeasti päihdeongelmaisten asiaa on itse asiassa joku läheinen ajanut.
Mutta pääsääntöisesti, että itsellä on tästä asiasta kokemusta. Että on päih-
deongelmainen.” (K12S)*

*”Mutta tietyllä lailla ne läheiset ja omaiset, jotka siinä joutuu niiden asioi-
den kanssa työskentelemään, niin he ovat tietyllä lailla varmasti kokemus-
asiantuntijoita.” (K23T)*

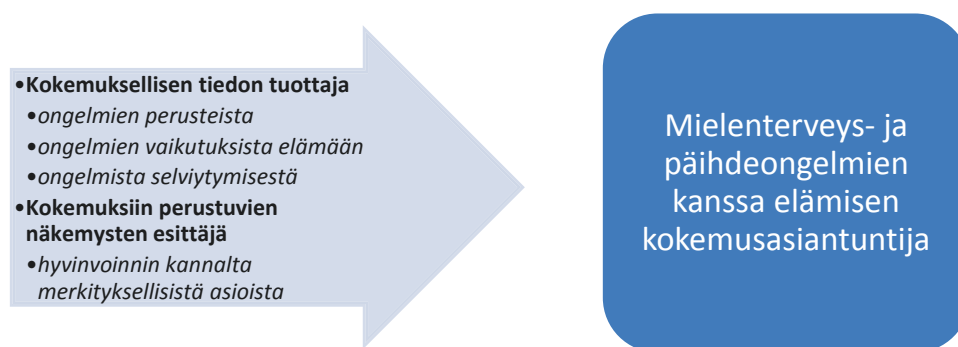
Osassa ohjausasiakirjoissa mielenterveys- ja päihdeongelmien kokemusasiantuntijoiden
-kategoriaan sisällytetään varsinaisten sairastavien lisäksi heidän läheisensä. Muun
muassa Mielenterveyspalveluiden laatusuosituksessa (2001), Ehkäisevän päihdetyön
laatukriteereissä (2006), Mielenterveys- ja päihdesuunnitelmassa (2009) sekä WHO:n
Euroopan mielenterveysjulistuksessa (2005) läheiset ovat määritetty kokemusasiantunti-
joiksi. Kuten varsinaiset mielenterveys- ja päihdeongelmaiset myös läheiset katsotaan
kokemusasiantuntijoiksi riippumatta suhteesta palvelujärjestelmään.

Ammattilaisten strategiatyöhön tuottamien professionaalisten näkemysten rinnalle koe-
taan tarvittavan omakohtaisen kokemuksen omaavien henkilöiden näkemyksiä koko-
naisvaltaisen hyvinvoinnin kannalta merkityksellisistä asioista. Tarpeen taustalla voi-
daan tulkita olevan tavoite luoda strategia, joka ei perustu ainoastaan ammattilaisten
näkemyksille. Henkilökohtaisen kokemuksen omaavien odotetaankin tuovan strategi-
seen suunnitteluun sellaisia uusia näkökulmia, joita ammattilaiset eivät ole osanneet
huomioida.

*”...meillähän on ollut yhdessä seminaarissa ihan asiakkaan puheenvuoro.
Et asiakas, joka kerto siitä omasta kokemuksestaan, että millä on merkitystä
ja mitä odottaisi jatkossa. Että jos joku asia ei ollut toiminut, niin mitä vies-
tiä haluaa antaa. Mihin kannattaa kiinnittää huomiota, että joku asia sitten
olisi paremmin, mikä ei ole niin tyydyttävästi toiminut.”(K24T)*

*”Että tuli siinä semmoistakin varmasti esille, mitä ei ammattilaiset tuoneet
esille. Ja tosi käytännöllistä, kuten raha-asiat esimerkiksi.” (K32S)*

Mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa elämisen kokemusasiantuntijoiden keskeiseksi tehtäväksi strategiatyössä määrittäytyä tuottaa kokemuksellista tietoa itse ongelmista perusteineen ja vaikutuksineen. Kokemuksellisten tiedon kautta laajennetaan ja syvennetään ongelmia koskevaa ymmärrystä. Toisena tehtävänä on tuoda esille elämisen ja hyvinvoinnin kannalta merkityksellisistä asioista, jotta ilman henkilökohtaista kokemusta omaavat voivat ymmärtää miten sairastaminen määrittää hyvinvointia ja kuinka hyvinvointia voidaan tukea ja vahvistaa. (Kuvio 13)

Kuvio 13. Mielenterveys- ja päihdeongelmista kärsivät ja heidän läheisensä ongelmien kanssa elämisen kokemusasiantuntijoina.

Tutkimuskuntien osalta mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa elämisen kokemusasiantuntijuuden toteutuminen strategiatyöskentelyssä koettiin heikkona. Haastateltavat, jotka toivat esille nimenomaan tämän kokemusasiantuntijuuden ulottuvuuden, kokivat sen toteutumisen suurimpana haasteena. Palvelujärjestelmän ulkopuolella olevien kokemusasiantuntijoiden osallisuus nähdään merkityksellisenä heiltä saatavan kokemuksellisen tiedon vuoksi, mutta haasteena on heidän tavoittaminen. Tämän vuoksi haastateltavat toivat ongelmin kanssa elämisen kokemusasiantuntijuuden roolin strategiatyössä tulevaisuuden tavoitteena käynnissä olleen strategiaproessin sijasta.

Huomioitavaa on, että suurin osa haastateltavista yhdisti kokemusasiantuntijuuden palveluiden käyttämiseen. Palveluiden käyttämiseen liittyvällä kokemusasiantuntijuudella nähdään olevan sekä yleisemmässä palveluiden suunnittelussa että mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnassa keskeisempi rooli. Tämä painotus tulee esille myös useissa kuntia ohjaavissa ohjelmissa ja suosituksissa. Kansallisella tasolla palveluiden käyttäjien osallisuus suunnitteluun ja kehittämiseen on kirjattu muun muassa seuraaviin ohjausasiakirjoihin: Mielenterveyspalveluiden laatusuositus (2001), Päihdepalvelujen laatusuositus (2002), Ehkäisevän päihdetyön laatuksiteerit (2006) ja Mielenterveys- ja

päihdesuunnitelma (2009). Tätä näkökulmaa vahvistavat myös Euroopan tasoiset asiakirjat, joista esimerkkeinä WHO:n Euroopan mielenterveysjulistus (2005) ja EU:n terveydenhuoltoon kohdistuva Valkoinen kirja (2007).

Mielenterveys- ja päihdepalveluiden käyttämisen kokemusasiantuntija

Mielenterveys- ja päihdetyötä koskevassa kansallisessa Mieli -suunnitelmassa (2009) on otettu kanta kokemusasiantuntijoiden osallisuuteen kuntien strategiseen suunnitteluun. Kokemusasiantuntijoilla oleva kokemuksellinen tieto nähdään merkityksellisenä sekä palvelujärjestelmän että asiakkaan aseman näkökulmasta. Asiakkaan aseman vahvistamisen keinoksi on esitetty kokemusasiantuntijoiden osallisuuden lisäämistä palveluiden suunnittelussa, toteuttamisessa ja arvioinnissa. Yksilöllisen asiakasulottuvuuden lisäksi osallisuutta perustellaan sen kautta saadulla kokemuksellisella tiedolla. Kokemuksellisuuteen perustuvaa osallisuutta tulee lisätä, jotta nykyinen palvelujärjestelmä voisi vastata paremmin asiakkaiden tarpeisiin. Palveluiden suunnitteluun ja arviointiin kuuluvat asiantuntijatehtävät katsotaan kokemusasiantuntijoiden tehtäväkentäksi. (Mt., 17–18.)

Sosiaalihuollon asiakkaiden ja palveluiden käyttäjien osallisuutta ja vaikuttamismahdollisuuksia on käsitelty Euroopan neuvoston sosiaalisen koheesion komitean raportissa (2004). Raportin mukaan palveluiden käyttäjien osallisuuden lähtökohtana on palveluiden tuottajien tarve taata tuotettujen palveluiden oikea kohdentuminen ja vaikuttavuus. Jotta pystytään tuottamaan relevantteja palveluita, tulee palveluiden käyttäjien osallistua palveluiden suunnittelusta niiden arviointiin ja tutkimukseen. Suunnittelun osalta tarkoitetaan myös toiminnan yleisemmistä suuntauksista päättämistä kuten strategista suunnittelua. Tämän linjauksen myötä käyttäjäosallisuus kattaa kaikki toiminnan ja palvelutuoannon tasot. (European committee for social cohesion 2004, 6–11.)

WHO:n Euroopan mielenterveysjulistuksessa (2005, 3) yhtenä prioriteettina onnistuneen mielenterveyspolitiikan saavuttamisessa on palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä kokemusten ja asiantuntemuksen tärkeyden ymmärtäminen suunniteltaessa ja kehitettäessä palveluita (Mt.). Palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä tulee saada osallistua tai olla kumppaneita kaikilla tasoilla ja eri vaiheissa palveluiden toteutusta, suunnittelua ja arviointia. Osallisuus kattaa käytännön palveluiden tason lisäksi yleisemmän strategisen suunnittelun ja poliittisten ohjelmien kontekstin. (WHO 2010.)

Käytännön läheisemmin palveluiden käyttäjien osallisuuden perusteena voi olla myös kunnan toimijoiden ja ammattilaisten näkemykset ja kokemukset palveluiden toimimattomuudesta suhteessa palveluiden käyttäjien tarpeisiin. Kohtaamattomuus ongelman poistamisen ei nähdä olevan mahdollista ainoastaan ammattilaisten tuottaman tiedon pohjalta. Syitä ongelmiin ja mahdollisia ratkaisukeinoja haetaan ammattilaisnäkökulman lisäksi palvelun käyttäjiltä heidän palveluita ja työtä koskevien kokemustensa hyödyntämisen kautta. (Ks. Palsanen 2012, 14–15.)

”Mutta kuitenkin se tieto minkä he tuovat on varmaan juuri ja se lisäarvo niin on se näkökulma, että mitä on olla asiakkaana siinä prosessissa ja miltä se näyttää, jota ei voi kukaan muu tietää kuin se asiakas itse. Se on minusta se tieto ja niillä reunaehdoilla että ymmärretään et se on yhden ihmisen näkemys.” (K25S)

Toisaalta ammattilaisen tekemä arvio esimerkiksi palveluiden toimivuudesta ei koeta strategisen suunnittelun kannalta riittävänä, koska se on vain yksi arvioinnin näkökulma. Ammattilainen voi todeta jonkin palvelun toimivaksi, vaikka palvelua käyttänyt henkilö on kokenut sen toimimattomaksi. Palveluiden käyttäjien osallistuessa suunnitteluun he voivat kertoa mitkä palvelut toimivat, ja miksi.

”Minun mielestä se kyllä eroaa. Voisiko sanoa niin, että ne eivät välttämättä aina kohtaa, eli tiedäkö minä ammattilaisena välttämättä minkälaista palvelua joku ihminen tarvii. Se mikä sinusta ammattilaisena tuntuu oikealta ratkaisulta, tuntuuko se sitten siitä vastaanottavasta tahosta oikealta ratkaisulta.” (K51T)

”...kyllähän kunnan virkamiehet ja työntekijät niin heilläkin on sitä kokemusta siitä, että kuinka esimerkiksi jotkut palvelut on tuotettu ja mitä niistä on saatu tuloksia. Mutta sitten kuitenkin se toinen puoli on se, että kuinka ne, jotka on ollut itse henkilökohtaisesti läsnä siinä, niin on kokeneet sen. Sehän ei välttämättä kulje käsi kädessä.” (K31P)

Palveluiden käyttämistä koskevat kokemukset koetaankin tärkeimmäksi kokemusasiantuntijoiden tuottaman kokemuksellisen tiedon ulottuvuudeksi. Kokemusasiantuntijoiden keskeiseksi tehtäväksi strategiatyössä määrittyy edellä olleitten ohjeistusten mukaisesti tuottaa kokemuksellista tietoa ja näkemyksiä nykyisen palvelujärjestelmän kyvystä vastata palveluiden käyttäjien tarpeisiin.

”...palvelujen nykytilan arviointi ja toimiiko joku palvelu vai ei, ja miksi ei ja miten sitä pitäisi muuttaa, mitä uutta pitäisi olla.” (K33S)

”Kyllä se palvelujen saanti minkälaisena se koetaan ja tällöinen avun hakeminen ja miten tulee kohdatuksi täällä. Ja kun on taustalla nämä kulttuuriset tekijät mistä puhuttiin, niin kuinka matala/korkea se kynnys on. Matalahan se ei ole, mutta kuinka korkea. [...] miten esimerkiksi asiakkaat, potilaat ja läheiset, että ehkä just tätä varmaan tällöistä, että mitä mieltä he ovat näistä palveluista ja ovatko riittävät ja mitä pitäisi olla...” (K41S)

Roolissaan kokemusasiantuntijoiden odotetaan arvioivan nykyisen palvelujärjestelmän nykytilaa palveluiden toimivuutta ja riittävyyttä koskevien kokemustensa kautta. Nykytila-arvion lisäksi kokemusasiantuntijoiden tehtävänä on tuottaa palveluihin liittyviä tulevaisuuteen suuntautuvia kokemuksiinsa perustuvia näkemyksiä ja ehdotuksia. Palveluiden toimivuuden parantamiseksi heidän odotetaan osoittavan palvelujärjestelmässä olevat kehittämiskohteet. Tulevaisuuden palveluiden riittävyyden näkökulmasta tarvitaan tietoa uusista palveluista koskevista tarpeista ja toiveista.

”...strategiseen suunnitteluun voisi sillä lailla, en minä tiedä haastatella, mutta sillain tietenkin kysellä niitä toiveita ja sitten tuoda ne.” (K42S)

”Hyvässä strategiassa se olisi sitä. Ja minkä takia? No sen takia, että he (asiakkaat, kirj. lisäys) tietävät missä niitä kehittämistarpeita on. He näkevät sen eri suunnasta. Meidän tehtävä on tietää lain suhteelliset tekijät ja taloudelliset rajat ja jotkut tällöiset velvoitteet, mutta he tietävät sen miltä se näyttää.” (K64S)

Ammattilaiset tuntevat hyvin nykyisen toiminnan puitteet ja mahdollisuudet. Kokemusasiantuntijoiden odotetaan tuottavan vaihtoehtoisia lähestymistapoja katsoa samoja puitteita järjestelmän ulkopuolisista silmin uusien toimintaideoiden esiintuomiseksi (Tait & Lester 2005, 170–171). Henkilöillä, joilla on kokemusta erilaisista palveluista, ajatellaan olevan osaaminen arvioida toisin tekemisen mahdollisuuksia.

”...sieltä voi tulla sitten ihan hyviä kommentteja, esityksiä, että miksei tehdä näin tai noin. Tai on ajatellut, että tuo ei kyllä toimi, mutta miksei tässä voisi vaikka soveltaa jotain toiselta alueelta tätä ja niin edelleen. Et jos katsastuskonttorissa toimitaan näin, miksei se voisi toimia täällä.” (K25S)

”Se voisi näkyä ihan tällöisinä esimerkiksi, että miten käyttäjät näkevät, mitä palveluita voisi yhdistää, voiko kotisairaanhoidon tehtäviin yhdistää jotain, joka liittyy näihin asioihin, jotain muuta kun mitä nyt on jo yhdistetty. Tai voisiko kotipalvelu toteuttaa jonkun osan joustavammin kuin joku toinen.” (K64S)

Kokemuksellisuuteen perustuvan kokemusasiantuntijoiden osallisuuden taustalla voidaan tulkita olevan ajatus erilaisiin kokemuksiin perustuvien näkemysten tarve kunnan

nykyisen toiminnan arvioinnille. Arvioinnin kontekstissa kokemusasiantuntijoiden tehtäväksi asetetaan laadunvarmistajana (käsite Krogstrup 2004) toimiminen. Heidän näkemyksensä ja kokemuksensa toimivat laadun ja vaikuttavuuden indikaattoreina tuoden esille muutosta tarvitsevat kohteet palveluissa (Krogstrup 2004, 3). Päihdepalveluiden laatusuosituksessa (2002) palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijoiden tehtäväksi nähdään juuri palveluiden laadun arviointi. Palveluiden käyttäjien kokemuksellinen tieto laadusta kertoo: onko palvelu ollut sitä mitä palveluiden käyttäjä on tuntenut tarvitsevänsä. (Mt., 23.)

Palveluiden käyttäjien näkökulmasta laadun keskiöön kuuluvat palvelujen saatavuus, sujuvuus, saatu kohtelu ja ammatillinen laatu. Ammattilaisten näkökulmasta laatu määrittyy kysymyksiksi palveluiden ja palveluiden käyttäjien tarpeiden kohtaamisesta sekä tuloksen osuvuudesta. Johtamisen näkökulmasta laadussa korostuu palveluiden tuottamisen tekniset kysymykset, kuten palveluiden sujuvuus, virheettömyys ja säädöstenmukaisuus. (Mt., 23.) Kokemusasiantuntijoiden ja ammattilaisten palveluiden laadunarvioinnin näkökulmat voidaan nähdä sekä toisiaan täydentävinä että toistensa peileinä.

”Mutta toisaalta olisi hyvä, jos me erilaisia ihmisiä siinäkin tavoitettaisiin, että sielläkin on hyvin erilaisin kokemuksin ihmisiä ja kun niitä tavoitaisi niin voisi saada eri kohtiin näitä prosesseja näkökulmia, jotka auttaisivat sitten arvioimaan niitä prosesseja paljon paremmin.” (K23T)

”Meillä on tällä hetkellä jonot. Se on vain tosi asia. Ja se ei ole meidän kannalta kenkkuilua, se on varmasti ikävää kaikkien kannalta, mutta kun ei vaan ole. Että yleensä siinä on kokemusasiantuntijan näkökulma sitten vähän semmoinen, että miksi pitää jonottaa ja miksi ei saa aikoja. [...]Että kun minua on väärin kohdeltu, se on hänen kokemus, se on sillä lailla ihan oikea kokemus, mutta tuoko se sen asiantuntijuuden?” (K22T)

Strategiatyössä tarvittavan tiedon tuottamisen lisäksi palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijoita on ollut mukana tutkimuskuntien varsinaisessa strategiatyöskentelyssä. He ovat olleet mukana yhtenä asiantuntijaedustajana muiden asiantuntijoiden joukossa määrittämässä strategiaan tulevia sisältöjä. Kokemuksellisuuteen perustuvan asiantuntijatehtävän kautta strategian laadintaan saadaan mukaan palveluiden käyttäjien näkökulmaa palveluiden käyttämisen kautta saatujen kokemusten muodossa.

”Esimerkiksi työryhmässä niitä oli kaksi työkäisiä, toinen oli päihdepuolen ja toinen mielenterveyspuolen. He olivat justiin kokemusasiantuntijana siinä työryhmätyöskentelyssä mukana.” (K24T)

”...voidaan käyttää myös palvelunkäyttäjiä asiakasnäkökulman ja kokemustiedon tuomisessa työryhmissä.” (K25S)

Kokemusasiantuntijan osallistuessa suoraan varsinaisen strategian työstämiseen muuttuu muun muassa palvelujärjestelmän nykytilaa koskevan kokemuksellisen tiedon tuottamisen tehtävä strategian sisällön määrittämisen tehtäväksi. Suoran henkilökohtaisen osallistumisen katsotaan tuottavan kokemusasiantuntijalle merkittävemmän ja vaikuttavamman roolin strategiatyössä.

”...kyselyjen kautta saatava tieto on aika usein kvantitatiivista tietoa, et se antaa meille lukuja ja tietoja siitä kuinka moni ajattelee näin ja kuinka moni on kokenut näin. Antaa se sen tyyppistä tietoa. [...] Mutta sitten jos ajatellaan tuota merkitystä, et mikä merkitys sillä on strategiatyössä, niin silloin se vaatii minun mielestä henkilökohtaista osallistumista. Sen merkitys on erilainen, minulla on sellainen kokemus. [...] asiakaskyselyjen ja käyttäjäkyselyjen kautta saatu tieto on ihan ok ja sitä voidaan käyttää nykytilan kartoituksessa ja niin edelleen. [...] ajattelen että nimenomaan sen merkityksen tai vaikuttavuuden kannalta henkilökohtainen osallistuminen on tärkeämpi. Me tehtiin barometri palveluissa, jota voidaan samalla tavalla käyttää strategiatyöskentelyssä palveluiden käyttäjien kuulemisen vahvistamiseksi [...] kyllä sieltä jotain tulee, mutta ei se minusta missään nimessä korvaa sitä että meillä on joku järjestön edustaja tai muu edustaja matkassa.” (K25S)

Strategiaprosessin etenemistä mukailleen kokemusasiantuntijoiden tehtäväksi strategian laadinnassa määrittyy myös ottaa kantaa valmisteilla olevan strategian sisältöön. Heidän tehtävänä on arvioida miltä ammattilaisten tekemä strategia näyttää heidän näkökulmastaan. Kokemusasiantuntijoiden tekemä arviointi ja kannanotto paikantuvat enemmän vielä keskeneräiseen strategiaan, kun vastaavasti kuntalaisten kommentoinnin paikka on jo valmiin ja melkein hyväksytyn strategian vaiheessa.

”...lausuntovaiheessa on sopimus muutaman toimijan kautta, että siellä on asiakasryhmiä niin ne voivat siihen ottaa kantaa.” (K24T)

”...kunnan nettisivuille laitettu strategia nyt tässä vaiheessa, niin kun se melko valmis, että sitten kuntalaiset olisi voinut sitä kommentoida.” (K33S)

Verrattaessa ongelmien kanssa elämisen ja palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijoiden rooleja mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnassa huomataan niillä olevan erilainen merkitys. Ensimmäisen paikantuessa enemmänkin ongelmien ymmärrystä lisäävään tiedontuotantoon keskittyy jälkimmäinen monitasoisiin palvelujärjestelmää koskeviin kysymyksiin.

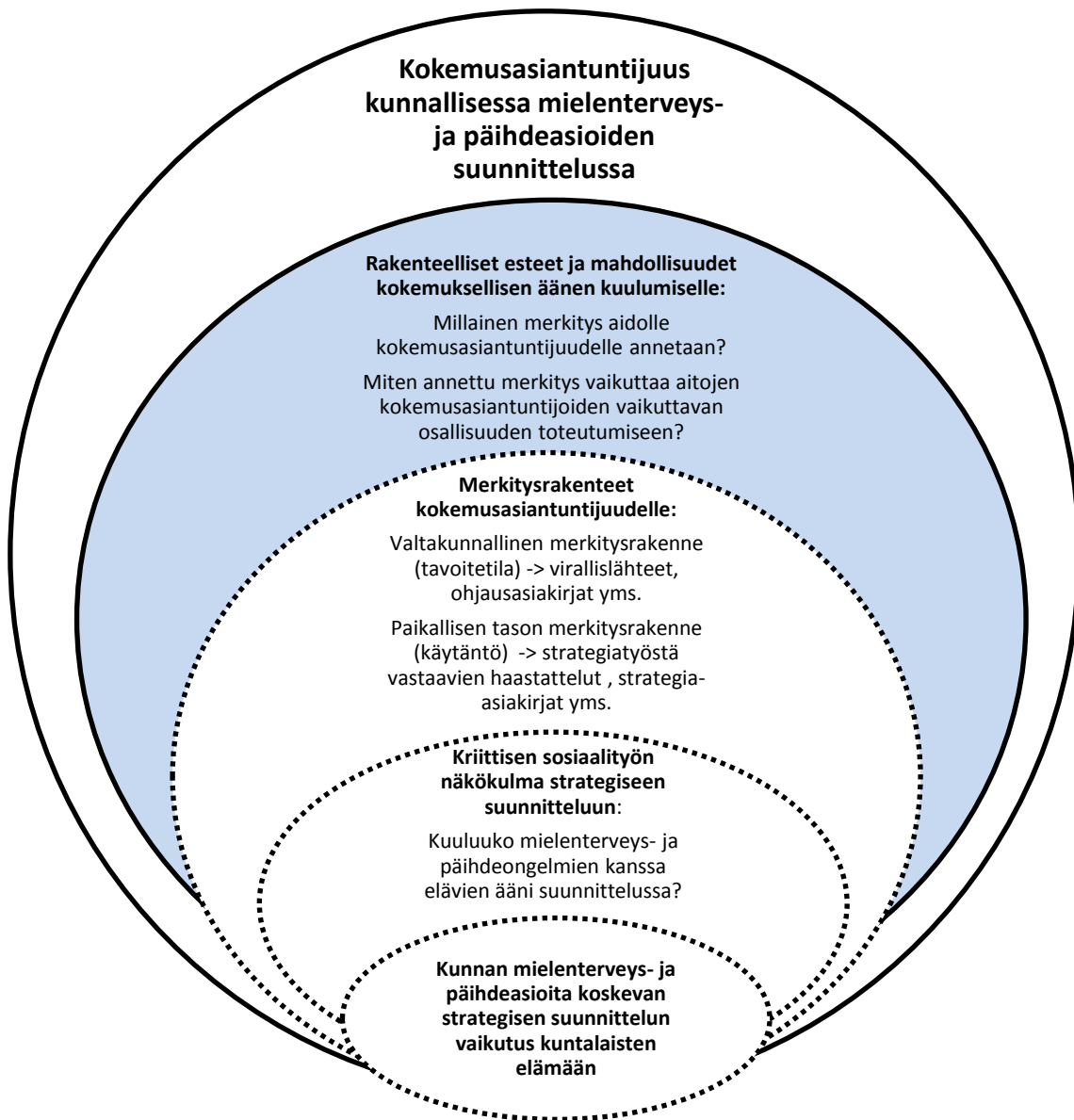

Kuvio 14. Mielenterveys- ja päihdepalveluiden käyttäjät ja heidän läheisensä palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijoina.

Palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijoiden keskeisenä tehtävänä strategiatyössä nähdään kokemukselliseen tietoon perustuvan arvion tekeminen kunnan mielenterveys- ja päihdepalveluiden nykytilasta. Arvioinnin kohteena on nykyisten palveluiden kyky vastata palveluiden käyttäjien tarpeisiin. Nykytila-arvion pohjalta kokemusasiantuntijoiden tehtävänä on tuottaa esityksiä tarpeellisista kehittämiskohteista sekä uusista toimintaideoista. Tulevaisuuden näkökulmasta tarvitaan myös kokemuksellista tietoa uusista palvelutarpeista ja toiveista. Järjestelmän arvioinnin lisäksi kokemusasiantuntijoiden tehtävänä voidaan nähdä osallistuminen varsinaisen strategian laadintaan muiden asiantuntijoiden rinnalla. Viimeisenä tehtävänä on arvioida ammattilaisten tekemän strategian toimivuutta. (Kuvio 14)

Tutkimuskuntien strategiatyössä palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijuus toteutui yhden kunnan osalta. Muiden kuntien haastateltavat toivat esille kokemusasiantuntijoiden osallisuuden tärkeyden, mutta enemmän tulevaisuuden toiminnan ja suunnittelun näkökulmasta. Vaikka puheen tasolla palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijuus näyttäytyy merkityksellisemmältä kuin ongelmien elämisen kanssa kokemusasiantuntijuus, ei käytännön toteutumisessa ollut huomioitavaa eroa. Kokemusasiantuntijuuden ulottuvuuksien ero tuleekin nähdä merkitysrakenteen tasolla, jossa palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijuus on keskiössä.

KEHÄ III KRIITTISESTI TULKITTUA

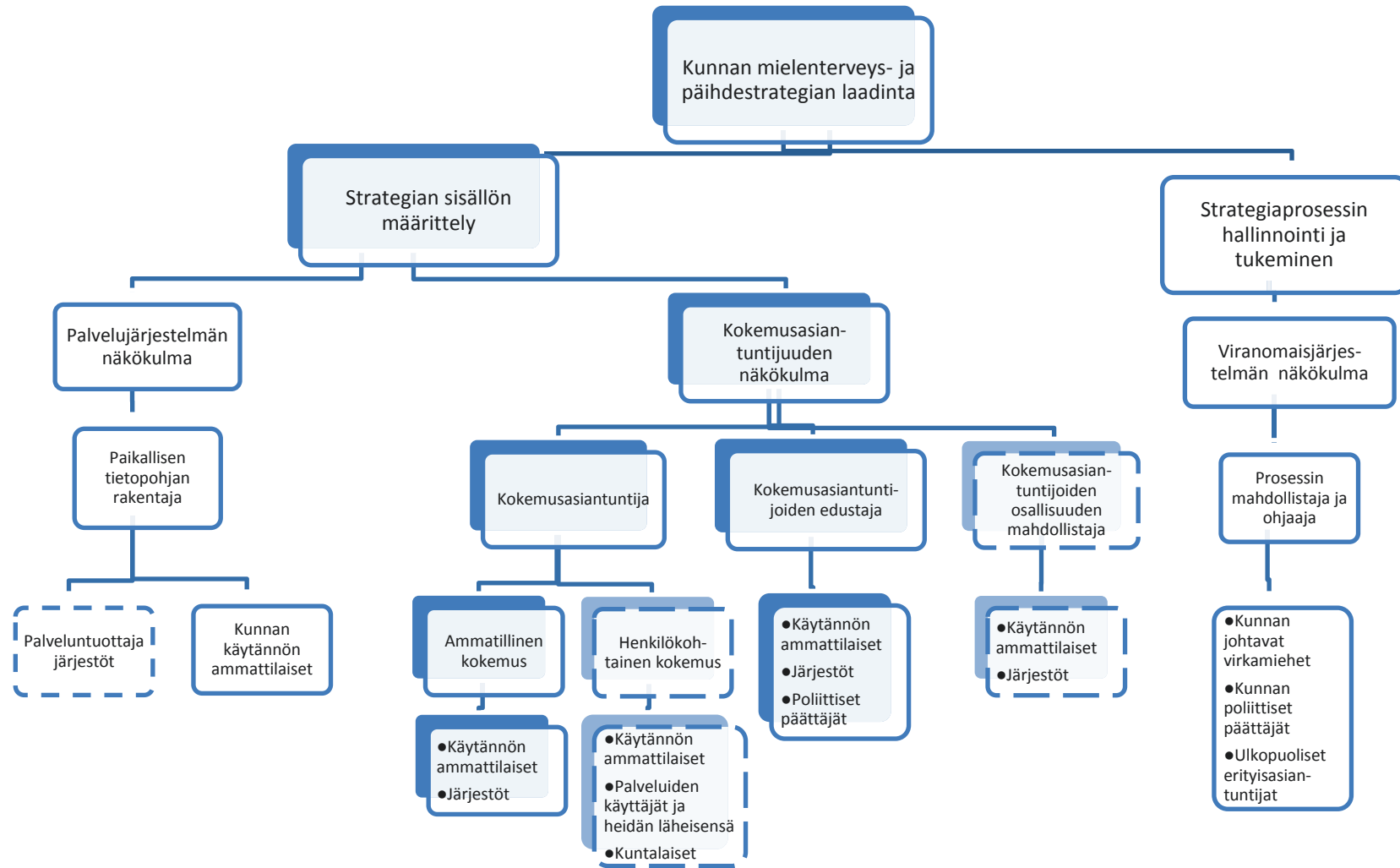
6 Moninainen kokemuksellinen asiantuntijuus aidon kokemusasiantuntijuuden haastajana

6.1 Paikallisen tason kokemusasiantuntijuuden moninaiset kasvot

Edellisessä kappaleessa olemme tarkastelleet mielenterveys- ja päihdestrategian laadintaan osallistuneiden rooleja paikantaaksemme kokemusasiantuntijuuden paikallisen tason merkitysrakennetta. Tarkasteltaessa kokonaisuutena strategian laadintaan liittyvien osallisuuden rooleissa on havaittavissa kaksi pääkategoriaa: strategian sisällön määrittely sekä strategiaprosessin hallinnointi ja tukeminen (kuvio 15, sivulla 119). Näihin kategorioihin liittyvillä rooleilla on erilainen tehtävä strategian laadinnassa sekä suhde kokemusasiantuntijuuteen.

Strategiaprosessin hallinnointiin ja tukemiseen liittyvä osallisuus edustaa viranomaisjärjestelmän näkökulmaa. Osallistujien roolina on strategiaprosessin mahdollistaja ja ohjaaja. Strategian laadinnan mahdollistamiseen ja ohjaamiseen on osallistunut kunnan johtavia virkamiehiä ja poliittisia päättäjiä sekä kunnan ulkopuolisia paikallisia viranomaisia ja kansallisia julkishallinnon erityisasiantuntijoita. Johtavien virkamiesten keskeisinä tehtävinä on luoda puitteet ja mahdollistaa hallinnollisesti strategian laadinta ja toteuttaminen. Toteutuksen tukemisen lisäksi poliittiset päättäjät tekevät päätökset strategian laadinnasta ja sen hyväksymisestä. Kunnan ulkopuolisten erityisasiantuntijoiden tehtävänä on tukea ja ohjata oman erityisasiantuntijuuden puitteissa sekä paikallisesta että valtakunnallisesta näkökulmasta.

Mielenterveys- ja päihdeasioiden haasteellisuus edellyttää kunnilta yhteistyön ja kumppanuuden hakemista strategian laadintaan ja toteuttamiseen. Motivaattoreina toimijoiden väliseen yhteistyöhön voidaan nähdä tarve erityisasiantuntijuudelle sekä toiminnan rahoituksen ja riskien jakamiselle. Erityisasiantuntijuuden mukana olo mahdollistaa muun muassa uuden oppimisen, epävarmuuksien hallinnan sekä nopean reagoinnin toimintaympäristön muutoksiin. Rahoitus- ja riskitaakan jakaminen laajentaa toimintamahdollisuuksia. (Alter & Hage 1993, 38–39.) Julkisten toimijoiden ja tahojen osalta tarve erityisasiantuntijuudelle ja yhteisvastuulle on selkeästi nähtävissä mielenterveys- ja päihdeasioita koskevassa ohjauksessa. Yhtenä keinona ongelmien ehkäisemiseksi nähdään monialainen vastuunjakaminen ja yhteinen kehittäminen.

Kuvio 15. Mielenterveys- ja päihdestrategian laadintaan liittyvät osallisuuden roolit.

Prosessin mahdollistajan ja ohjaajan roolin edustaessa viranomaisjärjestelmän näkökulmaa voidaan osallisuuden perusteena tulkita olevan toimijoiden yhteiskunnallinen asema. Tästä lähtökohdasta tarkasteltuna strategiaprosessin hallinnoinnin ja tukemisen kategoriaan sisältävät roolit tehtävineen eivät rakennu kokemusasiantuntijuudelle vaan asemaan liittyvälle professionaalisuudelle.

Kokemusasiantuntijuuden paikantamiseksi tulee katse kääntää strategian sisällön määrittelyyn liittyviin osallisuuden rooleihin. Tässä strategian laadintaan liittyvässä osallisuuden kategoriassa roolit jakautuvat kahteen näkökulmaan. Osallistujat edustavat joko palvelujärjestelmän tai kokemusasiantuntijuuden näkökulmaa, taikka molempia. Palvelujärjestelmän näkökulmaa edustavat kunnassa palveluissa käytännön työtä tekevät ammattilaiset ja palveluntuottajajärjestöt. Tehtävänä on rakentaa strategiatyössä tarvittavaa paikallisen tason tietopohjaa. Järjestöt ovat tiedontuottajina vähäisesti toteutuneen osallisuuden myötä kunnan ammattilaisia heikommassa asemassa. Roolien ero näkyy kuviossa 15 katkoviivana.

Rooleissaan käytännön ammattilaiset ja järjestöjen työntekijät tuottavat strategian sisällön määrittelyyn työhönsä perustuvaa tietoa palvelujärjestelmän nykytilasta, kehittämistarpeista ja ideoista sekä palveluiden käyttäjien tarpeista. Vaikka tuotettu tieto pohjautuu sekä professionaaliseen että työn kautta saatuun kokemukselliseen tietoon, nähdään se palvelujärjestelmän sisäisten toimijoiden tuottamana ammatillisena tietona. Molemmat roolit perustuvat mahdollistajan ja ohjaajan roolien tavoin toimijoiden professionaaliseen asemaan paikallisessa palvelujärjestelmässä.

Työntekijöiden ja erilaisten toimijoiden mukana olon taustalla voidaan nähdä strategian laatimisen ja käytäntöön viemisen onnistumisen turvaaminen (Kamensky 2002, 25–26; Laitila & Järvinen 2009, 13; Ikäihmisten palvelujen laatusuositus 2008, 17). Aktiivinen mukana olo strategian laadintaprosessin alusta alkaen koetaan turvaamiskeinona onnistuneelle strategian jalkauttamiselle eli käytäntöön viemiselle. Osallistumisen kautta mahdollistuu myös eri toimijoiden tarpeiden ja näkökulmien huomioiminen. (Toikko & Rantanen 2009, 90.) Kunnan ulkopuolisten yhteistyötahojen mukana olo paikallisen tiedon tuottamisessa on merkityksellistä kattavamman katsauksen saamiseksi palvelujärjestelmään sekä kuntalaisten ja asiakkaiden tilanteisiin. Yhteistyötahoilta saadut tiedot palvelujen ja palveluprosessien toimivuudesta sekä asiakkaiden tarpeista ovat tärkeitä kunnan sisäisten toimijoiden lisäksi. (Hussi 2003, 22–31.)

”...sitouttaminen, siinähan lähtee jo motivaatio ja sitoutuminen itsessään tapahtumaan. Tutustutaan tai opitaan kuulemaan, mitä toiset ajattelee. Että huomataan, että me ollaan ihan samojen asioiden äärellä lasten ja nuorten parissa esimerkiksi. Kaikki miettii tahoillaan samaa. Ja vasta se onkin kallista, kun ne kaikki tahollaan päällekkäin samaa asiaa miettii.” (K24T)

Järjestöjen mukana oloa kunnan mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnassa perustellaan niiden asemalla paikallisina hyvinvointipoliittisina toimijoina (Möttönen 2010, 219). Hyvinvointipolitiikan kentällä toimiminen on järjestöjen uusi kolmas yhteiskunnallinen tehtävä kahden perinteisen rinnalla. Osallistamalla paikalliseen hyvinvointipolitiikkaan järjestöt edistävät perinteisiä tehtäviään jäsenten etujen ajajina ja heille toiminnan järjestäjinä sekä yleisemmin palveluiden tuottajina. (Möttönen & Niemelä 2005, 104.) Järjestöt ovat myös osa paikallista hyvinvointiresurssia muun muassa tuottamalla mielenterveys- ja päihdepalveluita kuntalaisille (Möttönen 2010, 219).

Tarkasteltaessa strategioiden tietopohjaa kokonaisuutena niissä painottuu ammattilaisten tuottama tieto. Perusteena tälle on tiedon paikkansa pitämisen todennettavuus. Haastateltavien mukaan strategiatyön tulee perustua ammattilaisten tuottamalle faktatiedolle. Työkokemukselle rakentuva kokemuksellinen tieto mielenterveys- ja päihdeasioista nähdään kuitenkin myös merkityksellisenä.

”Kyllä se pohja on minusta siinä ammattilaisten työssä, että kyllä siinä täytyy olla ihan faktatietoa. Ja sitten siinä pohjatyössä tämä kokemuksellisuus on ehkä pienemmässä roolissa.” (K33S)

Tieteenalaperusteisen tutkimuksen kautta tuleva tiedontuotanto ei vastaa kaikkeen ammattilaisten tiedontarpeeseen. Erityisesti niin sanotussa ihmistyössä, kuten sosiaalityössä, tarvitaan käytäntölähtöistä tietoa tehtävän työn tilanne- ja tapauskohtaisuuden vuoksi. Myös työn ja sen tekemisen kehittämisen näkökulmasta korostuu käytännöstä nousevan tiedon merkitys. (Toikko & Rantanen 2009, 21.)

Tarve ajankohtaisemman kokemuksellisen tiedon saamiseksi strategian sisällön määrittelyyn luo pohjan kokemusasiantuntijuuden näkökulman kolmelle osallisuuden roolille, joihin liittyvät tehtävät suhteutuvat erilaisilla kokemusasiantuntijuuteen. Ensimmäisessä varsinaisen kokemusasiantuntijan roolissa kunnassa työskentelevät käytännön ammattilaiset, järjestöt, kuntalaiset sekä palveluiden käyttäjät ja heidän läheisensä tuottavat kokemuksellista tietoa strategian sisällön määrittelyyn.

Kokemusasiantuntijuuden keskeinen rooli on kuntien ja järjestöjen ammattilaisilla. Kunnassa työskentelevien ammattilaisten kokemusasiantuntijuus pitää sisällään joko koulutuksen ja työn tai henkilökohtaisen kokemuksen kautta saadut kokemukset. Painotus on työn kautta saadulla kokemuksellisuudella. Järjestöissä työskentelevien ammattilaisten kokemusasiantuntijuus pohjautuu työn kautta saatuun monista erilaisista yksittäisistä kokemuksista rakentuvalla kokonaisnäkemyksellä. Toteutuneen strategian työn näkökulmasta kunnan ammattilaiset ovat vahvemmassa asemassa kuin järjestöjen työntekijät.

Heikoiten toteutui kuntalaisten, sekä palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä oma-kohtaisille kokemuksille rakentuva suora kokemusasiantuntijuus. Siihen rinnastaen myös toinen kokemusasiantuntijuuteen liittyvä rooli jäi näkyvyydeltään vähäiseksi. Toisessa roolissa ammattilaisten ja järjestöjen tehtävä on mahdollistaa kuntalaisten sekä palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä kokemusasiantuntijuuden suora toteutuminen strategiatyöskentelyssä. Kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien kokemusasiantuntijuus voidaan tulkita toteutuneen vaikuttavammin kolmannen kokemusasiantuntijuuden näkökulmaan sisältyvän roolin kautta.

Edustajan roolissa käytännön ammattilaisten, järjestöjen ja kunnan poliittisten päättäjien tehtävänä on tuoda kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien kokemuksellista tietoa strategian sisällön määrittelyyn. Tehtävän tarkoituksena on tuoda esille heidän näkökulmansa käsiteltävään asiaan. Poliittisten päättäjien edustaessa enemmänkin kuntalaisten kokemusasiantuntijuutta edustavat muut erityisesti mielenterveys- ja päihdeongelmaisten ja heidän läheisten vastaavaa asiantuntijuutta. Erityisesti sosiaalilautakunnalla nähdään olevan keskeinen rooli kunnallisessa sosiaalipolitiikassa, koska se toimii linkkinä kunnallisen päätöksenteon, kuntalaisten ja sosiaalipolitiikkaa toteuttavien virkamiesten sekä alan palvelutuottajien välillä (Suoninen - Erhiö 2009, 9–11).

Yleisesti tarkasteltuna kuntalaisella voidaan nähdä olevan monia erilaisia rooleja. Hän on muun muassa kunnan virastojen, laitosten ja useiden toimintojen asiakas ja palveluiden käyttäjä. Lisäksi hän on toimintojen rahoittaja verojen ja erilaisten maksujen kautta. Samalla hän on osallinen taikka päättävä, jonka vastuulla on järjestelmän toimintakyky. (Heuru ym. 2008, 41.) Mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnan osalta kuntalaiselle

rakentuu kaksi keskeistä roolia, joissa kuntalainen nähdään joko kansalaisena tai palveluiden käyttäjänä.

Kokonaisuutena tarkasteltuna kansalais-kuntalaisen ja palveluiden käyttäjä-kuntalaisen roolien suhde osallisuuteen on merkityksellinen. Kansalaisuuteen nähdään kuuluvan osallistuminen ja vaikuttaminen asioihin yleensä. Palveluiden käyttäjänä osallisuus paikantuu rajatummin osallistujaa itseään koskevaan asiaan tai palveluun. (Pikkala 2006, 12.) Lähtökohtaisesti roolijako kansalaiseen ja palvelun käyttäjään ei ota suoraan kantaa osallisuuteen kunnan strategiseen suunnitteluun. Kuitenkin tarkasteltaessa kuntien toteutunutta osallisuutta mielenterveys- ja päihdestrategiatyöhön voidaan nähdä näiden kahden kuntalaisulottuvuuden vaikutus henkilöiden rooliinsa strategian laadinnassa.

Ikäihmisten palvelujen laatusuosituksissa (2008) palveluiden kehittämiseen osallistuvien kuntalaisten joukko on jaettu kolmeen tasoon: kuntalaiset kokonaisuutena, ikäihmiset erityisenä ryhmänä sekä palveluiden käyttäjät ja heidän läheisensä (mt., 7, 16). Samanlainen kolmijako on löydettävissä mielenterveys- ja päihdestrategian sisällön määrittelyyn osallistuvien kokemusasiantuntijoiden osalta: hyvinvoinnin kokemusasiantuntija (kuntalaiset), mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa elämisen kokemusasiantuntija (ongelmista kärsivät ja heidän läheisensä erityisenä ryhmänä) ja mielenterveys- ja päihdepalveluiden käyttämisen kokemusasiantuntija (palveluiden käyttäjät ja heidän läheisensä).

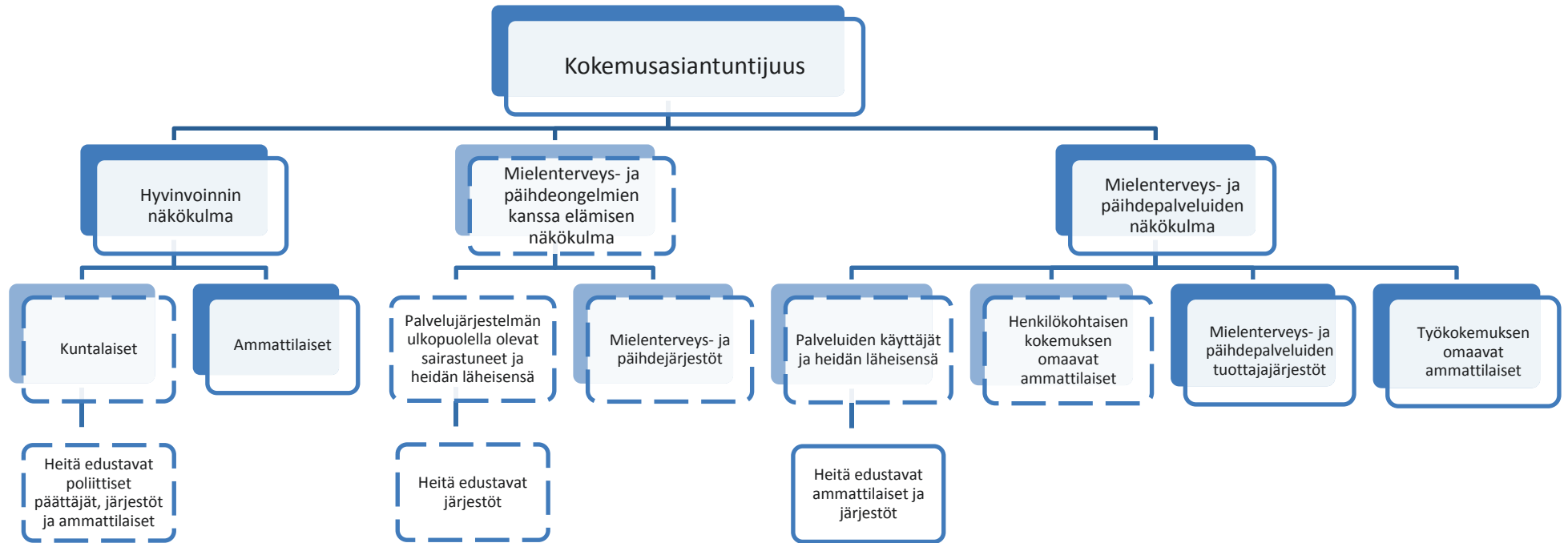
Kuntalaiset kokemusasiantuntijoina tuovat strategian sisällön määrittelyyn hyvinvoinnin näkökulmaa tuottaen paikallisen tason kokemuksellista hyvinvointi- ja pahoinvointitietoa palvelutarpeista ja -toiveista, palveluiden toimivuudesta sekä kehittämistarpeista. Heidän kokemusasiantuntijuutensa perustuu heidän elämisen kokemuksiin paikallisen tason kontekstissa eli omassa kunnassa. Myös mielenterveys- ja päihdeongelmien kokemusasiantuntijuus perustuu omakohtaisiin kokemuksiin. Verrattuna kuntalaisiin kokemuksellisuus rajautuu yleisestä hyvinvoinnista (pahoinvoinnista) erityiseen osaluueeseen tietyn problematiikan tai tematiikan kautta.

Mielenterveys- ja päihdeongelmien kokemusasiantuntijuus voidaan jakaa kahteen alakategoriaan sen mukaan millainen suhde asiantuntijoilla on kyseiseen ongelmaan liittyvään palvelujärjestelmään. Palveluiden käyttämiseen liittyvä kokemusasiantuntijuus

koskee suhdetta palvelujärjestelmään asiakkaana, potilaana tai heidän läheisenä. He arvioivat kokemustensa pohjalta palveluiden nykytilaa, esittävät niitä koskevia tulevaisuuteen suuntautuvia näkemyksiä sekä kommentoivat ammattilaisten tekemiä ratkaisustrategian sisällön määrittämisessä. He myös konkreettisesti osallistuvat sisällön määrittelyyn. Ongelmien kanssa elämisen asiantuntijuus paikantuu palvelujärjestelmästä riippumattomiin kokemuksiin kyseisistä ongelmista. He tuottavat tietoa ja näkemyksiä ongelmien perusteista, vaikutuksista elämään, keinoista selvitä sekä elämisen hyvinvoinnin kannalta merkityksellisistä seikoista.

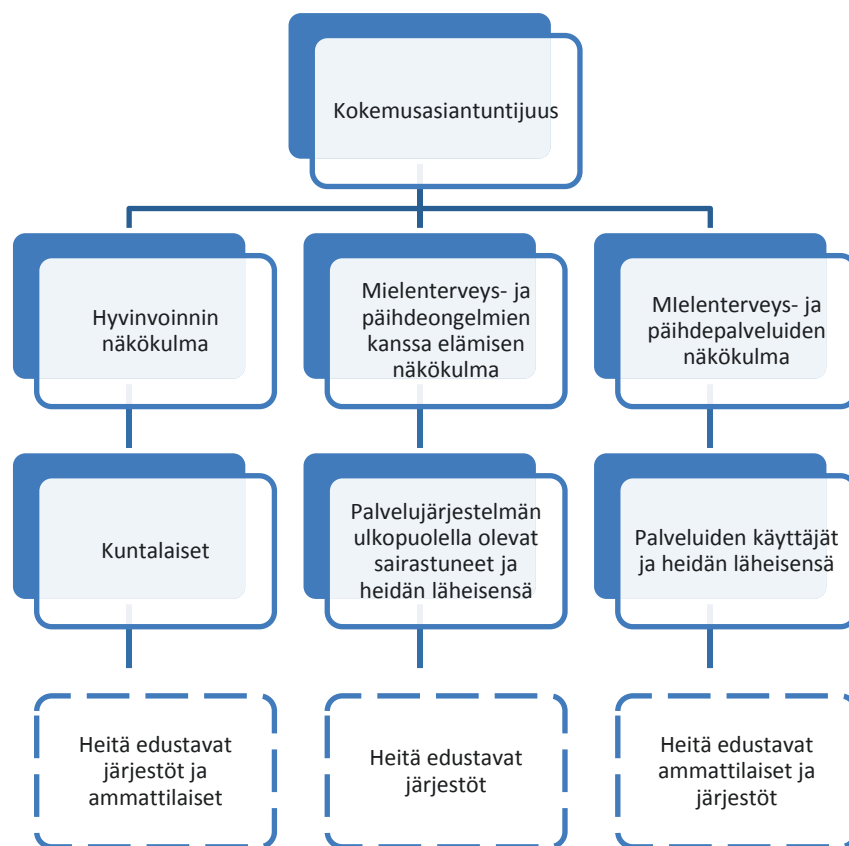
Haastatteluaineistossa mielenterveys- ja päihdeongelmien kokemusasiantuntijuus näyttyi hyvinvoinnin kokemusasiantuntijuuden poissulkevana tekijänä. Hyvinvoinnin näkökulma yhdistettiin yleiseen kuntalaisuuteen, muttei ongelmien kanssa elämiseen. Tämä luo mielikuvan, ettei tietyn problematiikan kokemusasiantuntijoilla ole myös yleistä hyvinvoinnin kokemusasiantuntijuutta. Tämän ajattelun taustalla näemme ammattilaisten palvelujärjestelmäkeskeisen ajattelun, jossa suhde palveluiden käyttäjiin on keskittynyt ongelmien korjaamiseen hyvinvoinnin edistämisen sijasta. Hyvinvoinnista puhutaan kuntalaisten kohdalla ongelmien ehkäisemisen näkökulmasta. Tätä asetelmaa vahvistaa kokemusasiantuntijuuden paikantuminen enemmän palveluiden käyttämiseen ongelmien kanssa elämisen sijasta.

Edellisten kokemusasiantuntijuuteen liittyvien roolien kautta voidaan rakentaa paikallisen tason merkitysrakenne (kuvio 16, sivulla 125). Kuviota tarkastelemalla voidaan havaita, että kokemusasiantuntijuus nähdään kuntatasolla laajana ja moniulotteisena. Kokemusasiantuntijuudella ei ole yhtä yleistä määritelmää, jolloin käytännön tasolla se voi pirstaloitua kokemukselliseksi asiantuntijuudeksi kuntalaisten, palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä, järjestöjen sekä ammattilaisten välillä. Kokonaisuutena ammattilaisten ja järjestöjen kokemusasiantuntijuus nousee keskiöön, jolloin kuntalaisten ja palveluiden käyttäjien sekä heidän läheistensä aito kokemusasiantuntijuus jää joko edustukselliseksi (välillinen osallisuus) tai marginaaliseksi (suora osallisuus).

Kuvio 16. Kokemusasiantuntijuus paikallisessa merkitysrakenteessa.

Verrattuna paikalliseen kokemusasiantuntijuuden merkitysrakenteeseen valtakunnallisen tason näkemys kokemusasiantuntijuudesta on hyvin erilainen suhtautumisessa kuntalaisten, palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä kokemusasiantuntijuuteen (kuviot 16 ja 17). Kuntien toimintaa ohjaavista kansallisista ja kansallisista ohjausasiakirjoista rakentuvassa valtakunnallisessa merkitysrakenteessa kokemusasiantuntijoina ovat kuntalaiset sekä mielenterveys- ja päihdeongelmien kanssa elävät ja alojen palveluita käyttävät henkilöt sekä heidän läheisensä. Ammattilaisten, järjestöjen ja poliittisten päättäjien suhde kokemusasiantuntijuuteen on edustuksellinen. Edellisten tahojen tehtävänä on välittää aitojen kokemusasiantuntijoiden tietoa ja näkemyksiä sellaisenaan strategiseen suunnitteluun sekä mahdollistaa heidän suora osallisuus työskentelyyn. Edustajia ei nähdä asemansa ja välitystehtävänsä perusteella kokemusasiantuntijoina.

Kuvio 17. Kokemusasiantuntijuus valtakunnallisessa merkitysrakenteessa.

Paikallisen ja valtakunnallisen tason merkitysrakenteissa kokemusasiantuntijuus määrittyy jossain määrin vastakkaisiksi. Merkitysrakenteina molemmista löytyvät samat näkökulmat (hyvinvoinnin, ongelmien kanssa elämisen ja palveluiden) ja samat osallistujat (ammattilaiset, poliittiset päättäjät, järjestöt, kuntalaiset, ongelmien kanssa elävät ja

palveluita käyttävät henkilöt sekä heidän läheisensä), mutta näkökulmat ja osallistujien roolit ovat erilaiset.

Paikallisen tason rakenteessa korostuu vahvasti mielenterveys- ja päihdepalveluiden ja -järjestelmän näkökulma ammattilaisten ja palveluntuottajajärjestöjen keskeisen aseman vuoksi. Käytännössä kokemusasiantuntijuus määrittyy ammattilaisten asiantuntijuudeksi. Toisena keskeisenä näkökulmana on ammattilaisten välittämä, ja osin suodattama, aito palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijuus. Valtakunnallisessa rakenteessa kaikki kolme näkökulmaa ovat lähtökohtaisesti tasavertaisia ja niiden sisältö rakentuu kuntalaisten, ongelmien kanssa elävien ja palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä aidolle kokemusasiantuntijuudelle.

Rakenteiden erojen keskeisenä tekijänä voidaan nähdä kokemusasiantuntijuudelta puuttuva yleisesti hyväksytty ja yhtenäinen määritelmä: mitä kokemusasiantuntijuus käytännössä on. Erilaiset kansalliset ohjelmat ja suunnitelmat luovat omanlaista määritelmää kokemusasiantuntijuudelle, mutta niissä määritelmä ei ole yhtenevä. Meidän tätä tutkielmaa varten rakentamamme merkitysrakenne kokemusasiantuntijuudelle pohjautuu eri lakien, ohjelmien ja suunnitelmien kautta tulleiden määritysten synteetille. Kaikissa kokemusasiantuntijoiksi määrittyvät kuntalaiset, ongelmien kanssa elävät ja palveluita käyttävät henkilöt sekä heidän läheisensä, mutta painotus eri näkökulmien välillä vaihtelee. Kun toisessa korostetaan palveluiden ja niiden käyttämisen näkökulmaa, nousee toisessa tärkeimmäksi ongelmien kanssa elämisen näkökulma.

Aidon kokemusasiantuntijuuden toteutumisen haasteellisuutta lisää kysymys siitä, miten sen käytännössä tulisi toteutua erilaisissa osallisuuden konteksteissa. Jos kokemusasiantuntija käsitteenä ei ole vielä löytänyt yhtenäistä määritelmää, ei sitä ole löytänyt myöskään osallisuus.

”Toki Mieli 2009 ohjelma lähtee siitä ja yrittää sitä juuri vahvistaa, mutta se suuri haaste miten käytännössä se siinä hierarkiassa ja organisaatiotavassa viedään läpi? Minun mielestä se Mieli 2009 ohjelma velvoittaa ihan selkeästi, että kokemusasiantuntijoiden ääni. Asiakkaiden asema pitäisi saada vahvemmin, että ne pystyisi vaikuttamaan mahdollisuuksien puitteissa omaa asemaa koskevaan päätöksentekoon. Että en ymmärrä, että miten se tässä nykyisessä systeemissä voi pelata näitten hallintorajojen yli.” (K11S)

Osallisuus voidaan nähdä viimeaikaisten ohjausasiakirjojen peruselementtinä niin Euroopan unionissa kuin Suomessa. Ohjelmat ovat kuitenkin jääneet suuremmalta osin

poliittisen retoriikan tasolle. Niissä ei tuoda esille osallisuuden tarkempaa muotoa tai sisältöä. Toisaalta osallisuudelle ei ole yhtenäistä mallia eikä teoriaa. Sen tarkastelu on usein jäänyt joukoksi melko löyhiä käsitteitä ja niille rakennettuja yleisperiaatteita. Käsitteellinen osallisuus ei kiinnity konkreettisiin tai empirisiin yhteiskunnallisiin oloihin eikä osallistuvien ihmisten elämäntilanteisiin. (Kettunen & Kiviniemi 2000, 45.)

Osallisuuden ja kokemusasiantuntijuuden ollessa ohjauksellisella tasolla liukuvia käsitteitä, ei myöskään käytännön tasolla kokemusasiantuntijoiden näkökulmien ja osallisuuden toteutuminen ole vielä saanut pysyviä muotoja. Paikallisella tasolla kunnissa ei olla varmoja tai yksimielisiä siitä mitä kokemusasiantuntijoiden osallisuus on ja miten se toteutetaan. Tämän vuoksi onkin tärkeää selvittää mitä niillä tarkoitetaan käsitteenä ja mitä ne ovat käytännössä. (Heikkilä & Julkunen 2003, 3–4.) Käytännön tason toteutumisen haasteellisuutta lisää valtakunnallisen merkitysrakenteen muuttuminen. Kokemusasiantuntijuus ja osallisuus voidaan nähdä aikaan ja kontekstiin sidonnaisina ilmiöinä, jolloin niille annettavat merkitykset vaihtelevat.

6.2 Osallisuuden käsitteellinen viidakko

Yleisesti tarkasteltuna osallisuus ja osallistuminen ovat käsitteinä tuttuja, mutta niissä on kuitenkin jotain erityisesti nykyaikaa kuvaavaa (Bäcklund ym. 2002, 7). Osallisuuden perustava työskentely nähdään nykyisin keskeisenä tapana tehdä myös kuntien strategista suunnittelua. Kunnan sisällä virkamiestyönä tehty strateginen suunnittelu koetaan epäuskottavana menettelynä tehdä kuntalaisia koskevia tulevaisuuden suunnitelmia. Poliittinen agenda palveluiden käyttäjien osallisuuden huomioimisesta (Toikko 2006, 15) on alkanut toteutumaan käytännön toiminnan tasolla.

”Kyllä minusta tämä osallisuus on jotenkin semmoinen tämän päivän työtapa, että se on niin epäuskottavaa, että joku jossakin kirjoittaa, ja sen sitten laittaa, että alkakaapa tämän mukaan elämään. [...] minun mielestä osallisuutta täytyy olla, että on uskottavaa, melkein asiassa kuin asiassa tänä päivänä. Nyt mielenterveys- ja päihdetyössä varsinkin kun tässä lähdettiin näin laajalla rintamalla tekemään ja vielä haluttiin, että palvelujärjestelmän eri asteet vielä huomioija. Että ei olla vain siellä hoidossa ja kuntoutuksessa, vaan myös edistävä ehkäisevä. Niin minun mielestä osallisuus on niin kuin ydin, että se täytyy jotenkin olla siinä ihan keskeinen näkökulma, että se on uskottava. Piste.”(K24T)

Kiinnostus palvelujen käyttäjien näkökulmaan ja osallisuuteen voidaan nähdä kausittaisena ja perusteiltaan muuttuvana ilmiönä. Julkisen sektorin kasvun vaiheessa osallisuus oli keino lieventää lisääntyneen julkisen pakonkäytön haittavaikutuksia. Osallisuuden noustessa lainsäädännölliseksi kysymykseksi siitä tuli yksi huomioitava ulottuvuus palveluiden tuottamisessa. Itse palvelujen käyttäjän rooli osallisuuden määrittämisessä tai toteutumisessa oli marginaalista tai välillistä. Hyvinvointipalveluiden modernisoinnin myötä osallisuus nousi keskiöön tavoiteltaessa palveluiden ja tarpeiden parempaa kohtaamista. Samalla siirryttiin palveluiden tuottamisen näkökulmasta palveluiden käyttäjien näkökulmaan. (Heikkilä & Julkunen 2003, 3.) Osallisuuden kehityksestä huolimatta julkisia palveluita on perinteisesti kehitetty asiantuntijoiden lähtökohdista. Palveluiden käyttäjien mukana olo on ollut enemmänkin poikkeus kuin sääntö. (Toikko 2006, 13.)

Suuntauksesta palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä osallisuuden lisäämiseksi palveluiden suunnitteluun ja kehittämiseen ei voida puhua enää uutena ilmiönä. Ainakin viimeisen 30-vuoden ajan Länsi-Euroopan ja Pohjois-Amerikan valtiot ovat korostaneet osallisuuden lisäämisen merkitystä palveluiden laadun parantamiseksi. Osallisuuden lisäämisen tausta-ajatuksena voidaankin laatukysymyksen kautta nähdä olevan palveluiden käyttäjien elämän laadun parantaminen paremmin tarpeisiin vastaavien palveluiden muodossa. (Crawford ym. 2002, 1.)

Kansalaisten hyvinvointi onkin määritetty toiminnan lähtökohdaksi ja tavoitteeksi erilaisissa kansainvälisissä ja kansallisissa tavoite- ja puiteohjelmissa sekä kansallisessa lainsäädännössä. Sama ideaalitavoite on löydettävissä myös monista ammatillisista ohjeista ja eettisissä säännöistä sekä organisaatioiden omista tavoiteohjelmista. Ideaalitavoitteen saavuttamiseksi sosiaali- ja terveystalvvelujärjestelmän, ja yleisemmin julkisen palvelujärjestelmän, tehtäväksi on asetettu kansalaisten hyvinvointitarpeisiin vastaaminen. Käytännön realiteetti on kuitenkin toinen: palvelujärjestelmä ei toimi kansalaisen tai palvelujärjestelmän näkökulmasta aina edes tyydyttävällä tavalla. (Metteri 2003, 10.)

Laajasta huomiosta huolimatta parempien palveluiden saavuttamiseksi tarvittavalle osallisuudelle ei ole kehittynyt yhtenäistä määritelmää. Sen sijasta osallisuus nähdään moniulotteisena ilmiönä, joka pitää sisällään erilaisia elementtejä ja tasoja. Osallisuus voi toteutua yksilökohtaisesti tai kollektiivisesti. Se voi olla suoraa ja epäsuoraa. Osalli-

suus voi myös konkretisoitua eritasoilla. (Heikkilä & Julkunen 2003, 4.) Esimerkiksi sosiaalipalveluiden osalta palvelujen käyttäjien osallisuuskäsitettä voidaan tarkastella kahdella tasolla. Osallisuus voi olla joko osallistumista omien asioiden ja palvelujen suunnitteluun, saamiseen ja arviointiin tai yleisemmin sosiaalipalvelujen suunnitteluun, kehittämiseen ja arviointiin (Högnabba, 2008.) Kokonaisuutena palveluiden käyttäjien osallisuus voi pitää sisällään erilaisia tasoja asiakasosallisuudesta omaan hoitoon, kehittäjäosallisuudesta palveluiden suunnittelussa ja arvioinnissa aina osallisuuteen ammattihenkilöiden koulutuksessa sekä tutkimuksen kentillä. (Tait & Lester 2005, 169.)

Osallisuutta käsitteenä on tarkennettu määrittelemällä sen suhdetta osallistumiseen ja vaikuttamiseen. Kirsi Kohosen ja Toni Tialan (2002, 6) mukaan osallisuus on monitasoisempi ja laajempi käsite kuin osallistuminen. Osallistuminen paikantuu kansalaisten aktiiviseen toimijuuteen. Kansalainen nähdään aktiivisena osallistujana, joka haluaa ja osaa toimia aloitteentekijänä itselleen yhteiskunnallisesti tärkeissä asioissa. Osallisuus liittyy laajemmin muun muassa edustuksellisen demokratian kehittämiseen, omaehtoiseen kansalaistoimintaan, kansalaisaktivismiin tai järjestötoimintaan. Osallistumisen pitäessä sisällään aktiivisen toimijan, kuuluu osallisuuteen erilaisia rooleja, jotka voivat konkretisoitua kansalaisena, kunnan asukkaana tai palveluiden käyttäjänä. Eri-laisten roolien kautta osallisuus määrittyy erilaiseksi osallisuuskontekstin mukaisesti.

Pekka Kettunen (2004, 19) ei erota osallistumista ja osallisuutta toisistaan. Hänen mukaan keskeisempää on erottaa osallistuminen ja osallisuus vaikuttamisesta. Kuntalaiset voivat osallistua esimerkiksi kunnan järjestämiin tilaisuuksiin saadakseen informaatiota tai tutustuakseen muihin kuntalaisiin ilman varsinaista tarkoitusta vaikuttaa kunnan toimintaan. Varsinaisen vaikuttamisen kohdalla tarkoitetaan osallistumista, jolla pyritään tuomaan kuntalaisten ääni aikaisempaa enemmän esille. Matti Heikkilän ja Ilse Julkusen (2003, 4.) mukaan samanlaista jakoa on haettu englannin kielessä erottamalla toisistaan involvement ja participation. Ensimmäiseen käsitteeseen liittyy oletus, että osallistujien mukana ololla on aina jonkinlainen vaikutus prosessiin. Jälkimmäisen kohdalla vaikutusoletus on heikompi, jolloin osallisuus pitää sisällään ainoastaan esimerkiksi tiedontuottajan tehtävän.

Ari-Veikko Anttiroiko (2003, 14–20) paikantaa osallisuuden yläkäsitteeksi osallistumiselle ja vaikuttamiselle. Osallisuudella tarkoitetaan yleisesti yhteisön jäsenen vaikuttavaa kiinnittymistä yhteisöllisesti merkityksellisiksi koettuihin prosesseihin. Osallistumi-

nen on vastaavasti toiminnallisuutta, joka konkretisoituu muun muassa kansalaisten tai asian kannalta asianosaisten mukana olona yhteisesti tärkeän asian käsittelyssä tai toimeenpanossa. Vaikuttaminen eroaa osallistumisesta siihen liitettävien lopputulosodotusten vuoksi. Vaikuttamisen tavoitteena on saada jonkinlaisia muutoksia vaikuttamisen kohteessa. Vaikuttaminen ja osallistuminen nivoutuvat toisiinsa osallistumisen ollessa vaikuttavaa.

Osallisuuden ja osallistumisen nähdään perustuvan yksilön omaehtoiseen toimintaan. Vastaavasti osallistaminen ja valtaistaminen lähestyvät yksilöiden osallisuutta ja osallistumista eri näkökulmasta. (Koskiaho 2002, 37.) Sekä osallistamiseen että valtaistamiseen liitetään ulkopuolisen tahon toimia yksilöiden osallisuuden toteutumiseksi. Osallistamisessa esimerkiksi strategian laadinnasta vastaava taho toteuttaa toimenpiteitä yksilöiden osallistumisen lisäämiseksi. Valtaistamisessa parannetaan yksilöiden asemaa ja vaikuttamismahdollisuuksia. Keskeisenä erona valtaistamisen ja osallistamisen välillä on niiden vaikutus osallistujan osallisuuteen. Osallistaminen johtaa osallistumiseen, kun valtaistaminen voi johtaa vahvemmin vaikuttamiseen. (Anttiroiko 2003, 18–19.) Vaikka osallistamisessa toiminta lähtee osallistujien ulkopuolelta, voivat tavoitteet olla heidän etujensa mukaisia. Valtaistamisessa lähtökohtana on erityisesti ajaa osallistujien etua ja aseman vahvistamista. (Koskiaho 2002, 37.)

Osallisuuden tarkastelun moninaisuutta ja syvyyttä lisää myös Anttiroikon (mt., 17–19) tekemä jako osallisuuden muodoista kunnallisten poliittisten toimintaprosessien kontekstissa. Jakoon sisältyy suunnittelu- ja valmisteluosallisuus, välillinen päätösosallisuus, suora päätösosallisuus, toimeenpano-osallisuus sekä arviointi- ja valvontaosallisuus. Jaottelun lähtökohtana on käytetty sisäasiainministeriön kansallisen osallisuushankkeen hallinnolliseen prosessiin sopivaa osallisuuden jaottelua: tieto-, suunnittelu-, päätös- ja toimintaosallisuus (Valtioneuvoston selonteko osallisuuden... 2002, 4–5; Kohonen & Tiala 2002, 6; Anttiroiko 2003, 17–19).

Strategisen suunnittelun osalta keskiössä ovat tieto-osallisuus, suunnittelu- ja valmisteluosallisuus, suora ja välillinen päätösosallisuus sekä arviointiosallisuus. Tietoosallisuuteen sisältyy muun muassa kuntalaisten kuuleminen ja kyselyihin vastaaminen. Suunnittelu- ja valmisteluosallisuus on tieto-osallisuutta syvempää kuntaorganisaation ja kuntalaisten välistä valmisteluun liittyvää vuorovaikutusta, kuten yhteissuunnittelua.

Päätösosallisuus on palveluiden tuottamista koskevaan päätöksentekoon osallistumista. (Kohonen & Tiala 2002, 6; Valtioneuvoston selonteko osallisuuden... 2002, 4–5.)

Osallisuuden tarkastelussa ei tule kuitenkaan jäädä ainoastaan osallisuuden tasojen ja muotojen yleiseen tarkasteluun. Yleisemmän osallisuuden paikantamisen ollessa keskiössä jää tarkastelun ulkopuolelle eri asteiden sisällä olevat vivahde-erot. Esimerkiksi osallisuus suunnitteluun voi määrittyä käytännössä erilaiseksi sen mukaan, miten osallisuuden toteuttajataho ymmärtää palveluiden käyttäjien osallisuuden tai osaa hyödyntää osallisuutta tässä kontekstissa. (Grant 2007, 155.)

Osallisuuden merkityksen vaikutus voidaan Jill Grantin (mt.) mukaan havaita palveluiden käyttäjille annettavan vallan kautta, jolloin osallisuuden aste voi vaihdella täydellisestä kontrollista ei-vaikuttavuuteen. Suunnittelun kontekstissa osallisuus voidaan toteuttaa palveluiden käyttäjien tiedollisena informointina käynnissä olevasta suunnittelusta. Toisessa organisaatiossa ammattilaiset ja palveluiden käyttäjät osallistuvat tasavertaisina asiantuntijoina suunnitteluun, jolloin suunnittelu määrittyy erilaisten asiantuntijuuksien ja tietojen neuvotteluksi. Vaikuttavimmillaan palveluiden käyttäjät ohjaavat ja hallinnoivat suunnittelua. Osallisuudelle annetun merkityksen tavoittamiseksi tulisi tarkastella juuri näitä osallisuuden toteutumisen eri vivahteita.

Osallisuuden vaikuttavuuden näkökulmasta vivahde-erot jakaantuvat pitkälle jatkumolle, jossa keveimmillään palveluiden käyttäjien osallisuudessa voi olla kyse toimijoiden hyödyntämistä osallistamisen työmenetelmistä. Pisimmilleen vietyinä osallisuus on palveluiden käyttäjien valtaistamisesta suhteessa palveluita tuottavaan organisaatioon. (Toikko 2006, 13.) Vaikka palveluiden käyttäjien osallisuuden toteutuminen eri areenoilla on todistetusti lisääntynyt, osallisuuden vaikuttavuudesta voidaan olla montaa mieltä. Usein osallisuudessa on kyse enemmänkin tiedon jakamisesta kuin aidosta kumppanuudesta tai käyttäjälähtöisestä toiminnasta. (Tait & Lester 2005, 170.)

Suomalaisessa hallintokulttuurissa ei ole itsestään selvää, että ihmisillä on oikeus osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnan ja elinympäristön kehittämiseen (Särkelä 2011, 146–157). Seuraavissa kappaleissa syvennymme tarkastelemaan kokemusasiantuntijuuden osallisuuden toteutumista tavoittaaksemme paikallisen merkitysrakenteen tuottamat haasteet, esteet ja mahdollisuudet kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden toteutumisessa. Havainto siitä, että valtakunnallinen ja paikallistason kokemusasiantun-

tijuuden merkitysrakenteet ovat erilaisia, on olennainen aitojen kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden konkreettisen toteutumisen kannalta. Paikallisen tason erilaisuus voidaan tulkita haasteena, tai jopa esteenä, valtakunnallisen merkitysrakenteen tuottaman kokemusasiantuntijuutta koskevan tavoitetilan saavuttamiselle. Vastaa- vasti se voi myös mahdollistaa laajemman ja vaikuttavamman toteutumisen.

Kokemusasiantuntijoiden toteutunut osallisuus perusteineen tuottaa tietoa ammattilais- ten suhteesta kokemusasiantuntijuuteen ja kokemusasiantuntijoihin. Keskeisenä määrit- tävänä tekijänä näemme aidolle kokemusasiantuntijuudelle annettavan merkityksen. Käytämme kahta kokemusasiantuntijuuden merkityksiä kuvaavaa kategoriaa: kumppani yhteisen tulevaisuuden määrittäjänä ja professionaalisen rakenteen ulkopuolinen. Kumppanuuden näemme paikallisen tason merkitysrakenteen tuottamana mahdollista- vana ulottuvuutena. Ulkopuolisuus vastaavasti kertoo toteutumisen esteitä ja haasteita.

Kumppanuudella tarkoitamme aitojen kokemusasiantuntijoiden vaikuttavaa osallisuutta kunnan mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnassa ja toteuttamisessa arviointia unohtamatta. Kumppaneina kuntalaiset, palveluiden käyttäjät ja heidän läheisensä ovat tasavertaisia asiantuntijoita, mutta kokemuksellisuuden näkökulmasta. Strategiatyössä kokemuksellinen tieto nouse yhtä merkitykselliseksi ammatillisen tiedon rinnalle. Tar- kastelemalla lähemmin, miten vaikuttavasti osallisuus on käytännössä toteutunut, voi- daan arvioida millaisesta kumppanuudesta on ollut kyse. Professionaalisen rakenteen ulkopuolisuuden näemme osittain vastakkaisena kategoriana kumppanuudelle. Ei- kumppanuus määrittyy ulkopuolisuudeksi, jolloin kokemusasiantuntijat eivät osallistu ammattilaisten toteuttamaan strategian laadintaan tai toteuttamiseen palveluiden tasolla.

6.3 Kumppani yhteisen tulevaisuuden määrittäjänä

6.3.1 Kokemusasiantuntijat strategian laadinnassa

Osallistavaa suoraa tiedontuotantoa

Kuntalaisten suora osallisuus tutkimuskuntien strategiseen suunnitteluun hyvinvoinnin kokemusasiantuntijoina toteutui nykytilan arviointiin tarvittavan hyvinvointi- ja pahoin- vointitiedon tuottamisena, sekä melkein valmiin strategia-asiakirjan kommentointina.

Nykytilan kartoittamista varten tapahtuvan tiedon keruun osalta kuntalaisten osallisuus näyttäytyy suunnittelu- ja valmisteluosallisuuteen (Anttiroiko 2002, 17–19) sisältyvänä tieto-osallisuutena (Kohonen & Tiala 2002, 6). Osallisuuden kautta kuntalaisilla on mahdollisuus tuottaa tietoa omasta hyvinvoinnistaan ja pahoinvoinnistaan saadakseen tarvitsemiaan palveluita tulevaisuudessa (Mt., 6). Tieto-osallisuuden kautta lisätään strategiatyöstä vastaavien tietämystä kunnassa esiintyvistä tarpeista ja olosuhteista. Tiedontuotanto näyttäytyy edellytyksenä tuottaa kuntalaisten tarpeisiin vastaavia (Nii-ranen 2002a, 13) ja laadukkaampia palveluita (mm. Crawford ym. 2002, 1; Fudge ym. 2008, 336).

Tieto-osallisuuden kautta kuntalaiset ovat itseään ja yhteiskuntaa koskevan tiedon lähteitä. Kuntalaiset tuottavat kunnan toimintojen kehittämiseen tarvittavaa kokemuksellista tietoa yhteiskuntaan liittyvistä toiminnoistaan, kuten palveluiden käyttämisestä. Esimerkiksi palveluiden arvioinnin osalta tietopohjaksi ei nähdä riittävän ammatillinen professionaalinen tieto, vaan kokemuksellisen tiedon saavuttamiseksi tarvitaan erilaisia kuntalaisten osallistumisen menetelmiä. Tilastot, tutkimukset ja suoritusmittarit saavat rinnalleen kansalaispaneelit ja mielipideselvitykset. (Eriksson 2009, 196–197.)

”...kun me nyt sitten puhutaan asiakkaista, potilaista ja läheisistä, niin ei ne varsinaisesti niin tiiviisti työryhmiin osallistunut, mutta kuntalaiset kylläkin kuntalaiskyselyin...” (K11S)

Erilaisin kyselyin suoritettu tiedonkeruu kuvaa hyvin julkisia toimia saada kuntalaisia osallistumaan strategiseen suunnitteluun kunnan lähtökohdista. Vaikuttavan osallisuuden näkökulmasta kuntalaisten tiedontuottajan rooli on enemmänkin mukana oloa (participation, Heikkilä & Julkunen 2003, 4–5) kunnan strategisesta suunnittelusta vastaavien toimijoiden osallistamisen mahdollistamana. Osallistamisesta voidaan puhua silloin, kun kansalaisia vaaditaan tai kehoitetaan osallistumaan tiettyihin yhteiskunnallisiin hankkeisiin (Bäcklund ym. 2002, 7).

Kyselyiden kautta toteutuva tieto-osallisuus voidaan tulkita suoran osallisuuden keinoksi, mutta käsitteellisesti se eroaa tapauskohtaisesta suorasta vaikuttamisesta tai suorasta demokratiasta. Kyselyt mahdollistavat kuntalaisille tilaisuuden osallistua suoraan, mutta ilman konkreettista vaikuttavuutta strategian sisältöön. (Ks. Anttiroiko 2003, 15.) Kuntalaisten tiedollisen kumppanuuden vaikuttavuutta heikentää heiltä puuttuva mahdollisuus vaikuttaa siihen, millaista tietoa kerätään ja miten tietoa tullaan käyttämään kerää-

misen jälkeen. Vaikuttavassa kumppanuudessa kuntalaiset osallistuisivat myös muun muassa palveluiden arvioinnissa käytettävien laatumittareiden ja tavoitellun laadun edellytysten määrittämiseen (Greenhalg ym. 2011, 1) sekä kerätyn tiedon tulkintaan (Toikko 2006, 19).

Vaikuttavuudeltaan heikon osallistamisen puolesta puhuu myös kuntalaisten mahdollisuus kommentoida melkein valmista strategia-asiakirjaa. Kokemuksellisen kannanoton toteutuminen vasta strategiатыön loppuvaiheessa voidaan tulkita siten, ettei kuntalaisten odoteta ottavan konkreettisesti ja vaikuttavasti kantaa kunnan mielenterveys- ja päihde-työtä koskevien linjausten ja päätösten sisältöihin.

”Ja mitä ollut nämä kuntalaisten kuulemiset, nämä avoimet tilaisuudet, nämä olisi voinut olla sen jälkeen kun olisi ollut jo jotain esitettävää.” (K22T)

”...kun virkamiehet menivät sinne kyläkierrokselle, niin siellä esitettiin alustavat versiot strategian tuloksista. Ne ovat jollain tasolla sitoutuneet siinä vaiheessa siihen ja sitä on tiedotettu kuntalaisille. Eihän ne kauhean yleisiä ole, mutta kuitenkin tällaisia eleitä on tehty.” (K11S)

Kommentointimahdollisuudessa on kyse enemmänkin kuntalaisille tiedottamisesta kuin heidän mielipiteidensä keräämisestä. Kuntalaiset ovat tieto-osallisuuden näkökulmasta tiedottamisen kohteita, jolloin he saavat tietoa muun muassa strategiaprosessista ja sen tuloksista. (Kohonen & Tiala 2002, 6.) Kommentointia ja palautteen antamista ei voida tulkita vaikuttavuutta odottavaksi osallistumiseksi (involvement, Heikkilä & Julkunen 2003, 4–5.) Kokemusasiantuntijoiden osallisuus strategisen suunnittelussa nähdään toivottavana toimintana, mutta sitä ei koeta toteutumisen kannalta välttämättömänä (vrt Laitila 2010, 146).

Sherry Arnsteinin (1967, 216–220) klassisia osallisuuden tikapuita soveltaen kuntalaisten suorassa tieto-osallisuudessa on kapeimmillaan kyse näennäisosallisuudesta. Kuntalaisille mahdollistuu julkisen tiedon saanti tai oman kokemuksellisen tiedon jakaminen, mutta ilman mahdollisuutta vaikuttaa suoraan strategiатыön lopputulokseen. Ilman vaikuttavuutta kuntalaiset osallistuvat informoinnin ja konsultoinnin kautta osallistamiseen. Vastaavasti strategiатыöstä vastaavat toteuttavat erilaisissa ohjausasiakirjoissa vaadittuja osallistamismenetelmiä ilman vaikutusodotuksia. Strategiатыöhön liittyviä kuntalaisten kuulemisia ja keskustelutilaisuuksia ei kuitenkaan tule nähdä vain yk-

sisuuntaisena kuntalaisten informointina, koska vaikuttamallaan tietoa siirtyy molempiin suuntiin kaikkia hyödyntävällä tavalla (Siitonen 2007, 251).

Valtaistavaa välitettyä tiedontuotantoa

Hyvinvoinnin kokemusasiantuntijoiden sekä palveluiden käyttämisen ja ongelmien kanssa elämisen kokemusasiantuntijoiden tulevaisuuden määrittämisen kumppanuuden yhtenä toteutumisen keinona tutkimuskuntien strategian laadinnassa oli välillinen tieto-osallisuus. Tässä osallisuudessa on kyse suoran tieto-osallisuuden yhdestä muodosta. Kokemusasiantuntijat tuottavat suoraan kokemuksellista tietoa, mutta he eivät itse vie tietoa suunnitteluun. Kokemusasiantuntijat ja suunnittelun yhdistää toimija, joka välittää kokemusasiantuntijoiden antaman tiedon strategiseen suunnitteluun.

Kuntalaisten yleiseen suoraan tieto-osallisuuteen verrattuna tiedon keräämisen tavoite on välitetyssä tiedontuotannossa erilainen. Välitetyssä tiedon tuotannossa haetaan yleisen kuntalaisnäkökulman sijasta yksittäisiä henkilökohtaisia tai ryhmän koostamia kokemuksia. Tulkitsemme, että tavoitteena on tuoda strategian laadintaan kokemusasiantuntijoiden edustuksellinen näkökulma ammattilaisten käyttämän tietopohjan rakentamisen lisäksi. Kokemuksellisen tiedon käyttämisen asemasta kyse on kokemuksellisen asiantuntijuuden välittämisestä strategiatyöskentelyyn.

Tutkimuskunnissa välittävinä toimijoina olivat sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaiset, sosiaali- ja terveystalouden järjestöt sekä poliittiset päättäjät. Edellä mainittujen tahojen yhdeksi rooliksi kuntien mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnassa määrittyi aidon kokemusasiantuntijuuden edustaminen. He mahdollistivat kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden tuomalla edustusroolinsa kautta kokemusasiantuntijoiden kokemuksellisen näkökulman suunnitteluun. Tähän perustuen välillinen tieto-osallisuus ei ole osallistamista, vaan valtaistamista. Välittävän roolin kautta erilaiset toimijat valtaistavat kokemusasiantuntijoita. Valtaistamiseen sisältyy oletus siitä, että tuodulla kokemusasiantuntijuuden näkökulmalla on vaikutusta strategian sisältöön. (Ks. mm. Anttiroiko 2003; Heikkilä & Julkunen 2003.)

Tutkimukseen osallistuneiden haastateltavien ja valtakunnallisen ohjauksen mukaan hyvinvoinnin kokemusasiantuntijoiden valtaistamisen osalta keskeisessä asemassa ovat

poliittiset päättäjät edustukselliseen demokratiaan perustuen. Edustuksellisuuden kautta kokemusasiantuntijoilla on mahdollisuus saada äänensä kuuluviin kunnan hyvinvoinnin rakentamisessa. Poliittisten päättäjien edustustehtävä ei kuitenkaan ole vaikuttavan välillisen tieto-osallisuuden näkökulmasta ongelmaton. Vaikuttavuutta heikentää lähtökohtaisesti poliittisten päättäjien vähäinen osallisuus varsinaiseen strategian laadintaan (ks. taulukko 3, sivulla 75).

Toisaalta puoluepoliittiseen edustuksellisuuteen pohjautuvan kunnallisen demokratian ei koeta enää sopivan nykyiseen kunnalliseen pirstaloituneeseen toimintaympäristöön. Valtuuston vallan siirtäminen organisaatiossa alaspäin ja päätöksenteon etäännyminen kunnan rajojen ulkopuolelle on vaikeuttanut poliittisten päättäjien mahdollisuuksia edustaa hyvinvoinnin kokemusasiantuntijuutta strategisessa suunnittelussa (Valtionneuvoston selonteko kansalaisten suoran... 2002, 3). Kuntien toimintakentän monimuotoistuminen, monitasoistuminen ja verkostoituminen ovat heikentäneet poliittisten päättäjien mahdollisuuksia vaikuttaa päätöksentekoon (Kuntademokratian valkoinen kirja 2006, 7–11). Käytännössä tehtäväksi voi jäädä viranhaltijoiden valmistelemien päätösten mekaaninen hyväksyminen.

”Eli vain periaatteessa on lautakunnassa tärkeää, että tämä tehdään ja siten me vain painetaan nappia enter, no niin nyt se on tuossa. [...] Lautakunta hyväksyy, että näin tehdään kun sieltä vastuulliset viranhaltijat esittää, että tämä tarkoittaa tätä. Silloin luottamushenkilöitten on pitänyt olla sitoutunut siihen, että sen suuntaiset päätökset syntyvät.” (K21P)

Päätöksenteon mekaanisuus korostuu, kun suurin osa kuntalaisista tyytyy vain äänestäjän rooliin. Tällöin valitut edustajat tekevät päätökset ja virkamiehet toimeenpanevat ne ilman kuntalaisten aktiivista osallisuutta. (Gretchel 2004, 123.) Kunnallinen demokratia jää heikoksi, koska se toteutuu vain siinä määrin kuin kuntalaiset osallistuvat vaikuttavasti kunnalliseen päätöksentekoon (Helander & Ståhlberg 1973, 95). Toteutumista on vähentänyt edelleen kuntalaisten jakautuminen passiivisiin ja aktiivisiin. Kokonaisuudessaan edustuksellinen demokratia on menettänyt merkitystään kuntalaisten näkemysten välittäjänä, koska poliittiset päättäjät edustavat yhä pienenevää kuntalaisjoukkoa. Poliittis-hallinnollinen järjestelmä on kiinnostuksen puutteen lisäksi kohdannut luottamuspuolan. (Mm. Kettunen 2002, 18; Pikkala 2006, 7.) Vuoden 2011 kansalaisbarometrissa jopa 2,1 miljoonaa täysi-ikäistä suomalaista ovat sitä mieltä, etteivät päättäjät tunne kansalaisten arkea ja välitä kansalaisten ääntä poliittiseen päätöksentekoon. (Siltaniemi ym. 2011, 126).

Kansalaisten pääasialliseksi vaikuttamisen kanavaksi nähdään kuitenkin edelleen perinteinen edustuksellinen demokratia suorien osallisuuden muotojen jäädessä täydentäviksi menetelmiksi (Valtioneuvoston selonteko kansalaisten suoran... 2002, 4). Hyvinvoinnin kokemusasiantuntijoiden osallisuus määrittyy passiiviseksi, kun vaaleissa äänestäminen on konkreettisin ja yleisin osallisuuden keino. Edustuksellinen demokratia luo kokemusasiantuntijoille vain rajallisen mahdollisuuden nousta kumppaniksi strategiatyössä vallitsevien professionaalisten rakenteiden rinnalle. (Tritter & McCallum 2006, 159.)

Kumppanuuden vaikuttava toteutuminen poliittisten päättäjien edustustehtävän kautta on erityisen haasteellista ongelmien kanssa elämisen ja palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijuuden näkökulmasta. Edustuksellisen demokratian toteutumisen koetin-kivenä on sen edustavuus niiden kuntalaisten osalta, jotka eivät kykene tai halua osallistua. Edustuksellisen demokratian mukaisesti poliittisten päättäjien tulisi huolehtia näiden kuntalaisten äänen kuulumisesta. (Helander & Ståhlberg 1973, 73.) Edustuksellisen roolin tulisi korostua niissä päätöksenteon tilanteissa, joissa päätetään kuntalaisiin vaikuttavista säästökohteista ja palveluiden priorisoinnista (Laitinen & Pohjola 2005, 74).

Tutkimusten mukana juuri eniten palveluita tarvitsevat henkilöt tai joita palvelut eivät tavoita ovat niitä, joiden äänestysaktiivisuus on alhaista. Jos kokemusasiantuntijoilla ei ole konkreettisia suoria osallisuuden keinoja, poliittisten päättäjien tulisi edustaa nimenomaisesti heitä ja heidän näkökulmaansa strategisessa suunnittelussa. Edustustehtävän onnistumiseksi poliittisilla päättäjillä tulisi olla suora ja julkituotu yhteys kokemusasiantuntijoihin. (Tritter & McCallum 2006, 160.) Vaikuttavan kumppanuuden mahdollistumiseksi poliittisten päättäjien tulisi aktiivisesti kerätä kokemuksellista tietoa suoraan kokemusasiantuntijoilta.

Suora ja julkituotu yhteys ongelmien kanssa eläviin kokemusasiantuntijoihin ei ole yksinkertainen kysymys poliittisille päättäjille. Lautakuntatyöskentelyssä poliittiset päättäjät saavat laajasti tietoa sekä kuntalaisten tarpeista että kunnan todellisesta mahdollisuudesta vastata niihin. Työskentelyn myötä konkretisoituu se todellisuus, jossa kunta ei voi vastata kaikkien tarpeisiin heidän avunpyynnöistään huolimatta. Myös mielenterveys- ja päihdeasioiden kenttä kokonaisuutena koetaan haasteellisena. Maalikkoaseman vuoksi mielenterveyttä ja päihdeasioita koskevien kuntalaisten näkemysten

sijaan poliittiset päättäjät kokevat edustavansa strategiatyössä enemmänkin omaa arvo-
maailmaansa.

*"...kyllähän **meissä** työryhmän jäsenissä **saattaa olla** jotain asiakkaita tai potilaita. Tai no läheisiä nyt ainakin. Että sillä tavallahan heitäkin oli mukana." (K31P) (painotus kirj.)*

"Meille maallikoille se on aika kipeä kysymys. Meillä kuitenkin kaikilla lautakunnan jäsenillä on semmoisia läheisiä, jotka ovat näiden ongelmien kanssa tekemisissä ja jotkut ovat kuolleet näiden asioiden takia. He kaikki jossakin vaiheessa tekevät aloitteita saadakseen apua ja nyt meillä on yhtäällä se tieto, että he tekivät aloitteita. Ja sitten meillä on hyvä tieto siitä, että me parhaamme mukaan yritettiin [...]...me luottamushenkilöt olemme maallikoita, me vain tuomme omaa arvomaailmaa kuulkaa mukaan tähän työskentelyyn." (K21P)

Suoran yhteyden lisäksi kokemusasiantuntijoiden tulee tietää tuottavansa kokemuksellista tietoa välitettäväksi strategiseen suunnitteluun yleisen kuntalaisnäkökulman sijasta. Tästä lähtökohdasta tarkasteltuna poliittisten päättäjien tehtävä kokemuksellisen tiedon välittäjinä ei tutkimuskunnissa onnistunut vaikuttavasti. Valtaistavan välillisen tietosallisuuden tilalta poliittisten päättäjien edustuksellinen rooli voidaankin paikantaa yleisempää kuntalaisnäkökulmaa tavoittelevaan osallistavaan tiedon tuotantoon.

Vaikuttavan kumppanuuden näkökulmasta edustuksellinen demokratian tulisi käytännössä tarkoittaa muutakin kuin äänestämistä. Aktiivisina kumppaneina kuntalaiset ottavat vastuuta paikallisyhteisöä koskevista asioista välittämällä oman osaamisensa ja tietonsa yhteiseksi hyväksi. (Heuru ym. 2008, 54–57.) Edustuksellisen demokratian tehostamiseksi puolueiden toimintamuotojen kehittämisen lähtökohtana tulisi olla aktiivisten palaute-, tiedonhankinta- ja vaikuttamiskanavien rakentaminen. Puolueet voisivat järjestää avoimia kansalaisfoorumeita, joiden kautta vaikutetaan sekä suoraan että välillisesti edustuksellisen demokratian kautta. (Kansanvalta 2007-toimikunnan mietintö 2005, 8–9.) Avoin vuorovaikutus kuntalaisten ja poliittisten toimijoiden välillä mahdollistaa reaaliaikaisen ja lähellä arkea olevan tiedon välittymisen strategiseen suunnitteluun. Lisäksi päättäjien edustustehtävän mahdollistamiseksi poliittinen vastuu tulisi ulottaa pitemmälle ja tiiviimmin strategian laadintaan jälkikäteisen hyväksymisen sijasta (Kuntademokratian vihreä kirja 2005, 47–51).

Reaaliaikaisen ja lähellä kuntalaista arkea olevan toisen tiedon välityksellä saadaan kokemustietoon perustuva näkökulma siihen, mitä yhteiskunnassa tapahtuu ja minkälai-

sia ovat yksittäisten ihmisten tilanteet (Metteri 2012, 55). Päivittäin ihmisten kanssa työskentelevillä sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisilla on poliittisia päättäjiä parempi mahdollisuus havaita käytännön kentiltä tulevat signaalit. Asiakastyön etulinjassa työskentelevät ovat juuri siinä tilanteessa, jossa palveluiden käyttäjät kokevat palautteiden ja ideoiden antamisen luontevimpana. (Simmons ym. 2012, 10–11.)

”Mehän saadaan koko ajan, jotka ollaan etulinjassa. Meille tulee se palaute, meille tulee ne hiljaiset signaalit.” (K22T)

Käytännön yhteyden lisäksi ammattilaisten laaja ja moninainen osallistuminen tutkuskuntien strategiatyöhön mahdollisti ammattilaisille poliittisia päättäjiä paremmat lähtökohdat toteuttaa kokemusasiantuntijoiden valtaistava välillinen tieto-osallisuus. Vaikuttavuuden näkökulmasta ammattikuntien välillä näkyi kuitenkin eroja. Sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöillä nähdään erilainen rooli valtaistaa kokemusasiantuntijat kokemuksellisen tiedon välitystehtävän kautta. Sosiaalialan ammattihenkilöille kokonaisvaltainen kokemuksellisen näkökulman huomioiva ote on strategiatyössä lähtökohtainen ajattelutapa. Vastaavasti terveydenhuollon ammattihenkilöiden ajattelua ohjaa enemmän työtehtävän mukainen vastuualue.

”Siellä oli paljon sellaisia kysymyksiä, jotka eivät kuulu lääkärin kompetenssiin ollenkaan. Hän mielti sitä vain terveyden edistämisen ja terveydenhuollon tuottamisen näkökulmasta lakisäätöisesti ja piste. Ei hän ollut kiinnostunut yhtään sen yli, mistään päivähoidosta tai yleisestä hyvinvoinnista tai mielenterveys – ja jopa henkisestä hyvinvoinnista. Ei se kuulu viran puolesta hänen työhönsä ja hän tekee tietysti sen mikä kuuluu. Se oli aika mielenkiintoinen havainto siinä. [...] Ei he voi, eikä heidän kuulu puhua semmoisista isoista asioista, kuin me puhutaan ehkä vähän sumeammalla logikalla, vähän poliittisella katsannolla, poljennolla.” (K11S)

”...se oli vähän ahdistavaa tehdä tuota strategiaa. Että onneksi tämä minun vastuualue ei velvoita sillä lailla mitä kaikkea tässäkin kunnassa pitäisi pystyä tekemään, päihdetyötä ja muuta. Että minulla tuli vähän semmoinen ahdistava olo, että meillä on niin huonosti ja retuperällä nämä hommat ja kukaan ei tee ja kukaan ei ota sitä vastuuta. Niin silleen itse kun ajattelee, että on sille puolelle koulutautunut ja voisi tehdä enemmänkin niin, niin tuota.” (K61T)

Ammattikuntien erilaiset tehtävät strategiatyöskentelyssä on tuotu esille myös Terveyden edistämisen laatusuosituksessa (2007). Terveydenhuollon ammattihenkilöiden asiantuntijatehtävänä strategisessa suunnittelussa on tuoda siihen terveyden ja sen edistämisen näkökulmia tuottamalla niihin liittyvää tietoa sekä arvioimalla suunnittelun terveysvaikutuksia. Tärkeänä tehtävänä on palautteiden kokoaminen hallinnonaloilta sekä

uusien toimintamuotojen kehittäminen palautteiden ja kehittämis ehdotusten pohjalta. Mielenterveys- ja päihdeasioiden liittyessä terveyteen osana kokonaisvaltaista hyvinvointia edustavat terveydenhuollon ammattihenkilöt terveystieteiden myötä näiden osalta. (Mt., 11–17, 26.)

Terveydenhuollon ammattihenkilöiden asiantuntijuutta ei laatusuosituksessa yhdistetä kuntalaisilta tai palveluiden käyttäjiltä saatuun kokemukselliseen tietoon, vaan heillä nähdään olevan asiantuntijuus professionaalisuuden perusteella. Laatusuosituksissa (mt., 22–23, 26–27) kuntalaisten hyvinvoinnista ja siinä tapahtuvista muutoksista kertovan tiedon tuottajaksi määritetään sosiaalipalvelut. Sosiaalipalveluiden edustajat osallistuvat strategiatyöhön tuottamalla ja välittämällä kokemuksellista tietoa valmisteluun ja päätöksentekoon, sekä arvioimalla päätösten ja toimenpiteiden sosiaalisia vaikutuksia.

Sosiaalipalveluiden sisällä sosiaalityöntekijöillä on olennainen tehtävä käytäntölähtöisen tiedon tuottajana ja välittäjänä. Sosiaalityöntekijät ja muut kunnan sosiaalihuollon viranhaltijat vastaavat sosiaalihuollon palvelutuotannon suunnittelusta, toteutuksesta ja kuntalaisten sosiaalisten olosuhteiden kehittämisestä sosiaalilautakunnan rinnalla. (Sosiaalihuoltolaki 710/1982; Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä 2015 -toimenpideohjelma 2005, 60.) Kunnallisessa suunnittelussa sosiaalityöntekijöillä on aktiivinen rooli sosiaalisten vaikutusten arvioijana ja sosiaalisena raportoijana sekä osallistujana poliittiseen vaikuttamiseen ja ennaltaehkäisevään sosiaalipolitiikkaan (mm. Koskinen 2003, 207; Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä 2015 -toimenpideohjelma 2005; Terveyden edistämisen laatusuositus 2007).

Sosiaalityön voidaan nähdä olevan hyvä kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden valtaistavan välillisen tieto-osallisuuden mahdollistava toimija. Sosiaalityön asiantuntijuus perustuu jokapäiväisessä työssä kertyvään kokemustietoon (Mutka 1998, 165), jonka tuottamiseen ja analysointiin sosiaalityön yliopistollinen koulutus antaa tarvittavan osaamisen (Hussi 2003, 16). Sosiaalityöllä on näköalapaikka arjesta lähtevän kokemuksellisen tiedon ja näkemysten havaitsemiseen, koska se paikantuu akateemisista profesioista lähimmäksi ihmisten arkea (Salonen & Karvinen-Niinikoski 2007, 11).

Sosiaalityössä kokemuksellinen tieto on olennainen osa ammatillista tietoa, jolloin asiantuntijuuden tulkitaan rakentuvan palveluiden käyttäjien, heidän läheistensä, kuntalaisten sekä ammattilaisten yhteisestä tiedosta (Kuusisto-Niemi & Kääriäinen 2005, 458).

Ammattilaisten ja kokemusasiantuntijoiden tietoja ei tällöin aseteta vastakkain, vaan ne muodostavat yhdessä useamman näkökulman sisältävän kokonaisvaltaisemman näkemysasioista. Kokemusasiantuntijuuden hyödyntämisestä tulee osa sosiaalityön osaamista, toteuttamista ja kehittämistä (Laitinen & Nikupeteri 2013, 428).

”...ammattilliseen tietoon tavallaan sisältyy ilman muuta myös se tieto, mikä tulee asiakkailta.” (K25S)

”...sosiaalipuolellahan ollaan perinteisesti aina keskustelullisia oltu, eikä kauheasti laiteta tämmöisiä vastakkain asetteluja professionaalisen tiedon ja kokemuksellisen tiedon välille.” (K11S)

Osana palvelujärjestelmää sosiaalityö mahdollistaa erityisesti järjestelmän sisällä olevien mielenterveys- ja päihdepalveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden välittämällä kokemuksellista tietoa suunnitteluun. Sosiaalityölle asetetaan kuitenkin haasteellinen tehtävä huolehtia kokemusasiantuntijuuden toteutumisesta aina hyvinvoinnista palveluiden käyttämiseen. Perinteisesti viimesijaiseksi palveluksi määrittyvän sosiaalityön kautta tavoitetaan kuitenkin käytännössä vain osa kokemusasiantuntijoista. Tavoittamattomiin jäävät erityisesti hyvinvoinnin ja mielenterveyden kokemusasiantuntijat. Terveystieteiden ammattilaiset vastaavasti kohtaavat heidät moninaisten terveystieteiden kautta.

”...voin olla väärässä, mutta olen vähän saanut sellaisen ymmärryksen, että sosiaalipuolella tämä asiakkaiden kokemusasiantuntijoiden ääni on jo arkipäivää. Se otetaan joka paikassa huomioon ja lähtökohdaksi nykyisin, mutta se on semmoinen uusi ajattelutapa terveydenhuollon puolella, että miten sitä sitten integroidaan?” (K11S)

Haasteena on saada terveydenhuollon ammattilaiset sosiaalityön rinnalle kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden mahdollistamiseksi. Kokemusasiantuntijoiden valtaistavan välillisen tieto-osallisuuden toteutumiseksi tarvitaan valta- ja organisaatorakenteet tietoisesti unohtavaa yhteistyötä ammattikuntien välillä. Ammatillisen osaamisensa ja arvopohjansa kautta sosiaalityö paikantuu moniammatilliset raja-aidat ylittävän kokemuksellisen tiedon keräämisen moottoriksi. Sosiaalityöllä on edellytykset toimia aktiivisesti luodakseen kontaktipinnat toisiin ammattikuntiin aidon kokemuksellisen tiedon välittämiseksi. Sosiaalityö ei voi kuitenkaan onnistua tässä yksin, vaan tarvitaan kaikkien ammattikuntien avoimuutta ja halukkuutta yhteistyöhön. Työskentely vaatii kriittistä otetta sekä sitoutumista ymmärtää ja tuoda yhteen erilaisia näkökulmia. Kokemusasian-

tuntijoiden valtaistavan välillisen tieto-osallisuuden toteutumiseksi keskeistä on murtaa esteenä olevat rakenteelliset rajat. (Taylor ym. 2008, 235–239.)

Kriittisesti tarkasteluna palvelujärjestelmän ulkopuolella olevat kokemusasiantuntijat muodostavat ryhmän, joita sosiaalityön ja terveydenhuollon ammattilaiset eivät työnsä kautta tavoita. Tämä on haaste erityisesti sosiaalityölle, koska sosiaalialan ammattilaisten tehtävänä on varmistaa vähemmistöjen ja puolustuskyvyttömien ryhmien ja yksilöiden äänen kuuluminen (Kananoja 2011, 204). Sosiaalityö edustaa ryhmiä ja ilmiöitä, jotka muuten jäävät yleisen keskustelun ulkopuolelle (Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä 2015 -toimenpideohjelma 2005, 48).

Tavoittamattomuuden haasteen poistamiseksi sosiaalityö voi tukeutua kansalaisjärjestöjen kanssa tehtävään yhteistyöhön. Sosiaalityö voi rakentaa yhteistyöverkostoja järjestöjen kanssa mahdollistaakseen hyvinvoinnin, ongelmien kanssa elämisen ja palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden toteutumisen sekä välillisesti että suoraan. Samalla järjestelmän ulkopuolella olevat kokemusasiantuntijat kiinnitetään osallisuuteen ja vaikuttamistyöhön. (Pohjola 2011, 219.) Kyseessä on kansalaisyhteiskunnan vahvistaminen alhaalta ylöspäin lähtökohtana toinen tieto. (Juhila 2006, 124–125.)

Yhteistyön lisäksi järjestöt toimivat kokemusasiantuntijoiden valtaistavan välillisen tieto-osallisuuden mahdollistajina osallistumalla kuntien strategiatyöskentelyyn. Lasse Murron (2011, 168–169) mukaan järjestöillä on keskeinen rooli kumppanuuden mahdollistajana, koska järjestöillä on arjen asiantuntijoina välitön yhteys kokemusasiantuntijoihin. Järjestöjen rooli kokemusasiantuntijoiden äänen tuottajana ja välittäjänä nähdään merkityksellisenä kunnalliselta tasolta aina Euroopan unioniin asti (Kansalaisjärjestötoiminnan strategia 2003, 14–16). Järjestöillä on strategiseen suunnitteluun tarvittavan tiedon hankintaan, hyödyntämiseen ja välittämiseen tarvittava asiantuntijuus. Strategiatyön sisältöön liittyvä erityisasiantuntemus ja tuotetun kokemuksellisen tiedon laatu edesauttavat järjestöjen mahdollisuutta toimia kokemustiedon välittäjinä. (Luomala 2002, 112–113.)

Kumppanuuden vaikuttavuuden näkökulmasta mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnassa mukana olleilla järjestöillä on ollut moninainen mahdollisuus välittää kokemusasiantuntijoiden näkökulmaa ja tietoa suunnitteluun. Järjestöt ovat osallistuneet

strategiatyöstä vastaaviin strategiatyöryhmiin, erilaisiin sisältöä määrittäviin ryhmiin ja nykytila-arviota koskevaan tiedon tuotantoon. Laadintavaiheessa mukana olo korostaa osallisuuden ja vaikuttamismahdollisuuksien linkittymistä toisiinsa (Kansalaisjärjestötoiminnan strategia 2003, 16).

”Potilasjärjestön edustaja on tässä ihan ydin suunnittelutyöryhmässä ja hänen sanomisensa on siinä huomioitu.” (K33S)

Järjestöjen oletetaan erityisesti tavoittavan julkisen palvelujärjestelmän ulkopuolella olevat niin sanotut maan hiljaiset, koska järjestöt vastaavat haavoittuvissa oloissa elävien kansalaisten tuen tarpeisiin julkista palvelusektoria joustavammin (ks. Murto 2011). Järjestöjen kautta tuleva kokemustieto ei rakennu ammattilaisten lähtökohdista määrittyvän palvelujärjestelmän näkökulmasta, vaan ihmisten henkilökohtaisten kokemusten pohjalle (Eskola⁵ 2000, Murto 2011, 176 mukaan).

”Jotka ei välttämättä ole esimerkiksi näitten järjestöjen toiminnassa mukana. Koen, että kuitenkin järjestöjen kautta on kohtuullisesti saatu kokemusasiantuntijoita mukaan, mutta miten tämmöisiä maan hiljaisia, joilla voi olla kuitenkin todella arvokasta tietoa.” (K23T)

Valtaistavan välillisen tieto-osallisuuden mahdollistamiseksi järjestöt luovat kommunikaatiokanavan kuntalaisten ja kunnan välille. Tehtävä konkretisoituu kielen kääntämisenä, jonka kautta kokemusasiantuntijoiden negatiivinen ongelmapuhe muunnetaan kunnassa vastaanotettavaksi kehittämistarvepuheeksi. Kokemuksellinen tieto muovaantuu poliittishallinnolliseksi suunnittelutiedoksi. (Siisiäinen 1998, 29–31.) Tutkimuskuntien strategiatyöskentelyssä vaatimus kokemusasiantuntijoiden tiedon muokkaamisesta strategiatyöhön sopivaksi näyttäytyy järjestöjen lisäksi sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten tehtävänä. Muokkaamisen lisäksi tiedon tulee olla ammattilaisten analysoimaa, tai kokonaan heidän tuottamaansa.

Aidon kokemusasiantuntijuuden näkökulmasta ammattilaisten lähtökohdista tapahtuva kokemuksellisen tiedon muokkaaminen ja analysointi sekä ammattilaisten tuottama kokemuksellinen tieto voivat heikentää vaikuttavan kumppanuuden toteutumista. Kokemusasiantuntijoiden tuottaman tiedon muokkaamisen ja analysoinnin tavoitteena voi olla ammattilaisten negatiiviseksi mieltämän kokemuksellisen näkökulman lieventäminen (Tritter 2009, 212). Samalla kavennetaan kokemuksellisen asiantuntijuuden asemaa

⁵ Eskola, Antti 2000: Vapaaehtoistyö auttamisena ja oppimisena. Vapaaehtoistoiminnan vuoden avajaiset 5.12.2000. Kansallismuseon auditorio. Helsinki.

suunnittelussa. Valtaistamisen sijasta välillinen tieto-osallisuus näyttäytyy osallistavana, jossa ammattilaiset käyttävät kokemuksellista tietoa omista lähtökohdistaan käsin (vrt. mt.). Samalla tavoin ajatellen ammatillisten tuottama kokemuksellinen tieto poistaa tarpeen hankkia aitoa kokemuksellista tietoa ja sulkee pois aidot kokemusasiantuntijat strategiatyöstä.

”No varmaan siinä palvelujen arvioinnissa olisi voinut, niin kuin nykytilan arvioinnissa, rohkeammin sanoakin. Että oikeastaan se kritiikki mikä tuli palvelujen nykytilasta, tuli enemmän työntekijöiltä itseltään. Työntekijät itse kritisoi sitä, että ehkä me sitten sanoimme sen, että hänen (kokemusasiantuntijan, kirj. lisäys) ei tarvinnut sanoakaan enää, että tuossahan nuo jo tuli.” (K33S)

Aidon kokemusasiantuntijatiedon muokkaamisen ja analysoinnin näkeminen ainoastaan heikentävänä tekijänä on yksipuolista. Ne tulee nähdä myös välillisen tieto-osallisuuden valtaistavina elementteinä. Vaade muokkaamisesta tulee ottaa signaalina strategisessa suunnittelussa vaikuttavaksi nähdyn tiedon edellytyksistä. Ammattilaiset vahvistavat kokemuksellisen asiantuntijuuden asemaa työstämällä kokemuksellista tietoa vaatimusten mukaiseen hyväksyttävämpään muotoon. Kumppanuuden näkökulmasta on kuitenkin huomioitava, ettei hyväksyttävyyden tavoittelu tarkoita aidon kokemusasiantuntijuuden näkökulman häviämistä. Välittömän kokemuksen ja siitä tehdyn tulkinnan väli ei saa tulla liian pitkäksi, jotta kokemuksellinen näkökulma ei vääristy (Beresford & Salo 2008, 17). Myös ammattilaisten tuottama kokemuksellinen tieto voidaan nähdä valtaistavana, jos se tukee aidon kokemusasiantuntijuuden näkökulmaa. Aidon kokemusasiantuntijuuden poissulkemisen sijasta on kyse ammattilaisten käytettävissä olevien vaikutuskanavien, toimintamahdollisuuksien, vallan ja osaamisen hyödyntämisestä kokemusasiantuntijoiden valtaistamiseksi (vrt. sosiaalityön asianajo, Hokkanen 2013, 82).

Suoraa vaikuttavaa asiantuntijuutta

Edellä olleista kokemusasiantuntijoiden tieto-osallisuuden muodoista erityisesti osallistava tiedontuotanto kuvastaa 2000-luvun alussa voimaan tulleen Mielenterveyspalveluiden laatusuosituksen mukaista näkemystä kokemuksellisesta osallisuudesta. Kuntalaisien ja palveluiden käyttäjien osallisuus nähdään keinona tuottaa ammattilaisten tarvitsemää tietoa (Mielenterveyspalveluiden laatusuositus 2001, 8–14). Valtaistavassa välillisessä tieto-osallisuudessa on nähtävissä erilaista asemoitumista kokemusasiantuntijuus-

teen. Seuraava tutkimuskunnissa toteutunut kumppanuuteen perustuva osallisuuden muoto korostaa entisestään muuttunutta ajattelua.

Uudenlaista merkitysrakennetta kokemusasiantuntijoiden asiantuntijuudelle ja suhteelle ammattilaisten asiantuntijuuteen edustaa voimassa oleva Mieli -suunnitelma. Tiedontuotannollisen tehtävän lisäksi kokemusasiantuntijoiden osallisuus nähdään tärkeänä mielenterveys- ja päihdetyön suunnittelussa, toteutuksessa ja arvioinnissa, sekä varsinaisessa strategiatyössä. Tämän muutoksen myötä kokemuksellinen tieto on nostettu asiantuntijatiedoksi ammattilaisten professionaalisen tiedon rinnalle. (Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009, 20.)

Kokemusasiantuntijoiden asiantuntijuus rakentuu heidän välittömille kokemuksilleen, eikä ainoastaan esimerkiksi koulutuksesta saadulle asiantuntemukselle (Beresford & Salo 2008, 39). Asiantuntijuuden näkökulmasta professionaalille (teoria) tiedolle rakentuvan palvelujärjestelmän ongelmia ratkaistaan hyödyntämällä maallikoiden kokemuksellista tietoa. Professionaalisen tiedon monopoliaseman sijasta haetaan tiedollisen asiantuntijuuden moninaisuutta. (Vrt. Eräsaari 2000, 231–233.) Vallan näkökulmasta keskeistä on, keiden tiedot määritetään käsillä olevassa tilanteessa merkitykselliseksi. Kriittisesti ajatellen yhden henkilön tieto on aina osittainen kuvaus ja tulkinta asiasta. Esimerkiksi ammatillisen tiedon rinnalle tarvitaan asiakkaiden kokemuksellisuudelle rakentuvaa toista tietoa. (Juhila 2006, 141.)

Uudenlaisessa merkitysrakenteessa kokemusasiantuntijat nähdään asiantuntijakumppaneina ammattilaisten rinnalla. Osallisuuden näkökulmasta kokemusasiantuntijoiden rooli muuttuu varsinaisen strategiatyön ulkopuolisesta tiedontuottajasta yhdeksi tasavertaiseksi strategian laatijaksi. Osallistava ja valtaistava tieto-osallisuus vaihtuu suoraksi asiantuntijaosallisuudeksi. Muutoksen myötä kokemusasiantuntijat nähdään tietävinä, ympäristöään kehittävinä ja arviointiin kykenevinä asiantuntijoina, joiden osallisuuden uskotaan vaikuttavan palvelujärjestelmän muuttumiseen (vrt. Jankko 2008, 23, 68–69). Kokemusasiantuntijoiden osallisuus muodostuu strategyöskentelyn toteutumisen yhdeksi edellytykseksi, koska heillä nähdään olevan työskentelyssä tarvittavaa asiantuntijuutta muun muassa palveluiden sisällöistä (vrt. Laitila 2010, 145).

Sen sijaan, että toiset toimijat keräisivät ja välittäisivät kokemuksellisen tiedon strategiatyöhön, kokemusasiantuntijat osallistuvat henkilökohtaisesti strategian sisältöä kos-

kevaan keskusteluun. Suoran osallisuuden mahdollistamiseksi tarvitaan usein kuitenkin ammattilaisten ja järjestöjen aktiivisia toimia.

”Ja ainakin järjestöt on vienyt sitä viestiä eteenpäin ja sitten myöskin pyytäneet sieltä heidän toiminnassaan mukana olevia mukaan.” (K23T)

Tutkimuskunnissa kokemusasiantuntijat osallistuivat strategian sisällön määrittämiseen erilaisten työryhmätyöskentelyiden kautta. Lisäksi he kommentoivat laadinnan loppuvaiheessa vielä keskeneräistä strategia-asiakirjaa kokemuksellisesta näkökulmasta. Edellä mainittuja osallisuuden muotoihin sisältyi ajatus kokemusasiantuntijoiden mahdollisuudesta suoraan vaikuttavaan osallisuuteen. Tehtyihin ratkaisuihin vaikuttaminen luo oikeuden päätösosallisuuteen, jonka kautta kokemusasiantuntijat osallistuvat muun muassa palveluiden tarjontaa ja resurssien käyttöä koskevaan päätöksentekoon (mm. Kohonen & Tiala 2002, 6; Tritter 2009, 212).

Kumppanuuteen sisältyvän vaikuttavan osallisuuden näkökulmasta Matti Heikkilän ja Ilse Julkusen (2003, 4–5) mukaan kyse ei voi olla pelkästään osallistumisesta palautteen antamiseen, vaan vaikuttamisesta mielenterveys- ja päihdetyön kehittämiseen käytännötasolta strategiseen suunnitteluun. Vaikuttavimmillaan kokemusasiantuntijat osallistuvat strategiatyön kautta nykyisten ja tulevaisuuden palveluiden määrittämiseen, muotoilemiseen ja rajaamiseen. Tulkitsemme, että osallistuminen strategian laadintaan ammattilaisten rinnalle on kokemusasiantuntijoiden suoraa asiantuntijaosallisuutta. Ilman kokemusasiantuntijoiden mukana oloa yksi asiantuntijanäkökulma jäisi pois.

Lisäksi suorien osallisuuden muotojen taustalla voidaan tulkita olevan tarve lisätä julkisen toiminnan hyväksyttävyyttä. Kokemusasiantuntijoiden konkreettisen mukana olon kautta hyväksytetään tulevaisuuden palveluita koskevat ratkaisut ja päätökset. (Rättilä 2001, 197; Heikkilä & Julkunen 2003, 6.) Hyväksyttävyyden lisäksi on kyse toiminnan uskottavuuden ja luotettavuuden lisäämisestä. Tarve suorien osallisuus- ja vaikuttamismahdollisuuksien luomiselle korostuu, jos edustuksellinen demokratia koetaan riittämättömänä. (Jäppinen 2011, 170.) Demokratian toteutumiseksi kunnan tuleekin paikallisentason julkisena toimijana edistää kuntalaisten suoria osallistumisen mahdollisuuksia (Kuntalaki 365/1995; Niiranen 2002b, 73).

Suorien osallisuus keinojen kautta haetaan tieto-osallisuuden tavoin paremmin kuntalaisten tarpeisiin vastaavia palveluita (Jäppinen 2011, 170). Kokemusasiantuntijoiden

osallisuuden tausta-ajatuksena voidaan nähdä palveluiden oleminen heitä varten, jolloin nykyisten ja tulevaisuuden palveluiden käyttäjien näkemykset, tarpeet sekä arviointi määrittävät palveluiden lähtökohdaksi (Heikkilä & Julkunen 2003, 6). On kuitenkin huomioitava ettei kokemusasiantuntijoiden osallisuudessa ole kyse palveluiden käyttämiseen liittyvästä huoltosuhteesta palvelujärjestelmään, jossa ihmiset käyttävät palveluja ja jotkut pitävät heistä huolta (Hui & Stickley 2007, 421).

Kokemusasiantuntija -määritelmän käyttäminen sisältää ajatuksen uudenlaisesta suhteesta palveluiden tuottajan ja palveluiden käyttäjien sekä käyttäjiksi tarkoitettujen välillä. Kokemusasiantuntijuuteen liitetään palveluiden käyttämiseen ja kuluttajuuteen verrattuna kokemukselliseen tietoon perustuvaa asiantuntijuutta, joka voidaan määrittää yhtä merkitykselliseksi asiantuntijuudeksi kuin koulutuksella saatu asiantuntijuus. Käytetty nimitys kertoo vallan ja kontrollin tasosta palveluiden tuottajan ja palveluiden käyttäjien välisessä suhteessa. Näin ollen kokemusasiantuntijuus, kuten asiakkuus ja kuluttajuus, koskevat enemmänkin vallan ja kontrollin suhdetta kuin tiettyjen ihmisten välistä suhdetta. (McLaughlin 2009, 1111–1114.)

Kokemusasiantuntijoiden kumppanuus strategisen suunnittelun tasolla kertoo osaltaan palvelujärjestelmän ja palveluiden käyttäjien, sekä laajemmin kunnan ja kuntalaisten, välisestä uudesta valtasuhteesta. Kokemusasiantuntijat ovat ammattilaisten rinnalla tasavertaisina asiantuntijoina määrittämässä muun muassa tulevaisuuden palveluita. Asiantuntijuuteen pohjautuvan kumppanuuden vaikuttavuuden näkökulmasta on keskeistä, missä vaiheessa strategista suunnittelua kokemusasiantuntijat osallistuvat. Vaikuttavuuden edellytykseksi voidaan määrittää osallisuuden toteutuminen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa suunnittelua. Mahdollisimman suora ja alkuvaiheessa toteutunut osallisuus on keino aitojen kokemusasiantuntijoiden merkityksellisen osallisuuden toteutumiseksi mielenterveys- ja päihdestrategian laadinnassa. (European committee for social cohesion 2004, 9–10.)

Tutkimuskunnissa toteutuneiden osallisuuden muotojen perusteella suora asiantuntija-osallisuus mahdollistui määrällisesti kaikista heikoimmin. Laajimman osallisuusmahdollisuuden tuotti hyvinvoinnin kokemusasiantuntijoiden osallistava suora tietosallisuus, ja erityisesti melkein valmiin strategian kommentoinnin muodossa. Valtaistava välillinen tieto-osallisuus toteutui edellistä kapea-alaisemmin, koska työskentelyyn osallistui ainoastaan muutamia poliittisia päättäjiä ja vain osa ammattilaisista koki teh-

täväkseen välittää kokemusasiantuntijoiden kokemuksellista näkökulmaa suunnitteluun. Järjestöt kokivat valtaistavan välitystehtävän tärkeänä, mutta rooli jäi vähäiseksi osallistuneiden järjestöjen pienen lukumäärän vuoksi. Strategian laadinnassa kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden toteutumista kuvaavassa kuviossa 18 osallisuuden muotojen laajuuden erot on tuotu esille katkoviivoituksella.

Vaikuttavan kumppanuuden näkökulmasta osallisuuden muodot suhteutuvat toisiinsa melkein vastakkaisesti. Strategian sisältöön vaikuttivat näkyvästi suora asiantuntijaosallisuus ja valtaista välillinen tieto-osallisuus. Eniten vaikuttavuutta osoitti suora asiantuntijaosallisuus, vaikka osallisuus on muihin muotoihin verrattuna ollut määrällisesti huomattavasti vähäisintä. Vastaavasti laajimmin toteutunut osallistava tieto-osallisuus näkyi heikoiten lopullisessa strategiassa. Se ei mahdollistanut kokemusasiantuntijoiden vaikuttavaa kumppanuutta tutkimuskuntien strategian laadinnassa. Kuviossa 18 vaikuttavimmat muodot on nähtävissä tummennoksina.

Kuvio 18. Kokemusasiantuntijat strategian laadinnassa.

Yhdistettäessä toteutumisen laajuus ja vaikuttavuus näyttäytyy valtaistava välillinen tieto-osallisuus vaikuttavimpana kumppanuuden mahdollistavana osallisuuden muoto-

na. Muokkaamattoman ja analysoimattoman kokemuksellinen tiedon välittäminen mahdollistaa kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan kumppanuuden strategiseen työskentelyyn. Välitystehtävän osalta keskeiseen asemaan nousevat sosiaalialan ammattilaiset sekä sosiaali- ja terveysalan järjestöt. Yhteiskunnallisen aseman vuoksi tärkeimpänä välittäjänä tahona nähdään sosiaalityö.

Sosiaalityön tehtävä kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden mahdollistajana perustuu sosiaalisten kysymysten asiantuntijuuteen. Sosiaalityöntekijät tietävät millaisia ongelmia kunnan asukkailla on ja mistä ne johtuvat (Juutilainen 1994, 24). Sosiaalityön odotetaan havaitsevan yhteiskunnallisten muutosten vaikutukset toimintaympäristöön ja näkevän tarvittavat kehittämiskohteet. Laajemmin nähtynä sosiaalityö on hyvinvointipoliittista työtä, jossa tavoitteena on tukea asiakaskuntaa laajemmin kuntalaisten hyvinvointia. (Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä 2015 -toimenpideohjelma 2005, 46–47.) Sosiaalityöllä on yhteiskunnallinen tehtävä välittää tuottamaansa tietoa kuntalaisten elinolosuhteista sekä rajatumminkin asiakkaita ja heidän tarpeistaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon (Koskinen 2003, 207; Pohjola 2011, 212). Osana palvelujärjestelmää sosiaalityön tehtäväksi voidaan nähdä myös sosiaalisen kestävyuden vartijana toimiminen palveluiden tuottajan näkökulman sijasta (Cowden & Singh 2007, 7).

Aitiopaikalla toimivat sosiaalityöntekijät saavat työssään ajankohtaista kokemuksellista tietoa ihmisten ja yhteiskunnan välisistä sosiaalisista kysymyksistä. Yhteiskuntakriittikona sosiaalityö toimii yhteiskunnan omanatuntona tuoden esille muutosta edellyttävät epäkohdat. Strategiatyöhön sosiaalityö tuo tietoperustaansa pohjautuvia sosiaalisesti kestäväksi ennakoituja ratkaisuvaihtoehtoja ja toimintamalleja. Tieto on perustana strategiatyölle ja sosiaalityön aktiiviselle osallistumiselle esimerkiksi hyvinvointiin liittyvien strategioiden työstämisessä kunta-, seutu-, maakunta tai kansallisella tasolla. Strateginen työ hyvinvointipalvelujen ja sosiaalisen yhteiskuntapolitiikan edistämiseksi on yksi rakenteellisen sosiaalityön tehtäväalue. (Pohjola 2011, 215–216, 219.)

Haasteen kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden toteutumiselle tuo osallisuuden mahdollisuuksien erot erilaisten kokemusasiantuntijoiden välillä. Vaikuttavimmassa asemassa ovat palvelujärjestelmän sisällä olevat tai olleet palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijat, koska ainoastaan palveluiden käyttämisen näkökulma tuli esille suorassa asiantuntijaosallisuudessa. Ammattilaisten keskeisen roolin vuoksi palvelujär-

jestelmän ja palveluiden käyttämisen näkökulmat korostuvat myös valtaistavassa välillisessä tieto-osallisuudessa.

Hyvinvoinnin kokemusasiantuntijoiden osallistava tieto-osallisuus paikantuu strategia-työssä tarvittavan tietopohjan rakentamiseen liittyväksi kysymykseksi. Kumppanuuden vaikuttavuus on vaikeasti nähtävissä, koska osallisuuden tuottama tieto häviää osaksi ammattilaisten käyttämää laajaa tietopohjaa. Ongelmien kanssa elämisen kokemusasiantuntijuus jäi omana näkökulmana käytännössä näkymättömiin. Sen olemassa olo tunnistettiin ”maan hiljaisina”, mutta sen tulokselliseen tavoittamiseen tarvittavia osallisuuden muotoja ei koettu olevan.

6.3.2 Kokemusasiantuntijat strategian toimeenpanossa ja arvioinnissa

Edellisessä kappaleessa 6.3.1 olemme tarkastelleet kokemusasiantuntijoiden kumppanuutta varsinaisessa strategian laadinnassa. Strategiatyöskentely ei kuitenkaan pääty strategia-asiakirjan kirjoittamiseen ja hyväksymiseen. Työskentelyn lopullinen merkitys testataan vasta strategian implementoinnissa eli käytännön toteutuksessa. Strategiatyöskentelyn arvo tulee siitä, millaista lisäarvoa ja hyötyä se tuottaa toteutuessaan käytännön toiminnan tasolla muun muassa palveluita käyttäville kuntalaisille ja mielenterveys- ja päihdetyötä tekeville ammattilaisille. (Bryson 2004, 238–239.) Ilman toteutusta strategia on vain mapillinen paperia (Kamensky 2002, 25).

”Tosi paljohan siitä mietitään ja puhutaan, että kun näitä strategioita tehdään, et jääkö ne sitten sinne pöytälaatikoihin ja niitä ei sitten koskaan enää sen hyväksymisen jälkeen periaatteessa käytetä. Mutta nyt meillä ainakin on kova toivomus, että tämä strategia ei pölyty siellä laatikon pohjalla.”
(K31P)

Strategian toteuttamisen ja arvioinnin osalta on tuotava esille, että tätä osaa strategiaprosessista ei nimenomaisesti käsitelty haastateltaville lähetetyssä haastattelurungossa. Lisäksi haastattelutilanteessa kaikkien kuntien strategiatyöskentely oli vielä asiakirjan laadintavaiheessa, jolloin toimeenpano- ja arviointivaiheet olivat vielä tulossa. Näistä syistä toteuttaminen ja arviointi jäivät haastatteluissa vähäisemmälle huomiolle. Olemme halunneet kuitenkin tuoda myös nämä osat esille, jotta kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden monimuotoisuus ja -vaiheisuus strategiatyöskentelyssä tulee huomioitua.

Strategian laadinta ja käytäntöön vieminen ovat toisiinsa liittyviä strategiaprosessin osia, vaikka johtamisen näkökulmasta ne voidaan nähdä toisistaan irrallisina. Luonnollisesti strategia tulee laatia ennen käytännön toteuttamista, mutta ilman toteuttamista kirjoitettua paperipinoa ei voida kutsua strategiaksi. Molemmat osat ovat tärkeitä työskentelystä toivottujen tulevaisuuden hyötyjen ja tuloksien saavuttamiseksi. (Hrebiniak & Joyce 2005, 602–603.) Prosessin osat voidaan kuitenkin erottaa toisistaan ajallisuuden ja osallisuuden mukaan. Laadintaan menee vähemmän aikaa ja siihen osallistuu vähemmän toimijoita ja henkilöitä kuin strategian toteuttamiseen. Laajuudessaan toteuttaminen on omaa luokkaansa, kun otetaan huomioon kaikki joihin strategia vaikuttaa. Toteutus voi koskea laajaa joukkoa kuntalaisia, kun laadintaan osallistuu muutamia kunnan työntekijöitä. (Mt., 606–607.)

Kokemusasiantuntijuuden näkökulmasta jako strategian laadintaan ja implementointiin voidaan tulkita merkitykselliseksi tutkimukseen osallistuneiden strategiatyöstä vastaavien näkemysten perusteella. Strategian laadinta nähdään usein ammattilaisuuteen pohjautuvana työskentelynä, jossa kokemusasiantuntijuudella ei ole olennaista roolia. Kokemuksellisuudelle pohjautuva asiantuntijuus paikantuukin koskemaan enemmän kokemusasiantuntijoiden kokemia palveluita käytännön mielenterveys- ja päihdetyön tasolla. Käytännön työskentelyssä kokemusasiantuntijoiden osallisuus voi toteutua palveluiden suunnitteluna, toteutuksena, seurantana, arviointina ja kehittämisenä (Heikkilä & Julkunen 2003, 15).

”Ja varmaan se on mielenterveys- ja päihdetyössä, että kun on se oma kokemus. Strategian laadinnassa niin, minä olen tänne kyllä kirjoittanut, kun minä olen miettinyt näitä asioita, niin työtä tekevät.” (K51T)

Kokemusasiantuntijuuden merkitys muuttuu, kun siirrytään strategian laadinnasta käytännön toteuttamiseen. Kokemusasiantuntijoiden vaikuttava kumppanuus näyttää kohdistuvan laadinnan sijasta strategian toteuttamiseen. Strategian toimeenpanossa kokemusasiantuntijoille annetaan asiantuntija-asema, koska kokemusasiantuntijoiden osallisuus katsotaan oleelliseksi strategian päämäärien saavuttamiseksi (vrt. Laitila 2010, 145). Toimeenpanossa tapahtuvan osallisuuden kautta huomioidaan kokemuksellisuuden perustuvat näkökulmat ja tavoitteet palveluiden kehittämisessä, (Toikko & Rantanen 2009, 96) arvioinnissa ja toteuttamisessa. Käytännön tasolta kokemuksellinen tieto

välittyä valtaistavan välillisen tieto-osallisuuden kautta ammattilaisten vastaamaan strategian laadintaan.

”Meneeköhän se painopiste oikeastaan näin, että kun ajatellaan strategia-työtä (piirtää kuviota kokemusasiantuntijuuden paikasta, kirj. lisäys) niin että täällä on sitä ammatillisuutta paljon (strategian laadinnassa) ja täällä sitä kokemuksellista asiantuntijuutta (palveluiden tasolla). Ja sitten kun se täällä jalkautuu ja alkaa toteutua ja niin edelleen, niin täällä sitten punnittaisiin tämän merkitys ja rooli suurin piirtein, joka taas vaikuttaa. Että jotenkin tänne (palveluiden käytön tasolle) enemmän. Ja täältä tulee sitten sitä feedbackia koko ajan tänne strategiatyöhön.” (K25S)

Siirtymä toimeenpanoon ja arviointiin näyttäytyy nivelkohtana, jonka kautta palveluiden tuottamisen taso ja palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijuus linkittyvät strategia-asiakirjan laatimisen jälkeiseen strategian elinkaareen. Kokemusasiantuntijoiden kumppanuus strategian käytännön toteuttamiseen ja arviointiin voi konkretisoida kahden hieman erilaisen ulottuvuuden kautta. Kokemusasiantuntijat voivat osallistua joko henkilökohtaisen tai yleisemmän palvelusuhteen kautta. Asiakas- tai potilasaseman kautta kokemusasiantuntijoilla on henkilökohtainen suhde toteutettaviin, kehitettäviin ja arvioitaviin palveluihin. Kehittäjäasiakkaina ja vertaistoimijoina suhde on yleisempi. Kehittäjäasiakkailta ja vertaistoimijoilta on ollut aikaisemmin henkilökohtainen suhde palveluihin, mutta strategiatyöhön liittyvässä kokemusasiantuntijaroolissa suhde puuttuu.

Asiakkaina ja potilaina kokemusasiantuntijat ovat oman elämänsä asiantuntijoina, jolloin heidän omakohtaiset kokemuksensa ovat palveluiden lähtökohtana (Pohjola 2010, 59). He ovat oman elämänsä merkityksen muodostajia ja aktiivisia toimijoita sekä omassa elämässään että yhteiskunnan jäsenenä (Niskala 2008, 68). Eettisesti tarkasteluna asiakkaat nähdään kykenevinä toimijoina (Laitinen & Niskala 2013, 13). Asiakasosallisuus rakentuu mahdollisuudelle osallistua omien palveluidensa suunnitteluun ja toteutukseen (Kohonen & Tiala 2002, 6). Itseään ja omia palveluita koskevaan päätöksentekoon osallistuminen voimaannuttaa asiakasta omassa elämässään ja valtaistaa suhteessa palveluita tuottavaan järjestelmään (Toikko 2011, 104). Kokemusasiantuntijoiden asiantuntijuus hyväksytään, huomioidaan ja hyödynnetään (Laitila 2010, 145).

Asiakas- ja potilasosallisuudessa kokemusasiantuntijuus paikantuu omaan palvelusuhteeseen sisältyvien palveluiden suunnitteluun, toteutukseen, kehittämiseen ja arviointiin. Suhdetta ei tule kuitenkaan nähdä strategiatyön näkökulmasta kokemusasiantuntijuutta

rajoittavana tekijänä. Omien palveluiden toteuttamisen ja arvioinnin kautta saadaan strategian laadintaan tuoreinta kokemustietoa muun muassa nykyisten palveluiden toimivuudesta ja kehittämistarpeista. Kokemusasiantuntijoina asiakkaat ja potilaat eivät tee vain valintoja ja päätöksiä (choice) omista palveluistaan, vaan tuottavat kokemuksellista tietoa (voice) laajempaan suunnitteluun (Toikko 2012, 4). Asiakasnäkökulman sijasta kokemusasiantuntijuudessa korostetaan kollektiivista asiakasryhmän näkökulmaa. Tavoitteena ei ole asiakaskohtainen työ, vaan on kokemusasiantuntijoiden ja ammatti- laisten välinen vuorovaikutus ja yhteistyö suunnittelussa. (Toikko 2012, 5–6.)

Aktiivisessa palvelusuhteessa olevien palveluiden käyttäjien kokemuksellisuuden tuoreus koetaan kuitenkin haasteena, koska asiakkuudessa kehitetään ja arvioidaan oman asian hoitamiseen tarkoitettuja palveluita. Kokemusasiantuntijuuden määrittymisen ja paikantumisen selkeyttämiseksi asiakkuuteen liittyvä päätösosallisuus onkin erotettava osallisuudesta palveluiden kehittämiseen ja arviointiin (Tritter 2009, 211). Strategian toimeenpanon ja arvioinnin sekä palveluiden kehittämisen näkökulmasta yleisempi kehittäjäasiakkuus nouseekin tärkeimpään rooliin. Kokemusasiantuntijuus toteutuu omaa palvelusuhdetta yleisempänä kehittäjäasiakkuutena, joka ei ole riippuvainen henkilökohtaisesta palvelusuhteesta järjestelmään. Kehittäjäasiakkuudessa lähtökohtana on laajempi kehittäminen kokemuksellisuudesta yleistettyjen näkemysten perusteella.

”...no siinä se tuleeikin sitten se asiantuntijuus, että se on jo liudentunut se hänen oma kokemus siitä asiasta. Ja on päässyt siitä asiasta yli, että se ei tule läpi se, että se on liian henkilökohtainen oma dilemma. Kun se kokemusasiantuntijuus perustuu kuitenkin siihen henkilökohtaiseen kokemukseen. Että miten se ihminen on sitten käsitellyt sen asian ja näkee sen sitten kuitenkin jo laajempaan sen kehittämisen ja palvelut. (K33S)

Kehittäjäasiakkuudessa palveluiden käyttäjät ja heidän läheisensä saavat palveluiden kehittäjän aseman (Pohjola 2010, 60). Kehittäjäasiakastoiminnassa kokemusasiantuntijoiden kokemuksellinen näkökulma nousee virallisen organisaation sisällä toimivien ammattilaisten asiantuntijanäkökulman rinnalle (Toikko 2006, 19). Kokemusasiantuntijoista tulee kehittäjiä muiden kehittäjien rinnalle (Toikko 2011, 113). Kehittämistyön lähtökohtana voidaan nähdä olevan uusien ja erilaisten ratkaisujen löytyminen vallitsevien rakenteiden puitteissa. Korostamalla kokemuksellista näkökulmaa lähtökohtana on enemmänkin kyseenalaistaa nykyiset menettelytavat niitä ylläpitävät rakenteet mukaan lukien. Näkökulma pitää sisällään ajatuksen vastavoimasta ammattilaisten tuottamille rakenteille. (Viinamäki ym. 2005, 145–146.)

”...esimerkiksi se hoitoketjun epäselvyys tuli palautteissa aika hyvin näkyville. Siellä oli joitakin ihan hyviä ja kehityskelpoisia suuntia, semmoisia ihan realistisia ja tosi hyviä ideoita, ajatuksia. Ne pohjasi siihen, että mikään säädös tai mikään tällöinen ei estä, eikä mikään käytäntö estä tekemästä niin, mutta niin ei vain tehty. Ehkä jatkossa tehdään kuitenkin, kun siitä tuli palaute. Ehkä se voisi näkyä enemmänkin ja varmasti sitten näkyisikin jos ja kun meillä olisi ollut asiakas- tai kuntalaiskyselyitä.” (K64S)

Kehittäjäasiakkuus paikantuu usein vain ammattilaisten määrittämien ongelmakohtien poistamiseen tarkoitettujen kehittämisideoiden ja -ratkaisujen antamiseen. Tämä on kokemusasiantuntijuutta kaventava näkökulma, koska heillä on paljon annettavaa myös ongelmien määrittämisessä ja tunnistamisessa. (Tritter & McCallum 2006, 162–164.) Kehittäjäasiakkaat voivat lisäksi olla toteuttamassa uusia kehittämisideoita käytäntöön, jotta uudet toimintamallit olisivat palveluiden käyttäjienkin näkökulmasta toimivia. Kumppanuuden toteutumiseksi kokemusasiantuntijoiden tulee osallistua vaikuttavasti kehittämistarpeiden määrittämiseen, ratkaisuvaihtoehtojen päättämiseen sekä käytännön toteutukseen ja arviointiin.

”Mutta toisaalta olisi hyvä, jos me erilaisia ihmisiä tavoitettaisiin. Sielläkin on hyvin erilaisin kokemuksin ihmisiä. Kun niitä tavoitetaan, niin voisi saada eri kohtiin näitä prosesseja näkökulmia, jotka auttaisivat sitten arvioimaan prosesseja paljon paremmin. [...] Ja silloin tähän strategiatyöhönkin voisi heidän kautta saada justinsa tärkeää tietoa, kun heitä pystyisi riittävän hyvin kuuntelemaan, kuulemaan, niin voisi sitten todella katsoa, että mitä asioita sieltä nousee ja mihin asioihin pitäisi paneutua.” (K23T)

Palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijuus paikantuu palveluiden kehittämisen ja arvioinnin lisäksi varsinaiseen palveluiden tuottamiseen. Asiakkaat ja potilaat osallistuvat omien palveluidensa toimeenpanoon, ja tuottavat siten kokemuksellista tietoa strategiseen suunnitteluun. Kehittäjäasiakkaita ei yleensä yhdistetä palveluiden tuottamiseen, vaan mukana olo tuottamisessa tunnetaan enemmänkin vertaistoimijuutena. Kehittäjäasiakkailla ja vertaistoimijoilla on samanlainen suhde palveluihin, mutta kokemuksellinen asiantuntijuus paikantuu eri kohtaan palveluiden suunnittelun, toteuttamisen ja kehittämisen ketjua.

”Minä ajattelen tuon kokemuksellisuuden, niin minä rinnastan sen aika paljon, tai minulla tulee sana vertaistuki mieleen, että ehdottomasti siellä kentällä auttamassa niitä muita ja tukemassa. Vaikka jatkohoitoryhmät ja AA ja potilasjärjestöjen ryhmätoiminta, niin siellä ilman muuta” (K33S)

Palveluiden toteuttamiseen liittyvässä toimintaosallisuudessa (Kohonen & Tiala 2002, 6; Siitonen 2007, 251–252) kokemusasiantuntijuus on vertaistoimijuutta, jossa kokemusasiantuntija tuottaa vertaistoimintaa itsenäisesti tai ammattilaisten rinnalla (Laimio & Karnell 2010, 16). Toimintaosallisuuden kautta kokemusasiantuntijoista tehdään virallisen palvelujärjestelmän sisällä toimivia palveluiden tuottajia (vrt. Rajavaara 2011, 212–213). Vertaistoimijana kokemusasiantuntija jakaa kokemustietoa vertaistukena ja ohjauksena samankaltaisissa elämäntilanteissa oleville ihmisille (Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009, 17; Vahtivaara 2010, 21).

Vertaistoimijuuden paikantuminen toimeenpanoon ei poissulje vertaistoimijoiden osallisuuden kautta saadun kokemuksellisen tiedon hyödyntämistä strategian laadintaan ja arviointiin. Erityisesti ryhmämuotoisessa vertaistoiminnassa kertyy strategityössä tarvittavaa kokemuksellista tietoa (Jyrkämä & Huuskonen 2010, 81). Vertaistoiminnan kokemusasiantuntijuus rakentuu yksilökohtaisten kokemusten lisäksi ryhmässä jaetuille kokemuksille. Vertaistoiminnan kokemuksille avoin ympäristö luo myös hiljaisimmille mahdollisuuden tulla tasavertaisesti kuulluksi ja foorumin kokemuksellisen tiedon tuottamiseen ja jakamiseen (Hyväri 2005, 220–224). On myös mahdollista, että toiminnan kollektiivisuus tukahduttaa erilaiset ja uudenlaiset näkemykset (Hokkanen 2013, 68).

Vertaistoiminnan tuottaman tiedon viemiseksi strategian laadintaan tarvitaan erilaisia kanavia, jottei vertaisryhmän tuottama kokemustieto jää ainoastaan ryhmän tietoon (Toikko 2011, 113). Ryhmän kokemukset epäkohdista, tarpeista ja kehittämiskohteista välittyvät strategian laadintaan ryhmää edustavan kokemusasiantuntijan suoran asiantuntijaosallisuuden kautta (Laimio & Karnell 2010, 10). Ryhmän kokemuksellinen tieto välittyy myös ammattilaisten valtaistavan välillisen tieto-osallisuuden mahdollistamana (ks. Nylund 2005; Laitila & Nikupeteri 2013). Luottamukselle rakentuva ryhmä tuottaa kokemusasiantuntijuutta vahvistavan kanavan viedä kokemuksellista asiantuntijuutta yleisempään suunnitteluun (Laitila & Nikupeteri 2013, 444).

”Ei kaikkien niiden, jotka siinä ryhmässä toimii tarvitse, vaan voi olla se yksi, jolle he puhuvat ja antavat niitä toiveita ja joka sitten vie ne asiat eteenpäin. Koska sekin on taas jo luottamuskysymyksen siinä että ihmiset, asiakas monesti ottaa sen yhden henkilön, jolle ne asiat kerrotaan, koska ne eivät aina ole helppoja asioita.” (K42S)

Kokemusasiantuntijoiden vaikuttavaan kumppanuuteen sisältyvien suorien kehittäjä- ja toimintaosallisuuksien paikantuminen selkeästi käytännön palveluiden tasolle on haaste

strategiselle tavoitteelle saada tulevaisuudessa paremmin kuntalaisten tarpeisiin vastavia palveluita. Timo Toikon ja Teemu Rantasen (2009, 164) mukaan kriittisestä näkökulmasta katsottuna aito kumppanuus suunnittelussa edellyttää yhteistä suunnitteluprosessia, jossa lähtökohdat, sisällön määrittäminen ja työskentelyn lopputulos tuotetaan demokraattisesti. Strategiatyöskentelyn lopputulos ei ole näin ollen ammattilaisten etukäteen määrittämää, vaan yhdessä tasavertaisesti luotua ja toteutettua. Kokemusasiantuntijat eivät tällöin ainoastaan toteuta ammattilaisten määrittämiä palveluita, vaan ovat ammattilaisten rinnalla päättämässä palveluista.

Kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden toteutumisen haaste ei käytännössä rajoitu vain yleisemmille strategian laadinnan, toimeenpanon ja arvioinnin tasoille. Kumppanuuden huomioimisen ongelmallisuus nähdään lähtevän jo asiakkuuteen perustuvasta palvelusuhteesta. Asiakkaiden ja potilaiden kokemusasiantuntijuuden toteutuminen ei aina onnistu vaikuttavasti edes omien palveluiden tasolla. Erityisesti mielenterveys- ja päihdetyössä omien palveluiden tasolla kohdistuvan kokemusasiantuntijuuden nähdään toteutuvan riittämättömästi (Laitila 2010, 146).

”Minusta vähän tuo meidän ajattelumaailma on, että se ei ole se asiakas ollenkaan ollut vaikuttamassa. Hyvä että hoitoonsa, ettei ihan sanella, että mitä pitää ja sinun paras on. Puhumattakaan kehittämisessä tai palvelujen järjestäjänä.” (K24T)

Palvelusuhteessa kokemusasiantuntijan kumppanuus voi murentua sivustakatselijan ja myötäilijän rooliin, jonka ohi tai yli ammattilaiset puhuvat ja toimivat (Pohjola 2010, 58; Laitila 2010, 148). Sosiaalibarometrin (Eronen ym. 2013, 72) mukaan asiakkaiden osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksissa sekä kehittämisosallisuudessa nähdäänkin olevan parantamisen varaa. Vastaajista reilusti yli puolet (62 %) arvioi asiakkaiden osallistumisen palveluiden kehittämiseen toteutuvan parhaimmillaan melko huonosti. Osallisuus näyttäytyy enemmänkin ammattilaisten lähtökohdista määrittävänä muodollisena konsultointina, mielipiteinä ja palautteina kuin tasavertaisena kumppanuutena ja yhteisenä päätöksentekona (Gagliardi ym. 2008).

Kuviossa 19 sivulla 162 on havainnollistettu kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden määrittymistä valmiin strategian toimeenpanossa ja arvioinnissa. Tärkein havainto on, että kaikista kokemusasiantuntijuuden ulottuvuuksista palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijoilla on merkityksellisin rooli. Tulkitsemme erilaisten merkitysten perus-

tuvan ammattilaisten näkemykseen palveluiden käyttämiseen liittyvän tiedon tärkeydestä strategisessa suunnittelussa. Palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijoilla on enemmän kokemuksellista tietoa palvelujärjestelmästä ja palveluiden tuottamisesta kuin esimerkiksi kuntalaisilla on yleisesti. Nykyiset ja entiset palveluiden käyttäjät voivat arvioida muun muassa tuotettujen palveluiden laatua. Suhde palvelujärjestelmään luo ammattilaisten näkökulmasta perustan tuottaa merkityksellisempää tietoa (ks. Gagliardi 2008, 237–239) ja lähtökohdan kumppanuudelle strategiatyössä.

Kuvio 19. Kokemusasiantuntijat strategian toimeenpanossa ja arvioinnissa.

Kuvion perusteella asiakkaille ja potilaille muodostuisi tärkein asiantuntijuus, mutta näin ei ole merkitysten tasolla. Tärkeimmän asiantuntijaroolin saavat kehittäjäasiakkaat ja vertaistoimijat, koska heidän kokemuksellisuus ei perustu tuoreisiin ja vielä aktiivisiin kokemuksiin palveluista. Erityisesti kehittäjäasiakkuus yhtenä kokemusasiantuntijuuden muotona on tärkeä vaikuttavan kumppanuuden mahdollistajana. Heidän kautta palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijuus ulottuu kaikille strategiatyöskentelyn

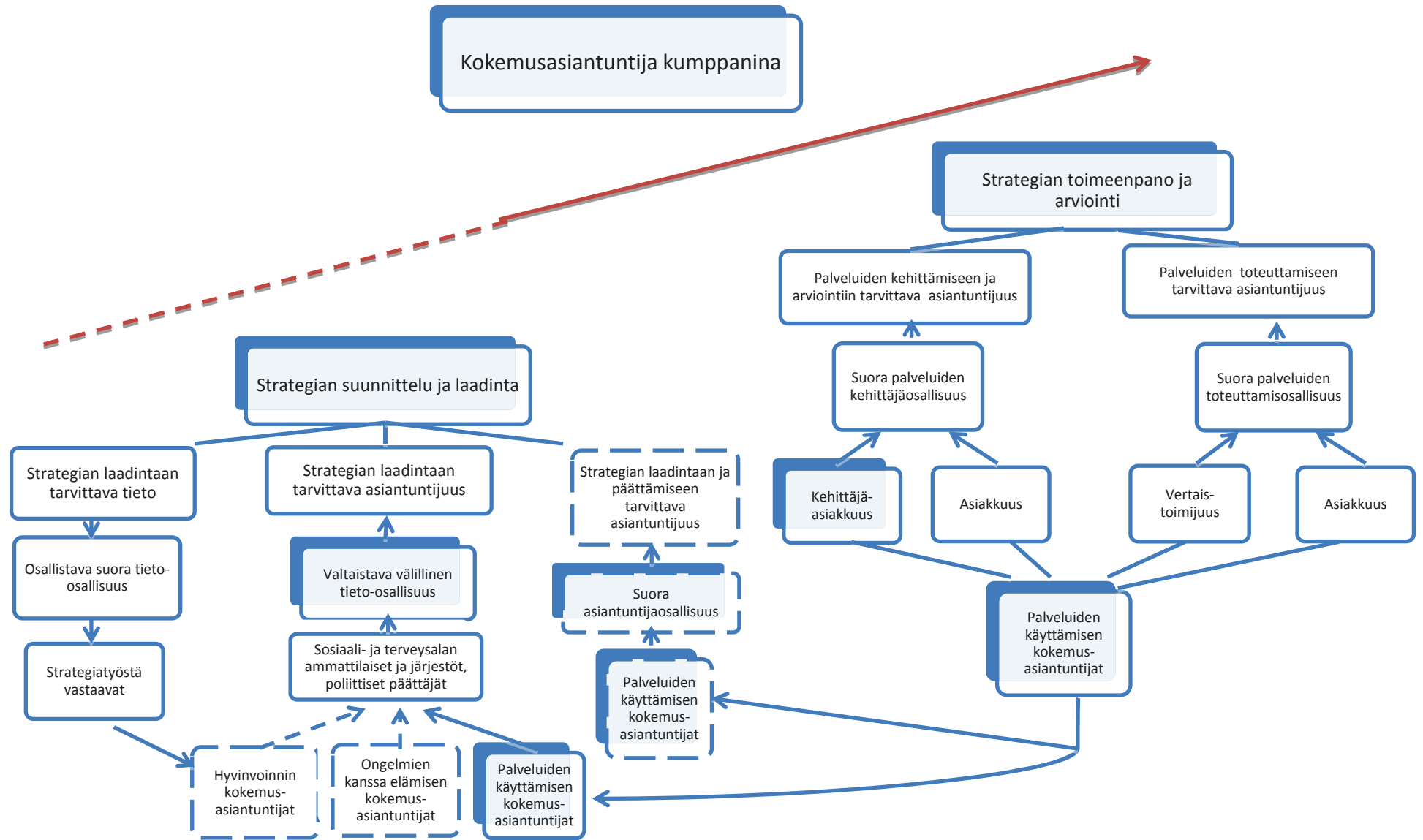
tasoille. Huomioitavaa on, että kehittäjäasiakkaiden osallisuus toteutuu vaikuttavimmin käytännön palveluiden kehittämisessä ja arvioinnissa.

Haasteen tuo kokemusasiantuntijoiden näkökulman välittyminen strategian laadintaan. Yhtymäkohta laadinnan ja toimeenpanon välillä on strategian päivittäminen. Kaikki tutkimuskunnat ovat asettaneet strategioille päivittämissaikataulun, jotta strategiat eläisivät muuttuneen toimintaympäristön mukana. Päivittämisvaiheessa kokemusasiantuntijoiden kumppanuus toteutuu erilaisten tieto-osallisuuksien ja asiantuntijaosallisuuden kautta.

”Että päivityksiä tietenkin täytyy tehdä, koska asiat muuttuvat. [...] Kun päivitetään, niin lähetään kysymään kuntalaisilta neuvoja siihen päivitykseen. Hyvä.” (K33S)

Yllä olevassa haastateltavan sitaatissa tuodaan esille hyvinvoinnin kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden merkitys strategian päivityksessä. Näkökulma on poikkeava, koska työskentely korostaa yleensä palveluiden käyttämisen kokemusasiantuntijuutta. Ammattihenkilöiden aktiivisella roolilla onkin tärkeä asema kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan kumppanuuden toteutumisessa. Parhaaseen osallisuuteen on päästy, kun ammattilainen on suoraan pyytänyt kokemusasiantuntijoita osallistumaan ja jakamaan omia kokemuksiaan. (Birchall & Simmons 2004, 30–31; Palsanen 2012, 10–11.) Ammattilaisilla tulee olla substanssiosaamisen lisäksi osallisuuden asiantuntijuutta kokemusasiantuntijoiden merkityksellisen aseman ja moniulotteisen osallisuuden tavoittamiseksi. Lisäksi ammattilaisilta vaaditaan vallitsevien hierarkiarakenteiden murtamisen ja tasavertaisen kumppanuuden asiantuntijuutta. (Toikko 2006, 19.)

Edellä olemme tarkastelleet mielenterveys- ja päihdestrategian laadintaan sekä toimeenpanoon ja arviointiin liittyvän kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden rakentumista tutkimuskunnissa toteutuneen osallisuuden kautta. Kumppanuuden toteutuminen on jaettu strategiaprosessin mukaisesti strategian laadintaan ja sen toimeenpanoon ja arviointiin. Jaon kautta on tavoitettu kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan kumppanuuden paikantuminen erityisesti strategian toimeenpanoon käytännön palveluiden kehittämisen, toteuttamisen ja arvioinnin muodossa. Kumppanuuden rakentuminen on nähtävissä kokonaisuutena kuviossa 20 sivulla 160.

Kuvio 20. Kokemusasiantuntijat kumppaneina kunnan strategiatyössä.

Kumppanuuden vaikuttavuuden näkökulmasta keskiössä on osallisuuden eri muotojen ajallinen toteutuminen. Vaikuttavuudelle on merkityksellistä, toteutuuko osallisuus ennen strategian valmistumista vai vasta sen jälkeen. Esimerkiksi arviointiosallisuuden kohdalla on hyvä kysyä, että keiden lähtökohdista arviointi toteutetaan (Gagliardi ym. 2008, 234–235). Kokemusasiantuntijoiden tekemä palveluiden jälkikäteinen laadunarviointi voi määrittyä yhdeksi ammattilaisten lähtökohdista lähteväksi arvioinnin välineeksi, mittariksi. Vaikuttavuuden näkökulmasta kokemusasiantuntijoiden mukana olo kohdistuu välinearvon sijasta arvioinnissa käytettävien mittareiden valintaan ja saatujen tulosten analysointiin. Perusteena tälle tulkinnalle on laadun näyttäytyminen erilailla ja rakentuminen eri elementeistä palveluiden käyttäjille ja palveluiden tuottajille. (Mt.)

”Kokemusasiakkaita pitäisi saada vielä paremmin ihan loppuvaiheessakin mukaan [...] No, se riippuu aika paljon, että mitä todellisuudessa saadaan toteutettua, vaikka joku palvelupisteen toteuttaminen, puhutaan jostain matalan kynnyksen pisteestä esimerkiksi, niin mikä se on se toteutus. Pysytäänkö se toteuttaa kunnolla, jos pystytään, niin silloin se näkyisi varmaan sille käyttäjällekkin. Ja silloin siinä pitäisi hioa sitä prosessia vielä jatkossakin kokemusasiantuntijan kanssa.” (K23T)

Jill Grantin (2007, 155) mukaan osallisuuden vaikutus kokemusasiantuntijuudelle annettavalle merkitykselle on havaittavissa kokemusasiantuntijoille annetussa vallassa. Vaikuttavimmillaan kokemusasiantuntijat ohjaavat ja hallinnoivat toimintaa, tai osallistuvat tasavertaisina asiantuntijoina ammattilaisten rinnalla. Tutkimuskuntien osalta vaikuttava kumppanuus sijoittuu kehittäjä- ja toimintaosallisuuden muodoissa käytännön palveluiden tuottamiseen, kehittämiseen ja arviointiin. Kehittäjäasiakkaina, vertais-toimijoina ja palveluiden käyttäjinä kokemusasiantuntijoilla on valtaa vaikuttaa palveluihin. Strategian laadinnassa kumppanuus toteutuu heikoimmin, koska se perustuu enemmän ammattilaisuudelle ja ammattilaisten tuottamalle professionaaliseen tiedolle.

”Mutta minä sanoisin vielä, että se kokemusasiantuntijuus ehkä olisi erittäin merkittävää sitten jos ajattelisin tätä palvelujärjestelmää. [...] erityisesti palvelujärjestelmää taikka tukea sairastuneille tai omaisille, niin sitä koskevassa päätöksenteossa olisi varmaan tosi hyödyllistä.” (K12S)

Perinteisen asiantuntijahierarkian murtavassa kumppanuudessa asiantuntijuus jaetaan ammattilaisen ja kokemusasiantuntijoiden välillä. Parhaat ratkaisut löytyvät molempien tuottamien asiantuntijatietojen tasavertaisen yhdistämisen kautta. (Eräsaari 2000, 231–233; Pohjola 2010, 58–59.) Horisontaalisessa kumppanuussuhteessa kokemusasiantuntija ja ammattilainen asettuvat samalle tasolle sen sijaan, että asiantuntijuus ja tieto ovat

ammattilaisella (Juhila 2006, 137–138). Asiantuntijuus ei näin ollen perustu ainoastaan tiedon omistajuuteen, vaan tiedon tuottajan ja tiedon asiantuntija-asema rakentuu niille annettujen merkitysten kautta. Kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan osallisuuden kannalta on keskeistä se, millainen merkitys heidän kokemukselliselle tiedolleen annetaan. (Bäcklund 2007, 59–61.) Kumppanuudessa ammattilaiset ja kokemusasiantuntijat ovat yhtä merkityksellisiä toimijoita kunnan strategiatyöskentelyssä (vrt. Toikko 2011, 108).

Kokemusasiantuntijoiden kumppanuus nähdään merkityksellisenä sekä strategian laadinnassa että toimeenpanossa ja arvioinnissa. Kuntalaisten sekä palveluiden käyttäjien ja heidän läheistensä osallistuessa kokemusasiantuntijoina kunnan strategiseen suunnitteluun voidaan heidät nähdä kumppaneina yhteisen tulevaisuuden määrittämiseksi. Kumppanuuteen perustuvan osallisuuden toteutuminen strategiatyöskentelyssä nähdään nykyaikaisena tapa tehdä kunnallista suunnittelua.

”...kyllä minusta tänä aikana ja tällä hetkellä ajattelen niin, että ilman muuta heidän jollain tapaa tulee osallistua.” (K25S)

”...se on arvo sinänsä, että kyllä meillä siihen tahtotila on. Sitä on vielä semmoista kyvyttömyyttä tai rajoittuneisuutta, tai rajallisuutta tietenkin, että se ei ole vielä toimintatapana, mutta tahto ja ymmärrys on, että tämä on ja pitää olla. [...] Rakenteet on aika jäykät. Niin ihan oikeasti ne eivät mahdollista, vaikka täällä olisi kuin tahtoa itsellä, niin kuule välillä tuntuu, että herranjeesus onko tämä totta, että tällainenki asia vaatii tyhjän..” (K24T)

Käytännössä kumppanuuden toteutuminen ei usein ollut kokemusasiantuntijuudelle annetun merkityksen mukaista. Kokonaisuudessaan kokemusasiantuntijoiden kumppanuus mielenterveys- ja päihdestrategiatyöskentelyyn näyttäytyy tutkimuskunnissa vähäisenä. Seuraavaksi siirrymmekin tarkastelemaan kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden esteitä ammattilaisten ohjaamassa kunnan strategisessa suunnittelussa.

6.4 Professionaalisen rakenteen ulkopuolisena

6.4.1 Kokemusasiantuntijuuden ja osallisuuden tulkinnanvaraisuus

Tarveharkintaista osallisuutta

Edellisessä kappaleessa 6.3 kokemusasiantuntijat on nähty kumppaneina strategisessa prosessissa, jonka tavoitteena on saada muun muassa paremmin nykyisten ja tulevien

palveluiden käyttäjien tarpeisiin vastaava laadukas kunnan palvelujärjestelmä. Kumppanuuden keskiössä on henkilökohtaiseen kokemuksellisuuteen perustuvan näkökulman tärkeys ammatillisen näkökulman rinnalla. Kumppanuus nähdään positiivisena tavoitteena sekä itsessään että sen kautta saatavien vaikutusten kautta (vrt. Niiranen 2002b, 71).

Strategisessa suunnittelussa toteutuva kumppanuus määrittyy osallisuuden vaikuttavuuden näkökulmasta enemmänkin tavoitteiden saavuttamisen keinoksi, kuin itse tavoitteeksi (vrt. Truman & Raine 2001; Birchall & Simmons 2004). Keinona näyttäytyvä osallisuus mahdollistaa mielipiteiden ja näkemysten kertomisen ammattilaisten etukäteen päättämistä aiheista. Kokemusasiantuntijat tuottavat ammattilaisten tarvitsemaa tietoa ammattilaisten määrittämin keinoin ilman, että he pystyvät vaikuttavamaan tiedonkeräämisen jälkeiseen työskentelyyn. (Toikko 2011, 108.)

”[...] tämän työn aikana on eri vaiheissa kuultu kuntalaisia sekä asiakkaita, potilaita että omaisia, niin periaatteessa mitä odotuksia heillä on. Ja sitten tietenkin mietitään, että jos saataisiin sitä rakennetta ja palveluita muokattua paremmin siihen suuntaan mitä odotuksia siellä on.” (K23T)

Erilaisissa ohjelmissa ja suosituksissa on korostettu molemmat osallisuuden ulottuvuudet sisällä pitävää kokemusasiantuntijoiden kumppanuutta (Beresford 2001, 501), mutta ohjauksellisesta ideologiasta huolimatta kumppanuus saa todellisen muotonsa vasta paikallisissa käytännöissä. Kokemusasiantuntijoiden kumppanuus toteutuikin tutkimuskuntien strategiatyöskentelyssä hyvin vaihtelevasti verrattuna kansalliseen ja kansainväliseen ohjaukseen. Osassa kuntia kumppanuus oli määrällisesti vähäistä, mutta vaikuttavaa. Kokemusasiantuntijat osallistuivat työskentelyyn monenlaisin näkyviä tuloksia tuottavin osallisuuden keinoin. Toisissa kunnissa kumppanuutta ei ollut ollenkaan, tai se toteutui heikosti. Osallisuutta kuvasi enemmänkin näennäisyys kuin vaikuttavuus.

Kokemusasiantuntijoiden kumppanuus mahdollistui erilaisten tieto-osallisuuksien, asiantuntija-, kehittäjä- ja toimintaosallisuuksien kautta. Joissain kunnissa melkein kaikki osallisuuden muodot olivat käytössä mahdollistamassa vaikuttavan kumppanuuden. Toisaalla kumppanuuden nähtiin toteutuvan, kun melkein valmis strategia-asiakirja oli kunnan nettisivuilla kuntalaisten kommentoitavana. Kokonaisuutena strategiatyöstä vastaavat ovat tehneet osallisuutta koskevia ratkaisuja tilanteessa, jossa heillä ei ole ollut valmiita kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden mahdollistavia rakenteita (vrt.

Hetemäki 2011, 71). Osallisuuden perinteiden ja rakenteiden puuttuminen ovat sekä haaste että este kumppanuuden toteutumiseksi strategisessa suunnittelussa (Heikkilä & Julkunen 2003, 15–16; Carr 2007, 266–268).

”Niin se aikapula. Ja sitten se, että siihen aikaan meillä ei ollut mitään tällöistä valmista ryhmää tai että sitten se kokemusasiantuntijuuden tuominen olisi ehkä vaatinut jotakin valmisteluja.” (K12S)

Käytännön osallisuuden kanavien puuttumisen lisäksi rakenteellisena haasteena on osallisuuden yleinen määrittelemättömyys. Osallisuudelta puuttuva tarkka määritelmä mahdollistaa monenlaiset tulkinnat ja käytännön toteuttamisen. Esimerkiksi erilaisissa ohjausasiakirjoissa korostetaan kokemusasiantuntijoiden osallisuuden merkitystä, mutta niissä ei useinkaan ole tarkemmin määritetty mitä osallisuus on käytännössä. Käytännön toteutuksen tasolla osallisuus -käsitteen alle mahtuukin moninainen valikoima keinoja ja muotoja, jotka kaikki katsotaan toteutuneeksi osallisuudeksi. Osallisuutta on laajalla janalla tyytyväisyyskyselyihin vastaamisesta vertaistukiryhmissä mukana oloon. (Fudge ym. 2008.)

Ohjausasiakirjat eivät ole ainoa kokemusasiantuntijoiden osallisuuden tulkinnanvaraisuuden lähteitä. Rakenteiden määrittämättömyys lähtee lainsäädännön tasolta asti. Puitelakina kuntalaissa (365/1995) osallisuuden mahdollisuuksista säädellään vain yleisesti periaatetasolla (Koskiaho 2002, 37). Kunnille on asetettu vaatimuksia kuntalaisten kuulemisesta heidän vaikutusmahdollisuuksien parantamiseksi, mutta toteuttamista ei ole asetettu velvollisuudeksi (Kettunen 2002, 25). Lainsäädännön ja osallisuutta koskevan valtion informaatio-ohjauksen velvoittamattomuus luo tilanteen, jossa kunnille ei aseteta sanktioita ohjeistuksen noudattamatta jättämisestä (Pikkala 2006, 8). Velvoittamattomuus mahdollistaa tilanteen, jossa kokemusasiantuntijoiden kumppanuus strategia-työskentelyssä nähdään merkityksellisenä, mutta sitä ei toteuteta erilaisin perustein.

”No ei, tietenkin kuntalaisia, no ei kyllä. Ei meillä silleen. [...] Käytiin tietenkin keskustelua, että olisi varmaan tarvinnut. Ja olisi ollut hauska haastatella vaikka ketä, mutta mentiin varmaan siitä mistä oli aita matalin tässä haastattelussakin.” (K61T)

”Siitähän me aivan alussa, kun me sitä strategiatyötä suunniteltiin, että miten tämä kuntalaisten kuuleminen. Sitä kyllä pohdittiin alussa paljon. Siinä oli meillä esillä, että olisi kunnan nettisivuille laitettu, kun strategia olisi ollut melko valmis. Kuntalaiset olisi voinut sitä kommentoija. Mutta ei sitten siihen kuitenkaan lähetty. Minä en nyt tarkoin, nähtiinkö se liian työläänä, tai joku siinä tuli sitten semmoinen, että se lopahti. [...] Että ehkäpä se oli

resurssikysymys, että miksi sitten ei ole lähdetty siihen nettipalautteeseen. Sitten on oma hommansa purkaa se palaute.” (K33S)

Osallisuutta koskevien päätösten kautta ammattilaiset poissulkevat merkitykselliseksi määritetyn kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden. Poissulkemisen mahdollistaa kuntien vapaus päättää strategisen suunnittelun osallisuuden toteutumisesta. Kumppanuuden ehtona olevan osallisuuden toteutumattomuus luo tilanteen, jossa kokemusasiantuntijoista tulee strategiatyön näkökulmasta ulkopuolisia. Kokemusasiantuntijoiden kumppanuus voidaan nähdä osallisuuden toteuttamisen vapaaehtoisuuden perusteella ammattilaisten lähtökohdista määrittäviksi tarveharkintaiseksi toiminnaksi (vrt. Hetemäki 2011, 71). Kun osallisuutta ei ole pakko mahdollistaa, kumppanuus toteutuu vain ammattilaisten kokiessa sen tarpeelliseksi.

Olellaisena poissulkevana rakenteena näyttäytyy kumppanuuden toteutumiseksi tarvittavien osallisuuden mahdollisuuksien luomisen ja vaikuttavuuden takaamisen työläys. Kumppanuuden edellyttämän satsauksen määrä koettiin liian suurena suhteessa kumppanuudesta saataviin hyötyihin. Käytännössä erityisesti nopeatahtinen ja niukalti resursoitu strategiaprosessi estivät osallisuuden toteutumisen. Varsinkin ajan puute johtaa usein kokemusasiantuntijuuden poisjättämiseen (Kettunen & Kiviniemi 2000, 48).

Tarveharkintaisuutta ei tule kuitenkaan nähdä ainoastaan kumppanuuden poissulkevana rakenteena. Käytännössä tarveharkintaisuus voi luoda puitteet, jossa kumppanuus toteutuu valtakunnallisia ohjaus- ja merkitysrakenteita laajemmin. Kumppanuuden toteutumisessa ammattilaiset ovatkin keskeisessä asemassa. Ammattilaisten aktiivinen rooli näyttäytyy kumppanuuden esteenä ja edellytyksenä. Ammattilaisten tahtotilan merkitys on olennainen, koska lainsäädännöstä ei löydy suoraa velvoitetta kokemusasiantuntijoiden osallisuudelle kunnan strategiseen suunnitteluun (Heikkilä & Julkunen 2003, 15–16). Erityisesti strategiastyöstä vastaavan työryhmän näkemys kokemusasiantuntijuuteen ja sen merkitykseen ovat tärkeitä.

”Ja sitten kun on hyvä työryhmä, jotka on myös höyrähtänyt siihen ja tähän. Ja näkevät ja huomaavat, että niillä on merkitystä ja näkökulmaa.” (K24T)

Ammattilaisten tahtotilaan ja käytännön mahdollisuuksiin pohjautuvan aktiivisen roolin merkitys on havainnollistettavissa kahden esimerkin kautta. Tutkimuskuntien strategia-työskentelyssä kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden keskeiseksi toteutumisen muo-

doksi määrittyi ammattilaisten ja järjestöjen toteuttama valtaistava välillinen tieto-osallisuus. Kunnan sisäisten ammattilaisten osalta toteutumisen esteenä on saatujen kokemusten ja näkemysten systemaattinen kirjaaminen ja eteenpäin vieminen strategiaan suunnitteluun. Ilman tätä välitystehtävää strategiatyöhön ei saada samassa laajuudessa kokemustietoa muun muassa palveluiden käyttäjien esittämistä muutostarpeista. (Simmons ym. 2012, 10–11.) Sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten tuleekin hahmottaa tehtävänsä mahdollistaa kokemusasiantuntijoiden kumppanuus kunnan strategisessa suunnittelussa valtaistavan välillisen tieto-osallisuuden kautta.

”Mutta se, että miten se tieto menisi tuonne ylemmäs ylemmille tahoille. Se olisi minusta se pointti. Se pitäisi olla se joku, joka on hiljaisten signaalien vastaanottaja.” (K22T)

”Ajattelin, että miten me voidaan saada ne kuuluviin, ja miten ne sitten saadaan eteenpäin varsinaisesti siellä kunnan päätöksenteossa ja taloudessa ja kaikessa, niin siihen vaaditaan aina välittäjäporras, joka sitä tulkitsee ja vie eteenpäin.” (K11S)

Järjestöjen osalta kunnan strategiatyöhön varaamat rajalliset aika- ja työntekijäresurssit näyttäytyivät työskentelyyn osallistumisen esteenä. Käytännössä kaikkien kunnan alueella toimivien järjestöjen kuuleminen koettiin liian haasteellisena suhteessa strategiatyöhön käytettävään aikaan. Järjestöjen kaventuva mahdollisuus osallistua rajaa erityisesti palvelujärjestelmän ulkopuolella olevien kokemusasiantuntijoiden tavoittamista. Myös järjestöjen tehtävä välittää maan hiljaisten näkökulmaa vaikeutuu. Järjestöt eivät voi mahdollistaa kokemusasiantuntijoiden valtaistavaa välillistä tieto-osallisuutta ilman osallistumista strategian laadintaan.

”Toisaalta, jos ajattelee, niin kyllä täällä on valtavasti näitä eri järjestöjä. Että tavallaan sekin on aina kysymys, että miten pystyy edes osaa kuulemaan riittävästi. Että niitä on niin paljon kuitenkin nyt.” (K23T)

Ammattilaisten tahtotilaan liittyväksi kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden esteeksi voidaan tulkita myös kokemusasiantuntijoiden osallisuuden näkeminen muoti-ilmiönä, jossa osallisuus näyttäytyy nykyaikaisena tapana tehdä strategiaa. Kokemusasiantuntijuudesta puhutaan merkityksellisenä, mutta käytännön tasolla osallisuuden merkitys näyttäytyy vähäisempänä (Tait & Lester 2005, 170–171). Käytännössä kokemusasiantuntijoiden osallisuus toteutuu näennäisesti ammattilaisten ohjaamin muotoin, koska tavoitteena ei loppujen lopuksi ole vaikuttava kumppanuus (ks. Toikko 2011, 111–112).

Ammattilaiset osoittavat kiinnostusta osallisuuden toteutumiseen, mutta ilman konkreettista tahtoa kumppanuuteen (Ropponen 2011,68).

”Nythän siellä on puhuttu koko ajan niistä samoista asioista. Pitää kuulla ja näin. Ja pitäisi tehdä yhteistyötä ja joo joo, kyllä me tiedetään. Ei siellä mitään uutta ole tullut.” (K22T)

Muoti-ilmiön taustalla voidaan nähdä olevan kokemusasiantuntijuuden eri ulottuvuuksien oleminen ajankohtainen poliittinen tavoite. Ammattilaiset toteuttavat kokemusasiantuntijuuteen liittyviä osallisuuden muotoja poliittisten tavoitteiden mukaisesti. Näenäistä ohjauksen noudattamista voidaan kutsua sosiaalisesta paineesta johtuvaksi harhaksi (social desirability bias). Ohjauksen kautta tuleva paine johtaa kokemusasiantuntijoiden ilman konkreettisia vaikutuksia tuottavaan näennäiseen konsultointiin. (Grant 2007, 155–156.) Osallisuudessa on kyse enemmänkin konsultaatiosta kuin kumppanuudesta, vaikuttamisesta ja vallan siirrosta (Tait & Lester 2005, 170–171).

Ohjauksen sosiaalinen paine on merkittävää, koska yleinen osallisuuden toteuttamisen peruste on ohjeistuksen noudattaminen (Birchall & Simmons 2004, 4). Hyvästä tavoitteestaan huolimatta osallisuus on vain ohjeistusten teknistä noudattamista (Beresford 2001, 501). Kuntien strategiatyön puitteissa järjestettiin monenlaisia ohjeistuksissa esiin nostettuja osallisuuteen tähtääviä toimia, joiden oletettiin lisäävän kokemusasiantuntijoiden osallisuutta. Käytännössä tavoitetta ei saavutettu kaikilta osin, koska keinoja ei kohdistettu nimenomaan kokemusasiantuntijoiden saavuttamiseksi.

”Näillä monella seminaaripäivillä ehkä oli ajatus osallisuudesta nimenomaan. En tiedä kenen osallisuudesta.” (K25S)

”...meillä oli se ’kaikille avoin’ (kirj. muutos tunnistettavuuden poistamiseksi) tapahtuma, niin kyllähän sielläkin oli yleisössä varmasti. Tosin heitähän ei sillä tavalla luokiteltu, että ketä he ovat.” (K32S)

Tutkimuskunnissa tekninen noudattaminen oli havaittavissa kahdella toisiinsa vaikuttavalla tasolla. Lähtökohdiltaan mielenterveys- ja päihdestrategian tekeminen ei ollut kunnille lakiin perustuva velvoite. Informaatio-ohjauksen mukaisen strategian tekeminen otettiin kuitenkin joissain kunnissa vapaaehtoisuuden sijasta vastaan ulkopuolisena pakkona. Siihen liitettynä pakolta tuntuva velvollisuus kokemusasiantuntijoiden osallisuuden lisäämiseen johti kokemuksellisen näkökulman joko kokonaan poissulkemiseen tai kapeaan ja teknisluonteiseen huomioimiseen. Erityisesti pakon edessä tehdyn strate-

giaprosessin ja ammattilaisten kokemusasiantuntijuuteen kohdistuvan negatiivisen asennoitumisen yhdistyminen näyttäytyivät kokemusasiantuntijuuden poissulkevinä rakenteina.

”...koska kunta meidät tähän velvoitti, niin olisi voinut kunta tähän innostaa ja kannustaa ajankäytön ja kaiken muun suhteen. Että jo vähän sitä pohjaa, että strategiatyöllä voi olla käytännön merkitystäkin. Mutta nythän tämä tosiaankin alusta asti painottui siihen, että tämä täytyy tehdä. Niin tällöinen on järjestetty.” (K61T)

Teknisen noudattamisen lisäksi osallisuus nähdään ”teknisenä legitimoitina”, jolloin kokemusasiantuntijat osallistuvat ilman todellista vaikuttamismahdollisuutta. Osallistuminen toteutuu näennäisesti, koska ammattilaiset, etteivät kokemukselliset näkökulmat vie suunnittelua ei-toivottuun suuntaan. (Carr 2007, 271.) Kokemuksellisesta tiedosta huomioidaan vain ne osat, jotka tukevat ja vahvistavat ammattilaisten aikaisemmin määrittämää näkemystä. Näennäisyys voi tuottaa vaikutuksia, mutta ne tukevat enemmän ammattilaisten määrittämiä näkemyksiä aidon kuuntelemisen sijasta.

”Vaan onko se niin, että tehdään ja kerätään tietoa, mutta miten se sitten? Onko se vain, että tavallaan nähdään se, että se vahvistaa sitä samaa suuntaa. Sillä tavalla käytetään.” (K25S)

Osallisuuden harkinnanvaraisuus antaa ammattilaisille mahdollisuuden vaikuttaa kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden toteutumiseen. Erityisesti strategiatyöskentelyssä korostuu ammattilaisten tahtotila ja mahdollisuudet osallisuuden toteutumiseksi, koska kokemusasiantuntijoilla ei ole subjektiivista oikeutta kumppanuuteen. Keskeisessä asemassa on strategiyöstä vastaavien näkemys kokemusasiantuntijuuden tärkeydestä, koska he määrittävät ketkä osallistuvat ja millä tavoin. Kysymys, kuka osallistuu, on olennainen, koska myös kokemusasiantuntijuudelta puuttuu yleisesti tunnistettu ja hyväksytty määritelmä. Määrittelemättömyys mahdollistaa erilaiset tulkinnat siitä, kuka on kokemusasiantuntija. Aidon kokemusasiantuntijuuden näkökulmasta ei kuitenkaan ole yhdentekevää kuka määritetty kokemusasiantuntijaksi.

Moninaista kokemusasiantuntijuutta

Strategiastyöstä vastaavien ammattilaisten keskeinen rooli näkyy tarveharkintaisen osallisuuden mahdollistamisen lisäksi osallistuvien kokemusasiantuntijoiden määrittämises-

sä. Olemme tuoneet esille kappaleessa 6.1, kuinka käytännön tason näkemykset kokemusasiantuntijuudesta muodostuvat osittain erilaisiksi valtakunnallisen määritelmän kanssa. Vaikka näillä kummallakaan tasolla ei ole yhtenäistä määritelmää, luovat käytännön tason määritelmät konkreettiset puitteet kokemusasiantuntijoiden vaikuttavalle kumppanuudelle. Ammattilaisten asenteisiin liittyväksi ja olemukseltaan kokemusasiantuntijuuden perusteita koskevaksi rakenteelliseksi esteeksi voidaankin tulkita kokemusasiantuntijuudelta puuttuva yleisesti hyväksytty määritelmä (Heikkilä & Julkunen 2003, 15).

Valtakunnallinen kokemusasiantuntijuuden merkitysrakenne korostaa positiivista asennoitumista aitoon kokemukselliseen asiantuntijuuteen. Negatiivinen suhtautuminen kokemusasiantuntijoiden kumppanuuteen nähdään ei-toivottavana ammattilaisuutena (Grant 2007, 155–156). Tutkimuskuntiin rakentuvassa paikallisessa kokemusasiantuntijuuden merkitysrakenteessa painottui kuitenkin ammattilaisten kokemusasiantuntijuus. Painostuseroa ei tule lähtökohtaisesti tulkita ammattilaisten negatiiviseksi suhtautumiseksi kokemusasiantuntijuuteen, koska yhtenä perusteena ammattilaisten kokemusasiantuntijuuden vahvalle asemalle on aidon kokemusasiantuntijuuden tunnistamattomuus. Kokemusasiantuntija -käsite oli osalle tutkimukseen osallistuneille haastateltaville vieras. Tällöin kokemusasiantuntijuus yhdistettiin ammattilaisiin heidän koulutuksensa ja työkokemuksensa perusteella. Tunnistamattomuus johti tilanteeseen, jossa aito kokemusasiantuntijuus jää määritelmän ulkopuolelle käsitteen alkuperäisen tarkoituksen vastaisesti.

Ammattilaisten kokemusasiantuntijuutta ei tule tulkita aidon kokemusasiantuntijuuden näkökulmasta ainoastaan negatiivisena kumppanuuden poissulkevana esteenä. Ammattilaisten sekä työhön että henkilökohtaisiin kokemuksiin perustuvan kaksoisroolin kautta voidaan vähentää negatiivista vastakkaisasettelua professionaaliin ja maallikkosiantuntijoihin. Roolin kautta aitojen kokemusasiantuntijoiden ja ammattilaisten välinen raja-aita madaltuu, koska ammatillinen ja kokemuksellinen tieto lähentyvät toisiaan (Cowden & Singh 2007, 16–17). Roolin kautta myös arvostetaan ammattilaisten henkilökohtaista kokemuksellisuutta osana ammattilaisuutta (vrt. Fook 2002, 7).

”...onhan se pienellä paikkakunnalla jotenkin aina niin, että myös kunnan viranhaltijat ovat kuntalaisia vahvasti, että tavallaan se positionaalinen rakenne ei ole niin suuri. Että tavallaan joka tapauksessa ollaan sukulaisia ja

naapureita ja näin poispäin. Ei voi semmoiseen anonyymiin viranhaltijaidentiteettiin mennä.” (K11S)

”Me just yllätyttiin siitä, että tavallaan ne kokemusasiantuntijat monta kertaa näki aikalailla samalla lailla niitä asioita kuin me työntekijät. Ei siinä semmoista tullut, että me oltaisiin jotenkin kaks eri leiriä esimerkiksi oltu. Että me oltaisiin jotenkin jyrkempää tulkintaa viety eteenpäin ja nämä kokemusasiantuntijat olisi tuonut esille jotakin. Mutta näin pienellä paikkakunnalla työntekijät ja yleensä ihmiset jakaa saman todellisuuden, niin ei ne varmaan kauhean kauaksi voi päästä.” (K12S)

Raja-aidan madaltuminen voidaan nähdä tavoiteltuna tilana, koska se tuo kokemusasiantuntijat ja ammattilaiset lähemmäs toisiaan. Kriittisesti tarkasteltuna on kuitenkin huomioitava, että palveluita käyttävä mielenterveys- tai päihdeongelmainen ei ole lähtökohtaisesti samassa asemassa, kuin palveluita tuottava työntekijä tai niiden kehittämistä suunnitteleva johtava virkamies (Barnes 2008, 476). Peter Beresfordin (2001, 506–507) mukaan me kaikki olemme kuntalaisia ja mahdollisia palveluiden käyttäjiä, mutta emme samalla tavalla. Kaikilla ei ole esimerkiksi samanlaista koulutusta, varallisuutta tai terveyshistoriaa, jolloin suhde kuntalaisuuten ja palveluiden käyttämiseen ei ole samanlaista. (Mt.) Alhainen koulutus, heikko tulotaso ja runsas sosiaali- ja terveyspalveluiden käyttäminen kaventavat mahdollisuutta tulla kuulluksi kuntalaisena tai palveluiden käyttäjänä (Niiranen 2002a, 17).

Ammattilaisten kaksoisrooli tuottaakin haasteen aidon kumppanuuden toteutumisen näkökulmasta, koska strategiatyö luo ammattilaisille mahdollisuuden edustaa kaikkia näkökulmia yhtä aikaa. Roolien ja näkökulmien määrittämättömyys tai kaikkien roolien yhtäaikainen mukana olo johtaa epäselvyyteen strategiatyössä käytetyn tiedon perusteista. Aito kokemusasiantuntijuus voi jäädä huomioimatta, jos ammattilaiset eivät tuo selkeästi esille, mistä roolista tai näkökulmasta he tuottavat kokemustietoa. Ammattilaisen pyrkimys ottaa huomioon myös kokemuksellinen näkökulma strategiatyön kohteisiin voi yrityksistä huolimatta jäädä kauas kokemusasiantuntijoiden todellisista näkemyksistä. Sen sijaan, että olettaa kykenevänsä puhumaan heidän puolestaan kuvittelemalla itsensä heidän asemaansa, onkin tärkeää aidosti ymmärtää kokemusasiantuntijan kokemusta (Barnes 2008, 476).

”Se, että miten sen hahmottaa semmoisesta kaksoisroolista. Siinä tuli juuri tätä, että mihin hakeutuu ja mitä kautta pääsee yleensä palveluiden piiriin. Se näytti olevan semmoinen yleinen kysymys. Siinä on pyritty kuntalaisten tasolle, mutta se ei varmaan ole ihan rehellisesti sitä.” (K64S)

Pidättäytyminen yhdessä joko ammatillisessa tai kokemuksellisessa roolissa on konkreettinen haaste monia näkökulmia yhdistävässä strategiatyössä. Ammatillisuudestaan huolimatta työntekijä on aina myös kuntalainen, jolloin kuntalaisnäkökulma välittyy työskentelyyn. Toisaalta ammattilainen ei voi ulkoistaa itsestään professionaalisuutta osallistuessaan strategiatyöhön ammattilaisedustajana. Roolien sekoittuminen nähdään uhkana strategian sisällön määrittelyssä. Strategiayön tietopohjan kannalta ei koeta hyväksi, että ammattilaiset tarkastelevat asioita kaikkien näkökulmasta. Ei myöskään ole toivottavaa, että asioita tarkastelevat vain ammattilaiset omasta näkökulmastaan.

”...se ammattihan tuota, kyllä se ihmisestä enemmän ja vähemmän paistaa läpi. Se tulee esiin melkein kaikissa asioissa se ammatti. Tuollaisessa työryhmässä eritoten pitääkin tulla esille...” (K53S)

”Tietenkin se ehkä sitten on, että se asiakkuus, niin kyllä minä tykkään, että se on hyvä irrottaa, ettei yritä monessa roolissa yhtä aikaa arvioija sitä asiaa. Että ihan reilusti otetaan sitten asiakasasiat asiakkaina ja asiantuntijat tai eri alan osaajat asioissa kukanenkin oman substanssin näkökulmasta. [...] pitää tietenkin miettiä et mistä tilanteesta tai näkökulmasta milloinkin edustaa, että kauhean vaarallista on lähteä syleilemään yhdestä näkökulmasta, yhdessä tilanteessa, kaikkia.” (K24T)

Ratkaisuna nähdään näkökulmien erottaminen toisistaan. Sosiaalialan ammattilaisten eettiseksi velvollisuudeksi on asetettu tuoda esille, mitä tahoa tai keitä he edustavat ottaessaan osaa laajempaan keskusteluun. Sosiaalialan ammattihenkilön on tuotava ilmi ottaessaan kantaa esimerkiksi strategian linjauksiin, mistä näkökulmasta hän asioita tarkastelee; perustuuko kannanotto ammattiroolin, työntekijän, organisaation tai jonkin ryhmän näkökulmaan. Erityisesti näkökulman henkilökohtaisuus on tultava julki. (Arki, arvot, elämä, etiikka 2005, 26).

”Se on nimenomaan sitä professionaalista pitkälti ne vastaukset mitä ne ihmiset lähetti, niin se on sekä että. Että kun ne vastaajat ovat kunnan työntekijöitä ja jotenkin näitten asioiden kanssa tekemisissä. Vaikka nyt välillisesti asiakaskuntansa kautta, niin onhan siinä se ammattilaisen mielipide kuitenkin mukana vaikka olisi omainenkin. Kyllä se tässä meidän strategiassa on selkeästi ammattilaisten.” (K64S)

Kokonaisuutena ammattilaisten kaksoisrooli strategisessa suunnittelussa voidaan tulkita sekä esteeksi että mahdollisuudeksi kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden toteutumiseksi. Kumppanuuden mahdollistaa oman ammatillisesti värittyneen kokemuksellisen näkökulman rajallisuuden myöntäminen. Aidon kokemusasiantuntijuuden kautta strategiayöskentelyä voidaan lähestyä ammattilaisuudesta poikkeavillakin tavoilla. Kumppa-

nuudessa kokemuksellisuuden ja ammattilaisuuden vastakkainasettelun sijaan molempien mukana olo nähdään strategiatyötä hyödyntävänä. Tavoitteena on kokonaisvaltaisen ymmärryksen rakentaminen raja-aitoja madaltamalla ja asiantuntijuuden jakamalla. Kyse on eri asiantuntijuuksien toisiaan täydentämisestä, mutta kuitenkin toistensa erilaisuudet tiedostaen. (Tritter & McCallum 2006, 164.)

”Se tavallaan antaa siihen sen syvyyden tai värin. Että kun pykälä kirjoitetaan tällä lailla ja sen jälkeen käytäntö muotoutuu tämmöiseksi. Niin miltä se käytäntö näyttää sitten sieltä taholta katsottuna mitä varten se pykälä on alun alkaen tehty. Että siihen tulee tavallaan ne kirjan molemmat sivut, tai ne molemmat puolet siitä lehdestä. Ja sitä kautta se seuraava pykälä voi olla jo fiksumpi, kun se tehdään joskus.” (K64S)

Ammattilaisten kaksoisroolista tulee kuitenkin este, jos sitä käytetään keinona aitojen kokemusasiantuntijoiden poissulkemiseksi strategiatyöskentelystä. Roolista tulee tarveharkintaisen osallisuuden väline, kun ammattilaiset tuottavat itse riittäväksi katsotun kokemuksellisen näkökulman. Aitoon kokemuksellisuuteen pohjautuvia kokemusasiantuntijoita ei tällöin tarvita tavoitteiden saavuttamisen välineenä tai itseisarvona. Kaksoisroolin lisäksi erityisesti kokemusasiantuntijuuden määrittäminen koskemaan nimenomaan ainoastaan ammattilaisia luo esteen aitojen kokemusasiantuntijoiden kumppanuudelle. Kyseessä ei ole enää vain käsitteen tunnistamattomuus, vaan kannanotto aitojen kokemusasiantuntijoiden ulkopuolisuudesta.

Ulkopuolelle sulkeminen kertoo ammattilaisten negatiivisesta suhtautumisesta aitoon kokemusasiantuntijuuteen. Asennoitumisen keskeisenä perusteena näyttäytyy ammattilaisten kokema uhka joutua kyseenalaistetuksi asiantuntijoina. Kumppanuudessa kokemusasiantuntijat nousevat tasavertaisiksi asiantuntijoiksi ammattilaisten rinnalle. Suhhteissa tapahtuva muutos herättää kysymyksen asiantuntijuuteen liittyvästä vallasta päättää strategiatyöskentelystä. Usea haastateltava kysyikin, että voidaanko kokemusasiantuntijuus määrittää suunnittelussa vallankäyttöön oikeuttavaksi asiantuntijuudeksi. Ammattilaisten kokema uhka on konkreettinen este osallisuuden toteutumiselle, koska käytännössä osallisuuden toteutuminen on riippuvainen ammattilaisten aloitteellisuudesta ja halusta (mm. Crawford ym. 2003; Gagliardi ym. 2008). Seuraavaksi tarkastelemme miten ammattilaiset perustelevat kokemusasiantuntijoiden ulkopuolisuutta strategiatyöskentelyssä.

6.4.2 Kokemusasiantuntijuus hyväksyttävänä asiantuntijuutena

Kunnan toimintaan ja asiantuntijuuteen liittyvä kokonaisvaltainen vastuu

Kokemusasiantuntijoiden osallisuuden lisäämisen nostaminen poliittiseksi tavoitteeksi (esim. Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009) on tuonut pintaan pohdinnan kokemuksellisten ja ammatillisten näkemysten samanlaisuudesta ja erilaisuudesta. Nykypäivään sopimattomiksi katsottujen paternalististen aikojen taakse jättämiseksi käyty laaja julkinen keskustelu palveluiden käyttäjien aseman vahvistamiseksi ja julkilausumat ”asiakas tietää paremmin” (Cowden & Singh 2007, 5–6) voidaan nähdä ammattilaisten näkökulmasta heidän asiantuntijuutta kyseenalaistavana tekijänä (mm. Heikkilä & Julkunen 2003, 15; Niiranen 2002a, 16).

”Minusta tämä lisää vastakkainasettelua tietyllä tavalla. Meillä viranomaisilla, työntekijöillä, voi tulla pikkuisen karvat pystyyn tästä. Johan mekin ollaan kuultu herra jumala kaikenlaisia elämäntarinoita ja kokemuksia. Mehän kuunnellaan niitä päivät pitkät. Olenko minä silloin kokemusasiantuntija? Mutta että se kokemusasiantuntijuus olisi semmoista hirvittävää lisää. [...] Tässä on minun mielestä semmoinen kauhean ikävä vivahde. Tässä ikään kuin se kokemusasiantuntijuus, ikään kuin me viranomaiset emme ottaisi huomioon niiden ihmisten kokemuksia muuten. Ja että me toimittaisiin ikään kuin pahuuttamme jostain syystä epäinhimillisesti.” (K22T)

Ammattilaisten näkökulmasta kokemusasiantuntijoiden kumppanuus ei aina tuota strategiseen työskentelyyn merkityksellistä uutta ulottuvuutta. Päinvastoin kokemusasiantuntijuus näyttäytyy ulkopuolisina yrityksinä parantaa ammatillista palveluiden suunnittelua ja kehittämistä. Positiiviseksi koettu kumppanuus muuttuu ristiriitoja aiheuttavaksi pyrkimykseksi haastaa ammatilliset käsitykset hyvistä ja laadukkaista palveluista. Kokemuksellinen ja ammatillinen näkemys asettuvat negatiivisesti vastakkain. (Carr 2007, 266–270.) Vastakkaisasettelun kautta nousee kysymys kokemuksellisuuden perustuvan asiantuntijuuden hyväksyttävyydestä strategisessa suunnittelussa. Erityisesti mielenterveys- ja päihdeasioiden osalta asiantuntijuus koetaan haasteellisenä, koska kaikilla on jonkinlainen kokemus ja näkemys päihteistä ja mielenterveydestä.

”Joo minä luulen, että näissä mielenterveys- ja päihdeasioissa niin melkein kaikki kuvittelee olevansa (asiantuntijoita, kirj. lisäys)...” (K23T)

Kunnan näkökulmasta tasavertainen kumppanuus strategiatyössä voidaan kokea ongelmallisena, koska erilaisille näkökulmille rakennettu työskentely voi johtaa vallitsevien

rakenteiden ja toimintamallien arviointiin, tai jopa kyseenalaistamiseen (Toikko & Rantanen 2009, 164). Kokemusasiantuntijoiden strategiseen suunnitteluun tuoma näkökulma haastaa järjestelmäkeskeiset ammattilaiset tarkastelemaan strategiatyötä kokemuksellisista arvolähtökohdista (Tait & Lester 2005, 171). Erilaisten ja osin vastakkaistenkin näkökulmien mukana olon nähdään monimutkaistavan strategiatyötä, koska yhteinen näkemys vallitsevasta tilanteesta ja tulevaisuudesta ei ole helposti määritettävissä.

”Kaikki saman pöydän ääreen koko torikokous ja senhän tietää, että kun on sata ihmistä ja jokaisella on oma mielikuva siitä asiasta, niin silloin tulee just se, että mistä me edes puhutaan? [...] Niin ja kaikilla on eri mielikuva. Kolmekymmentä rakentajaa ja mitä sitä nyt tehdään?” (K22T)

Suurin osa haastateltavista oli sitä mieltä, että kunnan strateginen suunnittelu tulee tuottaa ammattilaisten toimesta ja perustua ammattilaisten asiantuntijuudelle ja heidän tuottamalle tiedolle. Puhuttaessa ammattilaisuuteen perustuvasta strategiatyöstä ja palvelujärjestelmästä aito kokemusasiantuntijuus paikantuu strategiatyöstä hyötyjäksi ja palveluiden saajaksi. Ammattilaisilla on valta ja vastuu määrittää minkälaisia palveluita kuntalaiset saavat. (Mt., 168–169.) Erilliselle aidolle kokemukselliselle näkökulmalle ei ole tarvetta, koska ammattilaiset myös tietävät mitä kuntalaiset ja palveluiden käyttäjät tarvitsevat.

”Pieni kunta, kyllähän me nyt tiedetään.” (K63S)

Käytetty kokemuksellinen tieto muodostuu ammattilaisten määrittämien organisatoristen rakenteiden mukaisesti, koska aito kokemusasiantuntijuus jää suunnittelun ulkopuolelle. Ammattilaisten kokemuksellisesta tiedosta tulee osa organisaation tuottamaa professionaalista tietoa. Tulevaisuuden palveluiden suunnittelun ja kehittämisen näkökulmasta ammatillisen näkökulman yhteys vallitseviin rakenteisiin ja toimintatapoihin nähdään kuitenkin haasteena. Koulutus ja tietyissä organisatorisissa puitteissa työn kautta kertyvä kokemus voi johtaa ammattilaisten kiinnittymiseen vallitseviin työn tekemisten rakenteisiin ohjaten tapaa tarkastella suunnittelua ja kehittämistä. (Banks & Williams 2005, 1007.) Liian tiukat organisatoriset ja teoreettiset linjaukset voivat haitallisesti rajata ja suunnata työskentelyä.

”Että vaikka on pitkän linjan työntekijöitä tässä mukana, mutta minä olen kyllä sitä mieltä, että aina täytyy pystyä uudistumaan myös heilläkin. Ja ajatusmaailmaan ottaa uudesta.” (K42S)

”Osittain ne eroaa, että justiin professionaalinen tieto voi olla osittain liiankin teoreettista. [...] Ja tavallaan minä väittäisin, että tällä alueella varsinkin osittain voidaan perustaa johonkin teoriasuuntaan ja oppisuuntaan, niin se voi liikaa rajata näkökulmaa. Taas kokemusasiantuntija voisi ainakin ideaalitulanteessa katsoa vähän pelkistetyimmän asioita, vähän niin kuin avoimin silmin tarkkailla ja ei niin liian kaavamaisesti.” (K23T)

Ammatillisuudelle rakentuva strateginen työskentely voi kumppanuuden näkökulmasta olla negatiivisimmillaan ammattilaisten keino ylläpitää ja vahvistaa nykyistä järjestelmää, sekä vahvistaa ammattilaisten valta-asemaa tukevia rakenteita (Kincheloe & McLaren 2005, 307). Ammatillaisten kokemuksellisen tiedon ja vallitsevien rakenteiden suhde tiivistyy, kun ammattilaiset käyttävät tietoa heidän määrittämiensä rakenteiden vahvistamiseksi (Banks & Williams 2005, 1007).

”Sitä pitää katsoa sitä ammattilaisten kokemuksellista tietoa kriittisestikin. Se, että on aina tehty, ja ei se kannata muuttaa. Kyllähän sitä äkkiä itseltään löytää sitäkin.” (K62T)

”...aivan selvästi viranhaltijalähtöisyys on tavallaan tuonut vähän lainausmerkeissä sanottuna realismia tähän asiaan. Käytännössä realismi tarkoittaa sitä, että se on tuonut semmoisia ajatuksia, joilla ylläpidetään tätä nykyistä palvelurakennetta.” (K21P)

Ratkaisuna liian kapeille professionaalisille näkemyksille perustuvalla suunnittelulla on strategiatyöhön sisältyvän määrittelyvallan jakaminen useammalle ammattilaiselle (Palsanen 2012, 6). Erilaisten näkemysten huomioiminen mahdollistaa yleisemmän ymmärryksen mielenterveys- ja päihdeasioista (Jäppinen 2011, 168–169). Jakaminen on perusteltua laaja-alaisesti kunnan alueen väestöön ja toimintoihin kohdistuvan mielenterveys- ja päihdestrategian osalta (ks. mm. Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009). Huomioitavaa on, että vallan jakaminen tapahtuu ammattilaisten välillä aitojen kokemusasiantuntijoiden jäädessä ulkopuolelle.

Ammattilaisten välistä yhteistyötä ja kokemusasiantuntijoiden ulkopuolisuutta perusteltiin useissa haastatteluissa kunnan toimintaan ja yleisesti asiantuntijuuteen liittyvällä vastuullisuudella. Julkisen toimijana kunta ja sen puitteissa työskentelevät ammattilaiset ovat vastuussa kaikille kuntalaisille. Tältä pohjalta strategisen työskentelyn tulee perustua ammattilaisten määrittämään koko kunnan näkökulmaan. Kokemusasiantuntijoiden osallisuutta suunnitteluun ei kuitenkaan voida kieltää heille kuuluvan kuntalaisuuden vuoksi, mutta ammattilaisilla nähdään olevan oikeus päättää kuntaorganisaation edustajina mihin ehdotuksiin ja ideoihin lähdetään mukaan.

”...kyllä tämän organisaation ja sitä suunnittelevien tahojen täytyy ottaa huomioon kokonaisvaltainen yksiselitteinen vastuu tästä, näistä palveluista, niiden tuottamisesta, toteuttamisesta, järjestämisestä ja rahoittamisesta. Se on yksiselitteisesti niin.” (K21P)

”...pitäisi olla joku kehikko ja raakile ja luonnos olemassa ja sitten voitaisiin ottaa niitä kommentteja. Tietenkin joku voi ajatella sen asian ihan toisella tavalla. Kun me kuitenkin ammattilaisena joudumme sitten siihen vastuuseen ja me saadaan ne kaikki haukut ja kehut.” (K22T)

”...ehkä kaikki voivat osallistua minä en sitä sano, mutta sitten niihin yksittäisiin ehdotuksiin ei välttämättä lähetä heti mukaan, että sitä pitää vähän tarkemmin tarkastella. [...] Mutta sitten joskus täytyy ymmärtää sekin, että joskus näitten asiakkaitten odotukset voi olla aika suuret, että täytyy olla taas se sihti sitten, että minkälaisiin toimenpiteisiin ryhdytään.” (K31P)

Strategiseen työskentelyyn, ja yleisemmin kunnan sosiaalipoliittisten linjausten tekemiseen, ei yleisesti nähdä kuuluvan kokemusasiantuntijoiden vaikuttavaa kumppanuutta. Tasa-arvoisen asiantuntijuuden sijasta heidät nähdään enemmänkin tiedon lähteinä, jonka antia ammattilaiset tulkitsevat omista lähtökohdistaan. (Beresford 2001, 506–507.) Aitojen kokemusasiantuntijoiden mahdollinen kumppanuus paikantuu joko vastuullisten ammattilaisten tekemien ratkaisujen ja valintojen jälkikäteiseen kommentointiin tai ammattilaisten määrittämän nykyisten palveluiden nykytilaa koskevaan tiedontuotantoon. Muilta osin kokemusasiantuntijat ovat strategiatyön ulkopuolella, koska heiltä puuttuu vastuu tehdyistä ratkaisuksista ja niiden vaikutuksista. Suunnittelun laajempien vaikutusten vuoksi konkreettinen vastaaminen kokemuksellisiin näkemyksiin siirretään käytännön tason toimijoille esimerkiksi palveluiden tuottamisen yhteydessä. Tason siirto rajaa olennaisesti aidon kokemuksellisuuden merkitystä ja näkyvyyttä varsinaisessa strategisessa työskentelyssä. (Vrt. Rajavaara 2011, 226.)

Kysymys vastuullisuudessa perustuu kunnan tasapainoiluun yleisen edun ja kokonaisvastuullisuuden sekä tietyn ryhmän tarpeiden välillä. Pienellä ryhmällä kuntalaisia, kuten palveluiden käyttämiseen liittyvillä kokemusasiantuntijoilla, ei voi olla kunnan toiminnan suunnittelussa ja päättämisessä niin määräävää asemaa, että he voisivat vaa-teillaan epätasapainottaa kunnan taloutta tai toimintaa. (Ryynänen 2007, 40.) Strategian konkreettisten ja potentiaalisten vaikutusten piiriin kuuluvien henkilöiden ja ryhmien mukana olo on kuitenkin nähty perusteltuna, jos vaikutusten odotetaan olevan negatiivisia (Laitinen & Pohjola 2005, 74; Barnes 2008, 472–473).

Kokemusasiantuntijuuden liittäminen ainoastaan tiettyyn ryhmään kuntalaisia tuo esille ammattilaisten näkemyksen kokemuksellisuuden rajallisuudesta suhteessa kaikkiin kuntalaisiin. Haastateltavien mielestä kumppanuuden yhtenä esteenä on kokemusasiantuntijoiden näkemysten koskeminen nykyhetken palveluita. Kokemusasiantuntijoiden kokemusten pohjalta ei voida suunnitella laajemman joukon tulevaisuuden palveluita (Heikkilä & Julkunen 2003, 7). Yhden äänen kuunteleminen koetaan ongellisena, koska kunnallinen strategiatyö vaikuttaa laajaan kuntalaisjoukkoon. Huolena on, että yksilön kokemukset ja näkemykset saavat liian ison painoarvon. (Tait & Lester 2005, 172.)

Kokemuksellisen näkökulman liiallisen painoarvon ehkäisemiseksi esitetään muita osallisuuden muotoja suoran vaikuttavan kumppanuuden sijasta. Esimerkiksi edustuksellisuuden kautta nykyiset ja tulevat palveluiden käyttäjät saavat yhtäläisen mahdollisuuden vaikuttaa tulevaisuuden palveluihin. (Tritter & McCallum 2006, 159–160.) Lisäksi kokemusasiantuntijoiden kokemuksellisen äänen kuulumisen kanavaksi ehdotetaan yleistä keskustelua julkisen kehittämisen ja strategisen suunnittelun sijasta.

”Kokemusasiantuntijuus voisi purkaantua tuolla lehtien palstoilla” (K22T)

Vastuullisuuden näkökulmasta keskeiseksi ulkopuolisuuden perusteeksi muodostuukin kokemusasiantuntijoiden näkemysten edustavuus. Ammattilaiset kokevat kokemusasiantuntijuuden ongelmallisena, koska kokemukselliset näkemykset eivät ole heidän mielestään riittävän edustavia suhteessa esimerkiksi muihin palveluiden käyttäjiin. (mm. Crawford ym. 2003, 412; Tritter & McCallum 2006, 164.)

”Tietysti voi ajatella että ihmisen kokemus on yksilöllinen ja kokemusasiantuntija käyttää siinä asiantuntijaroolissaan jotenkin laajempaa valtaa tai hänelle annetaan legitimizeetti käyttää asiantuntijavaltaa. Niin voiko hän sitten loppupelissä käyttää muuta kuin vain juuri omasta näkemyksestään? Voiko hän niin kuin laajentaa sen näkemyksensä että kaikkien palvelujen käyttäjien kokemukset on samantyyppisiä? Vahva kokemusasiantuntija, tai vahvalla mielipiteellä varustettu, voi olla jopa haitallinen. Että se ei vastaa ollenkaan sitä palvelunkäyttäjien kokemusta vaikka 80 prosenttisesti. Se voi olla vain 20 prosenttia tai 5 prossaa tai 3 prossaa.” (K25S)

Kokemukselliseen tietoon liitetyn henkilökohtaisuuden vuoksi kokemusasiantuntijoilta vaaditaan tiedontuotantoa, joka on ammattilaisten näkökulmasta edustavaa ja yleistettävää. Vaatimuksen taustalla on ammattilaisten olettaus, että kokemusasiantuntijat hyödyntävät kumppanuutta oman asiansa ja etunsa ajamiseen (Glasby & Beresford 2006,

273). Erityisesti yhden asian ympärille rakentuva henkilökohtaisen tai ryhmän näkemys ajaminen koetaan ongelmallisena (Gagliardi 2008, 238).

”Se on jotenkin semmoista intohimoisempaa se heidän tieto. Koska ehkä siinä on se omakohtaisuus sitten, että se välillä nostattaa enempi sitä semmoista tunnetta, kun he haluavat jonkun asian sinne saada ja näin. Mutta mitään semmoista epäasiallista tietoa ei esitetty sieltä suunnalta.” (K33S)

Tutkimusten mukaan kokemusasiantuntijoiden oma kokemus toimii osallisuuteen motivoivana tekijänä, mutta kumppanuuden tavoitteena on yleisemmän hyödyn saaminen esimerkiksi laadukkaampien palveluiden muodossa (Birchall & Simmons 2004, 32–33). Kokemusasiantuntijuus onkin lähtökohdiltaan ulospäin suuntautuvaa, jaettua, aktiivista ja muutosorientoitunutta. Kokemusasiantuntijat käyttävät aktiivisesti kokemuksellista tietoaan saavuttaakseen tavoittelemansa päämäärän. Kokemuksellinen tieto ei perustu vain omiin havaintoihin ja kokemuksiin, vaan se on sosiaalisesti ja kulttuurisesti jaettua. Kokemusasiantuntijat suodattavat ja jakavat muiden kanssa kokemuksiaan yhteiskunnallisesti jaetun käsitejärjestelmän kautta. Tieto pitää sisällään myös ymmärryksen siitä, miten asiat ovat, miten niiden pitäisi olla sekä aktiivisen toiminnan asian tilan muuttamiseksi. (Bäcklund 2007, 56–59.)

Kokemusasiantuntijuuden edustavuuden toteutumiseksi ammattilaiset asettavat vaatimuksen, että kokemuksellinen näkökulma kestää vertailun vastaavissa tilanteissa olleiden henkilöiden kesken. Lisäksi ehtona voi olla, että näkökulma pitää sisällään professionaalista tietoa esimerkiksi sairauden erityispiirteistä ja vaikutuksista toimintakykyyn. (Vahtivaara 2010, 22–23.) Toisaalta kokemuksen omaavien ihmisten odotetaan arvioivan ja suhteuttavan omaa kokemustaan ulkopuolisen silmin kokemuksen hyväksyttävyyden ja käytettävyyden ymmärtämiseksi (Eriksson 2009, 203). Vaatimusten kautta kokemuksellinen tieto mukautetaan yleisesti hyväksytyyn näkökulmaan käsillä olevasta asiasta. Esimerkiksi tutkimuksiin perustuvista näkökulmista poikkeavat kokemukselliset näkökulmat rajataan ei-huomioitaviksi marginaalinäkemyksiksi.

V. Lindow⁶ (1999, 166) on nähnyt edustavuutta ja yleistettävyyttä koskevan huolipuheen keinona estää aitojen kokemusasiantuntijoiden kumppanuuden toteutuminen, tai valita ammattilaisten näkökulmasta sopivimpia kumppaneita. Liian äänekkäiden ja vaativien kokemusasiantuntijoiden sijasta haetaan henkilöitä, jotka ovat hiljaisia ja

6 Lindow, V. (1999): Power, lies and injustice: the exclusion of service user's voices. *Ethics and Community in Health Care Professions*. Routledge. London, 154-177.

tukevat ammattilaisten näkemyksiä. Taustalla olevan tarkoituksen huomaamiseksi Lindow esittää kysymyksen, että valitaanko ammattilaistenkin joukosta kaikista hiljaisimmat ja myötäilevimmät edustajat viemään oman yksikön tai ammattikunnan näkemystä strategiseen suunnitteluun. (Tait & Lester 2005, 172.)

”Ja näitä aktivisteja on niin vähän, että mietittiin, että se välittyy liikaa, että siitä tulee yksilön mielipide, eikä sen ryhmän.” (K64S)

”Se realisoit, mutta myös priorisoi, kun on paljon asioita. Maailma muuttuu ja aina tulee tarpeita ja toimintatapoja. Niin sitten kuitenkin se, että mistä sitä ääntä tulee. Tietenkin on niitä, jotka ei jaksa ääntä pitää, niin ne jäävät sinne. Mutta toisaalta, jotka ääntä pitää, niin minä ainakin olen semmoinen ihminen, että haluan sen ottaa kyllä vastaan. On syytä miettiä ainakin, että mistä tässä on kysymys.” (K24T)

Kokemuksellisen näkökulman äänekäs eteenpäin vieminen voi olla tarpeellista kuulumisen varmistamiseksi. Aito kuntalaisten tarpeista lähtevä suunnittelu edellyttää osallisuudenkanavien luomista myös kaikkien hiljaisempien äänen kuulumiseksi. Osallisuus ei voi perustua ajatukselle, että vain vahvimmat ja äänekkäimmät voivat vaikuttaa. Tämä on huomioitava erityisesti sosiaali- ja terveystalveluiden osalta, koska paljon palveluita käyttävät henkilöt kokevat jäävänsä vaikuttavien osallisuusmahdollisuuksien ulkopuolelle. (Niiranen 2002a, 13, 17.)

Kokemusasiantuntijuudessa ei ole kyse vain positiivisten kokemusten asiantuntijuudesta, vaan se tulee nähdä myös negatiivisten kokemusten asiantuntijuutena (McLaughlin 2009, 1112). Kriittisesti ajatellen McLaughlin lisäys on tärkeä, jottei strategiatyössä huomioida ainoastaan nykyisen palvelujärjestelmän ylläpitämistä tukevia positiivisia kokemuksia omaavia kokemusasiantuntijoita. Kokemusasiantuntijoiksi tulee nähdä myös henkilöt, jotka ovat kieltäytyneet palveluista, eivät ole saaneet palveluita tarpeistaan huolimatta tai ovat saaneet sopimattomia palveluita. Palvelujärjestelmän torjumilla tai järjestelmän omasta halustaan torjuneilla voi olla tärkeitä näkemyksiä muun muassa palveluiden toimivuudesta ja saatavuudesta. Heillä voi olla virallisen tiedon itsestään selvyiksi haastavaa vastatietoa, joka kyseenalaistaa vakiintuneet käytännöt ja niihin liittyvät otaksumat sekä tiedonmuodostukselle annetut ehdot ja kehykset (Hänninen ym. 2005, 2).

”No ehkä voisi kuulla semmoista, joka on jo ohjattu johonkin hoitoon, tai muuhun. Että miten se sen koki ja mikä siinä oli hyvää ja toimivaa. Ja mekin

kutsumme semmoisen, jolla on mennyt oikein loistavasti ... heh, heh. (haastateltava nauraa viestittäen ajattelevansa itse vastakkaisesti)” (K62T)

Kuntalaisten hyvinvoinnin kokemusasiantuntijuuden näkökulmasta myös mahdollisten palveluiden käyttäjien näkemysten saamisesta suunnitteluun tulisi huolehtia, koska suunnittelulla pyritään vaikuttamana myös heidän tulevaisuuden palvelutarpeisiinsa. Palvelujärjestelmän ulkopuolisten näkemysten huomioiminen ei ole ongelmatonta, koska Suomessa ei yleisesti keskustella palautteiden keräämisestä niiltä, jotka eivät voi tai halua käyttää palveluita. (Tritter & McCallum 2006, 162.) Ulkopuolisten osalta tietoa muun muassa palvelutarpeista on kerätty vähän (Vilkko ym. 2010, 45).

Strategiatyöhön ja asiantuntijuuteen sisältyvä vastuu on tuonut esille kriittisen kysymyksen kokemusasiantuntijuuden merkityksestä kunnan strategisessa suunnittelussa. Voivatko strategiatyöstä vastaavat ottaa työskentelyssä huomioon kokemusasiantuntijoiden näkemykset ilman, että ne epätasapainottaisivat kunnan toimintaa ja heikentäisivät muiden kuntalaisten asemaa? Edellä on tullut esille, että ammattilaiset kokevat aidon kokemuksellisen näkökulman ongelmallisena, koska se on heidän mielestään henkilökohtaisuudessaan liian rajallinen suhteessa kunnallisessa suunnittelussa tarvittavaan kokonaisnäkökulmaan. Kokemusasiantuntijat eivät edusta tarpeeksi laajaa joukkoa kuntalaisia. Edustavuutta merkittävämpi peruste ulkopuolisuudelle on haastateltavien mielestä kuitenkin kokemusasiantuntijoiden kyky ja taito strategiseen työskentelyyn sekä kokemuksellisen tiedon käytettävyys.

Kokemusasiantuntijoiden kyky asiantuntijuuteen ja kokemuksellinen tieto asiantuntijatielona

Vaikuttavan kumppanuuden tärkeimmäksi edellytykseksi, ja siten myös ulkopuolisuuden perusteeksi, haastateltavat näkevät kokemusasiantuntijoiden kyvyn toimia asiantuntijoina sekä yleensä että erityisesti strategisessa suunnittelussa (mm. Heikkilä & Julkunen 2003, 15–16). Strategiatyöstä vastaavien ja yleensä ammattilaisten tehtävänä on määrittää ketkä ovat tarpeeksi kyvykkäitä olemaan kokemusasiantuntijoita. He myös päättävät millaiset ja millä tavoin esiintuodut ehdotukset ja näkemykset ovat hyväksytyjä strategisessa työskentelyssä (Barnes 2008, 472). Ammatillisessa ja palvelujärjestelmälähtöisessä suunnittelussa kokemusasiantuntijoiden ehdotusten edellytetään olevan

toiminta- ja välinekeskeisiä vastaten kysymyksiin mitä tulisi tehdä ja miten esimerkiksi palveluiden parantamiseksi (Carr 2007, 271–272).

”...ne jotka pystyvät siitä puhumaan ovat saaneet apua, mutta eivät he pysty analysoimaan, että miten kaikki tapahtui minun ympärillä. [...] He eivät ole kykeneviä arvioimaan sitä palvelua ja palvelun järjestämistä ja niitä tapoja millä palveluja annetaan. [...] yllättävää etteivät he osanneet kertoa ja antaa vinkkejä siitä, miten asioiden pitäisi olla. He vain näkivät tarpeelliseksi palveluiden olemassaolon. [...] huonosti osaa ne läheisetkään kertoa sitä, että miten tai minkälainen tämän pitäisi olla. Pitäisi olla palveluja, mutta jos sitten kysytään, että minkälaisia, niin ei heillä ole käsitystä. [...] että kylä asiakkaitten ja näiden kokemusasiantuntijoiden tavallaan sellainen anti ei sittenkään ole kovin runsas ja monimuotoinen, ja se ei ole kovin helposti analysoitavissa.” (K21P)

Kokemusasiantuntijuuden perusjalkana olevalle kokemuksellisella tiedolle ei muodostu asiantuntijatiedon asemaa strategisessa työskentelyssä, koska se ei ole näyttöön perustuvaa, objektiivista ja neutraalia. Tietoa koskevat vaatimukset jättävät henkilökohtaisiin kokemuksiin perustuvan kokemuksellisen tiedon käytettävyyden ulkopuolelle. (Glasby & Beresford 2006, 270–272.) Asiantuntijuuden saavuttamiseksi subjektiiviset kokemukset ja näkemykset tulee muuttaa ammattilaisten hyväksymiksi objektiivisiksi näkökulmiksi. Kokemusasiantuntijoiden tulee myös tarkastella suunnittelun kohteena olevia asioita oman kokemuksensa ulkopuolelta.

”Että kun minua on väärin kohdeltu, se on hänen kokemus, se on sillä lailla ihan oikea kokemus, mutta tuoko se sen asiantuntijuuden?” (K22T)

”Kyllähän se eroaa. Se on niin tunnevaltaista ja henkilökohtaista hyvässä ja pahassa. Jotkut loukkaantumiset ja jotkut väärät sanavalinnat saavat niin suuren painoarvon, kun siinä on tieto vain tästä minun omastani. On henkilökohtaisesti omani tai sukuni tai perheeni. Ja siihen vaikuttaa monesti historia paljon enemmän kuin mitä sitten tähän professionaaliseen tietoon, joka on laajemmalti kerättyä valtakunnallisesta ja maailmanlaajuisista. Johon on sulatettu enemmän. Siinä ei korostu jotkut tietyt ilmiöt tai joku tietty ihminen, joka on sen pienen paikkakunnan ongelma.” (K64S)

Vaatus kokemuksellisen tiedon muokkaamisesta ammattilaisille sopivaksi (Hodge 2005, 177) ja kokemusasiantuntijoiden kokemusten henkilökohtaisuuden korostaminen (Carr 2007, 272) vahvistavat kokemuksellisen ja ammatillisen näkökulmien epätasaroista asemaa. Erityisesti ammattilaisten henkilökohtaiseen kokemukseen liittämä tiedon tunnepitoisuus on kokemusasiantuntijuuden hyväksyttävyyttä heikentävä tekijä. Kokemusasiantuntijoiden näkökulmasta kokemuksista heränneet tunteet toimivat usein osallisuuteen motivoivana tekijänä, mutta ammattilaisille ne näyttävät osallisuuden

estävinä tekijöitä (Barnes 2008, 462–678). Kokemusten henkilökohtaisuus ja tunteellisuus asettaa kokemusasiantuntijuuden vastakohtaksi julkisen ja jaetun asiantuntijuuden kanssa (Laitinen & Nikupeteri 2013, 430).

”...jos on kokemusta, mutta se ei tee välttämättä ihmisestä asiantuntijaa. Että jotenkin on täytynyt se kokemus työstää, että voi jakaa sitä tietoa. [...] Asiantuntijuushan on, minä ajattelen, että se on aika korkea vaatimus kuitenkin keneltä tahansa, että voi sanoa, että olen asiantuntija tässä. Vaikka tämmöinen tyyppiesimerkki raitistunut alkoholisti, joka on vaikeasta elämäntilanteesta selvinnyt. Sehän on pitkä prosessi ja vaatii semmoista kypsyyttä, että pystyy sitä tietoa jakamaan ja toisia tukemaan ja antamaan sitä tietoa sitten yleisempään käsittelyyn.” (K33S)

Liiallisen tunteellisuuden poistamiseksi kokemusasiantuntijoiden edellytetään kykenevän ottamaan riittävää etäisyyttä henkilökohtaiseen kokemukseensa. Asiantuntijuuden saavuttamiseksi tulee olla selviytynyt kokemusasiantuntijuuden perustana olevasta ongelmasta tai sairaudesta (esim. Jankko 2008; Hyvärinen 2009; Ropponen 2011). Kokemusasiantuntijoiden on pitänyt ohittaa kokemuksen aiheuttama tunteikkain vaihe ja työstää kokemansa. Etäisyyden myötä kokemusasiantuntijan nähdään kykenevän paremmin ammattilaisten lähtökohdista määrittyvään kumppanuuteen.

”...meillähän on ollut avokuntoutusta, niin periaatteessa se porukka saattaisi olla semmoisessa kunnossa nyt tällä hetkellä, että he voisivat osallistuakin tähän. Tai ainakin se ensimmäinen ryhmä, jotka ovat vähän toipuneita ja tätä asiaa miettivät hieman eri kantilta.” (K12S)

Etäisyyden ottamista korostaa myös hyväksyttävän kokemusasiantuntijuuden edellytyksenä esitetty yleisempi edustavuus. Kollektiivisena edustustehtävänä kokemusasiantuntijana toimiminen tarkoittaa henkilökohtaisuuden sijasta tietyn asiakaskunnan tai kaikkien kuntalaisten edustamista strategiatyöskentelyssä. Vaikuttavan kumppanuuden toteutumiseksi kokemusasiantuntijoiden tulee kerätä tietoa muiden kokemuksista laajentaakseen omaa henkilökohtaista näkemystään vastaamaan yleisempää kuntalaisten ja asiakkaiden näkemystä. (Toikko 2011, 103–110.) Kokemusasiantuntijoilla tulee olla yleistä tietoa ongelmista ja niiden ratkaisemiksi käytettävistä auttamisen prosesseista saavuttaakseen tasavertaisen asiantuntija-aseman (Laitinen & Nikupeteri 2013, 430)

Vaatus kollektiivisuudesta ei saa pois sulkea yksittäisen kokemuksen merkittävyyttä (Toikko 2012, 7), koska pienten asioiden suuri arvo tulee esille kokemustiedon kautta

(Eskola⁷ 2000, Murto 2011, 176 mukaan). Se mikä järjestelmän näkökulmasta näyttää pieneltä voi olla kokemuksellisesta näkökulmasta suurta. Erityisesti huono-osaisuutta koskeva kokemuksellinen tieto on yksityiskohtaista ja paikantunutta nojautuen ihmisen arjen luonnolliseen tietoon omista kokemuksistaan (Hänninen ym. 2005, 2).

”Eihän ikinä pääse siihen miltä potilaasta tuntuu ja miten hän näkee sen. Sitä katsoo kuitenkin itse (ammattilaisena, kirj. lisäys) niin erilaisesta näkökulmasta kuin kokemusasiantuntija” (K52T)

Kaikista huonokuntoisimmallakin on omien kokemustensa pohjalta laadun kokijan rooli. Oman hoidon laadullisuutta koskevien kokemustensa kautta kokemusasiantuntija tuottaa strategiseen työskentelyyn tarvittavaa tietoa. (Ks. Ikäihmisten palvelujen laatusuositus 2008, 14.) Tunnelatautuneet kannanotot kertovat yleensä viestiä, joka on kertojalle tärkeä. Suunnittelun näkökulmasta on kyse asioista, joihin paneutumalla voidaan tuottaa positiivisia tuloksia. (Barnes 2008, 472–476.)

Kollektiivisen näkemyksen tavoittamisen keinoksi on esitetty osallistumista erilaisiin viiteryhmätoimintoihin, joissa yksittäinen kokemus saa jakamisen kautta rinnalleen kollektiivisen ulottuvuuden (Toikko 2012, 7). Ryhmätoiminta tukee kokemusasiantuntijuutta lisäämällä yksilön voimavaroja ja tietotaitoa sekä antamalla kannustusta (Leinonen 2012, 49–50). Ryhmätoiminta voi myös määrittää kokemusasiantuntijuuden hyväksymisen edellytykseksi, jos kokemusasiantuntijaksi tuleminen nähdään mahdottomaksi ilman ryhmän tukea (ks. Jankko 2009, 51; Hyvärinen 2009, 26–27; Ropponen 2011). Vertaistukiryhmässä jäsenet luovat pohjaa kokemusasiantuntijuudelleen yhdessä tapahtuvan kokemusten työstämisen, selviytymisen, voimaantumisen sekä tiedontuotannon kautta. Kokemusasiantuntijaksi tuleminen keskeisenä moottorina toimii ryhmää vetävä ammattilainen, joka muokkaa ja sanoittaa kokemuksista kokemusasiantuntijuuden. (Laitinen & Nikupeteri 2013.) Näin nähtynä kokemusasiantuntijuuden hyväksyminen edellyttää ammattilaisten ohjaaman prosessin.

Ammattilaisten rooli hyväksyttävän kokemusasiantuntijuuden muokkaamisessa tulee esille myös vaatimuksessa käydä ammattilaisten tuottamaa ja ohjaamaa koulutusta. Koulutusvaadetta ei lähtökohtaisesti tule tulkita negatiivisesti, koska tavoitteena voi olla vahvistaa kokemusasiantuntijoita ottamaan vastaan asiantuntijuuteen liittyviä tehtäviä.

⁷ Eskola, Antti 2000: Vapaaehtoistyö auttamisena ja oppimisena. Vapaaehtoistoiminnan vuoden avajaiset 5.12.2000. Kansallismuseon auditorio. Helsinki.

Erityisesti suoran päätösosallisuuden toteutumiseksi kokemusasiantuntijoilta edellytetään koulutusta, jonka kautta opitaan tuntemaan kunnan organisaatio, hallinto ja toimintatavat (Toikko 2011, 111). Lisääntyvän hallinto-osaamisen kautta vahvistetaan kokemusasiantuntijoiden vaikuttaja-asemaa (Toikko 2012, 6).

Koulutuksen kautta kokemusasiantuntijat saavat valmiuksia työskennellä ammattilaisten kanssa (Salo 2008, 1–2). Tarkoituksena on vahvistaa kokemusasiantuntijoiden taitoja ja itsevarmuutta heidän omien tarpeidensa mukaisesti (Birchall & Simmons 2004, 29–30). Pyrkimyksenä voi olla myös kaikkein vaikeimmassa tilanteessa olevien kokemusasiantuntijoiden saaminen mukaan (Simpson & House 2002, 4). Lisäksi voidaan tavoitella ammattilaisten määrittämien rakenteiden muuttamista vastaanottavaisemmiksi kokemusasiantuntijuudelle (Salo 2008, 1–2).

”Et minun mielestä jonkinlaista apua tai valmennusta monet voisivat tarvita. Että minun mielestä tässä ei nouse esille, että olisi syytä kenenkään osallistumista estellä sillä perusteella, että sen pitäisi olla jotenkin demokraattisesti valittu. Vaan juuri tämä tavallaan, että ihminen on halukas. Et jos on joku tämmöinen, no esimerkiksi mielenterveydenkeskusliitollahan on tosiaan sitä kokemusasiantuntijakoulutusta ja valmennusta. Ja sitten on nämä terapiahmiset ryhmänä, sillä tavalla vahvistuneet ryhmänä.” (K12S)

Koulutuksesta tulee kokemusasiantuntijuutta rajoittava tekijä, jos se nähdään kokemusasiantuntijuuden edellytyksenä (Toikko 2011, 110). Vain ammattilaisten määrittämän koulutusprosessin läpikäyneiden kokemusasiantuntijoiden hyväksymisen kaventaa kokemusasiantuntijuuden kautta saatavaa näkökulmien moninaisuutta. Pitempiaikainen mukana olo ammattilaisten ohjaamassa prosessissa myös laimentaa kokemusasiantuntijuutta, kun kokemuksellinen näkökulma sulautuu jaettuun ja yhtenäiseen näkemykseen asioista (Birchall & Simmons 2004, 3).

”Koska sitten se haastattelu on niin äärimmäisen epärealistinen. Niinhän on tehty, kun on valikoitunut näiden pöytien ääreen, niin tässä on ollut Poske (Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, kirj. lisäys). Poskeenkihan on tehty näitä haastatteluja asiakkailta, mutta se on sitten jo valikoitunut porukka. Terveyskeskuksen aulaan olisi ihan hyvä. Siellä käy ihan umpiterveitä ihmisiä, jotka käyvät vain jossain seurannassa ja siellä on omaisia, taksikuskeja ja kaikenlaisia ihmisiä, tai kirjasto toinen. Olisi sitten ehkäisevän työn näkökulma, ettei aina ole se korjaava.” (K64S)

”Tietenkin, jos jollakin semmoisella, jolla on valtaa, niin on tiedossa näitä ihmisiä, jotka ovat kokemusasiantuntijoita. Mutta sitten tavallaan se voi olla, että se paras kokemusasiantuntijuus jää ikuisesti hyödyntämättä, että he

ovat ihmisiä joita kukaan ei juurikaan edes tunne. Joitten kykyjä ei kukaan tunnista.” (K32S)

Vaade tietynlaisesta koulutuksesta voi luoda eritasoisia ja eriarvoisia kokemusasiantuntijoita, joilla on erilainen mahdollisuus osallistua strategiatyöskentelyyn. Tuloksena on kokonaisvaltaisen kokemusasiantuntijuuden vahvistamisen sijasta kokemusasiantuntijoiden eliitin syntyminen. (Tritter & McCallum 2006, 162–164.) Järjestelmän tuntemien ja valikoimien kokemusasiantuntijoiden kuuleminen voidaan tulkita ammattilaisten näkemysten vahvistamisena erilaisten näkemysten tavoittelun sijasta. Erityisesti järjestelmän ulkopuolella syystä tai toisesta olevat kokemusasiantuntijat jäävät valikoinnin myötä huomioimatta. Vain valikoitujen kokemusasiantuntijoiden käyttäminen on myös ristiriidassa kokemukselliselle näkökulmalla asetetun yleisemmän edustavuuden kanssa (vrt. Crawford 2003, 413).

Vaatimukset ammattilaisten määrittämän koulutuksen käymisestä, ammattilaisten ohjaamaan vertaisryhmään osallistumisesta ja kokemuksellisten näkemysten muokkaamisesta ammattilaisille sopivaksi kertovat ammattilaisten halusta käyttää valtaa määrittää kokemusasiantuntijuus. Strategiatyössä käytettävän asiantuntijuuden ja tiedon hyväksyminen onkin loppujen lopuksi arvolatautunutta toimintaa, jossa päätetään kuka on asiantuntija ja keiden tuottama tieto on oikeaa. Tehdyt valinnat sulkevat aina toisenlaiset näkemisen mahdollisuudet suunnittelun ulkopuolelle. Keskiöön nousevat kysymykset tehtyjen valintojen perusteista: kuka päättää ketkä osallistuvat, mitä tietoa käytetään ja miten tietoa lopulta käytetään. (Glasby & Beresford 2006, 279–282.)

Keskustelu kokemusasiantuntijoiden kyvystä asiantuntijuuteen ja kokemuksellisen tiedon käytettävyydestä luo kuvan ammattilaisten ja maallikoiden vastakkainasettelusta strategisessa työskentelyssä. Sen sijaan, että erilaiset asiantuntijuudet ja tiedot arvotetaan lähtökohtaisesti eriarvoisiksi niiden objektiivisuuden perusteella, tulisi pohtia millainen asiantuntijuus ja tieto ovat suunnittelun tavoitteiden saavuttamisen kannalta sopivimpia (mt., 275). Vaikka strategiatyön nähdään perustuvan ammattilaisuudelle, se ei sulje pois tarvetta käyttää myös aitoa kokemusasiantuntijuutta ja kokemuksellista tietoa. Tietojen yhdistämisen kautta voidaan saada muun muassa paremmin toteutettavissa oleva strategiaprosessi, koska osallisuuden kautta parannetaan suunniteltujen muutosten hyväksymistä (Beresford 2001, 505).

”Kyllä varmaan strategiatyössä on ja minun mielestä pitää ollakin (professionaalinen tieto) [...] mutta ne eivät ole poissulkevia, vaan ne täydentävät toisiaan ja siitä syntyy parhaimmillaan erittäin hyvä tulos.” (K25S)

”Ajattelin, että niitä tarvitaan molempia. Se on hyvin tärkeää tämä teoria-tieto. Esimerkiksi me haetaan vaikka jotain tilastotietoja, indikaattoritietoja, valtakunnallisia linjauksia, niin me kerätään kaikkea tällaista tietoa, mutta sitten justiin se että miten sinne käytäntöön viedään, niin silloin olisi hyvä yhdistää sitä kokemusasiantuntijatietoutta...” (K23T)

Erilainen tietopohja voi tuottaa erilaisen näkemyksen palveluiden käyttäjien tarpeiden ja nykyisten palveluiden kohtaamisesta ja kohtaamattomuudesta (Glasby & Beresford 2006, 278). Tilastojen tuottaessa enemmän hallinnon näkökulman mukaista tietoa, täydentää tutkimus niiden tuottamaa kuvaa palvelujärjestelmän tilasta ja luo tietoa tarvittavista kehittämiskeinoista ja työmenetelmistä. (Eriksson 2009, 151–152). Siinä missä erilaiset tilastot ja tutkimukset antavat hyvän yleiskuvan kunnan palveluista tai kunnassa esiintyvistä tarpeista, voi johtajien, työntekijöiden, palveluiden käyttäjien sekä palvelujärjestelmän ulkopuolella olevien ongelmista kärsivien henkilöiden näkemykset olla vastakkaisia. Tilastojen ja tutkimusten kuvaileva tieto-orientaatio ei mahdollista tarkastella ongelmien taustalla olevia paikallisia syitä (Mt., 152), jolloin tarvitaan paikallista ja käytännön läheistä tiedontuotantoa.

Kunnan strategisessa työskentelyssä vallitseva näkemys tiedosta, vallasta ja asiantuntijuudesta voidaan tulkita olevan modernin ajattelun mukaista, jossa asiantuntijuus perustuu tieteellisesti yleistetylle, todennetulle ja universaalille tiedolle, joka on käynyt läpi yleisesti hyväksytyyn legitimointiprosessiin. Moderniin ammattilaisuuteen perustuvassa strategiatyöskentelyssä ei voida huomioida kokemusasiantuntijuutta tasavertaisena asiantuntijuutena, koska kokemukselliselta tiedolta puuttuu yleinen hyväksyttävyyys. Vaikuttavan kumppanuuden toteutuminen edellyttäisikin postmodernia asiantuntijanäkemyksiä, jossa asiantuntija – maallikko vastakkainasettelun sijasta asiantuntijuus on monimuotoista. Yhden totuuden sijasta hyväksytään monista totuuksista ja näkökulmista rakentuva todellisuus. (Fook 2002, 11–13.)

Kokemusasiantuntijuuden tarkasteleminen strategiatyöskentelyssä on tuonut esiin eritasoisia rakenteellisia esteitä tasavertaisen kumppanuuden toteutumiselle (Carr 2007, 266–268). Tämä on uusi näkökulma, koska useissa kokemusasiantuntijuutta käsittelevissä tutkimuksissa esteitä lähestytään kokemusasiantuntijan taustalla olevan henkilön kautta. Tarkastelun kohteeksi on nostettu muun muassa henkilön kyky osallistua (mm.

Hyvärinen 2009, 26–27; Ropponen 2011, 68) ilman, että kysyttäisiin miten esteinä olevien rakenteiden tulee muuttua monenlaisten aitojen kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan kumppanuuden mahdollistumiseksi.

Kokemuksellisen tiedon kuuleminen vaatii ammattilaisilta valmistautumista kuulemaan tavalla, joka on oikeanlainen niiden kertojalle (Barnes 2008, 475). Aidon kokemuksellisuuden tavoittamiseksi tarvitaan kokemusasiantuntijoiden omin sanoin muodostuvaa tiedon tuotantoa. Esimerkiksi ammattilaisten tekemiin kysymyksiin perustuvat haastattelut eivät tätä tavoita. Palvelujärjestelmän käsitteille ja näkemyksille perustuva tiedonkeruu tuottaa enemmän ammattilaisten ennalta määrittämiä vastauksia kuin kokemusasiantuntijoiden näkökulmasta merkityksellisiä asioita. (Satka 1993, 56–57.)

Kokonaisuuteen tarkasteltuna ammattilaisten tämän hetkiset oletukset kokemusasiantuntijoiden osallistumiskyvystä sekä erilaisille asiantuntijuuksille ja tiedoille antamat arvot kyseenalaistavat valtakunnallisen merkitysrakenteen ideologian kokemusasiantuntijoiden vaikuttavasta kumppanuudesta strategisessa työskentelyssä (Carr 2007, 272). Kokemusasiantuntijoiden vaikuttavan kumppanuuden toteutumiseksi tarvitaan vallitsevien ammattilaisten intresseistä luotujen rakenteiden tarkastelua ja muuttamista. Sen sijaan, että kokemusasiantuntijoiden odotetaan ottavan käyttöön ammattilaisten tavat osallisuuteen ja asiantuntijuuteen, vallitsevien ammatillisten rakenteiden tulee muovautua vastaanottamaan kokemusasiantuntijoiden kumppanuus. (Tait & Lester 2005, 174.)

"Kyllä minä luulen, että se vielä menee. Ehkä joskus kehitytään niin paljon näissä strategioiden teossa ynnä muussa, että voi olla, että se menisi se kokemuksellinen tieto yli. Mutta en minä usko, että vielä ollaan yhteiskunnassa siinä tilanteessa, että mentäisiin siihen. Jotenkin tuntuu, että se ei ole vielä. Me ei olla kypsytty vielä siihen." (K32S)

7 Pohdinta

Kokemusasiantuntijuus ja siihen liittyvä osallisuus ovat paljon puhuttavia aiheita niin yhteiskunnallisessa kuin päivittäisessä sosiaali- ja terveysalan toimintakentässä. Kokemusasiantuntijat halutaan kumppaniksi luomaan parempaa palvelujärjestelmää. Kumppanuuden toteutumiseksi ammattilaiset järjestävät ja kehittävät erilaisia osallisuuden keinoja sekä kokemusasiantuntijaksi muodostumisen foorumeja.

Tutkielmamme pohjalta kokemusasiantuntijoiden kumppanuus hakee vielä paikkaansa tasavertaisena asiantuntijuutena ammattilaisten rinnalla. Keitä kokemusasiantuntijat ovat ja miten heidän asiantuntijuus käytännössä toteutuu, ovat vielä osittain avoimia kysymyksiä. Tällä hetkellä kumppanuus määrittyy ammattilaisten lähtökohdista, koska kokemusasiantuntijoiden edellytetään muuntautuvan ammattilaisten mukaisiksi ”kokemusammattilaisiksi”. Asiantuntijuuteen tarvittava kyky, vastuullisuus, objektiivisuus sekä edustavuus saavutetaan suorittamalla ammattilaisten kehittämät koulutukset ja vertaisryhmät. Kokemusasiantuntijan tulee myös etäännyä omasta kokemuksestaan tullakseen hyväksyttäväksi asiantuntijaksi.

Sen sijaan, että kokemusasiantuntijoiden tulee olla koulutettuja, pitäisi päästä siihen, että löydetään keino kulkea rinnakkain kumppaneina hyväksyen molempien asiantuntijuudet. Aidossa kumppanuudessa osapuolet tulevat puolitiessä vastaan toisiaan tunnustuen ja hyväksyen molempien asiantuntijuudet sellaisenaan. Yhteisen kielen tavoittamiseksi tarvitaan kompromissia, jossa ammattilaiset avaavat ja laajentavat professionaalisuutensa rajoja ja kokemusasiantuntijat laimentavat oman kokemuksensa tunteellisuutta. On kuitenkin muistettava, että professionaalisuus ja tunteellisuus toimivat asiantuntijuuteen kuuluvan aktiivisen asioiden eteenpäinviemisen moottoreina.

Kumppanuuden mahdollistumiseksi osallisuuden rakenteiden tulee olla monipuolisia ja toimivia, jotta mahdollisimman moni kokemusasiantuntija tulee vaikuttavasti kuulluksi. Rakenteissa tulee kuitenkin yhdistyä sekä kokemusasiantuntijoiden että ammattilaisten hyöty osallisuuteen, jotta vältetään kaikkia osapuolia turhauttava näennäisosallisuus. Pakkoon ja haluttomuuteen pohjautuvat osallisuustemput eivät tuota vaikuttavaa kumppanuutta, vaan kokemusasiantuntijoiden ääni jää kuulumatta ja ammattilaiset kuluttavat rajallista työaikaresurssiaan. Tulokseton näennäisyys luo vain lisää perusteita olla toteuttamatta osallisuutta: eihän se viimeksikään hyödyttänyt mitään.

Kriittinen rakenteellinen kysymys on, että haluavatko ammattilaiset kokemusasiantuntijoita aidosti kumppaneiksi? Ammattilaisten tahtotila on kuitenkin keskeisessä asemassa vaikuttavan kumppanuuden mahdollistumisessa. He luovat kumppanuusrakenteet palvelujärjestelmän sisällä. Nykyinen ohjauksessa ja lainsäädännön muutoksissakin näkyvä yhteiskunnallinen tahtotila kokemusasiantuntijoiden kumppanuuteen luo sosiaalityölle ”tuhannen taalan paikan” ottaa sille kuuluva yhteiskunnallinen vaikuttaja-asema. Sosiaalityölle tarjolla oleva tehtävä kokemusasiantuntijuuden mahdollistajana antaa mandaatin toimia ammatillisen ja kokemuksellisen yhteen saattajana vallitsevia raja-aitoja madaltaen ja poistaen.

On muistettava, että kumppanuuden toteutumisen esteenä ovat myös laajemmat yhteiskunnalliset asennerakenteet, kuten mielenterveys- ja päihdeongelmiin liittyvä stigma. Yleinen asenneympäristö mielenterveys- ja päihdeongelmaisia kohtaan on sekä kokemusasiantuntijoiden että ammattilaisten näkökulmasta niin leimaava, että se estää toivotun kumppanuuden. Kukaan ei halua tulla määritetyksi mielenterveys- ja päihdeongelmaiseksi. Ilman asennerakenteiden muutosta kokemusasiantuntijuus on vain muoti-ilmiö ympäristössä, joka ei mahdollista aitoa kumppanuutta.

”Se onkin semmoinen kysymys, että onko helppo saada työryhmään ketään semmoista. Jossain isossa kaupungissa se on ehkä helpompaa. Mutta kuitenkin sitten työryhmän kaikki tiedot on tuolla julkisesti nähtävillä, niin se voi olla vähän hankalaa. Et julkisesti myöntää, että on jonkin sortin ongelmia.” (K52S)

Lähteet

- Aaltola, Juhani 2010: Filosofia, tiede, ymmärtäminen. Teoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.): Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. PS-kustannus. Jyväskylä, 12–27.
- Alasuutari, Pertti 1999: Laadullinen tutkimus. 3. uusittu painos. 1. painos 1994. Vastapaino. Tampere.
- Alavaikko, Mika 2006: Valtakunnallisen sosiaalipolitiikan loppu – keskitetystä ohjauksesta alueellisiin kehittämishankkeisiin. Teoksessa Rantala, Kati & Sulkunen, Pekka (toim.): Projektityhteiskunnan käänttöpuolia. Gaudeamus. Helsinki, 39–55.
- Alkoholiohjelma 2004–2007: Yhteistyön lähtökohdat 2004. Julkaisuja 2004:7. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Edita Prima Oy. Helsinki.
- Alter, Catherine & Hage, Jerald 1993: Organizations Working Together. Sage Library of Social Research. Volume 191. Sage Publications.
- Ansoff, Igor 1984: Strategisen johtamisen käsikirja. Otava. Helsinki.
- Anttiroiko, Ari-Veikko 2003: Kansalaisten osallistuminen, osallisuus ja vaikuttaminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa Bäcklund, Pia (toim.): Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen. Tapaus Nettimaunula. Tutkimuksia 2003:5. Helsingin kaupungin tietokeskus. Helsinki, 11–31.
- Arki, arvot, elämä, etiikka 2005. Sosiaalialan ammattilaisten eettiset ohjeet. Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. Ammattieettinen lautakunta. Helsinki.
- Arnstein, Sherry 1967: A Ladder of Citizen Participation. Journal of the American Institute of Planners. Vol 35/1969. No 4, 216–224.
- Banks, Sarah & Williams, Robin 2005: Accounting for Ethical Difficulties in Social Welfare Work: Issues, Problems and Dilemmas. British Journal of Social Work (2005) 35, 1005–1022.
- Barnes, Marian 2008: Passionate participation: Emotional experiences and expressions in deliberative forums. Critical Social Policy 2008 Vol. 28(4). Sage Publications, 461–481.
- Beresford, Peter 2001: Service users, social policy and the future of welfare. Critical Social Policy Vol. 21(4). Sage Publications, 494–512.
- Beresford, Peter & Salo, Markku 2008: Kokemuksen muodonmuutos. Kohti palveluiden käyttäjien omaa tutkimustoimintaa. Mielenterveyden keskusliitto. Helsinki.
- Bowman, Cliff 1998: Strategy in practice. Prentice Hall Europe. Biddies Ltd. Great Britain.
- Birchall, Johnston & Simmons, Richard 2004: User power. The participation of users in public service. Report. National Consumer Council. London.
- Bryman, Alan 2004: Social Research Methods. 2. painos. 1. painos 2001. Oxford University Press. Oxford.
- Bryson, John 2004: Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations. A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement. Jossey-Bass. San Francisco.
- Bäcklund, Pia 2007: Tietämisen politiikka. Kokemuksellinen tieto kunnan hallinnassa. Helsingin kaupungin tietokeskus. Helsinki.
- Bäcklund, Pia & Häkli, Jouni & Schulman Harry 2002: Osallisuuden jäljillä. Teoksessa Bäcklund, Pia & Häkli, Jouni & Schulman Harry (toim.): Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa. Gaudeamus. Helsinki, 7–17.
- Carr, Sarah 2007: Participation, power, conflict and change: Theorizing dynamics of service user participation in the social care system of England and Wales. Critical Social Policy 2007 Vol. 27(2). Sage Publications, 266–276.

- Cowden, Stephen & Singh, Gurnam 2007: The "User": Friend, foe or fetish? A critical exploration of user involvement in health and social care. *Critical Social Policy* Vol.27(1). Sage, 5–23.
- Crawford, Mike & Rutter, Deborah & Manley, Catherine & Weaver, Timothy & Bhui, Kamaldeep & Fulop, Naomi & Tyrer, Peter 2002: Systematic review of involving patients in the planning and development of health care. *Papers. BMJ*. Volume 323:1263. Sähköinen julkaisu.
<http://www.bmj.com/content/325/7375/1263.pdf%2Bhtml>. Viitattu 22.1.2013.
- Crawford, Mike & Aldridge, Tau & Bhui, Kamaldeep & Rutter, Deborah & Manley, Catherine & Weaver, Timothy & Tyrer, Peter & Fulop, Naomi 2003: User involvement in the planning and delivery of mental health service; a cross-sectional survey on service users and providers. *Acta Psychiatrica Scandinavica* 2003:107. United Kindom, 410–414.
- Creswell, John 2009: *Research Design. Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. Sage. Lontoo.
- Crotty, Michael 1998: *The Foundations of Social Research. Meaning and perspective in the research process*. SAGE. Lontoo.
- Denzin, Norman & Lincoln, Yvonna 2005: Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. Teoksessa Denzin, Norman & Lincoln Yvonna (toim.): *The Sage handbook of qualitative research*. Sage. Lontoo, 1–32.
- Denzin, Norman & Lincoln Yvonna 2008: Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. Teoksessa Denzin, Norman & Lincoln Yvonna (toim.): *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Sage. Lontoo, 1–43.
- Ehkäisevän päihdetyön laatukriteerit 2006. Työpapereita 3/2006. Työryhmämuistio 25.1.2006. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki.
- Eriksson, Kai 2009: Osallistuva politiikka: aktiivinen kansalaisuus ja itsepalveluyhteiskunta. *Sociologia* 3/2009, 190–209.
- Eronen, Anne & Hakkarainen, Tyyne & Londen, Pia & Nykyri, Päivi & Peltosalmi, Juha & Särkelä, Riitta 2013: *Sosiaalibarometri 2013. Ajankohtainen arvio hyvinvoinnista, palveluista sekä hyvinvoinnin ja terveydenedistämisestä*. SOSTE Suomen sosiaali- ja terveys ry. Helsinki.
- Eräsaari, Risto 2000: Mistä asiantuntijuus on kotoisin? Teoksessa Nurminen, Eija (toim.): *Sosiaalipolitiikan uudet avaukset. Tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia. Helsingin yliopisto. Yliopistopaino. Helsinki*, 231–237.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998: *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Osuuskunta Vastapaino. Tampere.
- Eskola, Jarkko & Taipale, Vappu 2011: *Mielenterveyspolitiikka terveyspolitiikan keskiöön. Yhteiskuntapolitiikka* 76 (2011:2), 181–191.
- Euroopan mielenterveysjulistus 2005. EUR/04/5047810/6 WHO:n Euroopan ministerikonferenssi mielenterveydestä 12.–15.1.2005 Haasteiden kohtaaminen ja ratkaisujen etsiminen. Helsinki.
- European committee for social cohesion (CDCS) 2004: *Users' involvement in social services. Final report of the activity carried on in 2003-2004. Group of specialists on user involvement in social services and integrated social services delivery (CS-US)*. Euroopan neuvosto. Strasbourg.
- European Pact for Mental Health and Well-being. EU High-Level Conference "Together for Mental Health and Wellbeing" 12.–13.6.2008 EU & WHO. Bryssel.
- Fook, Jan 2002: *Critical Theory and Practice*. Sage Publications Ltd. London.
- Fudge, Nina & Wolfe, Charles & McKeivitt, Christopher 2008: Assessing the promise of user involvement in health service development: ethnographic study. *Research. BMJ*, 336–313.

- Gadamer, Hans-Georg 2004: Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa. Suom. Ismo Nikander. Vastapaino. Tampere.
- Gagliardi, Anna & Lemieux-Charles, Louise & Brown, Adalsteinn & Sullivan, Terrence & Goel, Vivek 2008: Barriers to patient involvement in health service planning and evaluation: An exploratory study. *Patient Education and Counseling* 70(2008). Elsevier Ireland Ltd, 234–241.
- Glasby, Jon & Beresford, Peter 2006: Commentary and Issues: Who knows best? Evidence-based practice and the service user contribution. *Critical Social Policy* Ltd Vol. 26(1). Sage Publications, 268–284.
- Grant, Jill 2007: The Participation of Mental Health Service Users in Ontario, Canada: A Canadian Application of the Consumer Participation Questionnaire. *International Journal of Social Psychiatry* Vol. 53(2). Sage Publication, 148–158.
- Greenhalg, Trisha & Humphrey, Charlotte & Woodard, Fran 2011: User involvement - a story of our time. Teoksessa Greenhalg, Trisha & Humphrey, Charlotte & Woodard, Fran (toim.): *User Involvement in Health Care*. Wiley-Blackwell. BMJ Books. West Sussex, 1–9.
- Gretshel, Anu 2004: Nuoret ja se virallisempi vaikuttaminen. Teoksessa Paakkunainen, Kari (toim.): *Nuorten ääni ja kunnantalon heikko kaiku. Nuoret kunnallisessa demokratiassa ja paikallisissa vaikuttajaryhmissä*. Edita. Helsinki, 123–134.
- HE 192/1994: Hallituksen esitys Eduskunnalle kuntalaiksi.
- HE 28/2005: Hallituksen esitys Eduskunnalle nuorisolaiksi sekä laiksi opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta annetun lain 1 §:n muuttamisesta.
- HE 101/1998: Hallituksen esitys Eduskunnalle rakennuslainsäädännön uudistamiseksi.
- HE 90/2010: Hallituksen esitys Eduskunnalle terveydenhuoltolaiksi sekä laeiksi kansanterveyslain ja erikoissairaanhoidon lain muuttamiseksi sekä sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annetun lain muuttamiseksi.
- HE 1/1998: Hallituksen esitys Eduskunnalle uudeksi Suomen Hallitusmuodoksi.
- Healy, Karen 2000: *Social Work Practice. Contemporary Perspectives on Change*. SAGE Publication Ltd. Lontoo.
- Heikkilä, Matti 2002: Eettisiä ongelmia yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Teoksessa Karjalainen, Sakari & Launis, Veikko & Pelkonen, Risto & Pietarinen, Juhani (toim.): *Tutkijan eettiset valinnat*. Gaudeamus Helsinki University Press. Helsinki, 165–195.
- Heikkilä, Matti & Julkunen, Ilse 2003: *Obstacles to an increased user involvement in social services. A commissioned background document. Council of Europe. Group of Specialists in Social Services (CS-US)*. STAKES. Helsinki.
- Helander, Voitto & Ståhlberg, Krister 1973: *Kunnallinen demokratia. Tutkimusprojektin teoreettiset ja metodiset lähtökohdat*. Valtio-opin laitos. Turun yliopisto. Turku.
- Hetemäki, Inka 2011: Eikö sana kuulu! Teoksessa Paakkunainen, Kari & Suurpää, Leena (toim.): *Nuorten poliittinen ohjaus – strategista johtamista, kentän kasvavaa yhteistyötä vai latistuvaa osallistumista? Verkojulkaisuja 43*. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseura. Helsinki, 71–73.
<http://www.nuorisotutkimusseura.fi/julkaisuja/ohjaus.pdf>. Viitattu 27.8.2013.
- Heuru, Kauko & Mennola, Erkki & Rynänen, Erkki 2008: *Kunta – kunnallisen itsehallinnon perusteet*. Edita Publishing Oy. Helsinki.
- Hick, Steven & Pozzuto, Richard 2004: Introduction. Towards "Becoming" a Critical Social Worker. Teoksessa Hick, Steven & Fook, Jan & Pozzuto, Richard (toim.): *Social Work. A Critical Turn*. Thompson Educational Publishing. Toronto, ix–xviii.
- Hirsijärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2010: *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Gaudeamus. Helsinki.
- Hodge, Suzanne 2005: Participation, discourse and power: a case study in user involvement. *Critical Social Policy* 2005 Vol. 25(2). Sage Publications, 164–179.

- Hokkanen, Liisa 2013: Asiakaskansalaisen toimijuus sosiaalityöllisessä asianajossa. Teoksessa Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.): Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Osuuskunta Vastapaino. Tampere, 55–86.
- Hrebiniak, Lawrence & Joyce, William 2005: Implementing Strategy: An Appraisal and Agenda for Future Research. Teoksessa Hitt, Michael & Freeman, Edward & Harrison, Jeffrey (toim.): The Blackwell Handbook of Strategic Management. Blackwell Publishing Ltd. Malden. 2. painos. 1. painos 2001, 602–626.
- Hui, Ada & Stickley, Theodore 2007: Mental health policy and mental health service user perspective on involvement: a discourse analysis. Theoretical paper. Journal of Advanced Nursing 59(4). Blackwell Publishing Ltd, 416–426.
- Hurtig, Johanna & Laitinen, Merja 2003: Kantaaottavuus tutkimuksen eettisenä kysymyksenä. Teoksessa Pohjola, Anneli (toim.): Eettisesti kestävä tutkimus. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Hussi, Taina 2003: Sosiaalinen raportointi – menetelmä asiakastyössä syntyneen tiedon prosessointiin. Selvityksiä 10. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto. Helsinki.
- Hyväri, Susanna 2005: Vertaistuen ja ammattiauttamisen muuttuvat suhteet. Teoksessa Nylund, Marianne & Yeung, Anne Birgitta (toim.): Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus. Vastapaino. Tampere, 214–235.
- Hyvärinen, Elise 2009: Mielenterveyskuntoutujasta kokemusasiantuntijaksi. Kuvaus mielenterveyden kokemusasiantuntijuuden muodostumisesta. Opinnäytetyö. Pirkanmaan ammattikorkeakoulu. Hoitotyön koulutusohjelma. Tampere.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka 2005: Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Stakes. Helsinki.
- Högnabba, Stina 2008: Muuttako asiakkaan puhe työkäytäntöjä? Tutkimus Bikva – arviointimenetelmän vaikutuksista. Sosiaalityön erikoitumiskoulutukseen kuuluva lissensiaattitutkimus. Kuntouttavan sosiaalityön erikoisala. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Ife, Jim 2005: What is Critical Social Work Today? Teoksessa Hick, Steven & Fook, Jan & Pozzuto, Richard (toim.): Social Work. A Critical Turn. Thompson Educational Publishing. Toronto, 3–7.
- Ikola-Norrbacka, Rinna & Salminen Ari 2007: Kuntapalvelujen strategiset vaihtoehdot. Kunnallistieteellinen aikakausikirja 1/2007. Kunnallistieteen yhdistys, 57–70.
- Ikäihmisten palvelujen laatusuositus 2008. Julkaisuja 2008:3. Sosiaali- ja terveysministeriö. Suomen kuntaliitto. Helsinki.
- Jankko, Terhi 2008: Mielenterveyden kokemusasiantuntijuuden merkityksiä kuntoutujiin ja omaisten ryhmäkeskusteluissa. Me voidaan kertoa että tämmösenkin asian kanssa voi elää että mä oon hullu. Opinnäytetyö. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Jankko, Terhi 2009: Kaikki elämässä ei olekaan kiveen hakattu: Kokemus tiedoksi -projektin väliraportti. Julkaisuja 4. Muotialan asuin- ja toimintakeskus ry. Tampere.
- Juhila, Kirsi 2006: Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Osuuskunta Vastapaino. Tampere.
- Julkunen, Vuokko 2001: Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Osuuskunta Vastapaino. Tampere.
- Juutilainen, Sirpa 1994: Sosiaalitoimi asiantuntijana ja vaikuttajana: tutkimus rakenteellisen sosiaalityön käsitteestä ja todellisuudesta. Raportteja 165. Stakes. Helsinki.
- Jyrkämä, Olli & Huuskonen, Päivi 2010: Ammatillaiset vertaistoiminnan tukena. Teoksessa Laatikainen, Tanja (toim.): Vertaistoiminta kannattaa. Asumispalvelusäätiö ASPA. Helsinki, 81–85.
- Jäppinen, Tuula 2011: New User-driven Innovation Policy: The Key Finnish Local Government Service Reform. Teoksessa Anttiroikko, A.-V. & Bailey, S.J. & Valkama, P. (toim.): Innovations in Public Governance. IOS Press. Amsterdam, 158–173.

- Kaivosoja, Matti & Posio, Jorma 2011: Teoriasta käytäntöön – mielenterveys- ja päihdestrategioiden laadinta Pohjois-Suomen kunnissa ja yhteistoiminta-alueilla. Raportissa Kaivosoja, Matti & Löf, Tuula & Indola, Jessica (toim.): Rapsodia Terveelle Mielelle. Kansallisen mielenterveys- ja päihdesuunnitelman toimeenpano Tervein mielin Pohjois-Suomessa – hankkeessa. Raportti 47/2011. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki, 44–48.
- Kamensky, Mika 2000: Strateginen johtaminen. Enterprise Advicer – kirjasarja nro 15. Kauppakaari oyj. Helsinki.
- Kamensky, Mika 2002: Strateginen johtaminen. Enterprise Advicer – kirjasarja nro 15. Talentum. Helsinki. 5. painos. 1. painos 2000.
- Kananoja, Aulikki 2011: Sosiaalisesti kestävä kehitys kunnallisessa sosiaalipolitiikassa. Teoksessa Pohjola, Anneli & Särkelä, Riitta (toim.): Sosiaalisesti kestävä kehitys. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki, 187–206.
- Kananoja, Aulikki & Niiranen, Vuokko & Jokiranta, Harri 2008: Kunnallinen sosiaalipolitiikka. Osallisuutta ja yhteistä vastuuta. PS-Kustannus. Jyväskylä.
- Kansalaisjärjestötoiminnan strategia 2003. Järjestöt sosiaali- ja terveystieteiden toimijoina. Monisteita 2003:4. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma 2005. Valtioneuvosto. Helsinki.
- Kansanvalta 2007-toimikunnan mietintö 2005: Edustuksellinen demokratia. Komiteamietintö 2005:1. Oikeusministeriö. Helsinki.
- Kaplan, Robert & Norton, David 2004: Strategiakartat: aineettoman pääoman muuttuminen mittaviksi tuloksiksi. Talentum Media Oy. Helsinki.
- Karvinen-Niinikoski, Synnöve 2010: Ongelmaratkaisuperinne ja kriittinen ammatillisuus sosiaalisyössä. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.): Asiakkuus sosiaalisyössä. Gaudeamus Helsinki University Press. Helsinki, 247–276.
- Keskimäki, Ilmo 2006: Tutkimus ja tilastot päätöksenteon tukena oikeudenmukaisen sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmän kehittämisessä. Teoksessa Teperi, Juha & Vuorenkoski, Lauri & Manderbacka, Kristiina & Ollila, Eeva & Keskimäki, Ilmo (toim.): Riittävät palvelut jokaiselle. Näkökulmia yhdenvertaisuuteen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki, 151–154.
- Kettunen, Pekka 2002: Miksi osallistumisesta puhutaan? Osallistumisen kehittäminen suomalaisissa kunnissa. Teoksessa Bäcklund, Pia & Häkli, Jouni & Schulman, Harry (toim.): Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa. Gaudeamus. Helsinki, 18–35.
- Kettunen, Pekka 2004: Osallistua vai vaikuttaa? Kunnallisalan kehittämissäätiö. Vammalan kirjapaino Oy. Vammala.
- Kettunen, Pekka & Kiviniemi, Markku 2000: Osallistumisen tutkimus ja kansalaistenmuuttuva toimintaympäristö. Valtiotieteellisen yhdistyksen julkaisu XLII vsk. Poliittikka 42:1, 45–56.
- Kincheloe, Joe & McLaren, Peter 2005: Rethinking Critical Theory and Qualitative Research. Teoksessa Denzin, Norman & Lincoln Yvonna (toim.): The Sage handbook of qualitative research. Sage. Lontoo 303–342.
- Kinnunen, Petri & Kurkinen, Jorma 2003: Kohti hyvinvointistrategiaa. Teoksessa Kinnunen, Petri & Kostamo-Pääkkö, Kaisa (toim.): Alueelliset hyvinvointistrategiat. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. Oulu, 3–15.
- Kohonen, Kirsi & Tiala, Toni 2002: Kuntalaiset ja hyvä osallisuus. Lupaavia käytäntöjä kuntalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien edistämisestä. Sisäasiainministeriö. Helsinki.
- Komminaho, Alpo 2012: Päihde- ja mielenterveysstrategian ohjausvaikutukset – onko niitä? Opinnäytetyö. Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Tampereen yliopisto. Tampere.

- Koskiaho, Briitta 2002: Onko osallisuus vahvaa demokratiaa? Maankäyttö- ja rakennuslain soveltamisesta. Teoksessa Bäcklund, Pia & Häkli, Jouni & Schulman, Harry (toim.): Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa. Gaudeamus. Helsinki, 36–57.
- Koskinen, Simo 2003: Suomalaisen yhteisösozialiteetin kehitys ja nykysuuntaukset. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.): Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. PS-kustannus. Jyväskylä, 206–236.
- Krogstrup, Hanne Kathrine 2004: Asiakaslähtöinen Bikva-arviointi. Hyvät käytännöt Menetelmä -käsikirja. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus. FinSoc. Helsinki.
- Kröger, Teppo 1997: Hyvinvointikunnan aika. Kunta hyvinvointivaltion sosiaalipalvelujen rakentajana. Akateeminen väitöskirja. Sosiaalipolitiikan laitos. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Kunnallisen sosiaali- ja terveydenhuollon tavoitteet: valtakunnallinen suunnitelma sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä vuosina 1999–2002, 1998. Sosiaali- ja terveysministeriö. Edita. Helsinki.
- Kuntademokratian valkoinen kirja 2006. Kunnallisen demokratian kehittämishankkeen loppuraportti. Julkaisuja 56:2006. Sisäasiainministeriö. Helsinki.
- Kuntademokratian vihreä kirja 2005. Kunnallisen demokratian kehittämishankkeen I väliraportti. Julkaisuja 2/2005. Sisäasiainministeriö. Helsinki.
- Kuntalaki 17.3.1995/365.
- Kuula, Arja 2011: Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Vastapaino. Tampere.
- Kuusisto-Niemi, Sirpa & Kääriäinen, Aino 2005: Hiljaisen tiedon vallasta näkyvän tiedon valtaan – puheenvuoro tiedon näkyväksi tekemisen puolesta. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti Janus Vol. 13 4/2005, 452–460.
- Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend 2009: InterViews. Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing. 2. painos. Sage. Lontoo.
- Laimio, Anne & Karnell, Sonja 2010: Vertaistoiminta – kokemuksellista vuorovaikutusta. Teoksessa Laatikainen, Tanja (toim.): Vertaistoiminta kannattaa. Asumispalvelusäätiö ASPA. Helsinki, 9–19.
- Laine, Timo 2007: Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa: Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.): Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. PS-kustannus. Jyväskylä, 26–43.
- Laitila, Minna 2010: Asiakkaan osallisuus mielenterveys- ja päihdetyössä. Fenomenografinen lähestymistapa. Akateeminen väitöskirja. Hoitotieteen laitos. Terveystieteiden tiedekunta. Itä-Suomen yliopisto. Etelä-Pohjanmaan sairaanhoitopiirin kuntayhtymä. Kuopio.
- Laitila, Minna & Järvinen, Tiia 2009: Mielenterveys- ja päihdetyön strateginen suunnittelu kunnissa. Opas 6. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki.
- Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli 2005: Paikallinen näkökulma hyvinvointipalveluihin -kokemuksia hyvinvoinnin tuottamisesta ja toteuttamisesta. Maaseutututkimuksen ja -politiikan aikakauslehti, Maaseudun uusi aika 2:2005, 71–78.
- Laitinen, Merja & Nikupeteri, Anna 2013: Kokemusasiantuntijuus väkivaltatyössä. Teoksessa Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.): Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Osuuskunta Vastapaino. Tampere, 427–458.
- Laitinen, Merja & Niskala, Asta 2013: Sosiaalityön suhde asiakkuuteen. Teoksessa Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.): Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Osuuskunta Vastapaino. Tampere, 9–16.
- Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 17.8.1992/785.
- Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812.

- Lastensuojelulaki 13.4.2007/417.
- Laurinkari, Juhani 2010: Hyvinvointipolitiikan talous. Teoksessa Niemelä, Pauli (toim.): Hyvinvointipolitiikka. WSOYpro. Helsinki, 68–89.
- Lehtonen, Mikko 2004: Merkitysten maailma. 5. painos. 1. painos 1996. Vastapaino. Tampere.
- Leinonen, Anne 2012: Sairauden taakasta kokemuksen voimaan. Mielenterveys- ja päihdekuntoutujat palveluiden kokemustutkijoina. Opinnäytetyö. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- Lempiäinen, Marja & Tammela, Aila 2010: Kuntalaiset, kunnat ja palveluntarjoajat hyvinvointipalveluiden tuottamisen haasteissa. YRTES 2008–2010 -hankkeen tutkimusraportti. Julkaisusarja C 22. Rovaniemen ammattikorkeakoulu. Rovaniemi.
- Luomala, Anne 2002: Tieto, toiminta ja innovaatiot. Teoksessa Siisiäinen, Martti (toim.): Yhdistykset kolmannen sektorin toimijoina. Tutkimus jyvaskyläläisistä yhdistyksistä. Sosiaali- ja terveysturvayhdistyksen keskusliitto ry. Helsinki, 112–130.
- Maankäyttö- ja rakennuslaki 5.2.1999/132.
- Martin, Maria & Palmgren, Marko 2007: Järjestöyhteistyö Lapin läänin kunnissa. Kuntakartoitus 2007. Lapin sote-järjestöjen yhteistyöhanke. Nuorten ystävät ry.
- McLaughlin, Hugh 2009: What's in a Name: "Client", "Patient", "Customer", "Consumer", "Expert by Experience", "Service User" – What's Next? *British Journal of Social Work* 2009:39. The British Association of Social Workers. Oxford University Press, 1101–1117.
- Metteri, Anna 2003: Johdanto. Kokemuksen politiikan muotoilua toimintatutkimuksessa. Teoksessa Metteri Anna (toim.): Asiakkaan ääntä kuunnellen kitkakohdista kehittämisehdotuksiin. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY r.y. Edita Publishing Oy. Helsinki, 10–15.
- Metteri, Anna 2012: Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö. Akateeminen väitöskirja. Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print. Tampere.
- Mielenterveyspalveluiden laatusuositus 2001. Sosiaali- ja terveydenhuollon tavoite- ja toimintaohjelman (TATO) mielenterveyden valmistelu- ja seurantarayhmä. Oppaita 2001:9. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009. Mieli2009 -työryhmän ehdotukset mielenterveys- ja päihdetyön kehittämiseksi vuoteen 2015. *Selvityksiä* 2009:3. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Mielenterveyttä ja hyvinvointia koskeva Eurooppalainen sopimus 2008. EU:n korkean tason konferenssi 12.–13.6.2008. Yhdessä mielenterveyden ja hyvinvoinnin puolesta. Bryssel.
- Mintzberg, Henry 1996: *Crafting Strategy*. Teoksessa Mintzberg, Henry & Quinn, James (toim.): *The Strategy Process. Concepts, contexts, cases*. 3. painos. 1. painos 1988. Prentice-Hall Inc. New Jersey, 101–110.
- Mintzberg, Henry & Ahlstrand, Bruce & Lampel, Joseph 1998: *Strategy Safari. The complete guide through the wilds of strategic management*. Prentice Hall. New Jersey
- Moilanen, Pentti & Rähkä, Pekka 2007: Merkitysrakenteiden tulkinta. Teoksessa: Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.): *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. PS-kustannus. Jyväskylä, 44–67.
- Moring, Juha 2010: *THL:n toimeenpanosuunnitelma*. Raportissa Partanen, Airi & Moring, Juha & Nordling, Esa & Bergman, Viveca (toim.): *Kansallinen mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009–2015*. Suunnitelmasta toimeenpanoon 2009. *Avauksia* 16/2010. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki, 64–70.

- Moring, Juha & Martins, Anne & Partanen, Airi & Bergman, Viveca & Nordling, Esa & Nevalainen, Veijo 2011: Johdanto. Raportissa Moring, Juha & Martins, Anne & Partanen, Airi & Bergman, Viveca & Nordling, Esa & Nevalainen, Veijo (toim.): Kansallinen mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009 – 2015. Toimeenpanosta käytäntöön 2010. Raportti 6/2011. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki, 15–17.
- Murto, Lasse 2011: Kumppanuusyhteistyö kuntien ja järjestöjen palvelutoiminnassa. Teoksessa Pohjola, Anneli & Särkelä Riitta (toim.): Sosiaalisesti kestävä kehitys. Fram. Vaasa, 168–184.
- Mutka, Ulla 1998: Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. SoPhi 27. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylän yliopistopaino. Jyväskylä.
- Määttä, Mirja 2010: Lasten ja nuorten hyvinvointiin liittyvä suunnittelu kunnissa. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti Janus vol. 18 (3) 2010, 243–259.
- Möttönen, Sakari 2010: Yhteisöllisyyttä rakentava sosiaalisten mahdollisuuksien politiikka paikallistasolla. Teoksessa Hiilamo, Heikki & Saari, Juho (toim.): Hyvinvoinnin uusi politiikka – johdatus sosiaaliin mahdollisuuksiin. Julkaisuja A. Tutkimuksia 27. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Helsinki, 205–228.
- Möttönen, Sakari & Niemelä, Jorma 2005: Kunta ja kolmas sektori. PS-kustannus. Jyväskylä.
- Niiranen, Vuokko 2002a: Vastaako terveydenhuolto väestön ja potilaiden odotuksiin? – terveystalouden järjestelmän kansalaisresponsiivisuuden tarkastelua. Teoksessa Häkkinen, Unto & Ollila, Eeva (toim.): Suomen terveydenhuollon tila ja maailman terveysraportti 2000 -seminaariraportti. Aiheita 35/2000. Stakes. Helsinki, 13–18.
- Niiranen, Vuokko 2002b: Asiakkaan osallistuminen tukee kansalaisuutta sosiaalityösäkin. Teoksessa Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.): Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi 65. Paino Kopijyvä Oy. Jyväskylä, 63–80.
- Niiranen, Vuokko 2008: Johtamisen diversiteetti – kunnan sosiaalipalvelujen johtaminen muutoksessa. Teoksessa Jämsén, Ari (toim.): Johda sosiaalialaa! Puheenvuoroja ja näkökulmia. Itä-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen verkkojulkaisu 2008, 11–15. Viitattu 3.2.2012.
- Niiranen, Vuokko 2010: Hallinto ja ohjaus. Teoksessa Niemelä, Pauli (toim.): Hyvinvointipolitiikka. WSOYpro. Helsinki, 90–106.
- Niskala, Asta 2008: Salatusta suhteesta kahden kimppaan – Analyysi sosiaalityön prosessin rakentumisesta. Akateeminen väitöskirja. Acta Universitatis Lapponiensis 150. Lapin yliopistokustannus. Rovaniemi.
- Nordling, Esa 2011: Mielen tuki – hanke. Raportissa Moring, Juha & Martins, Anne & Partanen, Airi & Bergman, Viveca & Nordling, Esa & Nevalainen, Veijo (toim.): Kansallinen mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009–2015. Toimeenpanosta käytäntöön 2010. Raportti 6/2011. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki, 156–158. Nuorisolaki 27.1.2006/72.
- Nylander, Olli 2008: KASTE:n paikka – arvio sosiaali- ja terveydenhuollon toimintaohjelman merkityksestä. Yhteiskuntapolitiikka 73:4. Stakes, 438–445.
- Nylund, Marianne 2005: Vertaisryhmät kokemusten ja tiedon jäsentäjinä. Teoksessa Nylund, Marianne & Yeung, Anne Birgitta (toim.): Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus. Vastapaino. Tampere, 195–213.
- Palsanen Kati 2012: Yhteistutkiminen. Opas sosiaalityöhön. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus Socca. Helsinki.
- Partanen, Airi & Moring Juha & Nordling Esa & Bergman Viveca 2010: Kansallinen mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009–2015. Suunnitelmasta toimeenpanoon vuonna 2009. Avauksia 16/2010. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki.

- Parton, Nigel & O'Byrne, Patrick 2000: *Constructive Social Work. Towards a New Practice*. Palgrave. New York.
- Patton, Michael 1990: *Qualitative evaluation and research methods*. Sage. Lontoo.
- Pikkala, Sari 2006: Kunta kuntalaisosallistumisen edistäjänä. Kuntien demokratiatilin-päätös. Teema II. Kuntademokratian toimintatavat. Kuntaliitto. Helsinki.
- Pohjola, Anneli 2003: Eettisesti kestävä sosiaalitutkimus. Lapin yliopiston Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Työpapereita 47. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Pohjola, Anneli 2007: Eettisyyden haaste tutkimuksessa. Teoksessa Viinamäki, Leena & Saari, Erkki (toim.): *Polkuja soveltavaan yhteiskunnalliseen tutkimukseen*. Kustannusyhtiö Tammi. Helsinki, 11–31.
- Pohjola, Anneli 2010: Asiakas sosiaalityön subjektina. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.): *Asiakkuus sosiaalityössä*. Gaudeamus. Helsinki, 19–74.
- Pohjola, Anneli 2011: Rakenteellisen sosiaalityön aika. Teoksessa Pohjola, Anneli & Särkelä Riitta (toim.): *Sosiaalisesti kestävä kehitys*. Fram. Vaasa, 207–224.
- Politiikkaohjelmat hallitustyössä 2006. Ohjelmajohtamisen uudistettu malli. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 17/2006. Valtioneuvosto. Helsinki.
- Purontaus, Sampo 2008: Toiveiden tynnyri. Osallisuus Kokkolan kaupungin kulttuuripoliittisessa suunnittelussa. *Humanistisia julkaisuja* 54. Joensuun yliopistopaino. Joensuu.
- Päihdepalvelujen laatusuosituks 2002. Oppaita 2002:3. Sosiaali- ja terveysministeriö. Suomen kuntaliitto. Helsinki.
- Pääministeri Jyrki Kataisen hallitusohjelma 2011. Valtioneuvoston kanslia. Helsinki.
- Pääministeri Matti Vanhasen hallitusohjelma I 2003. Valtioneuvoston kanslia. Helsinki.
- Pääministeri Matti Vanhasen hallitusohjelma II 2007. Valtioneuvoston kanslia. Helsinki.
- Pääministeri Paavo Lipposen hallitusohjelma I 1995. http://valtioneuvosto.fi/tietoa-valtioneuvostosta/hallitukset/hallitusohjelmat/vanhat/lipponen/Hallitusohjelma_-_Lipponen112834.jsp. Viitattu 10.3.2012.
- Pääministeri Paavo Lipposen hallitusohjelma II 1999. <http://valtioneuvosto.fi/tietoa-valtioneuvostosta/hallitukset/hallitusohjelmat/vanhat/lipponenII/fi.jsp>. Viitattu 10.3.2012.
- Quinn, James 1996; *Strategies for Change*. Teoksessa Mintzberg, Henry & Quinn, James (toim.): *The Strategy Process. Concepts, contexts, cases*. 3. painos. 1. painos 1988. Prentice-Hall Inc. New Jersey, 3–10.
- Raittiustyölaki 19.11.1982/828.
- Rajavaara, Marketta 2011: Näyttöperustaista sosiaalipolitiikkaa – kansalaiset vaikuttavuushallinnan objekteina ja subjekteina. Teoksessa Palola, Elina & Karjalainen, Vappu (toim.): *Sosiaalipolitiikka – Hukassa vai uuden jäljillä? Terveyden ja hyvinvoinnin laitos*. Helsinki, 204–226.
- Rakenteellisen sosiaalityöryhmän muistio 1985. Työryhmämuistio 1985:34. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Rauhala, Lauri 1993: Eksistentiaalinen fenomenologia hermeneuttisen tieteenfilosofian menetelmänä. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Romppanen, Pia 2005: Katsaus kuntien päihdestrategioihin. *Raportteja* 2005:2. Stakes. Helsinki.
- Ropponen, Mervi 2011: Kokemusasiantuntijuus kehittämisen välineenä Etelä-Pohjanmaan sairaanhoitopiirin psykiatrian toiminta-alueella. *Opinnäytetyö*. Vaasan yliopisto. Filosofian tiedekunta. Sosiaali- ja terveyshallintotiede. Vaasa.
- Rubin, Herbert & Rubin, Irene 1995: *Qualitative Interviewing. The Art Of Hearing Data*. Sage. Lontoo.

- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa 2005: Johdanto. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.): Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Vastapaino. Tampere, 9–21.
- Ryynänen, Aimo 2007: Kunnallinen itsehallinto. Teoksessa Anttiroiko, Ari-Veikko & Haveri, Arto & Karhu, Veli & Ryynänen, Aimo & Siitonen, Pentti (toim.): Kuntien toiminta, johtaminen ja hallintasuhteet. Kunnallistutkimuksia. Tampereen Yliopisto. Tampere, 32–54.
- Rättilä, Tiina 2001: Kansalaistuva politiikka? Huomioita kuntalaisaktiivisuudesta poliittisena toimijuutena. Valtiotieteellisen yhdistyksen julkaisu XLII vsk. Poliitiikka 43:3, 190–207.
- Saarenpää, Ahti 2010: Kansalainen, yksilö oikeudellisesti kaiken keskipisteessä. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.): Asiakkuus sosiaalityössä. Gaudeamus Helsinki University Press. Helsinki, 75–137.
- Sainio, Ari 1994: Kohti kansalaisten kuntaa. Suomen kuntaliitto. Helsinki.
- Salmons, Janet 2010: Online Interviews in Real Time. Sage. Lontoo.
- Salo, Markku 2008: Kokemustutkijakoulutus. Koulutussuunnitelma. Mielenterveyden keskusliitto. Helsinki.
- Salonen, Jari & Karvinen-Niinikoski, Synnöve 2007: Työnohjaus ja työelämän vaatavuus. Teoksessa Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Rantalaiho, Ulla-Maija & Salonen, Jari: Työnohjaus sosiaalityössä. Edita Publishing Oy. Helsinki, 10–32.
- Sarbin, Theodore & Kitsuse, John 1994: Constructing the social. SAGE. Lontoo.
- Satka, Mirja 1993: Hyvinvointivaltion sosiaalityöstä kansalaisten sosiaalityöksi. Teoksessa Karvinen, Synnöve (toim.): Sosiaalityön eettiset jännitteet. Sosiaalityön vuosikirja 1993. Sosiaalityöntekijäin Liitto ry. Painatuskeskus Oy. Helsinki, 50–62.
- Siisiäinen, Martti 1998: Vapaaehtoiset organisaatiot ja taistelu luokista. Teoksessa Kinunen, Petri & Laitinen, Raimo (toim.): Näkymätön kolmas sektori. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki, 23–40.
- Siitonen, Pentti 2007: Osallisuus ja osallistuminen osana paikallista hallintaa. Teoksessa Anttiroiko, Ari-Veikko & Haveri, Arto & Karhu, Veli & Ryynänen, Aimo & Siitonen, Pentti (toim.): Kuntien toiminta, johtaminen ja hallintasuhteet. Kunnallistutkimuksia. Tampereen Yliopisto. Tampere, 243–270.
- Siltaniemi, Aki & Hakkarainen, Tyyne & Londén, Pia & Luhtanen, Marjukka & Perälähti, Anne & Särkelä, Riitta 2011: Kansalaisbarometri 2011. Hyvinvointi, palvelut ja osallisuus kansalaismielipiteissä. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki.
- Silverman, David 2006: Interpreting Qualitative Data. Methods for Analyzing Talk, Text and Interaction. 3. painos. 1. painos 1993. Sage. Lontoo.
- Simmons, Richard & Birchall, Johnston & Prout, Alan 2012: User Involvement in Public Services: “Choice about Voice”. Public Policy and Administration 2012 27(1):3. Sage, 3–29.
- Simpson, Emma & House, Allan 2002: Involving users in the delivery and evaluation of mental health services: systematic review. BMJ. Volume 325: 1265, 1–5.
- Sosiaalihuoltoasetus 29.6.1983/607.
- Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710.
- Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistaminen 2012. Sosiaalihuollon lainsäädännön uudistamistyöryhmän loppuraportti 2012. Raportteja ja muistioita 2012:21. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma KASTE 2008–2011. Julkaisuja 2008:6. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma KASTE 2012–2015. Julkaisuja 2012:1. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.

- Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä 2015 -toimenpideohjelma 2005. Karjalainen, Pekka & Sarvimäki, Pirjo (toim.). Julkaisuja 2005:13. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Helsinki.
- Sotarauta, Markku 1996: Kohti epäselvyyden hallintaa. Pehmeä strategia 2000-luvun alun suunnittelun lähtökohtana. Acta Futura Fennica No 6. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.
- Sulkunen, Pekka 2006: Projektityhteiskunta ja uusi yhteiskuntasopimus. Teoksessa Rantala, Kati & Sulkunen, Pekka (toim.): Projektityhteiskunnan kääntöpuolia. Gaudeamus. Helsinki, 17–38.
- Suositus arvioinnista kuntien valtuustoille 2006. Kuntaliitto. Helsinki.
- Suomen perustuslaki 11.6.1999/731.
- Suoninen-Erhiö, Lea 2009: Hyvää kuntaa rakentamassa. Sosiaaliturva 1/09, 8–11.
- Sutela, Marja 2000: Suora kansanvalta kunnassa. Oikeusvertaileva tutkimus kansanäänestyksestä kunnan asukkaiden itsehallinnon toteuttajana. Kauppakaari Oyj. Helsinki.
- Strandman, Kristiina 2009: ”Se vain ilmestyi” – Vuorovaikutukseen perustuva strategian viestintä kuntaorganisaatiossa. Acta Universitatis Lapponiensis 168. Lapin yliopistokustannus. Rovaniemi.
- Särkelä, Riitta 2011: Osallisuus, vaikuttamismahdollisuudet ja sosiaalinen kestävyys. Teoksessa Pohjola, Anneli & Särkelä, Riitta (toim.): Sosiaalisesti kestävä kehitys. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki, 144–167.
- Tait, Lynda & Lester, Helen 2005: Encouraging user involvement in mental health services. *Advances in psychiatric treatment*. The Royal College Of Psychiatrists. APT 2005:11, 168–175.
- Taylor, Pat & Jones, Karen & Gorman, Des 2008: Partnership working as best practice: working across boundaries in health and social care. Teoksessa Jones, Karen & Cooper, Barry & Ferguson, Harry (toim.): Best Practice in Social Work. Critical Perspective. Palgrave macmillan. New York, 235–250.
- Terveystieteiden tutkimuskeskus 30.12.2010/1326.
- Terveystieteiden tutkimuskeskus 2007. Julkaisuja 2006:19. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Helsinki.
- Toikko Timo 2006: Asiakkaiden osallistuminen palveluiden kehittämiseen. Työpoliittinen Aikakausikirja 3/2006, 13–22.
- Toikko, Timo 2011: Kokemusasiantuntija palveluiden kehittäjänä. Teoksessa Ruuskanen, Petri & Savolainen, Kirsi & Suonio, Mari (toim.): Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä. UNIPress. EU.
- Toikko, Timo 2012: Asiakkaasta kokemusasiantuntijaksi. Suuntaaja 3/2012. Asiaa vammaisten ihmisten ja mielenterveyskuntoutujien asumisesta. Asumispalvelusäätiö ASPA. Helsinki, 4–7.
- Toikko, Timo & Rantanen, Teemu 2009: Tutkimuksellinen kehittämistoiminta. Tampere University Press. Tampere.
- Tritter, Jonathan & McCallum, Alison 2006: The snakes and ladders of user involvement: Moving beyond Arnstein. *Health Policy* 76 (2006). Science Direct, 156–168.
- Tritter, Jonathan 2009: Vallankumous vai hidas muutos – Miten ymmärtää kansalaisten ja potilaiden osallistumista. Teoksessa Koivusalo, Meri & Ollila, Eeva & Alanko, Anne (toim.): Kansalaisesta kuluttajaksi. Markkinat ja muutos terveydenhuollossa. Gaudeamus Helsinki University Press. Helsinki, 210–226. Pohjautuu artikkeliin teoksessa Tritter ym. 2009: Globalisation, Markets and Healthcare Policy. Redrawing the Patient as Consumer. Routledge. London. Suom. Alanko, Anna & Koivusalo, Meri.

- Truman, Carola & Raine, Pamela 2001: Involving users in evaluation: the social relations of user participation in health research. *Critical Public Health*. Vol. 11, No. 3. Taylor & Francis Ltd, 215–229.
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli 2009: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009: Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käytäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakkoarvioinnin järjestämiseksi. Helsinki. Luettavissa: http://www.tenk.fi/eettinen_ennakkoarviointi/eettisetperiaatteet.pdf. Viitattu 13.1.2012.
- Töttö, Pertti 1983: Hermeneutiikka ja pehmeät menetelmät. Teoksessa Suhonen, Pertti (toim.): Pehmeät menetelmät sosiaalitutkimuksessa. Käytännön kokemuksia ja keskustelua. Sarja B 38/1983. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Töttö, Pertti 2004: Syvällistä ja pinnallista. Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa. Vastapaino. Tampere.
- Wahlbeck, Kristian & Moring, Juha & Nevalainen, Veijo & Nordling, Esa & Partanen, Airi & Vuorenmaa, Maritta & Bergman, Viveca 2010: THL:n toimeenpanosuunnitelma kansalliseen mielenterveys- ja päihdesuunnitelmaan 2009–2015. Toimenpiteet 2009-2010. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki.
- WHO 2010: User empowerment in mental health – a statement by the WHO Regional Office for Europe. WHO Regional Office for Europe. Tanska.
- Vahtivaara, Julia-Maarie 2010: Kokemustieto - vertaistuesta vaikuttamiseen. Teoksessa Laatikainen, Tanja (toim.): Vertaistoiminta kannattaa. Asumispalvelusäätiö ASPA. Helsinki, 21–23.
- Valkoinen kirja 2007. KOM(2007) 630 lopullinen. Yhdessä terveyden hyväksi: EU:n strateginen toimintamalli 2008–2013. Euroopan yhteisöjen komissio. Bryssel.
- Valtioneuvoston periaatepäätös Terveys 2015 -kansanterveysohjelmasta 2001. Julkaisu- ja 2001:4. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Valtioneuvoston periaatepäätös alkoholipolitiikan linjauksista 2003. Esitteitä 2003:6. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Valtioneuvoston selonteko Eduskunnalle kansalaisten suoran osallistumisen kehittymisestä 2002. VNS 3/2002 vp. Valtioneuvosto. Helsinki.
- Valtiontalouden tarkastusvirasto 2007: Hankerahoitus ohjausvälineenä. Toiminnan- tarkastuskertomus 147/2007. Valtiontalouden tarkastusvirasto. Helsinki.
- Varto, Juha 1992: Laadullisen tutkimuksen metodologia. Kirjayhtymä Oy. Helsinki.
- Vihreä kirja 2005. KOM(2005) 484 lopullinen. Väestön mielenterveyden parantaminen. Tavoitteena Euroopan unionin mielenterveysstrategia. Euroopan yhteisöjen komissio. Bryssel.
- Viinamäki, Leena & Rantanen, Teemu & Toikko, Timo 2005: Tavoitteena sosiaalialan kriittinen kehittäjä. Teoksessa Okkonen, Eila (toim.): Ammattikorkeakoulun jatko- tutkiminto – tulokset ja tulevaisuus. Julkaisu 3. Hämeen ammattikorkeakoulu. Hämeenlinna, 143–150.
- Vilkko, Anni & Finne-Soveri, Harriet & Heinola, Reija 2010: Ikäihmisten palvelutarpeet ja saatu apu. Teoksessa Vaarama, Marja & Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2010. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki, 44–59.

LIITE 1

Tutkimuslupa-anomus

Olemme tekemässä Lapin yliopistossa sosiaalityön pro gradu – tutkielmaa kokemusasiantuntijoiden osallisuuden ja kokemuksellisen tiedon merkityksestä kunnan mielenterveys- ja päihdetyön strategian sisällön määrittelyssä. Pro gradu – tutkielma tehdään Tervein mielin Pohjois-Suomessa Lapin osahankkeelle. Anomme tutkimuslupaa aineiston hankkimiseksi tutkielmaamme varten.

Tutkielma on laadullinen tutkimus, jossa strategiatyöryhmän jäsenten teemahaastatteluita ja strategia-asiakirjoja analysoimalla pyrimme selvittämään, millaisen merkityksen kunnan mielenterveys- ja päihdestrategian laatijat antavat kokemukselliselle tiedolle sekä annetun merkityksen vaikutusta kokemusasiantuntijoiden osallisuuden toteutumiseen strategiatyössä. Tutkielmassa käytämme hermeneuttista lähestymistapaa ja teoreettisesti ilmiötä tarkastelemme kriittisen sosiaalityön rakenteellisesta näkökulmasta.

Tutkielman nimi on:

Kuuluu kokemusasiantuntijoiden ääni kunnallisissa mielenterveys- ja päihdetyön strategioissa? – kokemuksellisen tiedon merkitys strategisessa suunnittelussa.

Tutkimus on ajankohtainen, koska kahdessatoista Lapin kunnassa ollaan tekemässä mielenterveys- ja päihdetyön strategiaa kansallisen Mielenterveys- ja päihdesuunnitelman (Mieli2009) mukaisesti. Suunnitelman perusteella kokemusasiantuntijat tulisi ottaa mukaan kunnan mielenterveys- ja päihdetyön suunnitteluun, toteuttamiseen ja arviointiin. Tutkielmassamme selvittämämme, kuinka kokemusasiantuntijoiden osallisuus on toteutunut tutkimuskunnissa. Tavoitteena on löytää rakenteellisia mahdollisuuksia ja esteitä osallisuuden toteutumiseen. Tutkielman kautta voidaan tuoda esille kuntien käyttämiä osallisuuden mahdollistavia toimintamalleja sekä tuoda esille kehittämiskohteita.

Haemme lupaa kesän ja syksyn 2011 aikana toteutettavien teemahaastatteluiden tekemiseen ja strategia-asiakirjoihin tutustumiseen. Haastattelemme tutkimuskunnista 3-4 strategiatyöryhmän jäsentä. Käytämme haastatteluissa puolistrukturoitua teemahaastattelua. Haastattelut suoritamme yksilöhaastatteluina joko henkilökohtaisesti tai videoneuvotteluteitse. Toivomme, että kunnat nimeäisivät haastateltavat henkilöt, jos strategiatyöryhmässä on ollut useampi kuin 4 jäsentä. Toivomme, että haastateltavissa on sekä kunnan työntekijöitä että poliittisia päättäjiä. Haastatteluiden ajankohdasta sovimme haastateltavien kanssa henkilökohtaisesti. Heille lähetetään etukäteen tiivistelmä tutkimussuunnitelmasta ja suostumuslomake haastattelua varten.

Haemme lupaa tutustua kunnan strategia-asiakirjoihin, joita ovat muun muassa mielenterveys- ja päihdetyön strategia, työryhmän kokousten muistiot sekä mahdolliset kuntalaisten, palveluiden käyttäjien ja muiden tahojen kuulemisdokumentit.

Haastattelut suoritetaan touko-syyskuun 2011 aikana. Tutkimus valmistuu vuoden 2011 loppuun mennessä.

Kaikissa tutkielman tekemisen vaiheissa noudatamme hienovaraisuutta ja tutkimuksen tekemisen eettisiä periaatteita: luottamuksellisuutta, puolueettomuutta ja anonymiyyttä sekä salassa pidon velvoitteita. Tutkimuksen tuloksia tullaan käsittelemään koko aineiston tasolla, jolloin kuntakohtaisia tuloksia ei ole luettavissa. Aineisto säilytetään lukitussa tilassa. Haastatteluaineisto ja tunnistetiedot säilytetään erillään.

Haemme myös lupaa käyttää aineistoa mahdollista jatkotutkimusta varten.

Tutkielma painetaan Lapin yliopiston painossa. Se tarkastetaan ja hyväksytään tiedekuntaneuvoston kokouksessa, jonka jälkeen tutkielma on saatavilla Lapin yliopiston kirjastossa. Toimitamme tutkielmasta oman kappaleen kuntaanne.

Lisätietoja voi kysyä sekä tutkimuksen tekijöiltä että ohjaajalta.

LIITE 1. Tutkimussuunnitelma

LIITE 2

Tutkimusaineistona käytetyt kuntien mielenterveys- ja päihdestrategia-asiakirjat sekä muut dokumentit.

Mielenterveys- ja päihdestrategiat	5
Strategiatyöryhmämuistiot	15
Perusturvalautakunnan pöytäkirjaote	3
Ammattilaisille lähetetyt kyselyt	3
Ammattilaisten avoin kuuleminen	2
Strategian sisällön laadintaan liittyvät työpajat ammattilaisille, kuntalaisille ja järjestöille	4
Järjestöjen avoin kuuleminen	2
Kuntalaisten avoimet kuulemistilaisuudet	2
Palveluiden käyttäjien kuuleminen	1

LIITE 3

Tutkimustiedote haastateltaville

Olemme tekemässä Lapin yliopistossa sosiaalityön pro gradu – tutkielmaa kokemusasiantuntijoiden osallisuuden ja kokemuksellisen tiedon merkityksestä kunnan mielenterveys- ja päihdetyön strategian sisällön määrittelyssä.

Tutkimus on ajankohtainen, koska kahdessatoista Lapin kunnassa ollaan tekemässä mielenterveys- ja päihdetyön strategiaa kansallisen Mielenterveys- ja päihdesuunnitelman mukaisesti. Suunnitelman perusteella kokemusasiantuntijat tulisi ottaa mukaan kunnan mielenterveys- ja päihdetyön suunnitteluun, toteuttamiseen ja arviointiin. Tutkielmassamme selvittämämme, kuinka kokemusasiantuntijoiden osallisuus on toteutunut tutkimuskunnissa. Tavoitteena on löytää rakenteellisia mahdollisuuksia ja esteitä osallisuuden toteutumiseksi. Tutkielman kautta voidaan tuoda esille kuntien käyttämiä osallisuuden mahdollistavia toimintamalleja sekä tuoda esille kehittämiskohteita.

Pro gradu – tutkielma tehdään Tervein mielin Pohjois-Suomessa Lapin osahankkeelle, jonka tukemassa strategiatyöprosessissa kunnat ovat olleet mukana.

Tutkielma on laadullinen tutkimus, jossa strategiatyöryhmän jäsenten teemahaastatteluita ja strategia-asiakirjoja analysoimalla pyrimme selvittämään, millaisen merkityksen kunnan mielenterveys- ja päihdestrategian laatijat antavat kokemukselliselle tiedolle sekä annetun merkityksen vaikutusta kokemusasiantuntijoiden osallisuuden toteutumiseksi strategiatyössä. Tutkielmassa käytämme hermeneuttista lähestymistapaa ja teoreettisesti ilmiötä tarkastelemme kriittisen sosiaalityön rakenteellisesta näkökulmasta.

Tutkielman nimi on:

Kuuluu kokemusasiantuntijoiden ääni kunnallisissa mielenterveys- ja päihdetyön strategioissa? – kokemuksellisen tiedon merkitys strategisessa suunnittelussa.

Haastattelemme tutkimuskunnista 3-4 strategiatyöryhmän jäsentä. Olemme pyytäneet kuntia nimeämään haastateltavat henkilöt. Kaikilla nimetyillä henkilöillä on nimeämisestä huolimatta oikeus keskeyttää tutkimukseen osallistuminen milloin haluaa. Liitteenä on suostumuslomake, jonka pyydämme allekirjoittamaan suostumuksen antamiseksi (liite 1.). Lomakkeella ilmoitetaan myös suostumus haastattelun nauhoittamiseen.

Käytämme haastatteluissa puolistrukturoitua teemahaastattelua. Haastattelut suoritamme yksilöhaastatteluina joko henkilökohtaisesti tai videoneuvotteluteitse. Haastattelut suoritetaan kesä-syyskuun 2011 aikana. Tarkemmasta haastatteluajankohdasta ja toteuttamistavasta sovitaan haastateltavien kanssa henkilökohtaisesti. Liitteenä on haastattelussa lista läpikäytävistä teemoista tukikysymyksineen (liite 2.).

Haastatteluiden lisäksi tutustumme kunnan strategia-asiakirjoihin, joita ovat muun muassa mielenterveys- ja päihdetyön strategia, työryhmän kokousten muistiot sekä mahdolliset kuntalaisten, palveluiden käyttäjien ja muiden tahojen kuulemisdokumentit.

Kaikissa tutkielman tekemisen vaiheissa noudatamme hienovaraisuutta ja tutkimuksen tekemisen eettisiä periaatteita: luottamuksellisuutta, puolueettomuutta ja anonyymiyttä sekä salassa pidon velvoitteita. Tutkimuksen tuloksia tullaan käsittelemään koko aineiston tasolla, jolloin kuntakohtaisia tuloksia ei ole luettavissa. Aineisto säilytetään luki-

tussa tilassa. Haastatteluaineisto ja tunnistetiedot säilytetään erillään. Kerättyä aineistoa käytetään mahdollisessa jatkotutkimuksessa.

Tutkimus valmistuu vuoden 2011 loppuun mennessä. Tutkielma painetaan Lapin yliopiston painossa. Se tarkastetaan ja hyväksytään tiedekuntaneuvoston kokouksessa, jonka jälkeen tutkielma on saatavilla Lapin yliopiston kirjastossa. Toimitamme tutkielmasta oman kappaleen kuntaanne.

LIITE 1. Suostumuslomake haastattelun toteuttamiseen

LIITE 2. Haastatteluteemat tukikysymyksineen

Lisätietoja voi kysyä sekä tutkimuksen tekijöiltä että ohjaajalta.

LIITE 4

Suostumuslomake

SUOSTUMUS

Osallistun sosiaalityönopiskelijoiden Marika Aholan ja Sanna Ylitalon tutkimukseen, jonka aiheena on kokemusasiantuntijoiden osallisuuden ja kokemuksellisen tiedon merkitys kunnan mielenterveys- ja päihdetyön strategian sisällön määrittelyssä. Olen saanut tietoa tutkimuksesta ja minulla on oikeus keskeyttää haastattelutilanne ja tutkimukseen osallistuminen milloin haluan.

Haastattelutilanteen saa nauhoittaa (rastita haluamasi vaihtoehto)

Kyllä

Ei

_____ / _____ 2011
Paikka Aika

Allekirjoitus ja nimenselvennys

LIITE 5

Haastatteluteemat tukikysymyksineen

Haastateltavan taustatiedot

- kunta
- ammatti ja työtehtävät
- rooli strategiatyössä
- kokemus strategiatyöstä

Kuntasi mielenterveys- ja päihdestrategia

- mikä tavoite ja tehtävä strategialla on?
 - o koko kunnan tasolla (kuntalaisille)
 - o kuntaorganisaation tasolla
 - o oman työyhteisön tasolla
 - o omassa työssä
- mistä tai keiden näkökulmasta strategia on tehty?
 - o kunnan palvelujärjestelmän?
 - o talouden?
 - o kuntalaisten?
 - o asiakkaiden, potilaiden, läheisten?
 - o ongelmien vai hyvinvoinnin?
 - o ennaltaehkäisevästä vai korjaavasta?
 - o mistä muusta näkökulmasta?
- olisiko strategia pitänyt tehdä toisesta näkökulmasta? – Mistä?
- millainen kokemus strategiatyöstä jäi?
- Mitä muuta?

Osallisuus strategian sisällön määrittelyyn

- missä ja milloin osallistujista tehtiin päätös?
- millä perusteella valinnat osallistujista tehtiin?
- keitä osallistui strategian tekemiseen?
 - o kunnan päättäjät?
 - o kunnan virkamiehet?
 - o kunnan työntekijät?
 - o järjestöt?
 - o seurakunta, poliisi, oppilaitokset yms.?
 - o asiakkaat, potilaat, läheiset?
 - o kuntalaiset?
 - o Mitä muita tahoja? Keitä muita?
- millainen rooli toimijoilla / tahoilla oli?
- käytiinkö osallisuudesta keskustelua strategiatyön aikana?
- keiden olisi vielä pitänyt osallistua? miksi?
- miten eri toimijat, tahot ja henkilöt käytännössä osallistuivat strategiatyöhön?
- olivatko osallistumisen tavat sopivia?
- miten osallisuus olisi pitänyt toteuttaa?

Strategian tietopohja

- millaista tietoa strategian tekemisessä on käytetty?

- miten ja mistä tietoa on kerätty?
- onko strategian tietopohja mielestäsi sopiva ja riittävä?
- millaista tietoa olisi pitänyt kerätä lisää / ottaa pois?
- millainen tieto on mielestäsi tärkeintä strategisessa suunnittelussa? – Miksi?

Kokemusasiantuntijat ja kokemuksellinen tieto

- keiden katsot olevan kokemusasiantuntijoita?
 - o yleensä?
 - o mielenterveys- ja päihdeasioissa?
 - o mielenterveys- ja päihdetyössä?
 - o mielenterveys- ja päihdetyön strategian laadinnassa?
- tuleeko kokemusasiantuntijoiden osallistua mielenterveys- ja päihdestrategioiden sisällön määrittelyyn (mm. tavoitteet ja kehittämiskohteet)? miksi?
- tuleeko kaikkien kokemusasiantuntijoiden osallistua? miksi?
- miten kokemusasiantuntijoiden osallisuus toteutuu?
- miten kokemusasiantuntijat osallistuivat käytännössä kunnan mielenterveys- ja päihdetyön strategian laadintaan?
- onko kokemusasiantuntijoiden kokemuksellisella tiedolla merkitystä strategiatyössä? miksi?
- eroaako kokemuksellinen tieto ammattilaisten professionaalista tiedosta? miten?
- onko professionaalilla tiedolla keskeisempi merkitys strategiatyössä kuin kokemuksellisella tiedolla? miksi?
- käytettiinkö kunnan mielenterveys- ja päihdetyön strategiassa kokemuksellista tietoa? miten?
- miten kokemuksellinen tieto näkyy strategiassa? esimerkkejä?
- tulisiko kokemuksellinen tieto näkyä paremmin? esimerkkejä?
- jos kokemuksellista tietoa ei ole käytetty: miksei käytetty?
- olisiko kokemuksellista tietoa pitänyt käyttää? esimerkkejä?